COMPLEXUL MUZEAL NAŢIONAL "MOLDOVA" IAŞI

IOAN NECULCE

BULETINUL MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI

(serie nouă)

I

1995

Adresa redacției:

Muzeul de Istorie a Moldovei, Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1, 6600, Iași
tel. 114136/int.22

MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

BULETINUL "IOAN NECULCE"

(Serie nouă)
I, 1995

S U M A R

STUDII ŞI ARTICOLE

DIN ISTORIA IAŞILOR

PATRIMONIU

NOTE ŞI PREZENTĂRI

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

După şase decenii de la apariţia ultimului număr al *Buletinului "Ioan Neculce"*, specialiştii Muzeului de Istorie a Moldovei îşi propun reînodarea firului existenţei acestei publicaţii ştiinţifice care, prin strădania unor notabili slujitori ieşeni ai muzei Clio, s-a constituit într-un tezaur de documente şi informaţii istorice, suplinind prin aceasta funcţionarea Muzeului Municipal.

Astăzi, Muzeul de Istorie dispune de un patrimoniu de câteva zeci de mii de valori documentare şi bunuri culturale, de expoziţii permanente* organizate după criterii ştiinţifice şi muzeografice moderne, de un corp de muzeografi care acoperă prin activitatea de cercetare, adecvată specificului instituţiei muzeale, studiul istoriei din antichitate până la mijlocul secolului al XX-lea.

Colecţiile muzeale în continuă creştere, cărora virtual li se adaugă valorile documentare deţinute de arhivele, bibliotecile şi colecţiile particulare ieşene, încă insuficient cercetate, diversitatea tematică a expoziţiilor permanente, programul expoziţional şi cultural cu variate subiecte de interes istoric justifică, credem, editarea unui *Buletin* al muzeului, în sensul strict de publicaţie care să permită pe de o parte, introducerea în circuitul ştiinţific a informaţiilor tezaurizate de patrimoniul istoric existent, pe de altă parte, să mediatizeze activitatea acestei instituţii de cultură.

Preluarea titulaturii şi programului editorial al *Buletinului "Ioan Neculce"* se doreşte perpetuarea peste decenii a unei moşteniri culturale căreia actuala instituţie muzeală îi datorează, în parte, individualitatea vocaţiei în ansamblul instituţiilor culturale ieşene.Distanţa de timp ce desparte cele două serii ale *Buletinului "Ioan Neculce"* obligă însă la o lărgire a cadrului tematic al publicaţiei, prin acordarea cuprinsului la însumările actuale ale istoriografiei, la reconceptualizarea termenului de *patrimoniu istoric*, la apariţia unor domenii de cercetare şi a unor noi profesii legate de latura aplicativă a muzeologiei.

Noua serie propune atenţiei specialiştilor studii concise pe teme de istorie antică,medievală, modernă şi contemporană privitoare cu precădere la trecutul oraşului Iaşi, comunicări şi note referitoare la noi descoperiri de documente şi valori culturale, informaţii despre creşterea, înserierea şi conservarea colecţiilor, cronica activităţii expoziţionale.

Apelând mai ales la studierea patrimoniului muzeal, *Buletinul "Ioan Neculce"* (periodic semestrial) este deschis tuturor cercetărilor care promovează adevărul istoric, dispuşi să readucă la lumină fapte, "locuri, lucruri, persoane", cărora Cronos le-a şters sau tulburat amintirea.

Preluând o tradiţie, noua serie a publicaţiei îşi oferă coloanele şi tinerilor istorici pentru a pune încă o piatră la poarta cetăţii de spirit a Iaşilor.

Rodica Radu

---

* Muzeul de Istorie, secţie a Complexului Muzeal Naţional "Moldova", are ca unităţi componente Muzeul de Istorie a Moldovei, Muzeul Unirii, Muzeul Memorial "Al.I.Cuza" de la Ruginoasa, Muzeul Arheologic Cucuteni, Muzeul de Istorie a oraşului Hârlău, adăpostite în clădiri cu statut de monumente istorice, dispunând de un patrimoniu şi expoziţii permanente proprii.

C. ASĂVOAIE

PRIORITĂŢI ÎN PROGRAMELE DE CONSTRUCŢII ALE DOMNILOR MOLDOVENI PÂNĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVI-LEA

Dintre activităţile desfăşurate pe diverse planuri de către domnii Ţării Moldovei se individualizează, prin forţa de expresie şi prin durabilitatea rezultatelor ei, activitatea de construcţie a aşezămintelor de cult (biserici, complexe mănăstireşti), militar-administrative (cetăţi şi/sau cu caracter aulic, curţi domneşti).

Problematica generată de construcţiile iniţiate de domnie a fost abordată în istoriografia românească sub diverse aspecte: al identificării în teren, al datării, al funcţionalităţii sau al tehnicii de construcţie, toate aceste dimensiuni fiind concretizate în studii, monografii ale diverselor monumente sau lucrări mai ample, de sinteză[1].

Cu toate acestea, o încercare de stabilire a priorităţilor impuse de contextul evenimentelor în programele de construcţie ale domnilor moldoveni, cel puţin până la sfârşitul domniei lui Ştefan cel Mare, domn în timpul căruia Ţara Moldovei cunoaşte, incontestabil, apogeul evoluţiei sale sub aspecte multiple, nu a fost întreprinsă până acum, cel puţin într-un studiu special.Un demers în acest sens credem că se impune din cel puţin trei motive: în primul rând am avea o imagine de ansamblu a dificultăţilor cu care s-au confruntat domniile în timpul cărora Ţara Moldovei s-a desăvârşit ca stat, precum şi a măsurilor care au condus la eliminarea acestor dificultăţi; în al doilea rând, ierarhizarea comandamentelor cărora domnia a trebuit să le facă faţă în domeniul activităţii de construcţie, a potenţialului economic îndreptat spre rezolvarea lor, poate contribui la o apreciere corectă a forţei economice şi umane de care dispunea Ţara Moldovei în diferite segmente temporale din această perioadă.În sfârşit, prin sesizarea momentelor în care s-a simţit nevoia unor extinderi spaţiale ale edificiilor de orice natură, pot să ne ofere indicii asupra factorului demografic (cazul edificiilor de cult şi al fortificaţiilor permanente), asupra potenţialului uman implicat în procesul de apărare a ţării - fortificaţiile în general - ca şi a modului în care creşte numărul celor implicaţi în bunul mers al instituţiei domniei - în ceea ce priveşte curţile domneşti.

Se impune precizarea faptului că o cercetare asupra chestiunilor prioritare în programele de construcţie ale domnilor moldoveni rămâne în momentul actual un început care va trebui reluat atunci când izvoarele care au ajuns până la noi, atât cele documentare cât şi cele arheologice, vor fi toate scoase la lumină.Evenimentele istorice vitrege, de care Ţara Moldovei nu a dus lipsă, au făcut ca documentele emanate de la domnie să se piardă într-o mare parte, iar din cele care au ajuns până la noi o bună parte să fie ţinute departe de ochii cercetătorului.În ceea

[1] Dintre lucrările care abordează problematica construcţiilor din evul mediu românesc şi, implicit, a celor iniţiate de către domnii Ţării Moldovei din perioada pusă în discuţie, menţionăm : Eugenia Neamţu, Vasile Neamţu, Stela Cheptea, *Oraşul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, vol.I, Iaşi, 1980, vol.II, Iaşi, 1984; Alexandru Andronic, *Iaşii pînă la mijlocul secolului al XVII-lea.Geneză şi evoluţie*, Iaşi, 1986; Ion I.Solcanu, *Motivaţii etice şi ideologice ale actului ctitoricesc la Ştefan cel Mare*, în "AIIAI", XXIV, 1987, partea I, p.137-154; Alexandru Artimon, *Date istorice şi arheologice cu privire la curtea domnească din Bacău*, în "RMM", 1987, nr.2, p.3-13; Mircea D.Matei, Emil I.Emandi, *Cetatea de scaun şi curtea domnească din Suceava*, Bucureşti, 1988; Mircea D.Matei, *Civilizaţia urbană medievală românească.Contribuţii (Suceava pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, Bucureşti, 1989.

ce priveşte mărturiile arheologice, se înregistrează şi aici neajunsuri.Într-o bună zonă s-a putut cerceta mai mult, clarificându-se o serie de probleme, în altă zonă s-a cercetat mai puţin, condiţiile politice nefiind favorabile, iar ceea ce s-a cercetat a fost prezentat fie eronat, fie trunchiat, fie că nu s-a putut prezenta, din aceleaşi motive independente de voinţa cercetătorului. Întreprindem această primă încercare în speranţa că nu peste mult timp cercetătorul va dispune de condiţiile necesare accederii la toate izvoarele istoriei noastre.

Încă din perioada în care în spaţiul românesc de la est de Carpaţi încerca să se impună treptat, prin metode paşnice sau prin sabie, o singură autoritate statală, s-a simţit în chip firesc nevoia ca această autoritate să aibă o reşedinţă care să-i confere atât siguranţa cât şi legitimitatea.Mutările succesive ale reşedinţei, de la Baia la Siret şi de la Siret la Suceava[2],impuneau şi construirea unor spaţii de locuit în aceste localităţi, care să dispună şi de un sistem de apărare[3].Aferent acestor necesităţi vitale pentru fragila instituţie domnească se iveşte şi aceea a unui lăcaş de închinare.Acestea vor fi iniţiate şi dintre ele ne-a rămas astăzi, ca mărturie, ctitoria Sf.Treime din Siret, atribuită de tradiţie voievodului Sas[4].

Odată cu domnia lui Petru I (al Muşatei), reşedinţa principală a domnului Moldovei devine Suceava, probabil ca o reacţie de asigurare a domniei şi, implicit, a ţării împotriva tendinţelor de catolicizare manifestate viguros de către misionarii ce se stabiliseră în târgul Siret[5].

În urma acestei decizii, de mutare a reşedinţei domneşti, apare necesitatea asigurării spaţiului locuibil destinat domnului şi personalului auxiliar al curţii.De asemenea, a trebuit să fie avută în vedere şi asigurarea securităţii domniei.Pentru satisfacerea acestor două necesităţi s-a declanşat activitatea de construcţie la două edificii: curtea domnească şi cetatea de la marginea de vest a oraşului, astăzi cunoscută sub denumirea de Cetatea Şcheia[6].Se pare însă că, fie prin perimetrul mare şi, prin urmare, greu de apărat, fie prin slaba calitate a execuţiei lucrării, cetatea de la Şcheia nu a satisfăcut pe domn.Prin urmare, acesta dispune spre sfârşitul domniei ridicarea cetăţii de la latura de est a oraşului, punând astfel bazele nucleului în jurul căruia se va forma ansamblul Cetăţii de scaun a Sucevii.Şcheia îsi va înceta activitatea odată cu finalizarea lucrărilor de la noua cetate, posibil chiar ca zidurile să-i fi fost demolate iar piatra folosită la terminarea noii cetăţi[7].

În vederea consolidării graniţelor, în care se înscria la acel moment statul moldovenesc, Petru I iniţiază deschiderea şantierelor de construcţie la obiectivele ce aveau să devină Cetatea Neamţului, cetatea din pământ şi lemn de la Roman şi, probabil, cetăţile de la Hotin şi de la Ţeţina[8].Având în faţă acest tablou putem conchide că în timpul lui Petru I ţara se transformase într-un veritabil şantier de construcţii, obiectivele principale la care se lucra având destinaţia de a forma sistemul de apărare al ţării, sugerând în acelaşi timp şi dorinţa domnului de a se impune, într-adevăr, ca un "singur stăpânitor".Această acţiune amplă avea să conducă la constituirea sistemului defensiv al Ţării Moldovei care va fi desăvârşit de către Ştefan cel Mare.Avându-se în vedere faptul că domnia lui Petru I poate fi considerată prima mare etapă în ceea ce priveşte construcţiile din piatră pe teritoriul dintre Carpaţi şi Nistru, la acest început putând fi admisă şi

---

[2] *Istoria Romániei*, vol.II, Bucureşti, 1962, p.167, 325; Ştefan S.Gorovei, *Dragoş şi Bogdan*, Bucureşti, 1973, p.157.

[3] *Monumente istorice bisericeşti din Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, Iaşi, 1974, p.33; I.Caproşu, autorul articolului privitor la "Sf.Treime" de la Siret, susţine, ca şi alţi cercetători, ideea că la Siret a existat o fortificaţie de piatră, posibil de localizat pe dealul Sasca.

[4] *Ibidem*, p.34.

[5] Mircea D.Matei, Emil I.Emandi, *op.cit.*, p.34-35.

[6] *Ibidem*, p.35.

[7] *Ibidem*.

[8] Lucică Chiţescu, *Fortificaţiile Moldovei în secolele XIV-XVI.Cetăţi voievodale şi fortificaţii orăşeneşti*, rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, 1972, p.6-7.

ipoteza utilizării meşterilor străini, în speţă polono-baltici, meşteri care trebuiau plătiţi şi cărora trebuia să le fie asigurată mâna de lucru şi celelalte mijloace necesare în construcţii, putem să ne facem o idee relativ clară asupra potenţialului uman şi economic de care dispunea Ţara Moldovei în acest moment.Şi totuşi, în această perioadă, domnia dispunea de rezerve din care să acorde regelui polon Vladislav un împrumut de "trei mii de ruble de argint frânceşti"[9]. Neonorarea totală a solicitării iniţiale a regelui Vladislav (a sumei de cinci mii de ruble) ar putea fi pusă în legătură cu necesitatea domniei de a face faţă amplului proces de construcţie a cetăţilor.

În perioada imediat următoare domniei lui Petru I, activitatea pe şantierele de construcţie a fost infimă sau chiar întreruptă, de vreme ce cercetările arheologice care au fost întreprinse până acum nu au sesizat elemente notabile, iar izvoarele scrise nu menţionează nimic în acest sens.

Abia în primele decenii ale secolului al XV-lea, corespunzătoare lungii şi liniştitei domnii a lui Alexandru voievod, cunoscut de posteritate şi cu apelativul de "cel Bun", activitatea în domeniul ridicării de noi edificii va fi reluată, continuând astfel opera înaintaşilor săi şi, îndeosebi, aceea a lui Petru I.

Printre primele acţiuni iniţiate de Alexandru cel Bun în domeniul construcţiilor trebuie considerate, fără îndoială, cele de la Suceava.Astfel, în timpul său s-a apreciat că a fost ridicată prima incintă de piatră de la Curtea domnească[10].Şi reamenajarea fortificaţiei oraşului, ca urmare a dezafectării ei în timpul lui Petru I, a fost atribuită, în urma cercetărilor arheologice, domniei lui Alexandru cel Bun.Fortificaţia era constituită din palisadă de lemn şi şanţ, şanţul având pereţii căptuşiţi cu bârne[11].Această stare de lucruri indică preocuparea domniei de a-şi crea un sistem de apărare a reşedinţei, continuând practic acţiunea iniţiată de Petru I.Extinderea suprafeţei incintei curţii domneşti în perioada de început a secolului al XV-lea[12] trebuie văzută ca o necesitate impusă de creşterea numerică a anturajului domnesc şi a instituţiilor aferente domniei.Preocupările lui Alexandru cel Bun în domeniul construirii unor edificii cu caracter aulic au fost evidenţiate şi în alte oraşe ale Ţării Moldovei, unde sunt atestate documentar curţi domneşti şi unde au fost întreprinse săpături arheologice[13].Ca o rezultantă firească a faptului că în cadrul sistemului de apărare, respectiv la cetăţi, lucrările erau terminate în momentul venirii lui Alexandru cel Bun în Scaunul de la Suceava şi că acest sistem satisfăcea necesităţile de apărare ale Ţării Moldovei, dat fiind şi faptul că sistemul era completat şi de Chilia şi Cetatea Albă, domnul nu a simţit nevoia acută de a iniţia măcar un şantier, cel puţin aşa rezultă din cele cunoscute până acum, în urma căruia să fie zidită o cetate de care să-şi lege numele.Singurul lucru notabil sesizat arheologic este zidul dispus pe latura de sud a Cetăţii de Scaun de la Suceava, în faţa vechii intrări "cu sarcina evidentă de a apăra poarta de eventualele lovituri venite dinspre sud-est şi drumul de acces ce venea dinspre platou"[14].Intervenţii, de mică anvergură doar, s-au mai sesizat la Cetatea Albă, unde lucrarea se pare că nu a fost finalizată în timpul domniei sale, precum şi la Cetatea Neamţului[15].Priorităţile în programul său de construcţii se mută în alte planuri, la fel de importante pentru trăinicia ţării ca şi acela al apărării militare.Este vorba de apărarea spirituală, evident, a ortodoxismului în faţa noilor presiuni fă-

---

[9] Mihai Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol.II, nr.164, p.603-604.

[10] Mircea D.Matei, *op.cit.*, p.77.

[11] *Ibidem*, p.97-99.

[12] *Ibidem*.Planul de detaliu al curţii domneşti anexat la sfârşitul lucrării şi Mircea D.Matei, Emil I.Emandi, *op.cit.*, p.35-36.

[13] Menţionăm, spre exemplificare, Curtea domnească de la Iaşi la Alexandru Andronic, *Iaşii până la mijlocul secolului al XVII-lea.Geneză şi evoluţie*, Iaşi, 1986, p.48-49.

[14] Mircea D.Matei, Emil I.Emandi, *op.cit.*, p.90-91.

[15] C.Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399 - 1 ianuarie 1432)*, Iaşi, 1984, p.210-211.

cute de biserica Romei.

Deşi primele biserici a căror construcţie este pusă pe seama domniei, după cum de altfel am exemplificat mai sus, aparţin înaintaşilor săi, iniţierea unui program ctitoricesc urmărit cu consecvenţă în acest sens se poate admite doar în timpul domniei lui Alexandru cel Bun. Amploarea acestui program este ilustrată atât prin ctitoriile sale de la Bistriţa, Căpriana, Moldoviţa şi, probabil, Boişte cât şi prin pomenirea sa în rândul ctitorilor la Pângăraţi, Bisericani şi Probota[16].

Deşi există o serie întreagă de urme ale unor biserici construite în timpul lui Alexandru cel Bun[17], în lipsa atestării scrise trebuie să manifestăm rezerve faţă de atribuirea calităţii de ctitor al lor domnului amintit.Fără îndoială că între acestea pot exista multe care să fi fost ridicate din iniţiativa şi cu sprijinul domnului, aşa cum pot exista şi biserici aparţinând acestei perioade ai căror ctitori să fie boieri, cum este cazul bisericii din Iţcani, ctitorită de boierul Iaţco, sau a mănăstirii de la Humor, ctitoria vornicului Oană[18].Diferitele reamenajări sau rezidiri ale unor biserici mai vechi[19] vin să întregească tabloul amplu al activităţii desfăşurate pe tărâm ctitoricesc de către Alexandru cel Bun.Această activitate se poate spune că a constituit elementul prioritar al programului de construcţii al domnului moldovean. Intensitatea sa apare mai relevantă dacă avem în vedere faptul că acum "au apărut în construirea edificiilor religioase trăsăturile caracteristice ale stilului moldovenesc în arhitectură"[20].

Acest comandament a fost dictat de necesitatea organizării instituţiei bisericeşti din Ţara Moldovei, impusă la rândul său atât de ofensiva catolică ce trebuia anihilată cât şi de indispensabilitatea unei asemenea instituţii pentru asigurarea independenţei ţării şi a trăiniciei domniei.

Perioada de relativă acalmie politico-militară va lua sfârşit odată cu moartea lui Alexandru cel Bun.Imediat după aceasta vor izbucni conflictele fraticide între urmaşii lui Alexandru voievod.Convulsiile prin care trece ţara, duratele scurte ale domniilor nu vor mai permite elaborarea şi punerea în practică a unui program de construcţii.Puţinele acţiuni întreprinse în domeniul construcţiilor de către domnii Ţării Moldovii în perioada 1432-1457 sunt menite să răspundă necesităţilor de moment.Astfel, în anul 1440 se înregistrează la Cetatea Albă o acţiune de perfecţionare a sistemului de fortificaţie din zid[21].Explicaţia dată de I.Bogdan cu privire la această refacere sau completare a zidului, pusă în legătură cu stăpânirea lui Ştefan al II-lea asupra Ţării de Jos, prin urmare, şi asupra Cetăţii Albe, conform înţelegerii încheiate între cei doi fraţi, ni se pare valabilă[22].Era firesc ca Ştefan, în condiţiile precare în care se afla, să întărească unica cetate care era în stăpânirea sa.

O a doua acţiune de construcţie întreprinsă în perioada cuprinsă între sfârşitul domniei lui Alexandru cel Bun şi începutul domniei lui Ştefan cel Mare se înregistrează tot la Cetatea Albă şi sub aceeaşi formă a unei inscripţii, aşa cum este înregistrată şi intervenţia anterioară.De data aceasta, în 1454, lucrările au avut o mai mare amploare.Cel puţin în condiţiile în care, pe lângă "săvârşirea" zidului, conform inscripţiei, sau cel puţin zidul care fusese construit acum, a fost înarmat cu tunuri[23].Or, instalarea unor piese de artilerie impunea şi crea-

[16] *Ibidem*, p.212.

[17] *Ibidem*, p.212-215.

[18] *Ibidem*, p.212.

[19] Aşa cum este cazul la mănăstirea Neamţ, unde Alexandru cel Bun zideşte o biserică din piatră care succede o biserică mai veche de lemn.*Ibidem*, p.214.Vezi în acest sens şi Radu Heitel, *Cercetări arheologice efectuate la mănăstirea Neamţ*, în "MMS", XXXVIII, 1962, nr.5-6, p.327-342.

[20] C.Cihodaru, *op.cit.*, p.216.

[21] I.Bogdan, *Inscripţiile de la Cetatea Albă şi stăpînirea Moldovei asupra ei*, extras din "AARMSI", seria II, tom XXX, 1908, p.13.

[22] *Ibidem*, p.10-11.

[23] *Ibidem*, p.17.

rea platformelor respective.Mai trebuie amintit faptul că introducerea acestor piese de artilerie se producea la mai puțin de un an de la căderea Constantinopolului.Acest detaliu ne poate sugera starea de alarmă în care intrase Țara Moldovei, ca urmare a zguduitorului eveniment.De altfel, această alarmă avea să se arate foarte curând justificată, prin atacul întreprins de către flota turcească la începutul verii aceluiași an[24], și nu va înceta nici în timpul lui Ștefan cel Mare, până în momentul căderii cetăților din sud în mâinile turcilor.

Revenirea activității de construcții în sfera preocupărilor constante ale domniei avea să se înregistreze odată cu urcarea pe tronul Țării Moldovei a lui Ștefan cel Mare.De altfel, cel care va fi caracterizat de N.Iorga ca fiind "domn adevărat, viteaz, cuminte și iubitor de țară și de neam din clipa întâia până în cea din urmă"[25], avea să ridice țara în fruntea căreia stătea în culmea gloriei sale.Dacă la Petru I și la Alexandru cel Bun, cei mai reprezentativi dintre înaintașii ctitorului Putnei, se poate stabili în mod clar coordonata majoră în jurul căreia gravitează întregul lor program de construcție, la Ștefan centrul preocupărilor este mai greu de sesizat.Activitățile sale vizează în egală măsură refacerea și extinderea curților domnești vechi[26] sau construirea altora noi[27], adaptarea și consolidarea sistemului de fortificații al țării, cât și repararea, refacerea sau ctitorirea de biserici și mânăstiri.

Deși preocuparea pentru activitatea de construcție la curțile domnești poate fi considerată o constantă pe parcursul întregii epoci ștefaniene, la Suceava bunăoară înregistrându-se chiar două faze distincte, prima înainte de 1485 iar a doua după 1485[28], evident, cea de a doua fază fiind dictată de distrugerea prin foc de către otomani a orașului, deci și a Curții domnești, ea se situează totuși pe planul secundar al programului ștefanian. Această realitate poate fi ușor sesizată printr-o simplă comparație dintre volumul de investiții aproximativ ce era dirijat în acest sens și cel pe care îl presupunea perfecționarea sistemului de fortificații sau numeroasele sale ctitorii, de biserici și mânăstiri.În ceea ce privește categoria construcțiilor militare și cea a edificiilor religioase, acestea au constituit pe rând linia definitorie pe care s-a axat programul de construcții al marelui domn.În acest fel se disting două perioade: între anii 1466 și 1487 efortul principal al domniei se orientează spre sistemul de fortificații, între anii 1487 și 1504 comandamentul de bază al programului său îl constituie ridicarea de edificii religioase[29].

Momentul declanșării activității pe tărâmul construcțiilor nu coincide cu anul începerii domniei.Lucrul acesta apare firesc în momentul în care trecem în revistă principalele probleme cu care se confruntă Ștefan în primii săi ani de domnie: un pretendent la tron adăpostit în Polonia împreună cu un număr de mari boieri și pentru a căror anihilare, printre altele, este nevoit să cedeze temporar Hotinul și Chilia, ultima aflată sub controlul unei garnizoane maghiare, iar din 1456 țara trebuia să plătească tribut[30].

Preocuparea esențială a domniei între anii 1457 și 1466 a fost aceea de a reface vechiul sistem de fortificații prin redobândirea Chiliei și a Hotinului.Acest fapt este sugerat și de data

---

24 *Ibidem*, p.20.

25 N.Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, ediție îngrijită de Victor Iova, București, 1985, p.213.

26 Exemplificăm în acest sens: curtea domnească de la Iași(cf. Alexandru Andronic, *op.cit.*, p.51-58), curtea domnească de la Suceava (cf. Mircea D.Matei, Emil I.Emandi, *op.cit.*, p.140-146).

27 Exemplul consacrat, ca urmare nu numai a cercetării dar și a publicării rezultatelor, îl constituie curtea domnească de la Bacău în care a rezidat Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare.Amintim în acest sens câteva din ultimele studii: Alexandru Artimon și I.Mitrea, *Așezarea medievală din secolele XIV-XV de la Curtea domnească - Bacău*, în "Carpica", VIII, 1976; Alexandru Artimon, *Noi contribuții privind curtea domnească din Bacău*, în "Carpica", XVIII, 1986; idem, *Date istorice și arheologice cu privire la Curtea domnească din Bacău*, în "RMM", nr.2, 1987, p.3-13.

28 Mircea D.Matei, Emil I.Emandi, *op.cit.*, p.140-141.

29 Ion I.Solcanu, *op.cit.*, p.137-139.

30 N.Grigoraș, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, Iași, 1982, p.32-66.

la care se inaugurează lucrările de la Cetatea Nouă de lângă Roman[31], la aproximativ un an de la redobândirea Chiliei şi în jur de doi ani de la reintrarea în posesia Hotinului.Ceea ce întăreşte convingerea că în anul 1466 se declanşează programul său de construcţie este faptul că în acelaşi an Ştefan cel Mare începe şi ridicarea mânăstirii Putna, la care se daugă zidirea la Athos, în acelaşi an, a unei bolniţe[32]. Cetatea Nouă de la Roman anticipează, prin planul după care este zidită, adaptările la care vor fi supuse toate cetăţile moldoveneşti, în scopul de a le conferi rezistenţa necesară impusă de noua armă de asediu, artileria[33].

Ştefan cel Mare nu va precupeţi nici un efort în direcţia adaptării tuturor fortificaţiilor la noile condiţii de asediu.

În urma invaziei tătare din vara anului 1469 "Ştefan trase învăţământul ce trebuia: el făcu cetate la Orheiu"[34].Această expresie a lui Iorga defineşte doar parţial prioritatea ivită în programul domnesc.Şi aceasta deoarece Ştefan, deşi acţionează rapid în vederea ridicării unei fortificaţii, nu se limitează la ceva provizoriu, ci dispune zidirea unei cetăţi de piatră după un plan corespunzător noilor condiţii, asemănător celui de la Roman[35].

Răspunzând aceleiaşi necesităţi, de apărare a hotarului nistrian faţă de încălcările tătarilor, Ştefan ridică în anul 1499 cetatea de lemn şi pământ de la Soroca[36].Dacă avem în vedere faptul că în cursul domniei lui Ştefan cel Mare fortificaţii din lemn şi pământ au mai fost construite în anul 1476 la Bârlad, Berheci şi Valea Albă, toate trei având, după cum indică cercetările de la Bârlad[37] şi absenţa vreunei menţiuni scrise care să le ateste după 1476, doar un caracter temporar, putem considera că Ştefan nu a intenţionat ca acestei fortificaţii să-i confere un caracter de durată, ci a conceput-o ca o fortificaţie temporară.Petru Rareş va ridica însă în locul ei o cetate din piatră[38].

În cadrul aceleiaşi categorii de cetăţi zidite în întregime de către Ştefan cel Mare se înscrie şi ridicarea, între 22 iunie şi 16 iulie 1479, a unei noi cetăţi la Chilia, cetate la care, potrivit cronicii, a lucrat un număr impresionant de oameni[39].Fie şi exagerată, cifra totală, de 17.800 de oameni, meşteri şi salahori, care este indicată de cronică, rapiditatea cu care se ridică această construcţie, ca de altfel şi celelalte zidite în întregime, ne oferă o imagine concludentă atât asupra potenţialului de forţă umană şi materială de care dispunea Ţara Moldovei la acea dată cât şi asupra consecvenţei domniei în ceea ce priveşte perfecţionarea sistemului defensiv, ca parte componentă a complexului de apărare a ţării.Deşi pe lângă eforturile depuse la construirea noilor cetăţi, cele de extindere şi reamenajare a vechilor fortificaţii par minore, ele trebuie puse în discuţie sub aspectul finalităţii lor.Măsurile de adaptare a vechilor cetăţi au sporit considerabil capacitatea de apărare a ţării în faţa imperativelor impuse de folosirea artileriei la asediu.Trebuie menţionat faptul că şi împotriva atacului direct, cu arme albe, al asediatorilor s-au luat măsuri suplimentare.Aşa trebuie văzută acţiunea de lărgire a şanţurilor de apărare[40].

Acţiunea de transformare a cetăţilor din jurul anului 1476 s-a desfăşurat aproape concomitent la Suceava, Neamţ, Cetatea Albă şi, probabil, Hotin[41].Acest fapt demonstrează că

[31] Lucian Chiţescu, *Cu privire la cetăţile Moldovei în timpul lui Ştefan cel Mare*, în "RdI", tom. 28, nr.10, 1975, p.1534-1535.

[32] *Ibidem*, p.1535.

[33] *Ibidem*.

[34] N.Iorga, *Istoria armatei româneşti*, vol.I, 1910, p.135.

[35] Lucică Chiţescu, *Fortificaţiile Moldovei în secolele XIV-XVI.Cetăţi voievodale şi fortificaţii orăşeneşti*, rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, 1972, p.15-16.

[36] *Ibidem*, p.33-24,38.

[37] *Ibidem*. p.20-21 şi 27-28.

[38] *Ibidem*. p.38.

[39] Apud Ion I.Solcanu, *op.cit.*, p.139.

[40] Lucian Chiţescu, *Cu privire la cetăţile Moldovei în timpul lui Ştefan cel Mare*, în *loc.cit.*, passim .

[41] *Ibidem*.

preocupările precumpănitoare ale domniei au fost direcţionate spre sistemul de fortificaţii.

Odată încheiat procesul de perfecţionare a sistemului de cetăţi, Ştefan cel Mare va începe, în anul 1487, să pună în prim-planul programului său de construcţii ridicarea edificiilor religioase.Dacă de la începutul domniei sale şi până în anul mai sus amintit a ctitorit doar două mănăstiri, Putna şi Probota I, acum, în 1487, va târnosi două biserici: Sf. Procopie din Milişăuţi, începută în acelaşi an, şi Sf. Cruce din Pătrăuţi.Din acest an şi până la sfârşitul domniei sale, Ştefan cel Mare va ridica cel puţin 17 biserici sau, incert, 25[42].Motivele care determină ridicarea lor sunt multiple.Dacă Probota a fost zidită, conform unor opinii, înainte de anul 1465 cu destinaţia de a adăposti osemintele tatălui său, Bogdan al II-lea, iar Putna pentru a-i servi sieşi şi familiei sale ca loc al odihnei de veci, unele biserici zidite începând cu anul 1487, îşi au motivaţiile, foarte probabil, în regretarea unor fapte din tinereţe, aşa cum este cazul bisericii Tăierea capului Sf.Ioan Botezătorul din Vaslui[43], târg în care, la 16 ianuarie 1471, conform cronicii, "tăie Ştefan vodă pre Isaiia vornicul şi pre Negrilă păharnicul şi pre Alexa stolnicul"[44].Unele sunt ridicate în amintirea şi spre cinstirea eroilor ţării, cum este biserica Arhistrategul Mihail din Războieni.Am exemplificat, prin cazurile cele mai sugestive, o stare de fapt a cărui existenţă trebuie pusă şi în legătură cu mentalitatea lui Ştefan cel Mare, atât cât o putem sesiza noi astăzi.De maniera sa de gândire trebuie legată şi schimbarea radicală a ordinii priorităţilor în programul de construcţie.Unele dintre ctitoriile sale vor rămâne neterminate în momentul în care harnicul domn va fi coborât în cripta de la Putna.De ele se vor îngriji însă urmaşii săi[45].

Ajunşi în încercarea noastră de a analiza priorităţile care au patronat programele de construcţie ale domnilor Ţării Moldovei până la sfârşitul domniei celui mai mare ctitor al neamului este necesar să precizăm câteva observaţii cu caracter general, valabile pentru întreaga epocă discutată aici.

În primul rând se impune aceea că cei mai de seamă domni ai Ţării Moldovei s-au arătat a fi şi cei mai preocupaţi de ridicarea unor edificii care au contribuit la o desăvârşire structurală a ţării: Petru I, Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare.

O trăsătură comună a celor trei domni este capacitatea de a răspunde intereselor majore ale ţării prin programul de construcţii pe care îl pun în practică; doar Ştefan cel Mare, în a doua parte a domniei sale, îşi permite să iniţieze o serie de edificii care să răspundă doar necesităţilor spirituale ale Ţării Moldovei, fără a îmbrăca haina predominant politică.Acesta este momentul în care Ţara Moldovei dobândeşte o deplină stabilitate.Până în anul 1487, construcţiile iniţiate de domnie au fost dictate de necesităţile ce le impunea consolidarea şi securitatea statului moldovenesc.Deşi după această dată Ştefan cel Mare mai ridică, după cum am arătat, o fortificaţie, cea de la Soroca, să nu uităm că aceasta a fost gândită la momentul respectiv ca element secundar în sistemul de fortificaţii al ţării.

În sfârşit, programele de construcţii ale celor trei mari domni s-au completat unele pe altele, în succesiunea lor temporală, deşi între ele au existat perioade de neglijare a acestui domeniu.Astfel, dacă Petru I se orientează spre organizarea sistemului de fortificaţii al ţării, Alexandru cel Bun va crea o bază solidă pentru organizarea vieţii spirituale.Ştefan cel Mare va desăvârşi ambele sisteme, acest fapt contribuind de bună seamă la crearea renumelui său alături de celelalte fapte ale sale.

---

42 Ion I.Solcanu, *op.cit.*, p.137-138.

43 C.Cihodaru sugerează o asemenea posibilitate în studiul său *Observaţii pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467-1474*, în "SCSI", Anul VIII (1957), fasc.I, p.15-16.

44 Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, texte stabilite de P.P.Panaitescu, Bucureşti, 1967, p.67.

45 Acesta este cazul bisericilor *Coborârea Sf.Duh* de la Dobrovăţ şi a celei de la Reuseni, *Tăierea capului Sf.Ioan Botezătorul* (cf. I.Solcanu, *op.cit.*, p.137, nota 1).

MARCEL LUTIC

TÂRGU FRUMOS ÎN EVUL MEDIU (SECOLELE XV-XVIII)

Târgurile sau oraşele medievale din Moldova, cu mici excepţii, nu au beneficiat încă de o analiză istorică completă.Cercetarea lor monografică, secvenţială sau integrală, rămâne un domeniu deschis pentru arheologi şi istorici.Majoritatea cercetărilor referitoare la istoria urbană a Moldovei medievale s-au făcut la nivelul generalităţilor, a ceea ce era comun pentru aşezările de acest tip..În sensul acesta dispunem de valoroase studii şi articole semnate de P.P.Panaitescu[1], N.Grigoraş[2], Alexandru I.Gonţa[3], Constantin C.Giurescu[4] şi, în special, de D.Ciurea[5].

În rândurile următoare ne propunem, în limita documentelor editate şi inedite şi a puţinelor lucrări scrise despre Târgu Frumos, să oferim câteva repere pentru realizarea unei monografii a acestei aşezări medievale.Menţionăm că nu am luat în discuţie aici problematica legată de hotarul şi ocolul târgului.

Informaţia documentară privitoare la Târgu Frumos este foarte restrânsă pentru secolele XV-XVI (nu mai mult de zece documente); ar mai putea fi şi altele din această perioadă în acele acte ale lui Gheorghe Vodă, de care îi povestea căpitanul Ion serdarului Ştefan Stârcea la 1819, şi care îl interesau atât de mult pe hatmanul Constantin Palade[6].Numărul documentelor este mai mare dacă ne raportăm la secolul al XVII-lea şi primele decenii ale veacului următor; cele mai multe dintre acestea vizează chestiuni de proprietate, iar cele externe interesează, mai ales, pentru înfăţişarea aşezării.

Bibliografia istorică a oraşului de pe Bahluieţ este săracă.Nicolae Iorga scria, mai întâi, câteva rânduri despre Târgu Frumos[7]; savantul va reveni asupra acestui subiect cu ocazia publicării unor importante documente relative la statutul târgului în preajma anului 1800[8].

Probabil şi sub impulsul marelui istoric, un harnic preot de parohie, Neculai Dărângă, va scrie o monografie a comunei Târgu Frumos[9].Încercarea este meritorie, însă se resimte lipsa

---

[1] P.P.Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, în *Interpretări româneşti.Studii de istorie economică şi socială*, Ediţia a II-a, Bucureşti, 1994, p.119-160.

[2] N.Grigoraş, *Dregătorii târgurilor moldoveneşti şi atribuţiile lor până la Regulamentul Organic*, Iaşi, 1942; idem,*Despre oraşul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în "SCSI", an.XI, 1960, nr.1, p.83-96; idem, *Proprietatea funciară a oraşelor moldoveneşti în timpul orânduirii feudale şi evoluţia ei*, în "SCSI", an XII, 1961, nr.2, p.213-232; idem, *Proprietatea funciară şi imobiliară a meseriaşilor, negustorilor, boierilor şi mănăstirilor din oraşele moldoveneşti.Regimul şi rolul ei în secolele XV-XVII*, în "AIIAI", *t.VII, 1970, p.83-106.*

[3] Alexandru I.Gonţa, *Despre oraşul moldovenesc în veacul al XV-lea - locuitorii şi starea lor socială*, Bucureşti, 1963.

[4] Constantin C.Giurescu, *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967.

[5] D.Ciurea, *Oraşele şi târgurile din Moldova în cadrul perioadei de descompunere a feudalismului*, extras din "SCSI", an.VII, 1956, fascicola 1; idem, *Noi consideraţii privind oraşele şi târgurile din Moldova în secolele XIV-XIX*, în "AIIAI", t.VII, 1970, p.21-58.

[6] C.Istrati, *Ştiri despre documente moldoveneşti în Transilvania la 1819*, în "RA", t.X, 1967, nr.2, p.181-186.

[7] N.Iorga, *Podul Iloaiei şi Târgu Frumos*, în "Floarea darurilor", nr.2, 1907, p.632-639.

[8] Idem, *Pagini de istorie culturală.Privilegiul din 1815 al Târgului Frumos*, în "ARMSI", seria a II-a, t.XXXIV, Bucureşti, p.35-64;(în continuare: Iorga, *Privilegiul*); idem, *O hotarnică în jurul Târgului Frumos (1796)*, în "RI", t.XX, 1934, p.344-354.

[9] N.Dărângă, *Monografia comunei Târgu Frumos*, Iaşi, 1916.

informaţiei istorice; pe de altă parte, lucrarea plăteşte un prea mare tribut prezenteismului.Totuşi, monografia părintelui Dărângă, alături de primele însemnări ale lui Iorga, au meritul unui început de drum şi trebuie consemnate ca atare.

Mihai Costăchescu, născut nu departe de Târgu Frumos, a îmbogăţit bibliografia localităţii.Lucrările sale[10], rămase în manuscris, într-un stadiu primar, nu ne pot oferi prea multe elemente, relevante fiind doar pasajele referitoare la localizarea, vechimea şi uricul târgului.În rest, se trec în revistă documente diverse cu privire la Târgu Frumos.

Am fi însă nedrepţi dacă, într-o bibliografie a acestui oraş, nu am include şi unul dintre studiile (cu un caracter, mai ales, geografic) lui Victor Tufescu[11].Aici se află destule pagini despre istoricul aşezării, geograful făcând apel, constant, la colecţiile de documente editate până în 1940.

În perioada postbelică, Târgu Frumos nu a mai beneficiat de nici o lucrare specială.Se cuvine să amintim, însă, că istoricul Constantin C.Giurescu, în partea a doua a volumului citat mai sus(vezi nota 4), îi consacră câteva pagini; aici sunt ordonate puţinele informaţii medievale cunoscute, subliniindu-se necesitatea efectuării de săpături arheologice pe vatra veche a târgului.

Aşezarea apare în hărţile medievale occidentale[12] sub denumirea "Margozeft" sau "Margozest"; Iorga a încercat identificarea acestui toponim cu Mogoşeştii de pe Siret[13], pornind, probabil, de la asemănarea formală a celor două toponime.Târgu Frumos era aşezat în partea de apus a străvechiului ţinut al Cârligăturii, căruia i-a fost şi reşedinţă tot evul mediu.După Miron Costin[14], oraşul se afla în Ţara de Sus.Cantemir, situând ţinutul Cârligăturii în Ţara de Jos, plasează, logic şi reşedinţa sa tot aici[15].Părerea justă este cea din urmă.

Situată la întretăierea unor importante drumuri comerciale[16], localitatea nu era totuşi amintită în privilegiile domneşti din 1408 şi 1456, constituind însă una din etapele obligatorii ale negustorilor ce-şi transportau marfa pe traseul ce venea de la Siret spre Prut, din Transilvania în Moldova sau din Polonia spre Cetatea Albă şi Chilia[17].După 1484 era unul dintre târgurile ce jalonau "drumul moldovenesc"[18].

Târgul întrunea toate atributele unui important vad comercial, intrând în tipologia "oraşelor de popas"[19]."Aşezat < aşadar> lângă Strungă pe unde trece drumul străvechiu, din valea Siretului în a Bahluieţului, Bahluiului, către Iaşi, (...), Cotnari şi Hârlău ..."[20], localitatea este situată într-o zonă pe care V.Tufescu o denumea "Poarta Târgului Frumos"[21], fiind un element a ceea ce astăzi se numeşte Podişul Moldovenesc[22].

---

10 Mihai Costăchescu, *Târgul-Frumos şi satele din jur*, în mss.la Arh.St.Iaşi, fond personal "M.Costăchescu", nr.1268; idem, *Târgul-Frumos şi satele din ţinutul Cârligătura*, în mss. la Arh.St.Iaşi, acelaşi fond, nr.1288.

11 Victor Tufescu, *O regiune de vie circulaţie: "Poarta Târgului Frumos"*, în "BSG", LIX, 1941, p.330-412(în continuare:Tufescu, *O regiune*).

12 Georg Reichersdorffer, *Chorographia Moldavia*,Viena, 1541; G.Gastaldi, *Carta del Bacino Danubiano*, 1566; idem, *Carta della Romania*, Antverpia, 1584, apud Marin Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei până la 1600*, vol.I-II, Bucureşti, 1938, passim.

13 Iorga, *Privilegiul*, p.37, nota 3.

14 Miron Costin, *Opere*, ediţia P.P.Panaitescu, Bucureşti, 1958, p.210.

15 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p.73.

16 Alexandru I.Gonţa, *Legăturile economice ale Moldovei cu Transilvania în secolele XIII-XVII*, ediţia Ion Caproşu, Bucureşti, 1989, p.25-45.

17 *Ibidem*, p.28-29.

18 *Ibidem*, p.32.

19 D.Ciurea , *Noi consideraţii* ..., p.23, nota 6.

20 M.Costachescu, *Târgul-Frumos şi satele din ţinutul Cârligătura, planşa Târgul-Frumos*.

21 Victor Tufescu, *Iaşii şi oraşele din nordul Moldovei*, Chişinău, 1932, passim; idem, *O regiune* ..., p.340.

22 C.Martiniuc, Alex.Ungureanu, *Harta unităţilor naturale*, p.43,apud V.Chirica, M.Tanasachi, *Repertoriul arheologic al judeţului Iaşi*, vol.I, Iaşi, 1984, p.21.

Precizăm că vechiul târg se afla la o oarecare distanţă de ceea ce hrisoavele sfârşitului de veac XVIII numesc "vatra nouă"[23]."Selişte veche" sau "vatra veche" era la nord de Bahluieţ pe un teren mai înalt, în preajma locurilor pe care s-au înălţat biserica Sfânta Paraschiva[24] şi curtea domnească.Aceste locuri au servit de scenă întregii istorii medievale a Târgului Frumos.

"În lipsă de date istorice, care să ne spună de începuturile multora din oraşele noastre, noi putem citi în *însăşi tulpina cuvântului* felul cum s-a urzit viaţa"[25].Să vedem ce au "citit" cercetătorii în numele Târgului Frumos, pentru că acest aspect a suscitat un interes deosebit.Precizăm că am lăsat la o parte numărul mare de legende existente pe această temă[26].

Pornind de la informaţiile oferite de Dimitrie Cantemir[27], N.Iorga[28], N.Dărângă[29], Constantin C.Giurescu[30] şi Alexandru Obreja[31] au conchis că denumirea aşezării este legată de cadrul natural în care era amplsată.M.Costăchescu, iniţial, considera "numele Târgului Frumos o enigmă"[32], susţinând mai apoi că "s-a numit <astfel> din cauza aşezării (KPACNb TPĂΓb) dată fiind slavizarea numelor în terminologia slavă a documentelor"[33].V.Tufescu crede că "prosperitatea târgului din primele două-trei veacuri după descălecat îi explică (...) şi numele"[34].

În cadrul acestei probleme sugerăm luarea în calcul şi a unei alte ipoteze: posibilitatea ca numele oraşului să preia numele mai vechi al (unui)Bahluieţ(ului) - pârâu care s-ar fi putut numi "Crasna", şi de aici "Târgu Crasnei", "Târgu de pe Crasna".Situaţia aceasta este frecvent întâlnită în Moldova medievală, numele Siretului, Sucevii, Bârladului, Vasluiului, Trotuşului, Hârlăului (în evul mediu s-a numit şi Bahlovia) fiind doar câteva exemple în acest sens.O hartă a Târgului Frumos din secolul trecut încă mai păstra amintirea "Bahluieţului vechiu"[35], dacă nu cumva este vorba despre vechiul curs al actualului Bahluieţ.Ar putea fi un argument în sprijinul presupunerii noastre un document din 24 ianuarie 1660, care aminteşte două sate "cu selişti şi cu hotar din Târgu *Crasna*"[36]; satele fiind din preajma Târgului Frumos nu poate fi vorba decât despre această localitate.Deoarece documentul citat este o traducere din 1808, e posibil ca diacul să nu fi tradus din slavonă numele oraşului.Confirmarea acestei ipoteze ar surveni în momentul în care ne vom convinge de existenţa a două Bahluieţe, dintre care unul s-ar fi numit "Crasna".

Până la presupusa confirmare, pe linia lui Costăchescu, vom spune că, probabil, în vechime aşezarea era numită de localnici T â r g u F r u m o s şi nu Târgu Crasna.Mai putem sugera că diecii şi uricarii cancelariei slavone, dintru început au tradus cuvântul "frumos" prin "kpacNb " şi variantele sale.Putea să nu fie aşa, căci întâlnim în documentele medievale şi cuvântul "frumos" netradus; după cum se putea impune şi în vorbirea autohtonilor expresia sla-

---

23 *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol.II, *Moldova*, Bucureşti, 1966, p.526-527.

24 Victor Tufescu, *O regiune* ..., p.398.

25 Gh.Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol.XII, Iaşi, 1924, p.I (în continuare: Ghibănescu, *Surete*).

26 Vezi N.Dărângă, *op.cit.*, p.6.

27 D.Cantemir, *op.cit.*, p.73.

28 N.Iorga, *Privilegiul*, p.36-37.

29 N.Dărângă, *op.cit.*, p.6; acordă credit şi unei legende, precum şi faptului că la Târgu Frumos s-ar fi ţinut târguri *frumoase* de vite cornute şi porci.

30 Const.C.Giurescu, *op.cit.*p.297.

31 Al.Obreja, *Dicţionar geografic al judeţului Iaşi*, Iaşi, 1979, p.225.

32 M.Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol.II, Iaşi, 1923, p.368; (în continuare: Costăchescu, *Documente moldoveneşti*).

33 Idem, *Târgul-Frumos şi satele dinjur*, p.6.

34 Victor Tufescu, *O regiune* ..., p.392.

35 Arh.St.Iaşi, Colecţia Hărţi şi planuri, nr.2142.

36 *CDM*, vol.III, Bucureşti, 1968, p.120, nr.481.

vonă "crasna", care s-a şi consacrat în alte cazuri[37].

Aşadar, socotim că, în lipsa unor documente care să ateste denumirea dublă a Bahluiețului, explicația cea mai pertinentă legată de etimologia Târgului Frumos este tot cea îndeobşte acceptată; iar mecanismul prin care s-a impus opinăm că a fost cel expus mai sus.

În problema vechimii târgului de pe malurile Bahluiețului, arheologia ar fi putut servi cel mai bine dacă s-ar fi întreprins săpături sistematice pe vatra veche.S-ar fi depistat eventualele indicii cu privire la istoria aşezării în secolele XII-XIV.Din păcate, contribuția arheologiei se rezumă la descoperirea în preajma Târgului Frumos a unei aşezări întinse din secolele XIV-XV şi XVI-XVII[38].

Aşezarea, de vechimea Iaşilor[39], exista în secolul al XV-lea[40], dar ne îndoim că ungurii au vreun merit în întemeierea ei[41].

Desigur, Târgu Frumos "s-a dezvoltat din cele mai vechi vremuri"[42], după formula lui Costăchescu.Credem însă că prin "cele mai vechi vremuri" nu trebuie să înțelegem altceva decât veacul al XIV-lea.Constantin C.Giurescu sublinia tocmai acest lucru, adăugând că era "reşedința ținutului Cârligătura"[43].A doua parte a afirmației trebuie amendată, fiindcă încă nu suntem în măsură să precizăm, cu toată certitudinea, cui aprține prima organizare administrativă a Moldovei: lui Alexandru cel Bun sau înaintaşilor săi! În continuare, istoricul citat e mai precis, sustinând că "şi această aşezare, ca şi Iaşii, a precedat întemeierea statului moldovean"[44].

Părerea lui Tufescu[45] care îi împinge începuturile înainte de veacul XIV, ni se pare hazardată şi greu de argumentat.

Opiniile de mai sus, de cele mai multe ori, sunt impresii personale bazate pe logica istorică.Măsura veridicității sau falsității lor este greu de stabilit.Cu toate acestea, ele converg spre *un anumit timp al începuturilor:* cel mai devreme - *prima jumătate a secolului al XIV-lea*, iar cel mai târziu - *primele decenii ale veacului al XV-lea.*

Documentele secolului al XVIII-lea încă mai păstrau *amintirea vechimii târgului.*Astfel, în hrisovul din 13 iulie 1763 dat aşezării de domnul Grigore Callimachi se spune că acesta "este din cele mai vechi oraşe, ..."[46].

* * *

Pe teritoriul solid al faptelor sigure intrăm atunci când ele se pot controla documentar, adică, din prima jumătate a veacului XV.Astfel, prima mențiune, implicită, a Târgului Frumos este din 12 august 1426, când ținutul Cârligăturii apare întâia oară în documente[47].

Ne îndoim de faptul că Schiltberger pomeneşte oraşul în descrierea lui de călătorie[48].Informațiile contelui d'Hauterive, cum că Târgu Frumos ar fi fost întemeiat de unguri în intervalul 1433-1444 nu au nici un temei documentar[49] (vezi şi nota 41).

Prima mențiune explicită a târgului este din 5 octombrie 1448.Domnul Petru al II-lea

37 M.Costăchescu, *Documente moldoveneşti*, vol.II, p.368.
38 V.Chirica, M.Tanasachi, *op.cit*, vol.II, Iaşi, 1985, p.419.
39 N.Iorga, *Privilegiul*, p.36.
40 N.Dărângă, *op.cit.*, p.7.
41 *Ibidem.*
42 M.Costăchescu, *Târgul-Frumos şi satele din jur*, p.2.
43 Const.C.Giurescu, *op.cit.*, p.297.
44 *Ibidem.*
45 Victor Tufescu, *O regiune ..., p.389.*
46 N.Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol.I, Bucureşti, 1902, p.458.
47 *DRH*, A, *Moldova*, vol.I, p.93-94; Costăchescu, *Documente moldoveneşti*, vol.I, p.178-181.
48 Victor Tufescu, *O regiune ...*, p.389.
49 d'Hauterive, *Memoire sur l'etat ancien et actuel de la Moldavie(1787)*, p.56,apud Tufescu, *O regiune ...*, p.389.

dăruia, în acea zi de toamnă, mănăstirii din Poiană(Probota), al cărui oaspete era, "toată ceara de la Târgu Frumos, să o ia în fiecare an de la toţi câţi vor avea cârciumi"[50].În anul următor, la 8 aprilie, Alexăndrel voievod întăreşte dania înaintaşului său şi le mai dă călugărilor de la Probota "din vinul din *deseatina noastră,* în fiecare an, câte şapte buţi de vin"[51].

Din puţinele informaţii deducem că zona din preajma Târgului Frumos era *foarte bogată în vii şi în ceară* (în "cultura albinelor"[52] cum ar spune Costăchescu) - un argument şi acesta al cadrului natural înfloritor; de asemenea, *prezenţa cârciumilor* în Târgu Frumos, unde, pe lângă comercializarea băuturilor, se vindeau şi alte genuri de mărfuri, cum ar fi, în cazul nosru, ceara.

Documentul din 25 august 1454 ne indică, pe lângă existenţa vămii, şi prezenţa la Târgu Frumos a reprezentantului domniei ("dregătoriul nostru"[53]).

Informaţii precise cu privire la viaţa târgului din secolul al XV-lea nu mai avem.Iorga a şi spus-o exact: de acum va fi pomenit "numai la întâmplări de luptă"[54].

Punând în relaţie informaţiile secolului al XVII-lea cu referire la uricul târgului şi ceea ce ştim astăzi despre ocoale, rezultă că în vremea lui Ştefan cel Mare exista curte domnească şi la Târgu Frumos[55].Altfel, bogata domnie a marelui domn este săracă în izvoare directe cu privire la subiectul cercetării de faţă.Documentul din 12 septembrie 1499, ce aminteşte de curtea domnească de la Târgu Frumos, nu-l putem lua în considerare, dovedindu-se falsitatea lui[56]. S-ar putea, totuşi, ca acesta să fi fost inspirat de documente originale, contemporane epocii lui Ştefan cel Mare şi astfel să avem *o mărturie indirectă a existenţei curţii domneşti*.

În 1513 riposta moldovenilor în faţa invaziei tătarilor nu mai este decât o palidă amintire a vitejiei de odinioară.Tătarii, în frunte cu Bet Gherei "au întratu la Moldova, de au prădat ţara până la Iaşi şi au arsu târgul şi ţinutul Cârlegăturii ..."[57].Acum se pare că Târgu Frumos a fost ars pentru prima oară.

Peste exact un sfert de secol marele sultan Soliman, în fruntea puhoiului turcesc, în drumul său spre Suceava, trecea şi pe la Târgu Frumos[58].Ne imaginăm că aşezarea abia refăcută după şocul din 1513 era, iarăşi, aproape ruină.

Cu toate acestea, a doua domnie a lui Petru Rareş a însemnat pentru târg construirea, în cadrul programului de ridicare a edificiilor religioase , a bisericii domneşti Sfânta Paraschiva.În condiţiile în care informaţiile documentare nu există, singurele indicii care au făcut ca biserica să fie atribuită lui Rareş sunt cele din *pomelnicul zugrăvit,* păstrat în proscomidia bisericii.Acest pomelnic este, de altfel, foarte cunoscut, deoarece din el a fost scos, prin lovituri de ciocan, numele renegatului Iliaş Rareş.

S-ar putea ca *vechea pisanie* să se mai păstreze, ea fiind "ascunsă prin turnul adăugat în faţa uşii de intrare"[59], deşi N.Iorga nu crede în această posibilitate[60].

* * *

După ce turcii ocupă Chilia şi Cetatea Albă, după ce principala reşedinţă domnească se

---

[50] *DRH,* A, vol.I, p.411-413.

[51] *Ibidem,* vol.II, p.1-2.

[52] M.Costăchescu, *Documente moldoveneşti,* vol.II, p.379.

[53] *DRH,* A, vol.II, p.57-59.

[54] N.Iorga, *Privilegiul,* p.37.

[55] D.Cantemir, *op.cit.,* p.93, nota 10(informaţia aparţine lui N.Stoicescu).

[56] D.Agache, *Un document fals de la Ştefan cel Mare,* în "AIIAI", XXIV$_2$, 1987, p.613-617.

[57] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* ediţia P.P.Panaitescu, Bucureşti, 1955, p.132.

[58] *Călători străini despre Ţările Române,* vol.I, Bucureşti, 1969, p.132(în continuare: *Călători străini).*

[59] Gh.Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVI-lea(1527-1582),* în "BCMI", anul XXI (1928), p.81.

[60] N.Iorga, *Inscripţii din bisericile României,* vol.II, Bucureşti, 1905, p.294.

mută la Iaşi şi, mai ales, după ce, în timpul bătrânului Cantemir, polonezii şi tătarii îşi lasă din plin urmele trecerii lor prin Moldova, situaţia Târgului Frumos se înrăutăţeşte.Cum ar spune un domn de la sfârşitul veacului al XVIII-lea: "şi din vreme în vreme, mergând spre scădere şi împuţinare de oameni, au rămas de se află (...) la proastă stare"[61].

Iată câteva momente mai importante dintr-o vreme plină de frământări politico-militare:

- la 8 septembrie 1602 în oraş se afla fugarul Simion Movilă[62];

- ungurii lui Ioan Kemeny, sprijinitori ai lui Gheorghe Rakoczy al II-lea, îşi rezervă un popas mai îndelungat la Târgu Frumos[63];

- "lângă acest << oppidum elegans>>, cum traduce un polonez, fu bătut, la marginea satului Sârca, la 3 iulie 1653"[64], Vasile Lupu de oastea lui Gheorghe Ştefan;

- o socoteală a lui Gheorghe Ştefan ne arată că Târgu Frumos avea, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, călăraşii săi[65]; probabil că aceştia erau folosiţi la transmiterea ştirilor[66].Numărul lor era de 30 la 1683, reducându-se la 10 în 1717[67]; ei plăteau o dajde specială de 5-6 galbeni[68];

- un document lacunar din 1662, emis de Eustratie Dabija voievod, ne informează că târgul era pur şi simplu "pustiu"[69];

- între anii 1686 şi 1692 o mare parte a populaţiei va părăsi aşezarea, sub presiunea deselor incursiuni poloneze şi tătare.Curţii domneşti i se va da din nou foc[70];

- în timpul domniei lui Constantin Cantemir se organizează steaguri de lefegii "în Roman şi în Cozmeşti şi-n Târgu Frumos ..."[71], dintre codrenii tâlhari prinşi de prin Ţara de Jos;

- târgul de pe malurile Bahluieţului nu a fost numai un loc de popas pentru soliile ce veneau din vest şi din nord[72], ci şi un loc de refugiu pentru o parte a boierimii în vremuri de restrişte.Aşa se întâmpla, de pildă, în 1711, când în faţa atitudinii mascate a lui Dimitrie Cantemir, unii dintre boieri "şi-au pornit casele (...) la Târgu Frumos, alţii în altă parte, după cum au putut"[73].

- în trecere pe aici au fost şi suedezii, cu ocazia staţionării lor în Moldova[74], dar lucru mai grav, oraşul va fi nevoit să suporte, pe la 1738-1740 armata rusească[75].

* * *

[61] Idem, *Documente Callimachi*, vol.I. p.458-460.

[62] Idem, *Privilegiul*, p.37.

[63] *Ibidem*.

[64] *Ibidem*; Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone, secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1983, p.183-185 .

[65] N.Iorga, *Privilegiul*, p.37; idem, *Studii şi documente*, vol.IV, Bucureşti, 1905, p.263.

[66] *Instituţii feudale din Ţările Române.Dicţionar*, coord.: O.Sachelarie şi N.Stoicescu, Bucureşti, 1988, p.80-81.

[67] *Cronica Ghiculeştilor.Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ediţia Nistor şi Ariadna-Camariano Cioran, 1965, p.201.

[68] N.Iorga, *Studii şi documente*, vol.IV, p.263; vol.XVI, p.228-229.

[69] *CDM*, vol.III, p.187, nr.822.

[70] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*, ediţia Gabriel Strempel, Bucureşti, 1986, p.312.

[71] *Ibidem*, p.315.

[72] *Călători străini*, vol.V, p.517-518; vol.VIII, p.326; P.P.Panaitescu, *Călători poloni în Ţările Române*, Bucureşti, 1930, p.99-100, 110 şi 111.

[73] *Cronica Ghiculeştilor ...*, p.93.

[74] *Călătoristrăini*, vol.VIII, p.323-345.

[75] Ion Neculce, *op.cit.*, p.825-826.

Urice de proprietate, similare acelor c h a r t e ale oraşelor apusene[76] vor fi avut majoritatea aşezărilor urbane din Moldova, dacă nu toate.S-au păstrat numai două: al Vasluiului şi al Bârladului.Un asemenea uric încă exista pentru Târgu Frumos în veacul al XVII-lea.Aici se pare că erau însemnate hotarele, după cum sugerează Costăchescu[77], satele din ocol, dar şi multe alte elemente de organizare a vieţii urbane[78].Opinia lui Costăchescu este întărită de cele câteva documente care evidenţiază faptul că, în cazul anumitor pricini, se apela la uricul târgului.Iată două cazuri:

- la 28 iunie 1635[79], ajungându-se înaintea lui Vasile voievod pentru a se clarifica o dispută dintre mănăstirea Hangu şi un anume Tănasie se invocă şi "uricul ce l-a avut Târgul Frumos de la bătrânul Ştefan voievod"[80];

- la 2 aprilie 1673 este adus în faţa marelui vornic Miron Costin "uricul Târgului Frumos care le scrie în semne din movile în movile"[81].

În ceea ce priveşte *pecetea târgului,* aceasta "reprezintă, simbolic, înseşi autoritatea locală, constituită şi recunoscută ca atare"[82].

Pecetea apare pe câteva documente originale din secolul al XVII-lea[83] (vezi *Anexa*). Aceasta este de formă circulară.Analiza ei ne evidenţiază existenţa într-un scut simplu a unei păsări cu aripile desfăcute şi ciupind - opinie aparţinând lui Gh.Ghibănescu[84], zburând, după părerea lui N.Iorga[85].În partea stângă se află soarele, iar în dreapta, uneori, luna[86].Scutul este încadrat de un cerc; deasupra scutului, în interiorul cercului, se găseşte o cruce, în corespondenţă directă cu o altă cruce din exergă.Legenda care se află aici, în limba slavonă, are următorul conţinut: "+pieceată krasnăi trăgăstă" (în traducere: "pecetea Târgului Frumos").

O anume controversă există în privinţa păsării reprezentată în scut.Ar putea fi o *barză* (opinia istoricului ieşean Ştefan Gorovei) sau o *pasăre oarecare* din cele multe ce vor fi vieţuit prin codrii Cârligăturii de altădată (părerea lui Ghibănescu, la care subscriem şi noi), dar e foarte greu de acceptat că un târg cu un asemenea nume şi-ar fi pus în stemă o ... *cioară.*Oricum, pecetea, prin formă şi conţinut este un semn neîndoielnic al vechimii aşezării[87].

Nu ne îndoim că astfel de peceţi au existat şi în veacul al XVI-lea.Sperăm că extinzând cercetarea şi la secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a celui următor vom descoperi şi alte documente având pecetea Târgului Frumos.

După cum se ştie, schimbările de sigilii erau foarte rare[88].Gh.Ghibănescu ne atrage atenţia că, pe un document din 7 mai 1667, apare o pecete a Târgului Frumos având în scut o ... *broască*[89] (document nepublicat).În acest caz cred că se impune a păstra o anume circumspecţie.După cum tot aceeaşi atitudine trebuie avută şi în legătură cu afirmaţia a doi cunoscuţi he-

---

76 P.P.Panaitescu, *Introducere în istoria culturii române,* Bucureşti, 1969, p.289.

77 M.Costăchescu, *Satul Prigoreni cu trupurile sale, Avrămenii şi Râtul(din jud.Iaşi),* în "Ioan Neculce", fascicola 5(1925), p.41.

78 P.P.Panaitescu, *Introducere ...,* p.290.

79 M.Costăchescu, *Satul Prigoreni ...,* p.47.

80 *Ibidem.*

81 M.Costin, *op.cit.,* p.148-149.

82 N.Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova.Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea,* Bucureşti, 1971, p.366.

83 Gh.Ghibănescu, *Pecetea Târgului Frumos,* în "Opinia", nr.din 23 martie 1912, p.3; Biblioteca Academiei Române, CLIV/174(prin intermediul lui Ştefan S.Gorovei).

84 Gh.Ghibănescu, *Surete ,* vol.III, p.248.

85 N.Iorga, *Privilegiul,* p.38.

86 Biblioteca Academiei Române, CLIV/174.

87 Sugestie primită din partea lui Ştefan S.Gorovei.

88 N.Grigoraş, *Instituţii feudale ..., p.365.*

89 Gh.Ghibănescu, *Pecetea ...,* p.3.

raldişti, D.Cernovodeanu şi I.Mănescu, potrivit căreia pe sigiliul Târgului Frumos ar fi reprezentate *spice de grâu*, ca un "însemn purtând imaginea produselor cultivate pe moşia oraşului"[90].

Pentru a contura o sumară imagine a Târgului Frumos văzut de străinii în trecere prin aceste locuri am apelat la mărturiile acestora adunate în cele opt volune de "Călători străini", precum şi la câteva texte mai puţin cunoscute.Relatările, după cum ne vom convinge, nu sunt prea măgulitoare, ele fiind făcute de oameni obişnuiţi cu un alt standard de viaţă.

Astfel, pentru suedezul Hiltebrandt aşezarea "seamănă cu un bastion"[91].

Un text care a trecut neobservat este acela publicat de Viorica Lascu în Anuarul Institutului de Istorie din Cluj[92].Este vorba de relatarea misionarului apostolic italian Antonio Giorgioni de la 1688.Desigur, oraşul purta amprenta trecerii polonezilor, dar ne îndoim că numai aceştia au contribuit la aspectul de r u i n ă pe care îl relevă misionarul.Italianul precizează că târgul este situat într-o câmpie frumoasă şi că în preajma lui venea "principele din când în când pentru a se reculege, ocupându-se de vânat şi de pescuit"[93].

În jurnalul de campanie al lui von Weismantel este des pomenit cu apelativul "orăşelul"[94] sau "târguşorul"[95].Acest străin, în faţa evidentei discordanţe între denumire şi înfăţişare, oarecum descumpănit, notează: "a putut să fie numit astfel înainte, dar, acum, seamănă foarte mult cu un s a t u r â t"[96].

Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea arăta cam la fel, mai ales că începuse exodul evreilor din Galiţia, fapt care îşi va pune amprenta asupra atmosferei ce va domni în Târgu Frumos în veacurile următoare.Fapt este că, încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aşezarea de pe Bahluieţ începe a fi socotită în rândul oraşelor mici ale Moldovei[97], mergând pe panta unei decăderi evidente, cu puţine şanse de redresare, mai ales din momentul în care Paşcanii încep a deveni un important nod feroviar şi industrial.

Sperăm ca acest material să însemne un pas înainte pe drumul deschis de Iorga şi preotul Dărângă la începutul secolului, drum continuat apoi de încercările lui Mihai Costăchescu.Intenţionăm să consacrăm un nou articol evoluţiei hotarului şi ocolului domnesc ale Târgului Frumos, urmând ca, pe viitor, extinderea cercetării la secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea să ne ofere o imagine cât mai completă a ceea ce a însemnat acest târg în evul mediu.

---

[90] D.Cernovodeanu, J.N.Mănescu, *Noile steme ale judeţelor şi municipiilor din RSR*, în "RA", t.XXXIV, nr.1-2, 1974, p.9.

[91] *Călători străini*, vol.V, p.596.

[92] V.Lascu, *Documente inedite privitoare la Ţările Române în secolul al XVII-lea*, în "AIIAC", 1969, p.256-257.

[93] *Ibidem*.

[94] *Călători străini*, vol.VIII, p.333

[95] *Ibidem*, p.326.

[96] *Ibidem*, p.345.

[97] Gh.Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p.109-110.

ANEXĂ

PECETEA TÂRGULUI FRUMOS

Document din 23 iulie 1654

Biblioteca Academiei. Document nedatat.

DANIEL BOTEZATU

OCOLUL TÂRGULUI HÂRLĂU.GENEZĂ ŞI EVOLUŢIE

Una din principalele particularităţi ale ţinutului Hârlău, în afară de întinderea sa teritorială, o reprezintă faptul că în cazul său este, poate, cel mai bine ilustrată, comparativ cu alte ţinuturi, evoluţia proprietăţii domneşti.Hârlăul reprezenta, pentru domnie, un adevărat *fief*, dacă e să ne gândim că acest ţinut cuprindea nu mai puţin de trei târguri (Botoşani, Hârlău şi Cotnari), cu ocoalele respective, precum şi renumitele vii domneşti de la Hârlău şi Cotnari.Tuturor acestor proprietăţi domneşti li s-au adăugat, la începutul secolului al XVI-lea, ocolul Şipotelor, confiscat de Ştefăniţă Vodă de la "hicleanul" Luca Arbore.Se poate observa, aşadar, ponderea însemnată pe care o avea, la un moment dat, proprietatea domnească în cuprinsul acestui ţinut.

Cu toate acestea, nu există, încă, nici o lucrare specială referitoare la ţinutul Hârlăului, ori la târgul cu acelaşi nume.Monografia inimosului învăţător hârlăuan, Vasile Lişman, urmare firească a unui patriotism local uşor de înţeles, este departe de normele specifice ale unei lucrări ştiinţifice[1].Neexistând o abordare specială a controversatelor probleme referitoare la târgul Hârlăului, e lesne de înţeles că nici celălalt aspect, referitor la ocolul acestui târg, nu s-a bucurat de interesul constant al vreunui cercetător.

Am întâlnit totuşi, în cuprinsul câtorva studii şi articole, referitoare, mai ales, la organizarea administrativ-teritorială a Moldovei medievale, informaţii şi afirmaţii despre una sau alta dintre multiplele probleme pe care le suscită un asemenea subiect.

Gheorghe Ghibănescu, într-un volum consacrat târgului Dorohoi, face şi câteva succinte consideraţii referitoare la ocoale, despre care afirmă că ar fi apărut din necesitatea asigurării hranei pentru târgoveţi, ca şi din considerente pur urbanistice (pentru buna îngrijire a uliţelor, a podurilor etc.)[2].Desigur că aceste afirmaţii, care se sprijină pe o solidă bază documentară, sunt cât de poate de adevărate, dar ar fi greşit să rezumăm doar la atât rostul ocoalelor.Într-o perioadă determinată din istoria Moldovei, domnia a fost cea care a manifestat un interes deosebit pentru constituirea şi consolidarea acestor ocoale, din motive asupra cărora vom reveni.

Referindu-se la originea oraşelor moldoveneşti, Nicolae Grigoraş, considera că, în forma incipientă, cele mai multe dintre acestea au fost popasuri negustoreşti în care, alături de negustorii români, majoritari numeric, s-au stabilit, într-o epocă anterioară întemeierii Ţării Moldovei, negustori veniţi din Ardeal[3].În schimbul unor sume de bani plătite probabil anual, aceşti negustori vor căpăta apoi, de la diferiţi domni, dreptul de a-şi ridica locuinţe, depozite şi magazii.Domnii ar fi venit în întâmpinarea dorinţei negustorilor, de a fi stăpâni pe terenul pe care se stabiliseră dăruindu-le, în jurul oraşului, un loc pentru agricultură, nucleul viitorului ocol al târgului.Totuşi, afirmaţia este contrazisă de numeroasele documente care ni-i arată drept proprietari ai viitoarelor sate din ocol pe unii dintre boierii de vază ai Ţării Moldovei.

Într-un studiu ce-şi propunea să ofere un răspuns problemei originii ţinuturilor moldoveneşti, Vasile Lungu considera ocoalele ca fiind diviziuni mai mici ale ţinuturilor, dar comparaţia este oarecum forţată, dacă ţinem cont de faptul că în cuprinsul ţinutului coexistau proprie-

---

[1] Vasile Lişman, *Hîrlău.Monografie*, Iaşi, 1972.

[2] Gheorghe Ghibănescu, *Surete şi izvoade(Dorohoiul)*, vol.XII, Iaşi, 1924.

[3] N.Grigoraş, *Dregătorii tîrgurilor moldoveneşti şi atribuţiunile lor pînă la Regulamentul Organic*, Teză de doctorat, Iaşi, 1942.

ţăţile domnească, boierească, mânăstirească şi ţărănească, pe când ocoalele reprezentau proprietatea exclusivă a domniei.

În lucrarea sa, cu un titlu cât se poate de sugestiv, Petre P. Panaitescu afirma, despre populaţia din oraşe, că aceasta forma o comunitate de sine stătătoare, refractară la contactele cu cei din afară, bucurându-se de anumite privilegii şi având o serie de drepturi politice pe care şi le exercitau autonom de atribuţiile statului (justiţie, oaste, catastih, monedă şi sigiliu proprii).[4] De o situaţie asemănătoare se bucurau satele din ocol, care nu depindeau de aparatul administrativ al ţinutului în care se aflau, ci se conduceau prin autorităţile orăşeneşti şi - adăugăm noi - prin reprezentantul domniei în târg, acel vornic sau ureadnic. P.P. Panaitescu respinge ca nefondată, afirmaţia lui Grigore Ureche, cum că apariţia ocoalelor se datorează lui Iuga voievod, cel care a domnit doar câteva luni înainte de urcarea pe tron a lui Alexandru cel Bun, considerând că avem de-a face, în fond, cu instituţii mai vechi.

Regretatul profesor Constantin Cihodaru remarca eforturile întreprinse de Ştefan cel Mare pentru refacerea ocoalelor, preocupare esenţială dacă e să ţinem cont de principalul scop urmărit de domn: întărirea puterii centrale şi crearea unei baze sociale mai largi, favorabile domniei[5].

O observaţie asemănătoare face şi Dimitrie Ciurea, cunoscut pentru studiile sale referitoare la organizarea administrativă a Moldovei în epoca medievală, doar că, potrivit acestui din urmă istoric, Ştefan cel Mare este cel căruia i se datorează apariţia ocoalelor.[6]

Un alt cercetător ieşean, Nistor Ciocan, după ce remarcă faptul că toate oraşele moldoveneşti au apărut pe locuri domneşti, emite ipoteza că târgurile, încă din secolul al XIV-lea sunt centre ale unor mai întinse domenii domneşti.[7] Pentru mai buna administrare a acestor domenii sunt ridicate curţi domneşti în cele mai importante oraşe ale Moldovei şi - în vederea aprovizionării şi întreţinerii acestor curţi - sau a cetăţilor din preajma târgurilor, au fost înfiinţate ocoalele, care reuneau satele din jur. Ştefan cel Mare va reface aceste ocoale, cele mai concludente exemple fiindu-ne oferite prin refacerea ocoalelor târgurilor Vaslui (1491) şi Bârlad (1495).

Într-o lucrare de proporţii mai mari şi mai apropiată de anii noştri, profesorul I. Caproşu demonstrează, fără putinţă de tăgadă, rolul jucat de domnii Moldovei din a doua jumătate a secolului al XVI-lea în destrămarea ocoalelor târgurilor.[8] Prin danii care sunt, în fond, vânzări deghizate, domnii scoteau la mezat satele din ocol, oferindu-le celui care plătea mai mult, într-o epocă în care dificultăţile financiare explicau, întrucâtva, această atitudine.

Analizând izvoarele documentare editate, în căutarea informaţiilor relevante pentru demersul nostru, am constatat că materialul documentar nu este atât de concludent pe cât am fi dorit-o.[9] Mai bine ilustrată din acest punct de vedere este perioada care începe cu primele dece-

---

[4] Petre P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, în vol. *Interpretări româneşti*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1994, pp. 119-160.

[5] C. Cihodaru, *Refacerea ocoalelor, cetăţilor şi curţilor domneşti în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, pp. 267-273.

[6] D. Ciurea, *Noi contribuţii privind oraşele şi tîrgurile din Moldova în secolele XIV-XIX*, în "AIIAI", tom VII (1970), pp. 21-58.

[7] Nistor Ciocan, *Procesul de înstrăinare a moşiei tîrgurilor din Moldova. Cîteva consideraţii*, în *Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iaşi, 1983.

[8] I. Caproşu, *O istorie a Moldovei prin relaţiile de credit (pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea)*, Iaşi, 1989, pp. 102-113.

[9] *DIR*, A, Moldova, veac XVI, vol. I-IV; veac XVII, vol. I-V, Bucureşti, 1955-1957; *DRH*, Seria A, *Moldova*, vol. I, 1975; vol. II, 1976; vol. XXI, 1971; *CDM*, vol. I-V, Bucureşti, 1957-1974; *CDM*, S1, Bucureşti, 1975; N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, Bucureşti; V.A. Urechia, *Documentele bisericii cetăţii Neamţului*, în "ARMSI", sect. II, tom XI, 1888-1889; Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. XXIV

nii ale jumătății a doua a secolului al XVI-lea, încheindu-se aproximativ un secol mai târziu, perioadă care marchează reducerea treptată, până la desființare, a ocolului târgului Hârlău.

Din cele arătate până acum, se poate observa existența unor păreri controversate referitoare la perioada aproximativă a constituirii ocoalelor de târguri, ori la modalitățile concrete de realizare a acestui fapt. Desigur că lucrarea noastră își propune să analizeze un aspect particular al problemei, dar scopul ei final este acela de a oferi unele soluții, sau posibile modalități de abordare a cercetării.

Nu putem ști cu precizie când s-a constituit ocolul târgului Hârlău și nici cărui anume domn i se datorează aceasta. Deși, în acest caz, cel mai direct demers metodologic ni s-a părut cel al analizei documentare regresive, acesta nu a dat roade. Explicația e simplă: informația documentară este lacunară, multe din aceste acte s-au pierdut, au fost distruse sau n-au format încă obiectul cercetării. Puținele documente păstrate nu reușesc să suplinească diferențele mari dintre anii emiterii, astfel încât ne vine greu, de cele mai multe ori, să apreciem în ce fel, un sat, sau altul, a intrat în proprietea altcuiva.

În asemenea condiții, nu ne propunem să realizăm mai mult decât s-ar putea face cu materialul documentar aflat la dispoziția noastră. Puține și dispersate, informațiile pe care acesta ni le oferă pot sluji ca puncte de reper în cercetarea noastră. Plecând de la premise că realitățile Moldovei medievale au fost aceleași, sau aproape aceleași, la momente temporale identice, vom încerca, prin analogie cu cazuri similare, mai bine ilustrate documentar, să suplinim lipsa informației.

La 7 iulie 1430, fii lui Ion (Oană) Jumătate, anume Jurj, Sfetul și Mândru își împart ocinile părintelui lor. Partea lui Jurj Jumătate va cuprinde și satul Delenilor, menționat, cu acest prilej, pentru prima dată.[10]

La 23 ianuarie 1450, când, probabil, Jurj Jumătate era mort, frații săi dau mânăstirii Neamțului un loc pe hotarul Delenilor pentru a-și construi acolo două mori, "iar în hotarul pămîntului să nu se amestice"[11]. Dania este întărită de Bogdan al II-lea, tatăl viitorului domn, Ștefan cel Mare.

În anul 1612 (sic!) Radu Mihnea întărește lui Costea Bucioc, mare vornic de Țara de Jos, satele Deleni și Ruși, foste în ocolul târgului Hârlău. Data este greșit pusă de traducătorul de mai târziu a actului[12]. Costea Bucioc a fost mare vornic în timpul domniei lui Radu Mihnea, adică între 3 august 1616 (bătălia de la Dracșani) și 4 februarie 1619 (când domnul cere singur să fie mazilit) și între limitele acestei prime domnii trebuie datat și acest document.

Domnul "întoarce" aceste sate marelui vornic Bucioc după ce, în urma mărturiilor unor "oameni mincinoși", domnul îi luase acestuia satul Deleni. După aceea, "dacă am văzut domnia me dresuri ci-au avut di la alți domni ci-au fost mai înainti di danie și di cumpărătură, domnia me n-am cutizat a strica, ce am dat și am întorsu di iznoavă satul Dileni lui Coste Băcioc vornicul"

La 12 aprilie 1620, Gașpar Grațiani întărește aceluiași Coste Bucioc "satul Delenii cu cuturile lui, Iuganii și satul Rușii, ce sînt în ținutul Hârlăului"[13]. Satul nu mai este amintit ca fost domnesc, ceea ce înseamnă că boierul Bucioc era propietarul deplin al acestuia. În același document domnul îi mai întărește lui Coste Bucioc niște vii la Cotnari, "cumpărătură socrusău, lui Pătrașco logofăt".

Acest "Pătrașco logofăt" era Pătrașcu (Șoldan) Nădăbaicovici, a cărui copilă, Candachia, era jupâneasa marelui vornic Coste Bucioc. Probabil că satul Deleni a fost adus ca zestre de către fiica lui Pătrașcu Șoldan. Presupunerea ni se întemeiază pe mai multe realități.

---

10 *DRH*, vol.I, doc.99, copie de pe la mijlocul sec.XVIII

11 *Ibidem*, vol.II, p.10.

12 *DIR*, sec.XVII, vol.IV, p.15, trad.târzie.

13 *DIR*, sec.XVII, vol.IV, pp 445-446, trad.rom.

În primul rând acest Nădăbaicovici s-a bucurat de numeroase privilegii în timpul domnilor Movileştilor, începând cu Ieremia Movilă, în timpul căruia este pomenit în mai multe rânduri, cum am văzut deja, ca ureadnic de Botoşani. În timpul celei de-a doua domnii a lui Constantin Movilă (1607-1611), Pătraşcu Nădăbaicovici ajunge, pe rând, mare vornic al Ţării de Sus şi mare logofăt, luându-i locul logofătului Stroici, pentru ca în timpul domniei lui Ştefan II Tomşa să ajungă, din nou, mare vornic al Ţării de Sus.

În aceste condiţii, el a putut fi recompensat, pentru serviciile aduse, de către unul din domnitorii amintiţi, mai probabil de către Ieremia Movilă, cu unul din satele domneşti, cum era, de pildă satul Delenilor, fost în propietatea boierilor Jumătate şi despre care nu mai avem apoi informaţii până la inceputul secolului al XVII-lea.

Coste Bucioc, ginerele lui Nădăbaicovici, era şi el un susţinător al partidei Movileştilor, iar Constantin Movilă ştie să-i aprecieze credinţa, întărindu-i satul Deleni, aşa cum se vede într-un act dat mult mai târziu, la 9 martie 1666, prin care Gheorghe Duca întăreşte lui Toderaşco Cantacuzino, fiul marelui spătar, Iordache Cantacuzino, satul Deleni, "care-i este lui dreaptă ocină de la moşul său Bucioc vornicul, din ispisoc de danie de la Constantin voievod (Movilă, n.n.) şi de la Radu voievod (Mihnea, n.n.)"[14].

Aşa cum am văzut, Radu Mihnea întăreşte satul lui Coste Bucioc, marele vornic al Ţării de Jos, după ce, în urma unor mărturii mincinoase, i-l luase. La acea dată Delenii mai aveau un cut, Ruşii, probabil o fostă slobozie. Când ia satul de la Bucioc şi apoi il restituie, Radu Mihnea vrea probabil să-i arate marelui vornic ce l-ar putea aştepta în cazul în care, în credinţa lui pentru Movileşti, l-ar trăda pe domn.

Totodată, în acest act de la Radu Mihnea, Delenii apar menţionaţi pentru prima şi ultima dată ca fiind, alături de cutul Ruşilor, foste domneşti, din ocolul târgului Hârlău. Nu putem preciza când anume devin Delenii sat din ocol, nici când devin proprietate boierească. Se poate bănui, totuşi, că prin dania unuia dintre Movileşti, satul iese din ocolul târgului Hârlău şi devine proprietatea lui Pătraşcu (Şoldan) Nădăbaico. De altfel, amintirea acestuia va fi perpetuată de satul Şoldana, din "bătrînul Delenilor", amintit în mai multe rânduri la începutul secolului al XVIII-lea, în documente de la Constantin Duca[15] şi Nicolae Mavrocordat[16].

Delenii propriu-zişi vor intra în proprietatea Cantacuzinilor, începând cu Iordache, marele spătar şi fiul său, marele comis Toderaşco. Ani în şir satul va fi disputat de Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu şi a Tudoscăi, soţia acestuia şi fiica, din prima căsătorie, a lui Coste Bucioc.

La 6 aprilie 1579, Petru Şchiopu dă lui Gheorghe, mare logofăt, două selişti "anume Tocmăcenii, pe Miletin şi cu loc de moară în Miletin şi Uricenii, pe Stavna[17]. Aceste două selişti, spune documentul, "au fost drepte ale noastre domneşti, ţinând de Hârlău. Să-şi aşeze acolo sate, pentru că au fost arse de tătari, când au prădat toată ţara".

Pentru aceste două selişti, marele logofăt Gheorghe a dat "6 cai buni, preţuiţi drept 6000 de aspri şi 2000 de aspri bani gata în visterie. Şi domnia mea am dat aceşti 6 cai într-o slujbă a ţării". Este şi acesta unul din multele exemple ce ilustrează, în chip vădit, vânzările "deghizate" ale satelor din ocol. Cai sau bani "daţi în slujba ţării" nu înseamnă altceva decât "ajutorul" dat de cei dăruiţi, domnilor, tot mai împovăraţi de presiunea financiară a Porţii[18].

La 8 aprilie 1587, Gheorghe, fost logofăt, vinde seliştea Uriceni lui Lupul Stroici, pentru 700 de zloţi tătăreşti, iar cealaltă selişte, Tocmăceni, pe Miletin, o dă ca zestre fiicei sale Pascalina, cneaghina Lupului Stroici. "Şi a dat domniei mele, credinciosul nostru pan Gheor-

---

[14] Vezi "ARMSI", S.II, T.XI, 1888-1889, pp.151-152.

[15] *CDM*, vol.V, p.43, orig.

[16] *Ibidem*, p.260, orig.

[17] *DIR*, sec.XVI, vol.III, p.106.

[18] I.Caproşu, *O istorie a Moldovei*, p.102.

ghie, fost logofăt, pentru această selişte, şase cai în treaba ţării, pentru turci"[19].

La 4 septembrie 1605, Ieremia Movilă întăreşte lui Lupu Stroici cele două selişti, "care acele silişti au fost ascuitătoare de curtea noastră din Hîrlău, însă au fost pustiite de tătari"[20].În textul acestui document, după cuvântul "tătari" este un spaţiu gol, după care urmează numele lui Ion Voievod, aşa încât putem afirma că pustiirea, de către tătari, a celor două selişti, a avut loc în anul 1574, când teritoriul Moldovei a fost călcat de oştile turceşti şi tătăreşti venite să-l înlăture pe Ion Vodă de la domnie.Tot în acest document, se precizează că acelaşi Ieremia Movilă îi dă lui "pan Stroici mare logofăt" satul Flămânzi, în hotar cu cele două selişti: "Si au fost, de asemeni, ascultătoare de aceeaşi curte a noastră".

Lupu Stroici dă toate aceste selişti mânăstirii Dragomirna, printre ai cărui ctitori se numără, alături de mitropolitul Anastasie Crimca.

La 26 martie 1612, Stefan II Tomşa dă Uricenii şi Flămânzii, "care acele sate au fost drepte domneşti, ascultătoare de ocolul Hîrlăului", nou ziditei mânăstiri Dragomirna[21].Domnul spune că iniţial oprise aceste sate, dar văzând privilegiile de danii şi miluire de la Petru Şchiopu, lasă în continuare mânăstirii acele selişti.

La 2 aprilie 1618, călugării Dragomirnei se plâng lui Radu Mihnea că "privilegiul de danie şi de miluire ce l-a avut sfânta mânăstire de la Ieremia Movilă Voievod, pe un sat anume Flămânzii, ce este sub bucovină, în ţinutul Hîrlău, ce a fost din veac drept domnesc, ascultător de ocolul târgului domnesc"[22], a putrezit într-o tainiţă a mânăstirei, unde fusese ascuns, împreună cu alte privilegii, la venirea lui Alexandru Movilă în Moldova cu oştile leşeşti.În aceste condiţii, Radu Mihnea întăreşte satul mânăstirii Dragomirnei.

Cealaltă selişte, Tocmăceni, pe Miletin, e întărită, la 22 martie 1654, "cu loc de iaz şi cu mori pe Miletin"[23] mânăstirii Dragomirna, de către Gheorghe Ştefan, împreună cu satul Flămânzi.La 12 aprilie 1665, satul Uriceni, "al mânăstirii Dragomirna"[24], e menţionat în hotarnica moşiei mânăstirii Coşula, întărită de Eustratie Dabija.La 25 octombrie 1704, Uricenii apar în hotar cu satul Storeşti, al vornicului Gheorghe Roset[25].Vechile selişti domneşti urmaseră soarta altora ajungând, din proprietate domnească, fie în stăpânirea unor mânăstiri, fie ca ocini ale unor mari boieri, răsplătiţi pentru credinţa lor sau cumpărate de la domnii tot mai strâmtoraţi financiar.

La 6 mai 1609, Constantin Movilă îl răsplăteşte pe "pan Petraşco, mare vornic al Ţării de Sus, adică pe Pătraşcu (Şoldan) Nădăbaicovici cu "un sat numit Storeşti, sub marginea bucovinei, care sat Storeşti a fost al nostru drept domnesc, ascultător de ocolul tîrgului Hîrlău"[26].

Împreună cu Storeştii, Pătraşcu a mai primit un sat, dând pentru amândouă 450 de galbeni ungureşti în vistieria domnească.Probabil că simpatiile sale pentru Movileşti îl determină pe Ştefan Tomşa să-i ia lui Pătraşcu acest sat, în a doua domnie, cu toate că mult timp domnul îi dăruise acestui boier toată încrederea sa.Oricum, la 25 iunie 1623, Ştefan Tomşa dăruieşte ctitoriei sale, mânăstirii Solva, satul Storeşti, "ce acest sat a fost drept domnesc şi ascultător de ocolul tîrgului Hîrlău"[27].Mult mai tîrziu, în noiembrie 1708, vornicul Gheorghe Roset lasă

---

19 *DIR*, sec.XVI, vol.III, p.346.
20 *Ibidem*, sec.XVII, vol.I, pp.257-258.
21 *Ibidem*, sec.XVII, vol.III, p.72.
22 *Ibidem*, vol.IV, p.258.
23 Iorga, *St.şi doc.*, vol.V, p.401, cop.slavă.
24 *CDM*, vol.III, p.254, cop.
25 *Ibidem*, vol.V, p.96, cop.
26 *DIR*, sec.XVII, vol.II, p.210.
27 *Ibidem*, vol.V, p.231.

acest sat, prin diată, fiului său Constantin[28].Trecuseră peste 80 de ani, răstimp în care s-au putut petrece multe lucruri, despre care documentele nu ne spun , însă, nimic,

La 7 mai 1632, Alexandru Iliaş întăreşte mănăstirii nou zidite din Tătăraşi, Nicoriţa, iazul Strâmura, danie de la Moise Movilă, "care iaz fusese drept domnesc, ascultător de ocolul tîrgului Hîrlău şi s-a pustiit acel iaz de multă vreme"[29].Este aceasta o altă faţă a politicii domniei faţă de fostele sale proprietăţi.În momentul în care satele au fost pustiite (cazul siliştilor Uriceni şi Tocmăceni) sau iazurile au secat, ori au fost depopulate de peşti, iar domnia nu mai dispune de veniturile necesare pentru a-şi putea exploata în continuare proprietăţile, acestea sunt vândute, sub aparenţa daniilor, asigurându-se vistieriei domneşti importante beneficii, fie prin plata în numerar sau în natură , fie, pur şi simplu, prin degrevarea instituţiei domneşti de eforturile financiare necesare exploatării în continuare a vechilor sale proprietăţi.

La 20 noiembrie 1609, Andronic ceaşnic dă mănăstirii Humor satul Buţcăneni, cu locuri de iaz, danie de la Constantin Movilă, primind în schimb seliştea Strahotin, pe Jijia[30].La 24 iulie 1612, călugării Humorului se plâng lui Stefan II Tomşa că Andronic, fost paharnic, le-a luat fără voia lor satul Srrahotin, dându-le în loc o silişte, care a fost dreaptă de ocolul Hîrlău, anume Buţcătenii"[31].

La 24 mai 1617, Radu Mihnea întăreşte lui Alexa neguslorul, ginerile lui Nicula, "două jirebii, care sunt loc de două case, din satul Buţcăneni şi cu loc de iaz şi de moară pe acel rîu, pe care el şi le-a cumpărat de la Anton, pentru 20 de taleri număraţi"[32].

Documentul de la Stefan II Tomşa nu ne spune dacă Buţcănenii au rămas în stăpânirea acelui Andronic, fost paharnic, sau au revenit la ocolul domnesc al Hârlăului.Credem că a doua ipoteză este exclusă de actul următor referitor la sat, de la Radu Mihnea.În acest din urmă document aflăm că satul, sau o parte a sa, erau în stăpânirea lui Anton, care vinde două jirebii cu două locuri de casă.

La 28 august 1710, aproape după 100 de ani, satul Buţcăteni reapare în documente.Atunci, Pavel cu fratele său Savin, feciorii lui Lupu din Buţcăteni, fac schimb cu Sandu Crupuschi mare jitnicer, dându-i a opta parte din sat, cu loc de casă, pomeţi, pădure, ţarină şi o parte din heleşteul Nacului pentru trei părţi din Şoldana, din bătrânul Delenilor[33].Schimbul este întărit la 10 septembrie 1710, de către Nicolae Alexandru Mavrocordat[34].

Din ocolul Hârlăului a mai făcut parte, nu ştim cât timp şi nu ştim de când, un alt sat, care apare menţionat documentar doar o singură dată.La 15 martie 1624, Radu Mihnea întăreşte fraţilor Gheorghe şi Iuraşco Başotă dreapta lor ocină, din privilegiul de la Stefan Tomşa Voievod, "satul Zberenii, pe Cîrjoaia, fost drept domnesc, ascultător de ocolul tîrgului Hîrlău"[35].

La 12 mai 1480[36], Ştefan cel Mare cumpără cu 60 de zloţi tătărăşti, o moară din Feredeni, de la Teoctist, mitropolitul Sucevei.Acesta o cumpărase, la rându-i, de la Stanciul, "feciorul Spătăroae"[37].

La 22 aprilie 1518, Ştefăniţă voievod întăreşte lui pan Toader, pârcălab de Cetatea Nouă (Roman) "un sat pe Sîtna, anume Feredenii"[38], pe care-l cumpărase cu 400 de zloţi tătăreşti de

[28] *CDM*, vol.V, p.218, cop.grec.
[29] *DRH*, vol XXI, pp.68-69. orig
[30] *DIR*, sec.XVII, vol.II, pp.265-266.
[31] *Ibidem*, vol III, pp.94-95, orig.slav.
[32] *Ibidem*, vol.IV, p.167, orig.slav
[33] *CDM*, vol.V, p.258, orig
[34] *Ibidem*, p 260, orig
[35] *DIR*, sec.XVII, vol.V, p.265.
[36] *DRH*, vol.II, p 343, cop.din sec.XVIII, după trad..
[37] Soţia lui Petru spătar (vezi şi *DIR*, sec.XVI, vol.I, p.126).
[38] *DIR*, sec.XVI, vol.I, p.126.

la Marica, fiica Vasutcăi, nepoata lui Petru spătar, din privilegiul bunicului ei de la Iliaş şi de la Ştefan Voievozi.

La 30 noiembrie 1539, Toader logofăt dăruieşte acest sat mănăstirii Humorului[39], danie întărită la 30 noiembrie 1540, de către Ştefan Lăcustă[40].Să precizăm că acest Toader logofăt este nimeni altul decât cunoscutul mare boier Toader Bubuiog, ctitorul mănăstirii Humorului.

Pe la 1554-1555, Alexandru Lăpuşneanu întărea, la rându-i, această danie[41].La 17 martie 1562, Ioan Despot Voievod dă şi întăreşte mănăstirii Humor satul Feredeni, cu iaz şi mori pe Sitna."Si acest sat, anume Feredenii, l-a luat Alexandru [Lăpuşneanu n.n.] de la mănăstire să fie domnesc.Si după aceea a căpătat acest sat Andreica stolnic şi a făcut acolo iaz şi aceste mori".În schimbul lor, Andreica primeşte de la călugării Humorului 100 de ughi galbeni[42].

Nu ştim ce anume l-a determinat pe Alexandru Lăpuşneanu să ia acest sat de la mănăstirea Humorului, să-l facă domnesc şi apoi să-l dăruiască unui boier credincios al său.Va fi fost, oricum, un act nedrept, răzbunător, de vreme ce fiul domnului, Bogdan Lăpuşneanu, caută să repare greşeala tatălui său când, la 20 iulie 1571, restituie acest sat mănăstirii Humor, sat pe care Alexandru Lăpuşneanu i-l luase şi i-l dăruise lui Andreica stolnicul, la schimb cu un sat din ţinutul Cernăuţi[43].

Fapt e că domnii următori ai Moldovei, invocând scurta perioadă în care Lăpuşneanu făcuse acest sat domnesc, vor considera Feredenii ca fiind proprietatea domnească, în ocolul domnesc al Hârlăului.

La 28 iulie 1590, Petru Şchiopu dă uric lui Andrei hatman pentru seliştea Feredeni şi heleşteul Leahul, "foste domneşti, ascultătoare de ocolul Hîrlăului"[44].Nouă ani mai târziu, la 29 august 1589, Ieremia Movilă întăreşte uric Teodosiei, soţia răposatului Andrei hatmanul, satul Feredeni şi iazul Leahul[45].

Dania lui Petru Şchiopu va fi întărită şi de Radu Mihnea, care la 17 februarie 1617 dă în stăpânire lui Vasile Ureche şi cneaghinei sale Magda "dreapta lor ocină şi miluire şi vislujenie a părintelui lor, Andrei hatman", satul Feredieni şi iazul Leahul.Satul fusese al nostru drept domnesc, ascultător de ocolul tîrgului Hîrlău"[46].

Lucru extrem de curios, la 26 iunie 1664, domnul de atunci al Ţării Moldovei - Eustratie Dabija - porunceşte vornicilor de Botoşani să hotărnicească satul Feredieni al mănăstirii Humor, din ocolul Botoşani, fiind împresurat de alte sate[47].Cum este singura dată când satul Feredieni e menţionat în ocolul târgului Botoşani, credem că aceasta se datorează erorii copistului care, pe la 1786, transcrie originalul, adică la aproape jumătate de secol după ce Botoşanii deveniseră ţinut aparte al Moldovei şi de aceea eroarea sa e explicabilă, fiind un reflex al noilor prefaceri administrative.

La 1 august 1698, Alexandra "Buhuşoae" întocmeşte "izvod" de satele ce i-au venit fiicei sale, Catrina hătmăneasa, printre care se numără şi "satul întreg Feredieni"[48].Mai multe hotarnice din această perioadă arată că Feredienii se învecinau cu satele Ruşi şi Buscăteni, existând chiar şi unele pricini de hotar.Satul nu mai apare ca "fost domnesc", ceea ce arată că el

39 Gh.Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol.XXIV, pp.172-173.
40 *DIR*, sec.XVI, vol.I, pp.401-402.
41 *Ibidem*, vol.II, p.40.
42 *Ibidem*, p.159.
43 Gh.Ghibănescu, *op.cit*, p.179, cop.
44 *CDM*, vol.I, p.211, orig.slav.
45 *Ibidem*, p.252, orig.slav.
46 *DIR*, sec.XVII, vol.IV, p.99.
47 *CDM*, vol.III, p.237, copie din 1786.
48 *Ibidem*, S.I, p.335, cop.modernă.

ieşise, de mult, de sub directa supraveghere a domnului, ajungând a fi moşie boierească, ce se transmitea, firesc, prin urmaşi.

Credem că înzestrarea tuturor târgurilor moldoveneşti cu ocoale proprii nu s-a făcut în acelaşi timp şi de către acelaşi domnitor, tot aşa cum politica de înstrăinare a satelor din ocol nu a caracterizat acţiunea unui singur domn, ci a reprezentat o constantă a celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVI-lea.

De altfel, era mult mai greu de constituit un ocol decât de a-l destrăma, prin vânzarea sau dăruirea satelor ce îl compuneau.Organizarea ocoalelor din întreaga Moldovă a necesitat, fără îndoială, o perioadă mai îndelungată Credem că nici măcar Ştefan cel Mare, în timpul domniei sale de 47 de ani, n-a avut nici timpul, nici posibilităţile materiale de a înzestra toate târgurile din Moldova cu ocoale.Câte sate putea domnul să confişte de la "hicleni", sau câte sate putea cumpăra şi - în acelaşi timp - să ridice atâtea curţi domneşti, atâtea biserici şi mănăstiri? Suficiente, probabil, pentru întărirea unor ocoale, deja existente, dar nu pentru organizarea ocoalelor la nivelul târgurilor din întreaga Moldovă.

Revenind la târgul Hârlăului ne punem întrebarea: de când se poate vorbi de un ocol al acestuia? Nicolae Grigoraş[49], P.P.Panaitescu[50] şi - mai recent, Ştefan-Sorin Gorovei[51] plasează Hârlăul într-un context mai amplu, al unei ipotetice formaţiuni politice, anterioară "descălecării" Moldovei.N.Grigoraş invocă, în sprijinul afirmaţiei sale, o altă denumire a Hârlăului, mai puţin cunoscută şi folosită cu prepoderenţă în actele externe, anume aceea de Bachlovia sau Tîrgul Bahluiului.Ştefan-Sorin Gorovei explică extinderea numelui de râuri în denumirile unor târguri (cum ar fi, de exemplu, cazul râului Bahlui, care a dat celălalt urbanonim al Hârlăului) ca fiind în directă legătură cu *teoria cnezatelor de văi*.În sprijinul acestei afirmaţii, istoricul ieşean aminteşte printre altele, cazul târgului Baia, pe a cărui pecete scrie "civitas Moldaviae", adică reşedinţa văii Moldovei.

Centrul iniţial al târgului l-ar fi putut constitui chiar curtea vechilor cneji.Rămăşiţele hinterlandului său putea forma nucleul viitorului ocol.Cel puţin în acest caz, iniţiativa domnească ar impregna nişte realităţi mult mai vechi, anterioare perioadei de desăvârşire a stabilităţii Moldovei.În acest caz putem presupune că acel Bârlă de la Hârlău, menţionat în mai multe documente de la Petru Muşatinul, Iuga voievod şi Alexandru cel Bun, este chiar urmaşul cnejilor ce stăpâniseră cândva peste valea Bahluiului.Chiar dacă poate fi o simplă coincidenţă, se cuvine să menţionăm faptul că ambele cuvinte, Bârlă şi Hîrlău, au o temă aproape identică.

Despre un ocol propriu-zis al târgului considerăm, însă, că se poate vorbi abia din timpul lui Ştefan cel Mare, mai precis după anul 1486, când este ridicată curtea domnească de la Hârlău.Acest ocol dat târgului de către Ştefan nu era deosebit de mare.

A fost mărit, însă, în timpul urmaşilor imediaţi ai marelui domn, care au dus aceeaşi politică, de sporire a autorităţii domneşti, până spre jumătatea secolului al XVI-lea, adică odată cu sfârşitul ultimei domnii a lui Petru Rareş.

Pe de altă parte, faptul că în comparaţie cu alte ocoale, cel al târgului Hârlău era mai mic se explică prin aceea că Hârlăul se învecina cu târgul Cotnarilor care avea, la rându-i, un ocol destul de mare, dar şi cu ocolul Şipotelor, creat de Ştefăniţă vodă.Să nu uităm de viile domneşti de la Hârlău, care asigurau domnului venituri constante, făcând din mărimea ocolului un fapt de mai mică importanţă.

---

[49] Nicolae Grigoraş, *Despre oraşul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în "SCSI", fascicula I, 1960, p.93

[50] P.P.Panaitescu, *op cit*, p 201

[51] Ştefan-Sorin Gorovei, *Formarea statului feudal Moldova Probleme ale istoriei Moldovei în veacul XIV*, Rezumatul tezei de doctorat, Iaşi, 1993, p.6.

Se poate observa, din cele prezentate până acum, că ocolul domnesc al Hârlăului a avut o existenţă mai mult efemeră satele aparţinătoare de curtea domnească de la Hârlău fiind vândute sau dăruite, rând pe rând, unor mănăstiri sau boieri.În schimbul banilor, ori cailor "daţi în treaba ţării", unele din aceste sate ajung proprietatea unor mari boieri, a căror "credinţă" de multe ori, era direct proporţională şi apreciată cu numerarul depus în visteria domnească.

Boieri precum Coste Bucioc, unul din cei mai mari latifundiari moldoveni de la începutul secolului al XVII-lea, Lupu Stroici ori Pătraşcu (Şoldan) Nădăbaico, înţelegând să ajute financiar domniile tot mai şubrede sub presiunea Porţii, sunt la rându-le "recompensaţi" de către puterea centrală cu "danii" formale din ocolul târgului, de multe ori pur simbolice, constând în selişti lipsite de oameni, ori în heleşteie, din care demult rămăsese doar numele.

Alte sate din ocol vor fi dăruite unor mănăstiri, dintre care mai cunoscute erau Humorul, Dragomirna ori Solca.

În asemenea condiţii, de un ocol efectiv al târgului Hârlău considerăm că se poate vorbi, deşi documentele n-o spun, cam până la jumătatea secolului al XVI-lea, adică atâta timp cât stând mai mult la curtea domnească a Hârlăului, domnii moldoveni aveau tot interesul ca un asemenea ocol să existe şi să fie bine organizat.Excepţie a făcut doar Radu Mihnea, care deşi îşi mutase reşedinţa la Hârlău n-a vădit nici un interes în refacerea ocolului domnesc.

Desigur că toate afirmaţiile şi concluziile noastre se referă, în primul rând, la ocolul târgului Hârlău.Ele pot fi validate sau infirmate în alte cazuri.Important este, însă, ca această temă să fie abordată de cât mai mulţi cercetători.Compararea studiilor ar putea duce la concluzii dintre cele mai interesante asupra acestui aspect al organizării Moldovei medievale.

ANEXA

Satele din ocolul domnesc al târgului Hârlău

Deleni 1430 iulie 7	proprietatea lui Jurj Jumătate	
(3 august 1616 - 4 februarie 1619)	fost în ocolul Hârlăului ; dat şi întărit lui Coste Bucioc	*DIR*, sec.XVII, vol. IV, p.15.
Tocmăceni 1579 aprilie 6	"dăruit" de Petru Şchiopu lui Gheorghe mare logofăt; fost domnesc, ţinând de Hârlău	*DIR*, sec.XVI, vol.III, p.106.
1587 aprilie 8	dat de logofătul Gheorghe ca zestre fiicei sale Pascalina, cneaghina lui Lupu Stroici	*Ibidem*, p.346.
1605 septembrie 4	dăruit de Lupu Stroici mănăstirii Dragomirna	*Ibidem*, sec.XVII, vol. I, p.257-258.
1654 martie 22	întărit de către Gheorghe Ştefan mănăstirii Dragomirna	*CDM*, vol. III, p. 36, cop.slavă.
Uriceni pe Stavna 1579 aprilie 6	"dăruit" de Petru Şchiopu lui Gheorghe mare logofăt; fost domnesc ţinând de Hârlău	*DIR*, sec.XVI, vol.III, p.106.

1587 aprilie 8	vândut de Gheorghe logofăt ginerului său, Lupu Stroici	*Ibidem*, p.346.
1605 septembrie 4	dăruit de Lupu Stroici mănăstirii Dragomirna	*Ibidem*, sec.XVII, vol.I, p.257-258.
1612 martie 26	întărit de Ştefan II Tomşa mănăstirii Dragomirna	*Ibidem*, sec.XVII, vol.III, p.72.
1665 aprilie 12	menţionat în hotărârea Coşulii întărită de Eustratie Dabija	*CDM*, vol.III, p.254, cop.
Flămânzi 1605 septembrie 4	selişte care a fost "ascultătoare de aceeaşi curte a noastră [Hârlău n.n.] dat de Lupu Stroici mănăstirii Dragomirna"	*DIR*, sec.XVII, vol.V, p.257-258.
1612 martie 26	întărit de Ştefan Tomşa II mănăstirii Dragomirna	*Ibidem*, vol.III, p.72.
1618 aprilie 2	"fost drept domnesc, ascultător de ocolul târgului Hârlău" întărit de Radu Mihnea mănăstirii Dragomirna	*Ibidem*, vol.IV, p.258.
1654 martie 22	întărit de Gheorghe Ştefan mănăstirii Dragomirna	Iorga, *St.şi doc.*, vol.V, p.401, cop.slavă.
Zbereni pe pârâul Cîrjoaia	"fost drept domnesc, ascultător de ocolul târgului Hârlău" întărit fraţilor Gheorghe şi Iuraşcu Başotă, după privilegii de la Ştefan II Tomşa	*DIR*, sec.XVII, vol.V, p.265.
Heleşteul Strâmtura	fost domnesc, din ocolul Hârlăului întărit de Alexandru Iliaş mănăstirii din Tătăraşi (Nicoriţă)?, după domnia lui Moise Movilă, după ce "s-a pustiit acel iaz de multă vreme"	*CDM*, II, p.166 orig.slav.
Stroeşti 1609 mai 6	fost drept domnesc, ascultător de ocolul târgului Hârlău "dăruit" de Constantin Movilă lui "pan Petraşco, mare vornic al Ţării de Sus"	*DIR*, sec.XVII, vol.II, p.210.
1623 iunie 25	dăruit de Ştefan II Tomşa ctitoriei sale de la Solca	*Ibidem*, vol.V, p.231.
1708 noiembrie f.z.	lăsat de Gheorghe Roset vornic, prin diată, fiului său, Constantin	*CDM*, vol.V, p.218, cop.grec.
Buţcăteni 1609 noiembrie 20	dat de Andronic Ceaşnic mănăstirii Humor, de la care primeşte Strahotinul	*DIR*, sec.XVII, vol.II, pg.265-266.

1612 iulie24	"fostă dreaptă de ocolul Hîrlău"	*Ibidem*, vol.III, pg.94-95, orig.slav.
1617 mai 24	două jirebii cu locuri de casă întărite de Radu Mihnea lui Alexa negustorul, ginerele lui Nicula	*Ibidem*, vol.IV p.167, orig.slav.
1710 august 28	a opta parte din sat, dată de feciorii lui Lupu la schimb cu trei părţi din Şoldana din bătrânul Delenilor, de la Sandu Crupuschi mare jitnicer	*CDM*, vol. V, p.258, orig.
Feredeni 1480 mai 12	moară din Feredeni cumpărată de Ştefan cel Mare de la mitropolitul Theoctist, care o avea de la cneaghina spătarului Petre, dăruită mănăstirii Putna	*DRH*, vol.II, p.343.
1518 aprilie 22	întărit de Ştefăniţă vodă lui Toader Bubuiog	*DIR*, sec.XVI, vol.I, p.126.
1530 noiembrie 30	dăruit de Toader Bubuiog mănăstirii Humorului	Gh.Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol.XXIV, pg.172-173.
(1554 -1555)	întărit Humorului de Alexandru Lăpuşneanu	*DIR*, sec.XVI, vol.II, p.40.
1562 martie 18	întărit mănăstirii Humor de Despot vodă; se menţionează că Alexandru Lăpuşneanu luase satul de la mănăstire spre a-l face domnesc	*Ibidem*, p.159.
1590 iulie 28	Petre Şchiopu dă uric lui Andrei hatman pentru selişteа Feredeni şi heleşteul Leahul "foste domneşti, ascultătoare de ocolul Hîrlăului"	*CDM*, vol.I, p.211, orig.slav.
1617 februarie 17	Radu Mihnea întăreşte satul lui Vasile Ureche şi cneaghinei sale Magda ca "ocină şi vislujenie a părintelui lor" Andrei hatman satul Feredeni şi iazul Leahul.Satul fusese "al nostru drept domnesc"	*DIR*, sec.XVII, vol.IV, p.99.
1664 iunie 26	"satul Feredeni, al mănăstirii Humor, din ocolul Botoşani" (sic!)	*CDM*, vol.III, p.237, cop.din 1786.

1689 august 1	"satul întreg Feredi" al Catrinei, fata Alexandrei Buhuşoae	*Ibidem*, S.I, p.335, cop.mod.

CORNELIU COJOCARIU

TÂRGUL CERNĂUŢI PÂNĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-lea

Încercarea de a surprinde evoluţia istorică a Cernăuţilor, ca şi a celorlalte târguri moldoveneşti, este îngreunată de la început de insuficienţa informaţiei documentare.Reconstituirea originii, ca şi evoluţia ulterioară a aşezării, este condiţionată de existenţa unor evenimente mai importante care s-au produs şi care au avut rezonanţă în memoria colectivităţii.Din aceste motive, lucrările consacrate târgului Cernăuţi sunt reduse ca număr ele aparţinând aproape în exclusivitate perioadei interbelice.După al doilea război mondial, sarcina completării golului istoriografic a revenit istoricilor ucraînieni care, în spiritul materialismului istoric, au oferit un exemplu de mistificare a istoriei.Studiul de faţă îşi propune să reia o parte din problemele asupra cărora nu s-a insistat îndeajuns sau a acelora care îşi mai aşteaptă încă rezolvarea.Dintre istoricii care s-au preocupat de cercetarea evoluţiei târgului Cernăuţi amintim în primul rând pe Al. Bocăneţu, *Istoria oraşului Cernăuţi pe timpul Moldovei*, 1931.În ciuda titlului, studiul este mult mai larg cuprinzând referiri la istoria Moldovei în general dar şi a ţinutului Cernăuţi. Utilizând o bogată informaţie documentară, autorul se opreşte însă cu precădere asupra documentelor secolului al XVIII-lea.C.Andreescu, în studiul *Însemnări despre ţinutul Cernăuţilor*, în "Hrisovul",II,1942,p.13-40, urmăreşte pe baza *Documentelor bucovinene* publicate de T.Bălan, în special organizarea administrativă şi dregătorii ţinutului Cernăuţi, referirile la târg fiind destul de puţine.O monografie a târgului a publicat şi C.Loghin în 1936 dar informaţiile privitoare la istoria veche a aşezării sunt puţine şi nedocumentate.După război, de istoria timpurie a Cernăuţilor s-a ocupat C.C.Giurescu în *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene(sec.X-mijl. sec XVI)*,Bucureşti,1967, fără a insista prea mult asupra subiectului, fapt explicabil într-o lucrare de o asemenea anvergură.

Studiul de faţă tratează problemele legate de începuturile şi evoluţia aşezării, de întinderea târgului şi organizarea administraţiei, pentru ca în ultima parte să se refere la drumurile comerciale ce treceau prin târgul Cernăuţi şi la vama din oraş.

Începuturile şi dezvoltarea târgului. Odată cu trecerea teritoriului Şepeniţului în stăpânirea domnilor moldoveni şi mai ales din timpul lui Alexandru cel Bun, regiunea este integrată organizării administrative a Moldovei.Prosperitea pe care ţara o cunoaşte în timpul acestui domn se reflectă şi în informaţia documentară referitoare la "ţara Şepeniţului".Bunele relaţii statornicite între domnii Moldovei şi regii poloni determină, pe de o parte, siguranţa la hotarul nordic al ţării, iar pe de alta, o intensă activitate comercială spre porturile de la Marea Neagră.În aceste condiţii, vechile cetăţi din regiunea Şepeniţului îşi pierd importanţa strategică; Hmelovul dispare până la jumătatea secolului al XV-lea iar Ţeţina spre sfârşitul lui.La adăpostul cetăţilor se nasc aşezări civile care vor prelua funcţia administrativă.Astfel, aşezarea de la Şipinţi se va substitui Hmelovului, iar Ţeţina va fi absorbită cu timpul de târgul Cernăuţi. Acesta din urmă va deveni cea mai importantă aşezare din zonă fiind şi centrul administrativ al ţinutului Cernăuţi.

În "lista oraşelor volohe"[1] este menţionată şi localitatea "Cern".Identificarea aşezării a

[1] Al.Andronic, *Oraşe moldoveneşti în secolul al XIV-lea, în lumina celor mai vechi izvoare ruseşti*, în "Romanoslavica", XI, Bucureşti, 1965, p.216.

stârnit multe controverse, Gonța și Bezviconi considerând că este vorba de așezarea de la Muncel-Vaslui a boierului Duma Ciornâi[2].C.C.Giurescu presupune că ar fi vorba de târgul Cernăuți plecând de la premisele că lista cuprinde așezări însemnate, că numele este asemănător și că Cernăuții au fost un important punct vamal pe drumul Dunăre-Liov[3].Același istoric consideră că așezarea ar fi fost întemeiată de un Cernă sau Cernea de la care a păstrat numele[4].Nu putem accepta identificarea Cernu-lui cu Cernăuții care, atunci când a fost scrisă "lista orașelor volohe", nu avea importanța pe care avea să o capete mai târziu[5].Localitatea Cern, trecută lângă Belgorod, nu poate fi decât Maurocastro[6].

Prima mențiune documentară sigură a târgului Cernăuți o întâlnim în privilegiul comercial din 6 octombrie 1408[7] prin care Alexandru cel Bun acordă negustorilor din Liov dreptul de a face comerț în Moldova, stabilindu-se și localitățile în care aceștia vor plăti taxele vamale.Alte informații din această vreme despre târgul Cernăuți lipsesc.Putem bănui că întinderea așezării nu era prea mare, asemenea și numărul locuitorilor.Știm însă că, la începuturile lui, târgul se întindea pe malul stâng al Prutului nu departe de cetatea Țetina.În jurul vadului de trecere a râului, așezarea avea să prospere foarte curând.În prima jumătate a secolului al XV-lea târgul mai este amintit doar în privilegiul comercial acordat liovenilor de către Ștefan al II-lea[8]. Petru Aron va întări actele anterioare stabilind taxele vamale în diferite târguri printre care și Cernăuții[9].În condiții similare apare așezarea la 1460[10].Timp de trei decenii, târgul Cernăuți nu mai este menționat în documente.La 15 martie 1490, Ștefan cel Mare întărește Episcopiei de Rădăuți 50 de biserici dintre care 44 din ținutul Sucevei și 6 din ținutul Cernăuți.Cele șase biserici din ținutul Cernăuți, trei din Cuciur și una din Mihalcea sunt primite de episcopul Ioanichie al Rădăuților în schimbul a șase biserici din ținutul Sucevei date mânăstirii Putna[11].Deci, la 1490,Cernăuții aveau cel puțin două biserici cu câte un preot,dar era întrecut de Cuciurul (Mare) care avea trei biserici cu câte un preot.La 1704, Mihail Racoviță întărește Episcopiei de Rădăuți care "a ajuns la mare nevoie după răscoale și nepăci", stăpânirea peste cele șase biserici din ținutul Cernăuți, între care și cele două din târg[12].Construite din lemn, ele s-au risipit cu timpul.Este posibil ca pe locul lor să se fi înălțat alte lăcașuri sfinte cum ar fi biserica cu hramul Sfânta Paraschiva și biserica Sfântul Nicolae.Prima, numită și "biserica vămească", era amplasată pe "calea Liovului" nu departe de vama domnească.Cea de-a doua, situată în cel mai vechi cartier al Cernăuților, a fost ridicată, după tradiție, de Stroescu fost staroste de Cernăuți, pe la 1607[13].

Anul 1497 este cunoscut îndeobște ca an al marii confruntări moldo-polone din Codrul Cosminului.Mai puțin cunoscut este rolul jucat de târgul Cernăuți în timpul acestor evenimente.După ce trece Nistrul pe la Mihălceni (în Galiția), Ioan Albert se îndreaptă cu oastea sa spre Cotmani și apoi spre Șipinți.Între timp, Ștefan "au tocmitu strajă și au trimis-o împotriva

[2] Gh.Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor ruso-române*, București, 1962, p.12.
[3] Const.C.Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene (sec.X-mijl.sec.XVI)*, 1967 , p.198-199.
[4] Idem, *Istoria românilor*, vol.II, partea întâi, București, 1937, p.409
[5] N.Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921, p.235.
[6] Cu atât mai puțin se poate pune semnul identității între Cern și Muscel-Vaslui.
[7] V.Miron, M.Ceaușu, I.Caproșu, G.Irimescu, *Suceava.Documente*, vol.I, București, 1989, p.85-89.
[8] *Ibidem*, p.91-95, nr.8.
[9] *Ibidem*, p.109-115, nr.18.
[10] *Ibidem*, p.119-125,nr.21.
[11] *DRH*, A, *Moldova*, vol.III, p.135-143, nr.73 și 74.
[12] *CDM*, vol.V, p.79-80, nr.316.
[13] S.Reli, *Călăuza monumentelor religioase istorice din Eparhia Bucovinei*, Cernăuți, 1937, p.24.

leşilor ca să ţie vadul Prutului la Cernăuţi"[14].La trecerea râului, moldovenii iau şase prizonieri care sunt duşi la Suceava.Trei sunt spânzuraţi duminică 27 august iar ceilalţi sunt trimişi cu o solie moldovenească la Constantinopol[15]. Ştefan retrage straja de la Cernăuţi în cetatea Sucevei pregătindu-se pentru asediu.După dezastrul polonez din Codrul Cosminului restul oştirii polone se îndreaptă spre vadul de la Cernăuţi.Trecerea Prutului s-a făcut la 29 octombrie cu multă greutate însă, râul primindu-şi partea lui de morţi.În aceeaşi zi vornicul Boldur distruge contingentul de călăreţi mazovieni trimişi în ajutorul craiului încât "mare moarte şi tăiere s-au făcut atunci în oastea leşească, în locul ce se cheamă Lănţăştii"[16].O nouă confruntare are loc la Şipinţi unde "puţini au scăpat din oastea ce era strânsă pe lângă craiul"[17]. La 1499 se stabileşte pacea, printre semnatarii tratatului încheiat de Ştefan cel Mare şi Ioan Albert aflându-se şi Ion Grumaz, staroste de Cernăuţi[18].

În târgul Cernăuţi se vor afla, la începutul lunii noiembrie 1503, membrii comisiei de arbitraj în problema Pocuţiei şi tot aici Ştefan cel Mare îl va primi în audienţă pe Firley, trimisul cardinalului Frideric, guvernator al Poloniei[19].

Conflictul moldo-polon asupra stăpânirii Pocuţiei se perpetuează şi în timpul lui Bogdan al III-lea.După ce în iunie 1509 armata moldovenească trecuse Nistrul, fără succes însă, în replică polonii pătrund în Moldova, în luna septembrie a aceluiaşi an, prădând ţara până la Cotnari: "iară Cameniţchii hatmanul văzând că nu au apucat pe Bogdan vodă la margine, au intrat fără veste în ţară de au prădat Cernăuţii, Dorohoiul, Botoşanii, Ştefăneştii"[20].

Târgul Cernăuţi va fi şi martorul confruntărilor moldo-polone din timpul lui Petru Rareş, în februarie 1533 fiind prădat şi ars de poloni alături de alte aşezări moldoveneşti, până la Botoşani[21].

Pentru secolul al XVI-lea puţine informaţii ne oferă atât documentele interne cât şi cele externe, deşi târgul cunoaşte o dezvoltare continuă, aşa cum o vor dovedi documentele secolului al XVII-lea. De la Ştefăniţă voievod s-a păstrat copia unui act prin care domnul dăruia Episcopiei de Rădăuţi o prisacă în hotarul târgului Cernăuţi unde au fost albinele lui Grumază fost staroste[22].Dania este întărită la 6 octombrie 1520 când, alături de Coţmani cu cătunele sale, este amintită şi prisaca din hotarul târgului Cernăuţi pe care domnul a dat-o Episcopiei de la Rădăuţi pentru pomenirea mamei sale Stana.În document este făcut cunoscut şi hotarul prisăcii din marginea Prutului[23].

Târgul este amintit şi la 1558 iulie 27, când Sigismund îi reproşează lui Lăpuşneanu că a abătut drumul public spre Sneatin şi spre Cernăuţi pricinuind daune negustorilor poloni şi întreruperea comerţului lor.Îi cere să revină asupra deciziei şi îl anunţă că a convocat comisia mixtă la hotar pentru 29 septembrie[24].

La 6 septembrie 1600, Zamoyski, în confruntarea cu Mihai Viteazul, va trece Prutul pe

[14] Gr.Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţia P.P.Panaitescu, Bucureşti, 1958, p.102.
[15] *Ibidem*.
[16] *Ibidem*, p.105.
[17] *Ibidem*.
[18] I.Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p.417-441.
[19] *Ibidem*, p.472-482.
[20] Gr.Ureche, *op.cit*, p.130.
[21] Hurmuzachi, S II_1, p.48.
[22] *CDM*, vol.I, p.88, nr.304.
[23] *DIR*, A, Moldova, XVI-I, p.173-4, nr.154.
[24] I.Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele Poloniei.Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, p.195-6.

la Cernăuţi şi, prin Codrul Cosminului se va îndrepta spre Suceava[25].Incursiunea tătaro-cazacă din anul 1650 va lovi, alături de Iaşi, Hotin, Dorohoi, Hârlău, Suceava şi târgul Cernăuţi[26].Cu acest prilej "au pierit şi Murguleţ Ştefan, la Cernăuţi, pământean vestit între curte"[27].

Aşezat mai aproape de graniţă, târgul avea să suporte în deceniile următoare numeroase asemenea devastări din partea polonilor, cazacilor, tătarilor şi turcilor.La Cernăuţi s-au adunat, în decembrie 1656, cetele de munteni, moldoveni şi cazaci pentru a sprijini expediţia lui Rakoczy al II-lea în Polonia[28].Într-un raport al ambasadorului Veneţiei, Francesco Michel, din 1675, se arată că, în drum spre Cameniţa, convoiul turcesc cu contribuţia Moldovei este atacat de poloni.Bănuind că aceasta s-ar fi întâmplat cu consimţământul moldovenilor, turcii "ordonaseră devastarea şi incendierea tuturor locurilor din jurul râului Prut, cu deosebire a oraşelor Suceava şi Cernăuţi"[29].

Din toamna anului 1685 se redeschide conflictul turco-polon, ostilităţile desfăşurându-se pe teritoriul Moldovei.Prima campanie a regelui Sobieski, condusă de Iablonowsky se sfârşeşte la vadul Prutului când, învinşi, polonii se retrag spre Sneatin[30].În anul următor, Sobieski cu armata sa pătrunde în Moldova având de partea lui şi sprijinul multor moldoveni care luptau ca joimiri: "aşezat-au şi-n ţinutul Cernăuţi în câteva locuri de-au făcut părcane, de au aşezat oaste joimiri moldoveni şi leşi: în Vasileu, pe Nistru, drăgani; în Orăşeni pe Zaharoţchie cu leşi; în Coţmani pe Dobravischie tij cu leşi; în Bănila pe Turculeţ cel Mare cu moldoveni, în târgu în Cernăuţi pe Brăneşti; în Cuciur pe Turculeţ cel Mic cu moldoveni.Şi aşa cuprinsese tot ţinutul Cernăuţi de-l ţinea"[31].La 21 iunie 1687, Turculeţ cel Mare este numit "rolunistru" şi staroste de Cernăuţi[32].Şi la 1691 Sobieski încearcă ocuparea Moldovei dar Antioh Cantemir rezistă şi, datorită frigului, polonii sunt nevoiţi să se retragă.Abia prin pacea de la Carlowitz Polonia restituie Moldovei întregul ei teritoriu.

Anii care vor urma însă, nu vor aduce cu ei nimic bun pentru târgul din nordul Moldovei.La permanentele expediţii şi lupte între turci, moldoveni, poloni, cazaci şi ruşi se va adăuga acum şi obligaţia întreţinerii suedezilor lui Carol al XII-lea, refugiaţi aici după eşecul de la Poltava.Începutul secolului al XVIII-lea anunţa, prin evenimente petrecute şi pe teritoriul târgului Cernăuţi, vremuri nesigure pentru Moldova.După ce, la 1713, turcii s-au aşezat în cetatea Hotinului, în anul următor au inclus raialei şi o bună parte a ţinutului Cernăuţi.Abia la 1719 Mihail Racoviţă a izbutit să obţină restituirea satelor alipite raialei Hotinului.Necazurile însă, nu se vor sfârşi aici.

Întiderea târgului Cernăuţi. În cursul secolului al XV-lea, târgul era destul de mic ca întindere şi populaţie.Datorită faptului că era punct de vamă şi reşedinţă de ţinut, el luase totuşi aspectul târgurilor din acea perioadă.Apărut în jurul vadului de trecere a Prutului, Cernăuţii se vor ridica la început pe malul stâng al râului, extinzându-se apoi şi pe cel drept.În cursul secolului al XVI-lea când hărţuielile de graniţă devin mai dese şi Prutul îşi mută albia mai spre nord, târgul se mută definitiv în dreapta râului[33].Teritoriul de peste Prut va fi pierdut de către

[25] M.Costin, *Opere*, Ediţia P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p 52.

[26] *Ibidem*, p.132.

[27] *Ibidem*.

[28] *Ibidem*, p.176.

[29] *Suceava Documente*, p.345-6, nr.201.

[30] I.Nistor, *Lagărele de la Lenţeşti şi Şerăuţi şi "campaniile bucovinene" ale regelui Sobieski*, în *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p.303.

[31] I.Neculce, *Opere Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*, Ediţia G.Strempel, Bucureşti, 1982, p.328.

[32] I.Nistor, *op cit*, p.303.

[33] D.Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p.81

cernăuţeni în împrejurări asupra cărora vom insista în continuare.

În timpul lui Ieremia Movilă, pe fânaţele aparţinând târgului Cernăuţi au fost ucişi doi poloni.Pentru a scăpa de duşegubină, târgoveţii au declarat că acele fâneţe nu sunt pe hotarul târgului ci pe acela al satelor Şirăuţi şi Rohozna.Ca urmare, polonii ucid trei oameni din Şirăuţi şi doi din Rohozna, iar fiul fostului staroste Cracalia este luat şi închis la Cameniţa.Tatăl său îl va răscumpăra cu 300 de taleri[34].Pentru aceasta, Ieremia Movilă a dat lui Gavrilaş fost staroste şi lui Constantin Cracalia stăpânirea acestor fâneţe.La 1619, şoltuzul, pârgarii şi târgoveţii din Cernăuţi se plâng domnului de feciorii lui Cracalia care le-au luat "o bucată din hotarul târgului şi nişte poieni ce sunt peste Prut împotriva târgului"[35].Domnul cere staroştilor să se facă "cum vor afla mai cu dreptul"[36].La 1627, Miron Barnovschi confirmă stăpânirea fânaţelor de către Gavrilaş Mateiaş, acum pârcălab de Hotin şi Dimitrie Cracalia cel Bătrîn.Mai mult decât atât, Gavrilaş primeşte şi un sat mic, Denisiuca şi veniturile de pe fânaţele din Jucica "căci acest sat mic a fost sub ascultarea oraşului Cernăuţi"[37]. Moisă Movilă întăreşte şi el ispisoacele de la Ieremia Movilă, Radu voievod şi Miron Barnovschi[38].La 1632 Gavrilaş Mateiaş va cumpăra de la Lupul Prăjescul vistiernic şi satul Jucica[39].Târgoveţii reclamă însă în continuare aceste locuri, Denisiuca şi fânaţele.La judecată apar Isac, şoltuzul din Cernăuţi, Ionaşco Ciuci, Pintelei, Ionaşco Florescu, Alexa Pârciu, Sârbu croitorul şi "alţi oameni buni şi bătrîni", declarând că Denisiuca şi fânaţele ţin de hotarul Cernăuţilor[40].Gavrilaş Mateiaş câştigă din nou.În timpul lui Vasile Lupu, la 1634, procesul se redeschide.Prin două documente emise la 13 octombrie, domnul întăreşte proprietăţile lui Mateiaş, cerând lui Onciul, staroste de Cernăuţi, să facă delimitarea hotarului Densiucăi.[41] În timpul lui Gheorghe Ştefan teritoriul în litigiu trece, pentru puţină vreme, în stăpânirea cernăuţenilor.La 1653 iulie 18, domnul întăreşte însă lui Iordachi, fost mare vistiernic, seliştea Denisiuca şi poienile cu fân moştenite de la socrul său Gavrilaş Mateiaş.Târgoveţii sunt "daţi rămaşi" şi cu aceasta Cernăuţii pierd definitiv pământurile de peste Prut[42].

Deşi nu s-a păstrat nici o hotarnică a târgului Cernăuţi, din documentele pe care le avem putem surprinde, dacă nu întinderea aşezării, cel puţin vecinii ei.Astfel, spre răsărit, hotarul hotarul târgului se întindea şi peste Horecea[43] unde, la începutul secolului al XVIII-lea, era o sihăstrie[44] transformată în schit prin străduinţa episcopului Antonie al Rădăuţului.Târgul se învecina cu Ostriţa (mai târziu Chişcăuţii) şi cu Cozminul.Într-o hotarnică a Cozminului din 3 aprilie 1488 este amintită "baia Coziei", probabil o exploatare minieră[45] şi de la baie "... la drumul mare ce vine de la Cernăuţi"[46]. La sud, târgul se învecina cu Mihalcea iar spre vest cu Mămăieştii.Hotarnica din 1667 aminteşte de "şanţul din mijloc până unde se întinde hotarul Cernăuţilor"[47].Tot spre vest, oraşul se învecina şi cu Lenţeştii[48].La nord de târg se afla Jucica, sat

[34] T.Bălan, *Documente bucovinene*, vol.I, p.172, nr.81.
[35] *DIR*, XVII-IV, p.308-9. nr.380.
[36] *Ibidem.*
[37] *DRH*, XIX, p.228-9, nr.175.
[38] *CDM*, Supliment I, p.167, nr.468.
[39] *DRH*, XXI, p.31-2, nr.34.
[40] *Ibidem*, XXII, p.296-8, nr.266.
[41] *Ibidem*, XXII, p.306-8, nr.272 şi 273.
[42] *CDM*, S. I, p.235-6, nr.716.
[43] N.Iorga, *Studii şi documente*, vol.V, Bucureşti, p.415.
[44] *Ibidem*, p.408.
[45] Const.C.Giurescu, *Târguri sau oraşe ...* , p.183.
[46] *DRH*, III, p.62-5, nr.36.
[47] T.Bălan, *op.cit.*, vol.III, p.35-7, nr.26.
[48] I.Caproşu, *Documente moldoveneşti în arhive vieneze*, în "AIIAI", X, 1973, p.403-4.

care a fost sub ascultarea Cernăuţilor dar care, cum am văzut mai sus, a ajuns în proprietatea lui Gavrilaş Mateiaş.

Dregătorii târgului. Târgurile moldoveneşti erau proprietatea domnului, care avea aici reprezentanţi pe vornici sau pe ureadnici. Cernăuţii ţineau de Ţara de Sus sau de vornicul Ţării de Sus[49], adică de la Iaşi până la Hotin şi de la Cernăuţi până la Suceava[50]. Atribuţiile vornicului însă, atât în oraşul de reşedinţă (Dorohoiul) cât şi în celelate, erau exercitate de către locţiitorul de vornic[51]. Conducerea târgului era practic realizată de un consiliu format dintr-un şoltuz (Schultheiss, prin filieră polonă szoltys), dregătorul principal şi un număr (obişnuit 12) de pârgari (Bürger, forma săsească Purger). Ei reprezentau târgul în relaţiile cu domnul şi cu dregătorii ce îl administrau, păzeau hotarul târgului şi în caz de nevoie, se judecau pentru restabilirea lui. În seama lor cădea şi administrarea oraşului, hotărnicirea proprietăţilor particulare din cuprinsul acestuia şi autentificarea tranzacţiilor dintre târgoveţi. Puteau judeca pricinile dintre locuitorii târgului pronunţând doar pedepse fizice şi pecuniare[52]. Delictele flagrante erau judecate de către reprezentanţii domniei. La 1599 Onciul, şoltuzul din Cernăuţi, împreună cu cei 12 pîrgari care nu sunt numiţi, semnează un act de vânzare şi, pentru credinţă, atârnă pecetea oraşului[53]. La 1602 apare ca martor Eremia şoltuz cu 12 pîrgari[54]. În 1610 şoltuz al Cernăuţului este Dobruş[55]. Fără să fie numit ca atare, şoltuz este, la 1625, Ionaşco[56]. Repetatele judecăţi pentru seliştea Denisiuca din hotarul târgului intrată în stăpânirea lui Gavrilaş Mateiaş (vezi mai sus), aduc în faţa instanţei, la 1630[57] şi 1631[58], pe şoltuzul Isac şi alţi târgoveţi. Înaintea lui Isac, tot la 1630, apar, ca martori într-un zapis de vânzare, Constantin biv şoltuz, Chiriac şoltuz, Vasile Sluhaico, probabil primul pârgar şi pârgarii Ion Bodnar, Gavril Hromi, Ştefan Pintilei, Dumitru fiul lui Pintilei şi fratele său Gligoraş, Simion Rugină, Ştefan Veliha[59]. Alexa Pârciu este şoltuz la 1642[60] iar la jumătatea secolului al XVII-lea apare în documente ca şoltuz Ion Robuleţco[61]. La 1662 semnează ca martor Grigore şoltuz[62]. Înainte de 1683 fusese şoltuz Arsenie Cozma iar din acest an apare Ion Miculeţco[63]. Abia la 1718 mai apar într-un act de vânzare şoltuzul şi pârgarii Popa Ioan, Pavel Popa, Pavel şoltuz, Simion Smoc, Simion fiul Călugărului, Gheorghe biv şoltuz, Ion, ginerele căpitanului Constantin Hrom[64]. Frecvent apar în documente "oameni buni şi bătrâni"[65] care erau consultaţi în probleme ce priveau, în special, teritoriul oraşului. Peste atribuţiile şoltuzului şi pârgarilor se suprapunea autoritatea starostelui de Cernăuţi, care rezida în acest oraş. Actele erau scrise de şoltuz sau de un secretar[66]. Uneori apare şi pecetea târgului ce reprezenta, probabil o vită, cu inscripţia

49 M.Costin, *op.cit.*, p.216.
50 *Ibidem.*
51 N.Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova*, Bucureşti, 1971, p.367.
52 Const.C.Giurescu, *Istoria romanilor*, vol.II , partea a 2-a, p.456.
53 T.Bălan, *op.cit.*, I, p.128, nr.52.
54 T.Codrescu, *Uricariul*, vol.XXIII, p.39-40.
55 T.Bălan, *op.cit.*, II, p.70-71, nr.24.
56 *Ibidem*, II, p.193-4, nr.96.
57 *CDM*, S.I, p.167, nr.469.
58 T.Bălan, *op.cit.*, II, p.100, nr.42.
59 *Ibidem*, IV, p.91, nr.64.
60 N.Iorga, *St. şi doc.*, V, p.399.
61 *Ibidem*, V, p.120.
62 C.Andreescu, *Însemnări despre ţinutul Cernăuţilor*, în "Hrisovul", II, Bucureşti, 1942, p.40.
63 N.Iorga, *St. şi doc.*, V, p.71.
64 *Ibidem*, V, p.408.
65 T.Bălan, *op.cit.*, II, p.70, nr.24.
66 N.Iorga, *St. şi doc.*, V, p.71.

"Târgul Cernăuţi" în slavă[67].Ea se punea sau se atârna pe actele scrise şi încheiate înaintea şoltuzului şi consilierilor săi.

Vama de la Cernăuţi. Constituirea drumurilor comerciale a făcut din Cernăuţi un important punct de vamă în reţeaua comerţului moldovenesc.De altfel, naşterea şi înflorirea târgului este strâns legată de noţiunea de vamă, chiar prima menţiune a Cernăuţilor fiind făcută în acest context[68].Cea mai mare parte a drumurilor comerciale din Polonia spre Dunăre, Ţara Românească sau Transilvania avea ca punct obligatoriu de trecere târgul Cernăuţi.Iorga observa existenţa a trei drumuri comerciale din Polonia către Marea Neagră, unul venind de la Liov spre Ţeţina "unde îndată se alcătui târgul Cernăuţi", spre Siret şi Suceava[69].Drumul moldovenesc, înspre Siret şi Prut, venea din Camenîţa şi Sneatin, trecea prin vadurile de la Cernăuţi unde era şi pod "umblător" peste Prut şi pe la Storojineţ, Mihalcea, Vicov, Rădăuţi, pe cursul Sucevei, ajungea în târg la Suceava[70].De la Cernăuţi era şi un drum care, prin Boian, Herţa, Ibăneşti ajungea la Dorohoi[71].Un alt drum de la Cernăuţi mergea pe valea Derehluiului pe la Cuciurul Mare, Stârcea, Hliboca, Bahrineşti, având ca punct terminus Suceava.Era drumul numit "drumul Cernăuţilor" sau "drumul Iancului vodă"[72].Un important drum era cel al Liovului care, de la Cracovia prin Liov trecea Nistrul prin vadul Mihălceni, în Galiţia, spre Sneatin şi apoi pe Prut mergea la Orăşeni, Şipinţi, unde era punct de vamă, Lujeni, Mămăieşti, Lenţeşti până la Cernăuţi[73]. Era numit şi "marele drum al Sneatinului"[74] sau "drumul cel mare ce merge la Sneatin"[75].Nistrul se putea trece pe la Colodrubca şi Mitcău şi, prin Onut şi Cernăuca se ajungea la Cernăuţi.Lângă Onut, la Samuşin, a fost şi pod umblător pentru trecerea Nistrului[76].

Taxele vamale de import, export şi tranzit plătite de negustorii străini sunt, până la jumătatea secolului al XVI-lea, principala sursă de venituri a ţării[77].Alături de Suceava, care avea şi drept de depozit, vămile de margine s-au bucurat de o atenţie deosebită din partea domnilor moldoveni.Între acestea, cele pentru Polonia de la Cernăuţi şi Hotin, au avut, cel puţin în secolul al XV-lea, un regim preferenţial.Până la Alexandru cel Bun erau aplicate în târgurile şi vadurile Moldovei patru sisteme vamale deosebite după regiune[78].Alexandru cel Bun le desfiinţează instituind un sistem vamal unic.După sistemul tătăresc, vama era percepută pe cap de vită sau povară dar şi pe valoarea curentă a mărfii în locurile de vămuire[79].Primul document în care se vorbeşte despre organizarea vamală a Moldovei este tratatul comercial încheiat de Alexandru cel Bun cu liovenii[80].Centrele vamale sunt împărţite, după localităţile în care urma să se perceapă vama, în vămi de hotar, vămi de strajă, vămi de vad, vămi mari, mici şi vămi locale[81].Taxele diferă nu numai de la marfă la marfă ci şi în funcţie de calea comercială pe care tre-

---

67 D.Ciurea, *Sigiliile medievale ale oraşelor din Moldova*, în "SCSI". IV(1956), fasc.2, p.5-6.

68 *Suceava. Documente*, p.85-89, nr.6.

69 N.Iorga, *Istoria comerţului românesc*, vol.I, *Epoca veche*, ed. a II-a, Bucureşti,1925, p.79.

70 Emil Diaconescu, *Vechi drumuri moldoveneşti*, Iaşi, 1939, p.24 şi urm.; Al.Gonţa, *Legăturile economice dintre Moldova şi Transilvania în secolele XIII-XVII*, Ediţia I.Caproşu, Bucureşti, 1989, p.28-30; E.Emandi, M.Ceauşu, *Să nu dărâmi, dacă nu ştii să zideşti*, Rădăuţi-Iaşi, 1991, p.34.

71 Al.Gonţa, *op.cit*, p.29.

72 T.Bălan, *op.cit.*, II, p.65.

73 E.Diaconescu, *op.cit.*, p.24.

74 T.Bălan,*Cetatea Hmielov*,Cernăuţi, 1927, p.23.

75 Idem, *Doc.buc.*, III, p.34.

76 E.Diaconescu, *op.cit.*, p.26.

77 Al.Gonţa, *op.cit*, p.65.

78 N.Iorga,*Istoria comerţului...*, p.85.

79 *Ibidem*, p.86.

80 *Suceava. Documente*, p.85-89, nr.6.

81 Al.Gonţa, *op.cit*, p.66.

ceau negustorii.Cea mai avantajoasă cale, după taxele percepute pe mărfuri, era cea care ducea în Polonia fie pe la Cernăuţi, fie pe la Hotin[82].Scopul tratatului de la 1408 era deci acela de a se realiza intensificarea comerţului moldovean cu Polonia şi în special cu liovenii[83].

La Cernăuţi tariful vamal era următorul: "... la descărcare în Suceava, de fiecare cal câte şase groşi, iar în Siret de fiecare cal câte doi groşi şi în Cernăuţi câte doi groşi ...Iar în Cernăuţi vama pentru un car nemţesc este de patru groşi iar pentru un car armenesc şase groşi, pentru o vită un gros, pentru zece porci un gros, pentru zece oi un gros, iar pentru un cal sau iapă câte doi groşi, iar la trecători şi pentru carele nemţeşti încărcate şi pentru cele armeneşti câte patru groşi.Aceasta e vama Cernăuţilor.Iar în Cernăuţi, carele să nu se scuture, ci neguţătorul să-şi dea cuvântul său că nu are în carul lui marfă oprită: jderi, argint, ceară şi cai buni de ţară..." [84]. Liovenii care luau peşte de la Brăila, plăteau la Cernăuţi numai vama pentru car[85].

Privilegiul dat de Alexandru cel Bun este întărit la 18 martie 1434[86] de Ştefan al II-lea, fără nici o schimbare.Petru Aron repetă la 15 ianuarie 1456[87] privilegiile date de înaintaşii săi, fără să specifice localităţile şi vămile ce trebuiesc plătite.Hrisovul din 29 iunie 1456[88] prezintă unele modificări faţă de taxele precedente datorate probabil perfecţionării mijloacelor de trecere a Prutului spre Polonia: "iar la trecători, fie pentru carele nemţeşti fie pentru cele armeneşti câte patru groşi dar numai când vor trece pe poduri umblătoare; iar când apa va fi îngheţată sau când vor trece prin vad, atunci să nu dea nici un gros la trecătoare"[89].Textul este identic şi în privilegiul acordat negustorilor din Liov de către Ştefan cel Mare, la 3 iulie 1460[90].

Aşadar, la Cernăuţi tariful vamal era mai complicat decât în alte părţi.Unele produse erau supuse taxelor vamale într-un mod identic cu cele de la Siret.Altele, în special mărfurile de tranzit, erau taxate cu o sumă globală pentru car.Atunci când era cazul, se percepea o taxă de trecere a Prutului.Prin urmare, Cernăuţii aveau o vamă de oraş, dar şi una de vad.

Vămile erau încasate de dregători specializaţi - vameşi.Conducerea şi dreptul de control al serviciului vamal aparţineau însă starostelui de Cernăuţi[91].El era ajutat de marele căpitan de Coţmani şi de Cernăuţi care asigurau paza hotarului, de călăraşi, vameşi, grămătici de vamă[92].Toţi aceştia erau retribuiţi în funcţie de veniturile incasate de vamă.Şi bănuim că acestea erau destul de consistente din moment ce, la 1662, se putea vorbi de "o curte a vameşilor", o construcţie probabil impunătoare pentru acea vreme[93].Deşi personaje importante, vameşii apar foarte rar în documente.La 1602 e pomenit Ilie, fost vameş de Cuciur[94].Condrea, vameşul de Cernăuţi la 1610[95], va ajunge mai târziu mare vameş la Suceava[96].

Târgul Cernăuţi a apărut şi s-a dezvoltat în jurul vadului de trecere a Prutului, la început

82 *Ibidem*, p.67.
83 *Ibidem*.
84 *Suceava.Documente*, p.88.
85 *Ibidem*.
86 *Ibidem*, p.91-95, nr.8.
87 M.Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol.II, Iaşi, 1932, p.777-8.
88 *Suceava.Documente*, p.109-115, nr.18.
89 *Ibidem*, p.114.
90 *Ibidem*, p.119-125, nr.21.
91 C.Andreescu, *op.cit.*, p.18.
92 *Ibidem*.
93 *Ibidem*, p.40.Document prin care Gavril, feciorul Priscorniţii din târgul Cernăuţi, vinde un loc de casă "care l-au avut lângă curtea vameşilor".
94 T.Bălan, *Doc.buc.*, II, p.57-8, nr.17.
95 *Uricariul*, XIX, p.7.
96 T.Bălan, *Doc.buc.*, p.190-191, nr.92.

pe malul stâng, iar din secolul al XVI-lea, datorită condiţiilor naturale dar şi hărţuielilor de la graniţă se va muta definitiv în partea dreaptă a râului.Fiind aşezat la intersecţia principalelor drumuri comerciale care străbăteau Moldova din Polonia spre Dunăre, Ţara Românească şi Transilvania, târgul va deveni un punct obligatoriu de trecere în reţeaua comerţului moldovenesc.Existenţa vămilor de vad şi de oraş, care se bucurau de o atenţie specială din partea domniei, vor face ca aşezarea să prospere devenind una dintre cele mai importante din zonă, reşedinţa ţinutului cu acelaşi nume şi scaun al starostelui de Cernăuţi.Din secolul al XVII-lea, datorită situaţiei interne a Moldovei dar şi devastărilor pricinuite de poloni, turci, tătari, cazaci şi ruşi, târgul îşi va pierde din importanţa pe care o cunoscuse altădată.

ION NISTOR

RĂPIREA BUCOVINEI DUPĂ SULZER*

Între scriitorii străini cari s-au îndeletnicit cu studiul trecutului nostru Franz Josef Sulzer ocupă un loc de frunte.Originar din Elveţia, el servise în armata austriacă cu gradul de căpitan-auditor.Demisionând din armată, Sulzer trecu în Ţara Românească, unde petrecu mai multă vreme la curtea lui Alexandru vodă Ipsilanti, ca să înveţe pe tinerii boieri legile şi filosofia şi pentru a pregăti alcătuirea faimosului cod Ipsilanti.Şi astfel trăi în ţară la noi aproape 15 ani, până la moartea sa, întâmplată la Piteşti în 1791.

În timpul petrecerii sale în Ţara Românească, Sulzer care era un om erudit, avu prilejul să deprindă limba ţării [1] şi să cunoască mai deaproape datinile şi obiceiurile poporului român.Din timpul serviciului în armata austriacă, Sulzer cunoştea bine şi stările din Ardeal, unde petrecuse mai multă vreme în serviciul austriac, astfel că se găsea în fericita situaţie de a cunoaşte din proprie experienţă toate regiunile locuite de Români.

Dar el nu tratează şi istoria "Daciei Superioare", adecă a Ardealului, ci se restrânge la cercetarea şi aprofunzirea "Istoriei Daciei Transalpine", adecă a Munteniei, Moldovei şi Basarabiei, căci aşa se numea pe vremea sa tatarlâcul din Bugeag.

Autorul a împărţit *Istoria Daciei Transalpine* în două părţi: una geografică şi alta istorică.Partea geografică a apărut între anii 1781-1782 la Viena în trei volume şi cuprinde aşezarea geografică, structura arhitectonică, fauna şi flora, precum şi toate popoarele cari din timpurile cele mai vechi au hălăduit pe la noi, cu limba lor, cu datinele şi obiceiurile lor, cu viaţa lor politică, socială, economică şi culturală.Volumele acestea cuprind foarte multe ştiri privitoare la istoria Românilor şi de aceea cartea şi-a păstrat valoarea ei până în zilele noastre.

Partea a doua este cea istorică, în care Sulzer descrie în felul său pedant şi conştiincios istoria ţărilor noastre din vremea Dacilor până la 1780, când îşi încheie opera.Din nefericire partea aceasta istorică nu a văzut lumina tiparului, ci ea a rămas în manuscript şi se păstrează în arhivele municipale din Braşov.Încă înainte de război Academia Română şi-a procurat o copie

---

* Conferinţă rostită în Aula Universităţii <din Cernăuţi> la 28 noiembrie 1932, publicată în "Junimea Literară", an XXI, iulie-decembrie 1932, nr.7-12.

Personalitatea lui I.Nistor, istoric şi om politic bucovinean, este restituită astăzi vieţii ştiinţifice şi publice, prin publicarea lucrărilor sale fundamentale.*Istoria Basarabiei* şi *Istoria Bucovinei* au văzut lumina tiparului în 1991 la Editura Humanitas, iar îngrijitorul ediţiilor, Stelian Neagoe şi-a propus să continuie cu publicarea sintezei de *Istoria României* (peste 2.600 de file).Vezi studiile bio-bibliografice ale lui Stelian Neagoe la *Istoria Basarabiei*, pag.V-XXXVII şi *Istoria Bucovinei*, pag.V-XXXII.

Pe linia acestei repuneri în drepturi a operei marelui cărturar-istoric se înscrie şi publicarea conferinţei despre răpirea Bucovinei, rostită cu prilejul aniversării a 14 ani de la unirea Bucovinei cu România (28 noiembrie 1918). Ion I.Nistor introduce un consistent fragment din *Geschichte des transalpinischen Dakiens (Istoria Daciei Transalpine)*, Wien, 1781-1782, 3 volume (lucrare a cărei a doua parte, cea istorică, era inedită în 1932) de Franz Josef Sulzer, ofiţer de justiţie al armatei imperiale şi istoric austriac, adversar al continuităţii daco-romane.

Textul pe care îl publicăm păstrează integral introducerea şi notele lui Ion I.Nistor, plasate în subsolul paginii şi numerotate cu cifre arabe simple.De asemenea, semnele de exclamare şi de întrebare, aflate între paranteze rotunde aparţin tot marelui istoric bucovinean.Adăugăm, la rându-ne, comentariile şi notele pe care le-am socotit necesare pentru acest moment al istoriografiei noastre, puse între parantezele pătrate şi plasate la sfârşitul textului.

Edităm textul după normele ortografiei actuale, păstrând unii termeni care asigură "culoarea" timpului, precum: cari (pentru care), adecă, temeiu, nimică, conex (conexiune), colecţiuni, liberalitate, manuscript, ocupaţiune, comisiune, pretenţiuni, ocaziune, numele de popoare scrise cu majusculă.

după acest valoros manuscript şi îl păstrează în colecţiunile ei.Am avut ocazia să răsfoiesc acest manuscript, care din cauza lipsei de fonduri n-a putut fi editat până acuma, şi mi-am notat partea privitoare la domnia lui Grigore Vodă Ghica şi răpirea Bucovinei.

Capitolul privitor la moartea tragică a lui Grigore Ghica [2] l-am publicat în studiul meu privitor la *Comemorarea lui Grigore Vodă Ghica*, apărută în "Codrul Cosminului", vol.IV-V. Capitolul privitor la răpirea Bucovinei îl reproducem în cele următoare.

Despre anexarea Bucovinei la Austria s-a scris foarte mult, avându-se în vedere bogatul material documentar, publicat de Eudoxiu Hurmuzaki în mai multe volume din colecţiunea de documente externe care-i poartă numele.Un raport contemporan asupra acestui act politic din pana unui istoric îl găsim în manuscriptul lui Sulzer.El este foarte interesant şi confirmă aproape în toate cele ce ştiam despre acest tragic act de detrunchiare a Moldovei.

În capitolul IV, paragraful 245, pagina 723 şi următoarele găsim la Sulzer următoarea relaţiune:

"Aici este locul să intercalăm povestirea despre răpirea şi cesiunea acestei ţărişoare, a Bucovinei, după cele ce au putut ajunge la cunoştiinţa mea.Voi face-o aceasta în puţine cuvinte precum făgăduisem de altfel în partea dintâiu a operei mele[1].

Începutul povestirii cade la 1773, şi de aceea, ţinând seama de ordinea cronologică a evenimentelor, pe care am observat-o în opera mea, ar fi trebuit să insist asupra ei încă atunci.Dar am avut în vedere că întreruperea povestirii la fiecare an, aş fi făcut-o în dauna clarităţii ei; de aceea mi-am rezervat-o să o tratez la sfârşit în conexul ei cauzal şi aşa o şi fac.Dar mai întâi trebuie să trimit înainte o scriere din pana unui autor anonim[2], care întâmplător mi-a căzut în mână în Moldova, iar după ce îmi voi fi spus vederile mele fără înconjur asupra acestei scrieri şi asupra acestei proceduri şi anume cu aceeaşi liberalitate, care nu este atinsă de nici un gând lateral şi care trebuie să fie îngăduită primului istoriograf al acestei ţări - dar să nu fiu pizmuit şi acuzat de vanitate din cauza acestui titlu ! [3]

În această scriere se arată că motivele pentru care s-a făcut ocupaţiunea Bucovinei erau:

1. Că colţul acesta de pământ moldovenesc aparţinuse cândva Pocuţiei;
2. Că Austria avea nevoie de el pentru a putea obţine o legătură cu Ardealul, şi
3. Pentru a face cuceriri [4].

Acesta din urmă, zice autorul anonim, era motivul principal pentru care s-a procedat la ocuparea Bucovinei, câtă vreme celelalte două nu erau decât fictive - iar eu adaog: nu fără temeiu.

La început şi anume în 1773, când M.S.Împăratul (Iosif II) venise în Ardeal, colonelul baron de Enzenberg fu trimis în Bucovina din ordin prea înalt, pentru a se orienta în ţărişoara aceea şi a o ridica în plan precum şi pentru a raporta asupra configuraţiei ei geografice, asupra stării locuitorilor, a moravurilor etc.etc.

Curând după aceea fură ridicate în plan şi regiunile de la Dorna şi Câmpulung, sub pretextul unor măsuri de ordin sanitar şi cu învoirea lui Romianzoff [5] .Astfel se putea pătrunde până la Suceava.Apoi fu cartografiată regiunea dinspre Galiţa până la codrul numit Bucovina [6].După aceea se trimiseră două comandamente de husari în Bucovina sub pretext de remontă; acestea staţionară şapte luni de zile în două sate mizerabile fără să achiziţioneze un singur cal.În cele din urmă intrară în Bucovina cinci batalioane şi două regimente de husari, pentru a trage un cordon împotriva ciumei, despre care în acea vreme nici nu se auzia şi nici nu se simţia nimică.

---

[1] Cf. *Die osterreichische oder Deutsch-Kaiserliche Moldau, jetzt Bukovina genannt* Partea I, paragraful 94, p.422 şi urm.

[2] *Kurze Beschreibung von der Moldau und Walachei aus bewahrten Autoribus ausgezogen*, Varşovia 1774. Autorul este colonelul Seeger.

Sosiră deodată şi nouă tunuri şi Ruşii rămaseră surprinşi, văzând că Austriacii mobilizează opt (?) tunuri contra ciumei.Curând după aceea s-au şi înfipt pajurile şi numai după ce toate măsurile acestea erau luate, se trecu la tratative, pe care ambii beligeranţi, Ruşii şi Turcii, trebuiră să le accepte, căci ce nu poate face frica de o unitate militară de 100.000 de Austriaci?

Numai spre sfârşitul anului 1774 şi anume după aşezarea păcii cu Ruşii (la Kuiciuc-Kainargi), se întruni o aşa numită comisiune de delimitare, care era compusă din partea Austriacilor din general-feldmareşalul baron de Barco, maiorul de stat major Mieg, un secretar aulic de la cancelaria de stat şi un interpret.

Delegaţii turcilor erau: Tahir-Aga, arhitect superior, Mola-Effendi, tâlcuitor de legi, jumătate cleric, jumătate mirean, Emir-Effendi, inginer şi bareactar sau stegar de ieniceri.Din partea raialei Hotinului erau de faţă: Divan-Effendi sau secretar al paşalei de acolo, Ali-paşa, ca şef de coloană şi şase din cei mai vechi ieniceri şi alţi 20 cari arătau hotarele şi aşezările şi cari însoţiau comisiunea de hotărnicire de la un loc la altul.

Din partea principelui Grigore Ghica fură ataşaţi acestei comisiuni cumnatul acestuia, Lukaki della Rocca, boierul Balş şi Cananău, ispravnicul Sucevei.Dar Lukaki n-a rămas până la sfârşit în comisiune, căci el se îmbolnăvi sau simulă o boală şi se reîntoarse la Iaşi.Acolo l-am vizitat ca pe unul care îmi era cunoscut din Braşov, ca pe un bărbat isteţ, şi-l găsii, ce-i drept sănătos, dar cu memoria slăbită şi aproape copilărească.El lucra la Braşov la un dicţionar în şase-şapte limbi, parte orientale, parte europene[3].Ocupaţiunea aceasta trebuie să fi grăbit decăderea bietului om, care se găsia şi aşa la o vârstă foarte înaintată şi ajunse în mintea copiilor.

Toate cheltuielile comisiunii le purta M.S.Împăratul.La dispoziţia generalului Barco erau puşi 30.000 pfunzi, pe lângă o mulţime de ceasornice de buzunar, cutiuţe cu bijuterii, inele, tabachere etc.etc.Generalul avea ordin din Viena, să nu cruţe nici o cheltuială, pentru că ştia, că Turcii se lasă mai lesne convinşi prin daruri, decât prin argumente, oricât de temeinice ar fi ele.Pentru delegaţii turci erau angajaţi bucătari speciali turci, cari găteau după gustul turcesc.Tahir-aga primi 4.000 pfunzi bani număraţi şi diverse bijuterii.Paşa de la Hotin primi 600 pfunzi [7] , dar cu toate acestea dânsul nu cedă din raiaua Hotinului nici o palmă de loc.Căci partea din raia ce fusese ocupată, fu restituită raialei în urma încăierărilor sângeroase ce izbucniră între ienicerii turci şi trupele de ocupaţie austriece.În schimb Austria primi alte localităţi aşezate mai jos de Siret pentru că prin cesiunea satelor ocupate din raia Turcii ar fi trebuit să îngheţe de frig din lipsa lemnelor de foc.La stăruinţa Turcilor fu restituită Moldovei şi Baia, care cu ocazia ocupaţiunii a doua fusese cuprinsă în cordon.

După terminarea tratativelor urmă numai în 1777 [8] schimbul actelor de hotarnicie între ambele părţi.La 2 Iulie şi după şase zile la 8 Iulie s-a făcut cesiunea formală a acestei ţărişoare cu o suprafaţă de 178 mile germane pătrate [9] (mila socotită la 10.000 picioare [10]) şi cuprind aproape în întregime ţinutul Cernăuţilor şi al Sucevei, ce sunt destul de mănoase, către Casa de Austria, sau mai bine către Galiţia, căreia îi aparţine.

Ceea ce este necesar să se ştie despre geografia acestei făşii de pământ se poate afla în partea întâia a lucrării mele, precum şi în hărţile anexate acolo.Tot acolo se găsesc însemnate şi schimbările de hotar cu ocazia ocupaţiunii întâia şi a doua.

Dacă Casa de Austria, sau dacă acest termen pare nepotrivit, regatul Ungariei [11] este în drept să ridice pretenţiuni întemeiate asupra acestor două districte moldoveneşti, pare să fie o chestiune ridicată la timp nepotrivit, întrucât Poarta a cedat acest teritoriu din voie liberă; de aceea cu anevoie se va putea contesta dreptul cuiva de a cere de la altul ceea ce doreşte, sau al liberei hotărâri a cuiva de a da sau ceda ceea ce-i place [12].

Din cauza aceasta eu n-aş fi atins deloc această chestiune, dacă ceea ce în scrierea ano-

[3] Lucca della Rocca era dragoman englez şi neapoletan. Dicţionarul său era întocmit în şase limbi şi anume: germană, arabă, turcă, italiană, franceză şi elină .

rimă, menționată mai sus, se induce ca motive pentru Austria de a revendica acest teritoriu, n-ar fi atât de superficial și așa de puțin fondat.De aceea eu nu mă pot reține de a nu arăta adevăratele drepturi ale regatului Ungariei sau Galiției asupra unei părți și mai mari din Moldova și a le pune într-o lumină și mai clară.

1. Că în mijlocul Bucovinei se găsește un monument de piatră cu stema contelui Potocki;

2. Că în fruntea districtului Cernăuți nu este un ispravnic, ca în fruntea celorlalte ținuturi ale Moldovei, ci un staroste [13] ca în Polonia, ceea ce se aduce ca dovadă că cel puțin ținutul Cernăuților a trebuit să aparțină cândva Poloniei;

3. Un boier vecin cu moșia de Sniatin a prezentat maiorului Mieg un hrisov de la Ion Sobieski, prin care regele polon dăruise boierului sate și moșii în Bucovina, precum în genere se află în Bucovina mai multe acte de acest fel[4].

Dacă secretarul curții imperiale a adus înaintea comisiunii de hotărnicie numai dovezi de acest fel, fără temei și fără răsunet, atunci ar trebui să ezit de a da dreptate altui coconaș, chipeș și spilcuit, de același rang, care cu ocaziunea numirii lui Raicevich în postul de consul imperial în Țara Românească făcea aluzii și îmi dădea de cunoscut că este o chestiune cu mult mai grea de a aranja o problemă de stat, decât a scrie o carte de istorie.

Adecă cum, pentru a dovedi că Bucovina a aparținut cândva Poloniei sau Galiției [14], este necesar de a recurge la un document de la regele Sobieski?

Acel ce este numai cât de puțin orientat în istoria Moldovei trebuie să știe că Jan Sobieski în cursul domniei voievozilor Dumitrașcu Cantacuzino, Constantin Cantemir, George Duca și Antioh Cantemir, a ocupat nu numai Bucovina întreagă, ci încă și ținutul Neamț cu Cetatea Neamțului, regiuni cari au fost restituite Turcilor numai în baza tratatului de la Carlovăț, în schimbul Cameniței.Și ce dovedește o piatră cu stema lui Potocki în Bucovina?Nobilii poloni nu puteau să aibă moșii în Moldova, precum au astăzi anumiți Români moșii în Ardeal sau Ardeleni în Țara Românească, sau nemți în Ungaria?Iar dacă piatra de hotar se găsește în mijlocul Bucovinei, n-ar trebui să urmeze de acolo că numai jumătate din Bucovină a aparținut Galiției?Or, aceasta stă în vădită contrazicere cu cele ce am arătat mai sus, că sub ocupațiunea polonă se găsia o bucată cu mult mai mare din Moldova, decât Bucovina.

Dovada dedusă din cuvântul staroste poate sta și mai puțin în picioare.Staroști se numiau în Moldova toți ispravnicii cari stăteau în fruntea ținuturilor de margine.Așa erau de pildă la Focșani sau Putna, la granița spre Muntenia, staroști și nu ispravnici.Termenul ispravnic este de origine mai nouă, fiindcă numai cu puțini ani în urmă ispravnicii din Moldova și Muntenia se numiau pârcălabi, un termen care acuma a trecut asupra vornicului sătesc (!) [15] .

Staroste se numește în Moldova judecătorul negustorilor, care se menține la București și Craiova.Așa se explică că la graniță, unde se percepea vama sau se recepționau mărfurile, și unde izbucneau certuri între negustori, acolo ispravnicii și pârcălabii se numiau staroști (!) [16].

De aceea nu este admisibil de a deduce drepturi sau pretențiuni nici de la termenul staroste și nici de la piatra de hotar cu stema unui nobil sau magnat și nici numai de la actul de danie de la regele Sobieski.

Cu un cuvânt, domnilor birocrați, cu mâinile pline de afaceri, dacă nu voiți să fiți mai puțin decât *l'homme d'affaires* după Helvetius, trebuie mai întâi să cetiți și apoi să scrieți.La

---

[4] Documentul s-a păstrat în arhivele din Viena.Este datat: Iavoroviae die 20 Mensis Decembris 1691. Iohannes Tertius, Dei grația Rex Poloniae etc. - dăruiește lui Ștefan Holubofskj, locotenentul cohortei de panțiri ai căpitanului Zaharoschi... "Bona seu Campos desertor in limitibus Moldaviae, supra fluvium Pruth jacentia Piedecaritz nominata... jure advitalitio... usque ad ultimum suae vitae terminum".Documentul a fost prezentat lui Mieg de către "Juon Stiritzka capitan di Tirku Siretulj".Cf. D.Werenka, *Bukowina's Entstehen und Aufbluhen*, p.63.

moartea regelui Sobieski, republica poloneză a restituit formal regiunile acestea şi de atunci voievozii Moldovei le stăpânesc în pace.

Trebuie să se arate, că în timpurile mai vechi Bucovina aparţinea Pocuţiei şi Galiţiei şi că prin urmare republica polonă, care stăpânea aceste două provincii ca anexe, nu le putea ceda Porţii pentru Cameniţa.

Or cât de pe scurt aş fi tratat eu istoria lui Ştefan cel Mare, care până la începutul secolului al XVI-lea a domnit în Moldova aproape absolut, precum şi istoria urmaşilor săi, totuşi îmi place a crede că am descoperit în documentele moldoveneşti, fapte din anii 1387, 1402, 1459, 1485, 1569 şi 1654, care nu erau cunoscute până atunci, şi pe baza cărora se poate dovedi până la evidenţă, că cel mai mare principe al Moldovei, Ştefan, nu numai Suceava şi Cernăuţii, ci şi Neamţul şi întrega regiune muntoasă până la hotarul Munteniei, le-a răpit pe nedrept de la Republica Polonă sau mai degrabă de la Regatul Ungariei, şi că aceste state n-au renunţat niciodată la drepturile lor asupra întregii provincii, care aparţinea Ungariei şi Poloniei din timpurile cele mai vechi până la pacea de la Carlovăţ[5].

Iar dacă această renunţare formală ar sta în calea restituirii în ceea ce priveşte Polonia, din partea regatului Ungariei nu se va putea susţine nici aceasta, fiindcă Ungaria a stăpânit ambele provincii Moldova-Muntenia [17], iar în timpurile mai vechi sub numele de Cumania, şi că prin urmare le poate cuceri cu arma în mână oricând ar voi.

Când eram în Moldova se vorbia acolo că Austria, îndată după ocuparea Bucovinei, ar fi găsit sub un arbore, la un loc cunoscut mai de mult, un hrisov ascuns în pământ în care se arată pe larg că Bucovina ar fi aparţinut de mult părţilor ungureşti din Polonia sau Galiţia.

Dar din istoria aceasta a mea - aşa cred - se pot scoate mai multe argumente pentru susţinerea acestei probleme istorice, decât din zece hrisoave îngropate în pământ şi din zece pietre de hotar. Să ne fie îngăduit şi nouă, autorilor de cărţi istorice, plăcerea, că noi, prin cărţile noastre, putem duce mai lesne la bun sfârşit anumite negociaţiuni diplomatice, decât unii oameni de afaceri, încântaţi de sine, cu argumentele lor sunătoare, rotunzite cu compasul şi cu plecăciunile lor şarmante.

La ocuparea Bucovinei n-a fost nevoie de multe lupte, cu toate că am aflat din izvor sigur că plebea turcească nu era tocmai dispusă la cesiunea Bucovinei, fiindcă o asemenea cesiune de teritoriu ajungea în contrazicere cu prescriptele Coranului, care opreşte cesiunea oricărui pălmac de pământ, fără ca acesta să fie stors prin puterea armelor. Dacă negociaţiunile cu Poarta ar fi fost conduse de cineva mai iscusit, care să fi ştiut cum se negociază cu Turcii, atunci aceştia, cari erau foarte impresionaţi de succesul armelor ruseşti asupra Vidinului, ar fi renunţat mai curând din voie liberă la Valahia Apuseană (Oltenia). Dar se pare că curtea imperială nu ţinea prea mult la aceasta. [18]

Dar cine ştie dacă acestea nu sunt fantasmagorii ale unor capete deşarte; aşa fiind cred că nu mai este nevoie să pierd vremea cu fleacuri de acestea. Continuând cu caracterizarea principelui Ghica, observ că Bucovina n-a fost alipită nici Galiţiei, nici Ardealului, ci administrată milităreşte [19] de generalul de Enzenberg, cu personal militar, justiţia fiind administrată de căpitani auditori de district".

Aşa încheie Sulzer povestirea sa asupra "răpirii" Bucovinei, un termen pe care îl întrebuinţează el însuşi. Astăzi - când crima politică de la 1775 a fost ispăşită de cei ce o comiseseră atunci şi când Bucovina în largul hotarelor ei a fost reîncorporată ţării-mame, chestiunea răpirii Bucovinei a pierdut din actualitatea ei politică şi naţională. Ea a trecut în domeniul istoriei şi acolo cunoaşterea ei cât mai amănunţită nu poate decât să fie de interes pentru toţi.

[5] (Chrisoavele din 1387, 1402, 1459, 1485, 1569 şi 1654, sunt cunoscutele acte de vasalitate ale lui Petru Muşat, Alexandru cel Bun, Ştefan cel Mare, Bogdan Lăpuşneanu şi Gheorghe Stefan; prin ele se certifică că Polonia a exercitat anumite drepturi de suzeranitate asupra Moldovei şi nimic mai mult).

Iar noi nu putem decât să cinstim memoria lui Fr.J.Sulzer, care ni-a lăsat amănunte aşa de senzaţionale asupra acelei răpiri.

Prezentare şi note de
Gheorghe Iutiş

[1] Petru Maior, care l-a cunoscut pe Sulzer (timp de trei ani au locuit în acelaşi oraş - Reghin) scria: "în cât e pentru ştiinţa limbei româneşti... nici odată nu-l auziiu măcar un cuvânt să sloboadă din gura sa românesc, ci pururea vorbea cu mine au lătineşte, au italieneşte.Iară muiarea lui, ca o muiare sască, ştiia bine grăi româneşte.De unde am prepus că multe din cele ce au scris el pentru limba românească, de la muiarea sa le-au împrumutat" (Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, vol II, Bucureşti, 1971, p.7).

[2] În legătură cu domnul Moldovei, un corespondent din Istambul nota, la 19 noiembrie 1777: "districtul Bucovinei a fost principala cauză a asasinării principelui Ghica.Acest domn nu voia cu nici un preţ să consimtă la cesiunea Bucovinei în favoarea Austriei.Precum se vede, el se comporta ca un suveran independent".(Apud Ion I.Nistor, *Istoria Bucovinei*, p 14)

Desigur, nu pentru opoziţia sa contra anexării Bucovinei l-au ucis otomanii, ci pentru consecinţele ce decurgeaú din aceasta. A.D.Xenopol scria: "Bucovina fu pierdută din pricina lui Ghica, care fiind devotat ruşilor, făcea pe Poartă să asculte mult mai curând de insinuările Austriei şi de arătările ei de prietenie, decât de glasul adevărului ce ştia din o gură compromisă.Ghica pieri din cauza Bucovinei, căci în mare parte, pentru a păstra întregimea pământului pe care era chemat a domni, el se apropie tot mai mult de ruşi, şi deveni urîcios Porţei care-l jertfi temerilor sale.Astfel,chiar dacă Ghica n-a pierit de mâna aceea ce a luat Bucovina,totuşi pierderea <<cheiei Moldovei>> este strâns legată în amintirea poporului de sângele lui Ghica".(A.D.Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediţia a III-a, vol. IX, 1927, p.165-166).

[3] Desigur că Sulzer n-a fost, totuşi, "primul istoriograf" al Bucovinei; despre această parte de ţară, considerată de Ion I.Nistor, "cel mai clasic pământ istoric al Moldovei", scriseseră cronicarii-istorici Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, ca şi Dimitrie Cantemir.

[4] Corelând raptul teritorial din 1775 cu prima împărţire a Poloniei (1772), între Austria, Rusia şi Prusia, pe de o parte şi ţinând cont de excepţionala poziţie strategică obţinută de imperiali (care le-ar fi permis fie să secondeze planurile Rusiei împotriva Imperiului Otoman, fie să le contracareze, ameninţând-o din flanc, la nevoie), pe de altă parte, suntem mai aproape de cauzele care au determinat "răpirea" Bucovinei.

Primele două motive ţin de cazuistica medievală.Unul din pretexte era şi "serviciul" făcut de Imperiali Porţii, prin mijlocirea păcii între otomani şi ruşi.La 9 iunie 1773, împăratul Iosif al II-lea scria mamei sale, Maria Tereza: "dacă... s-ar putea obţine colţul din Moldova care atinge Transilvania, Maramureşul şi Pocuţia, atunci s-ar face o ispravă utilă şi de aceea îmi îngădui a ruga pe majestatea ta de a cere lui Kaunitz să ia în deliberare chestiunea aceasta".(Apud Ion I.Nistor, *Istoria Bucovinei*, p.9).

[5] Petru Alexeevici Rumianţev, feldmareşal, comandantul şef al armatei I-a ruse, ce ocupa Moldova la acea dată (începând cu 1769).

[6] În momentul începerii tratativelor cu Imperiul Otoman în vederea cedării unui "culoar" de legătură cu Galiţia, autorităţile habsburgice cunoşteau foarte bine teritoriul vizat: între 1769-1773 contele Fabris alcătuise "Harta specială a hotarelor Transilvaniei dinspre Moldova şi Ţara Românească" (hotarele cu Moldova erau descrise în 206 pagini), iar între 1773-1775 Bilschel şi von Mieg alcătuiseră hărţi ale Bucovinei (primul descrisese ţinutul în şase volume !). (Cf. Gheorghe David, *1775. Răpirea Bucovinei*, în "Magazin Istoric", nr.3, 1992, p.25).

[7] Daruri consistente au primit şi funcţionari creştini ai Porţii.Astfel, Costache Moruzi, dragoman, a primit un dar ce s-a ridicat, conform listei de cheltuieli extraordinare şi secrete a Curţii imperiale, la 10.312 piaştri şi 20 parale.Suma primită de către Tahir Aga, 38.000 florini, a fost depusă la o bancă din Lemberg.Felmareşalul Rumiaţev a primit 5.000 de galbeni şi o tabacheră de aur, în urma cărora a dat "dovezi sigure asupra atitudinii sale favorabile".Reis-Effendi, vizirul Porţii, a primit un pumnal încrustat în aur şi nestemate.Cheltuielile făcute de Imperiu, pe lângă bogatele daruri în aur şi nestemate, s-au ridicat la suma de 15.000 de piaştri (Apud Gh.David, *op.cit.*, p.27).

[8] "Convenţia explicativă", care fixa noile graniţe dintre Imperiul Otoman şi Austria, a fost încheiată la 12 mai 1776, nu în 1777, cum arată Sulzer.Vezi în acest sens Veniamin Ciobanu, *La graniţa a trei imperii*, Iaşi, 1985, p.39.

[9] La aşezarea definitivă a graniţei pe teren, Austria a rămas în posesia a 278 localităţi, având o populaţie de aproximativ 75.000 de locuitori, din care 55.495 români şi cu un areal de 10.441 km^2 (Apud Cornelia Bo-

dea, *Bucovina. Momente din drumul ei spre 1918*, în "Magazin Istoric", nr.12, 1993, p.8).

[10] Piciorul reprezenta a şasea parte dintr-un stânjen, fiind egal cu 0,316m, mărime apropiată de a măsurii latine pes(picior)=0,296m.A fost folosit începând cu secolul al XVIII-lea, numai în Transilvania, unde mai purta şi numele de urmă (Cf.Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoşii.Metrologia medievală pe teritoriul României*, Bucureşti, 1971, p.70).

[11] Sulzer uzează de un anacronism.Regatul Ungariei nu mai exista de aproape două secole şi jumătate, dispărând de pe harta Europei în urma loviturii decisive primite la Mohacs(1526) din partea armatelor otomane şi a transformării unei mari părţi a ei în paşalâc - 1541.După 1688, Ungaria este inclusă în Imperiul Habsburgic, fapt consfinţit prin tratatul de pace de la Carlowitz(1699).

[12] Că Poarta ar fi cedat de bună voie acest teritoriu Casei Imperiale nu se poate susţine.La 3 octombrie 1774, Franz Maria von Thugut, ambasadorul austriac la Constantinopol, informa Poarta că trupele imperiale "au intrat în Moldova, ocupând o porţiune din teritoriul acestei ţări", asigurând însă de intenţia de rezolvare prin bună înţelegere a "neînsemnatului diferend provocat de o şi mai neînsemnată îndreptare a graniţei la nordul Moldovei".La 18 martie 1775, în urma presiunilor, mituirilor şi şantajului, acelaşi Thugut putea să raporteze cancelarului imperial, Kaunitz, că Poarta a acceptat să "cedeze prea Înaltei Curţi o bucată din Moldova" (Cf.Gh.David, *op cit*, p.27).

Unul din confidenţii prinţului rus Repnin declara că renunţarea la Bucovina, departe de a fi un sacrificiu pentru turci, era cu totul în avantajul lor deoarece tributul Moldovei rămânea acelaşi, iar poarta câştiga prin aceea că lăsa austriecilor grija de a interzice trupelor ruse înaintarea în Moldova. (Apud Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaţionale (Secolul al XVIII-lea)*, Iaşi, 1986, p.215).

În ce priveşte rezistenţa românilor la "răpirea" Bucovinei sunt de remarcat memoriile trimise de domnul Grigore III Ghica Porţii.Într-unul se scria că "locuitorii Moldovei cer cu insistenţă ca Poarta să-i apere contra unei pierderi aşa de mari", precizându-se că "dacă sultanul, în pofida aşteptării generale, nu îmbrăţişează cauza provinciei al cărei suzeran este, moldovenii vor fi în situaţia de a nu şti ce atitudine să adopte... nefiind apăraţi de suzeranul lor, vor trebui să se adreseze unei alte puteri străine" (Cf. Anastasie Iordache, *Grigore III Ghica şi răpirea Bucovinei*, în "RI", tom III, nr.1-2, 1992, p.128).

[13] Starostele făcea parte dintre dregătorii de ţinut, rezidând în oraşe şi având între atribuţiile principale administrarea justiţiei, după indicaţiile date de către domn şi în limita prevederilor obiceiului pământului.A fost o anumită perioadă de timp în care staroştii din ţinuturile de graniţă au fost investiţi cu puteri discreţionare, mai ales când au trebuit să se ia măsuri pentru menţinerea ordinei interne.În acest sens, la 1688 ca staroste de Putna era numit marele cronicar Miron Costin.

Staroştii din ţinururile de la graniţa Moldovei cu Polonia puteau judeca hoţii şi criminalii care fugeau din ţară ori se reîntorceau.Competenţa lor judiciară a fost indicată în convenţii special încheiate între Moldova şi Regatul polon.

Ţinuturile de graniţă au continuat să fie conduse de staroşti şi după reforma lui Constantin Mavrocordat, care introducea o nouă dregătorie de ţinut - ispràvnicia.Deşi dregătoria stărostiei era comună Ţării Moldovei şi Poloniei (vezi starostele de Cameniţa), aceasta n-a presupus apartenenţa regiunilor de graniţă ale Ţării Moldovei la Regatul polon. (Vezi Nicolae Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova I. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 1971, p.307-308, 369).

[14] Bucovina nu a aparţinut Poloniei, Galiţiei ori Pocuţiei, Sulzer "supralicitând" relaţiile ce au existat între Ţara Moldovei şi Regatul polon de-a lungul evului mediu.Relaţiile de suzeranitate-vasalitate între cele două părţi au fost iniţiate prin depunerea jurământului de vasalitate, la 26 septembrie 1387, de către domnul Ţării Moldovei, Petru Muşat, Coroanei polone şi nu au implicat niciodată o stăpânire efectivă a părţii vasale.

Cucerirea Rusiei Roşii (Galiţiei) de către Polonia, la 1387, de la Regatul maghiar, a putut reprezenta, în mentalitatea timpului, şi un transfer de pretenţii asupra stăpânirii Ţării Moldovei.

Într-o scrisoare din 10 decembrie 1773 colonelul imperial Seeger susţinea că nord-estul Moldovei făcuse cândva parte din Pocuţia poloneză, devenită de câteva luni austriacă, iar ofiţerul de stat major Mieg, în raportul său din 23 decembrie 1773, arăta că o seamă de boieri moldoveni "mărturisiseră" (se pare, contra unor sume nu modice) că şi ţinutul Sucevei, pe lângă cel al Cernăuţilor, aparţinuse cândva Poloniei. (Cf. Veniamin Ciobanu, *op.cit.*, p.27).

[15] Deşi în timpul evului mediu a existat o permanentă confuzie de atribuţii (şi, uneori, şi de termeni) între agenţii puterii centrale - spre exemplu, pârcălabii şi staroştii puteau judeca procese dintre locuitorii oraşelor, neţinând seama de vornici sau de dregătorii aleşi de obşti -, în documentele secolului al XVIII-lea nu se întâlneşte termenul de "vornic sătesc" utilizat de Sulzer şi pus în legătură cu pârcălăbia. (Cf. N.Grigoraş, *op cit*, p.378).

[16] În mod obişnuit, dregătorii principali ai ţinuturilor de graniţă se numeau staroşti, iar cei ai ţinuturilor din interior pârcălabi (de la mijlocul secolului al XVIII-lea ispravnici).Starostele avea atribuţii fiscale, judecătoreşti (sunt menţionaţi judecătorii stăroşteşti) şi militare, deci nu putea fi numai judecător al negustorilor, cum arată Sulzer, Vezi şi nota 13. (Cf. *Ibidem*, p.285, 306).

[17] Regatul maghiar nu a stăpânit niciodată Ţara Moldovei sau Ţara Românească.Au existat numai pre-

tenții de stăpânire, concretizate în întemeierea Episcopiei Cumaniei (apoi a Milcoviei), a Banatului de Severin, a Mărcii Moldovei, baze menite să asigure o stăpânire reală a spațiului extracarpatic, precum și relații de suzeranitate-vasalitate, stabilite între cele două țări române și Regatul maghiar.

Sub numele de Cumania trebuie să întrevedem numai o expresie teritorial-politică, nu și etnicul autohton, aflat în umbra celor ce dețineau puterea politică (Apud Ion Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, București, 1988, p.56).

[18] În iunie 1773, Iosif al II-lea constata că anexarea Olteniei ar fi fost o povară (!) pentru Austria.Teritoriul fusese evaluat la cinci-șase milioane de florini, pe care împăratul se "zgârcise" să-i ofere.Nu e mai puțin adevărat că opoziția Prusiei și a Rusiei l-a făcut pe împărat să renunțe la acest proiect, ca și poziția strategică a Bucovinei, mai favorabilă scopurilor (declarate ori voalate) de cucerire pe care le promova. (Cf. Leonid Boicu, *op.cit.*, p.217). Colonelul Carol Enzenberg evalua nordul Moldovei la circa 21 milioane de florini. (Vezi Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, București, 1993, p.37).

[19] Până la 6 august 1786; apoi Bucovina este încorporată administrativ la Galiția, fiind condusă prin intermediul Cancelariei aulice unite boemo-austriece de la Viena.

CRISTIAN SANDACHE

ȚĂRĂNISMUL - VARIANTĂ A STÂNGII

După 1918, granițele etno-politice ale României au devenit în același timp și granițe ale unei noi unități economice naționale, în condițiile în care potențialul economic al Vechiului Regat era substanțial depășit.Totodată, din punctul de vedere al populației se constată o creștere, recensământul efectuat în anul 1930 consemnând o populație de 18.052.900 locuitori din care 54% o reprezenta populația activă.[1]

Trebuie însă precizat faptul că aproximativ 78-80% din numărul total al locuitorilor era reprezentat de către lumea rurală.[2] De altfel, față de România antebelică, ponderea populației țărănești înregistrase chiar o ușoară creștere.[3] De aici, imaginea-tip, cultivată cu obstinație de unii oameni politici, potrivit cărora, destinul României se identifica în mod aproape fatal cu acela al unei țări "eminamente agrare."[4]

Era, fără îndoială, o viziune pesimistă, rămasă tributară canoanelor secolului al XIX-lea, o viziune în care universul satului trebuia să fie neapărat bucolic iar locuitorii săi -o masă pitorească având un rol mai degrabă decorativ.O întreagă literatură a cultivat de altfel opoziția dintre sat și oraș, fixând coordonatele "fricii" originare a țăranului față de "Capitala care ucide" (ca să-l parafrazăm pe Cezar Petrescu).[5]

În consecință, problema structurării lumii țărănești în cadrele unor centre de decizie politică părea multora o utopie.Cu toate acestea, seismul socio-istoric reprezentat de către primul război mondial a impus o revizuire a analizelor și a "distribuției" politice.

O generație tânără care cunoscuse "botezul focului" în marile bătălii ale reîntregirii, o generație în marea ei majoritate provenind din lumea satelor se dorea mai activă politic și începea să respingă acel pasivism anistoric considerat uneori o calitate a românului.[6]

Fenomenul este propriu întregului spațiu european și unii publiciști ca de pildă Nichifor Crainic, nu ezitau să-l considere drept o "revoltă împotriva mașinismului tehnologizant dătător de pervertire morală."[7] Ideea organizării politice a țărănimii cunoaște o răspândire importantă mai ales în cadrul tinerelor state din estul continentului nostru, ea identificându-se în mare măsură cu o legitimare în plan practic al triumfului principiului național.[8]

În ceea ce privește spațiul românesc, un C.Dobrescu-Argeș întemeiase încă din anul 1895 o "Partidă Țărănească", anihilată după numai patru ani de ostilitatea autorităților liberale și ulterior conservatoare.[9]

---

1 *Enciclopedia României*, vol.III, București, 1939, p.133-134.

2 Gh.Dobre, *Nivelul și structura economică a țării în anii 1918-1921*, în *Progresul economic al României, 1877-1977*, București, 1977, p.220.

3 *Enciclopedia României*, vol.III, București, 1939, p.45.

4 Ion Bulei, *Sistemul politic al României Moderne, Partidul Conservator*, București, 1987, passim.

5 Cezar Petrescu, *Calea Victoriei*, București, 1930, passim.

6 Lucian Blaga, *Elogiul satului românesc*, București, 1937, passim.

7 Nichifor Crainic tratează pe larg fenomenul în eseul *Puncte cardinale în haos*, București, 1936.

8 Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor Național, Țărănist și Național-Țărănist*, Madrid, 1963, vol.II, p.39.

9 Ioan Scurtu, *Din viața politică a României (1926-1947) Studiu critic privind istoria P.N.Ț.*, București, 1983, p.9.

Acum, contextul istoric permitea impunerea unui punct de vedere nou, acela al ţărănimii şi iniţiativa va veni în principal din partea reprezentanţilor intelectualităţii rurale (învăţători, preoţi) cu un orizont cultural şi cu o experienţă a războiului capabilă a le radicaliza principiile şi în mod firesc, modul de acţiune.[10]

Totul convergea către aceasta: apelul Regalităţii în favoarea împroprietăririi acelora care munceau de -atâta vreme pământul ţării; tendinţele revoluţionare din ce în ce mai acute care bulversau echilibrele interne ale statelor Europei (interesantă în acest sens aserţiunea lui Take Ionescu privind fenomenul "cascadei tronurilor") şi nu în ultimul rând noul regim politic din Rusia, seducător iniţial prin declaraţiile sale oficiale vis á vis de defavorizaţii Europei.[11]

Aşa cum plastic şi pertinent observa Nicolae Iorga problema înfiinţării Partidului Ţărănesc s-a pus într-un cadru nou, "izbind în mucavaua aurită a edificiului nostru politic, a năruit şi pulverizat scoţând la iveală energii noi."[12]

Analiştii vremii au avut suficient spirit de pătrundere pentru a realiza faptul că modificările mental-politice se conexau cu aspecte economice evidente.Astfel, G. Ionescu-Siseşti nota printre altele: "Fenomenul distrugerii marii proprietăţi şi lărgirea celei mici, a luat în orientul şi centrul Europei un caracter cataclismatic tocmai din pricina anomaliilor pe care regimul agrar din această parte a lumii le înfăţişa în raport cu situaţia normală."[13]

Fără îndoială, dorinţa emancipării sociale a ţărănimii a fost o constantă a orientărilor tuturor diriguitorilor de după 1907, cu deosebirea că modul, ritmul şi radicalitatea împlinirii acesteia erau gândite în variante diverse.[14] Pentru prima dată însă, asistăm la o propunere politică programatică aparţinând unor reprezentanţi din chiar interiorul lumii satelor, buni cunoscători ai realităţilor acesteia.

Cadrele coordonatoare sunt în majoritatea lor reprezentanţi ai micii burghezii, viitoarea "clasă de mijloc" atât de precar reprezentată totuşi în vechea Românie.

Acest aspect nu trebuie considerat drept o ilustrare a incapacităţii politice creatoare a ţărănimii.În fond, nu puteau exista preten ii de conceptualizare când marea majoritate a acesteia era analfabetă.

Interesează în primul rând subiectul revendicărilor politice şi modul în care interesele acestei lumi sunt prezentate şi impuse oficialităţilor.

Limbajul declaraţiilor tânărului partid este unul curajos, pe alocuri stângaci -în ceea ce priveşte formulările tipologice, dar să nu omitem faptul că experienţa sa politică era practic nulă."Partidul ţărănesc este necesar, printre altele, ca mijloc de a feri ţărănimea pe de o parte de bolşevism, pe de alta de soarta de zestre guvernamentală ce vor să-i păstreze partidele boiereşti."[15] Ostilitatea sa împotriva formaţiunilor politice aflate de mai multă vreme la guvernare era în fond, o reacţie tipică raporturilor democratice dintre Opoziţie şi Putere.

Mai mult decât atât, aşa cum observa unul dintre ideologii de marcă ai ţărănismului - Virgil Madgearu, "în toate ţările rurale, democraţia îşi găseşte expresia în partidele ţărăneşti.[16]" Preocupările privind aprofundarea programatică a acestei democraţii de sorginte rurală au fost numeroase, dar în ceea ce priveşte coerenţa argumentărilor puţini teoreticieni au putut oferi clare repere.Unii însă, constituie exemple notabile în acest sens.

---

10 Idem, *Din viaţa politică a României.Întemeierea şi activitatea Partidului Ţărănesc (1918-1926)*, Bucureşti, 1975, p.76-79.

11 Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, Bucureşti, 1991, p.70.

12 "Neamul românesc", nr.126 din 17 iunie 1919 .

13 G.Ionescu-Siseşti, *Problema agrară şi producţiunea*,Bucureşti, 1925, p.5 .

14 D.Şandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Bucureşti, 1975(vezi pe larg).

15 "Izbânda", nr.43 din 11 decembrie 1918.

16 V.Madgearu, *Doctrina ţărănistă*, Bucureşti, 1923, p.40-41.

Astfel, Constantin Stere -adevărat spirit enciclopedic, cu o experienţă de viaţă impresionantă, considera că tipologia însăşi a statului român trebuia să păstreze coordonatele ruralităţii nu într-un sens paseist, ci pornindu-se de la organizarea întregii gospodării naţionale pe principiile societăţilor cooperative.[17]

Astfel, conchidea Constantin Stere se realiza o sinteză benefică între avantajele micii proprietăţi şi avantajele tehnice, accesibile iniţial doar marii proprietăţi.[18] Deşi admitea faptul că doctrina marxistă nu poate fi radiată din istoria gândirii umane, Constantin Stere o respingea totuşi în cazul României, considerând-o incompatibilă cu realităţile noastre.

Teoretician al orientării socio-culturale poporaniste (pe care Ştefan Zeletin, de pildă, o considera utopică pentru România şi inconsistentă sub aspectul argumentaţiei)[19] Constantin Stere gândea la o democraţie în sens ţărănesc, cu accente de stânga, radicale, dar înscriindu-se în sensul unei legalităţi compatibile cu democraţia parlamentară.

Originalitatea lui Constantin Stere rezidă mai degrabă în disponibilităţile personalităţii sale intelectuale care a comprimat (în opinia lui Mihail Manoilescu) "drama întregii intelectualităţi basarabene: lupta între năzuinţa naţională şi cea socială."[20] Pentru Constantin Stere modelul democratic ţărănesc pe care îl propunea avea evidente influenţe narodniciste (ecouri ale experienţei sale de fost supus al Imperiului ţarist) şi în consecinţă, în ciuda eforturilor sale de a-l asocia ideii naţionale, o identificare totală nu s-a putut realiza niciodată.

Deşi a respins marxismul ca fundament ideologic al concepţiei sale, Constantin Stere a utilizat în chip paradoxal unele elemente ale acestei doctrine chiar prin intermediul schematizării sale de tip narodnic.Acelaşi Mihail Manoilescu observa că: "dacă socialul ar fi fost reprezentat prin narodnicismul sentimental, împăcarea lui cu naţionalismul ar fi fost mai uşoară, pe când cu marxismul fără ţară, împăcarea nu s-a putut face niciodată."[21]

Oarecum prea tranşant, punctul de vedere al lui Mihail Manoilescu reflectă într-o anumită măsură modul de receptare al concepţiei de "democraţie ţărănească" profesată de Constantin Stere.Ideologii ţărănismului au căutat să precizeze faptul că deşi aflat pe poziţiile luptei de clasă Partidul ţărănesc nu înţelege să-şi extermine adversarii ideologici, delimitându-se astfel net de tactica extremei stângi.

Se urmărea predominaţia clasei ţărăneşti, celelalte clase sociale urmând a fi înglobate în "rândurile categoriilor productive şi făcându-le astfel socialmente utile."[22]

Viziunea adoptată era în fond, una organică, ideea unităţii naţiunii identificându-se cu tema colaborării tuturor structurilor sociale în sens economic, dar şi etic.[23]

Tema justiţiei sociale nu presupunea (în cazul ideologilor ţărănismului) o rezolvare de un radicalism absolut (ca la teoreticienii marxismului "extrem") nici schimbarea tipologiei societăţii (incluzând forma de guvernământ) ci se dorea o reformare graduală a unor mentalităţi politice mai ales, insistându-se asupra eliminării discrepanţelor financiare dintre clasele sociale.

Partidul ţărănesc, nota o gazetă a vremii "nu urmăreşte distrugerea celorlalte clase, în afară de distrugerea oligarhiei ca clasă şi a marilor proprietari ca clasă parazitară."[24]

Unul din fondatorii partidului ţărănesc, învăţătorul Ion Mihalache era convins că din punct de vedere istoric, clasele sociale nu vor dispare niciodată şi opina că lupta de clasă în vi-

---

[17] Z.Ornea, *Viaţa lui Constantin Stere*, vol.I, Bucureşti, 1989, p.437-438.

[18] *Ibidem.*

[19] Ştefan Zeletin, *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric*, Bucureşti, 1991, p.269.

[20] Mihail Manoilescu, *Tragica predestinare a geniului moldovenesc*, Iaşi, 1993, p.130.

[21] *Ibidem.*

[22] P.P.Suciu, *Pentru ţărănism*, Bucureşti, 1926, p.80-83.

[23] "Patria", nr.165 din 1 august 1920.

[24] "Vremea nouă", nr.15 din 5 mai 1919.

ziunea Partidului său viza stabilirea unui echilibru normal între clasele componente ale societății, înțelese ca organe naturale.[25]

La rândul său, G.Bogdan-Duică scria: "Vrem un stat țărănesc ideal, clădit pe principiul echilibrului social dar nu rupând brusc echilibrul de azi, căci asta ar însemna revoluție și noi nu vrem revoluție, ci schimbarea treptată, pas cu pas[26]. Credincios ideii apărării stabilității interne a României, Partidul Țărănesc și mai apoi cel național-țărănesc pleda împotriva folosirii violenței în scopul cuceririi puterii politice optând conceptual doar pentru "revoluțiile pașnice."[27] În acest sens, deși inițial adept al unei apropieri doctrinare față de socialism, țărănismul (sub influența evidentă a realităților crude din Rusia Sovietică) s-a delimitat net față de acesta.

Virgil Madgearu -de pildă, considera că rostul Partidului Țărănesc este în primul rând acela de a feri țărănimea "ca aceasta să nu mai fie un aluat în mâinile unei eventuale încercări de dictatură militară."[28] Interesant este faptul că înșiși țărăniștii fuseseră acuzați o vreme de influențe bolșevice și de intenții anarhice, vizând chiar destabilizarea internă a statului român.Epitetele ca "vânduți străinilor" sau "jidoviți" intrau la un moment dat în uzul curent al deteriorării unui mod de a dialoga cu adversarul politic.[29]

Era de fapt, reflexul unor antipatii venite din partea celor aflați la guvernare (indiferent de titulatura lor politică) incapabil adesea să nuanțeze afirmații sau acțiuni.Caracterul oficial, acceptarea legalității de manifestare, treceau aproape neobservate, în schimb unele accente mai radicale ale discursurilor programatice erau interpretate de către oficialități aproape catastrofic.

Fără îndoială că, victoria extremei-stângi în spațiul rus a determinat o obsesie și un automatism al respingerii însuși conceptului de "stânga" în general.

Liberalii în special, confruntați cu erodarea firească a popularității oricărui partid aflat mai mult timp la guvernare (chiar dacă de numele său se leagă realizări politice de prestigiu) au reacționat dur la "noua alternativă" țărănistă.

Semnificative, în acest sens, au fost obstrucționările lor față de anteproiectul noii Constituții a României conceput de către Constantin Stere și reprezentând punctul de vedere al Partidului Țărănesc.Așa cum observa la vremea respectivă Grigore Gafencu, acest document era o remarcabilă încercare de a teoretiza în formule sociologice concepția țărănistă despre rolul muncii precum și armonizarea intereselor mișcării țărăniste cu cele ale muncitorimii, atât pe plan intern cât și internațional.[30]

Sarcina de a clădi o nouă ordine mondială și socială se arăta în anteproiect, "revine claselor muncitoare care, după război, întruchipau interesele generale ale națiunii."[31] Permanenta conexiune cu imaginea de stat național unitar român -constantă a doctrinarilor țărănismului, nu reprezenta (se pare) un argument suficient pentru oficialitățile vremii, înclinate mai degrabă să privească suspicios motivațiile și evoluția politică a Partidului Țărănesc.

Din punct de vedere tactic, deși radicalismul țărăniștilor va fi ulterior moderat de către influența "naționalilor" conduși de către Iuliu Maniu (cu care Partidul Țărănesc va fuziona în anul 1926) totuși, ideile-cheie, tipic de stânga privind protecția socială și asigurarea unei egalizări a șanselor cetățenilor se vor menține.

Astfel, problema șomajului, bunăoară, va reprezenta o preocupare importantă a doctri-

---

25 *Ibidem.*

26 "Aurora", nr.26 din 23 noiembrie 1921.

27 "Patria" nr.145 din 6 august 1919.

28 "Țara nouă" nr.17 din 26 octombrie 1919.

29 "Cuvântul Țărănimii", Cernăuți, din 16 mai 1926.

30 "Revista Vremii", an II, nr.22 din 12 noiembrie 1922, p.8.

31 * * * *Anteproiect de Constituție întocmit de secția de studii a Partidului Țărănesc cu o expunere de motive de Constantin Stere*, București, 1922, p.27.

narilor Partidului Naţional Ţărănesc[32] şi chiar în condiţiile dificile ale guvernării acestui partid (condiţii influenţate de efectele marii crize economice mondiale) s-a încercat ocrotirea lucrătorilor în sensul evitării pe cât posibil a deciziilor arbitrare ale patronilor privind concedierea acestora (Legea contractelor de muncă din 1929 este semnificativă în acest sens, ea fiind una dintre cele mai avansate şi mai democratice măsuri de acest gen din Europa şi chiar din lume).[33]

Desigur, mişcările sociale ale deceniului al treilea au erodat popularitatea Partidului Naţional Ţărănesc, dar chiar şi numai prin legea contractelor de muncă, prin normalizarea raporturilor dintre patroni şi muncitori se urmărea în fapt prevenirea tensiunilor sociale care, amplificate şi influenţate de diverse psihoze cu substrat ideologic ar fi condus în fond la periclitarea stabilităţii interne a statului român.

Ca o paranteză, între anii 1929-1931 bunăoară, au fost repartizaţi centrelor de şomaj şi caselor sindicale (prin intermediul ministerului de resort) 34,1 milioane lei.[34]

Făcând acest bilanţ al primilor doi ani de guvernare naţional-ţărănistă (desigur, cu unele exagerări inerente subiectivităţii politice) Virgil Madgearu (pe atunci -ministru al agriculturii şi domeniilor) considera că principala realizare a guvernării rezida în "echilibrarea pe anul 1929 a bugetului, cu toate că se prevăzuse de economiştii opoziţiei un deficit de 4 până la 5 miliarde."[35] Referindu-se la dificultăţile agriculturii româneşti în general, acelaşi doctrinar ţărănist consemna: "Am făcut o reformă agrară radicală distribuind 6 milioane hectare pământ fără ca să luăm nici un fel de măsură pentru a procura capital ieftin şi indrumare agricolă gospodăriilor nou create care a doua zi trebuiau să se transforme în noi unităţi de producţiune.Am făcut această reformă într-un mediu creat de politica economică industrialistă a vechiului Regat, care a fost transpusă tale quale după război în viaţa României întregite, o politică în care preţurile fabricatelor consumate de populaţia rurală, deveneau din ce în ce mai sporite prin urcarea din ce în ce mai mult a tarifelor vamale."[36]

Se surprind, fără îndoială, critici indirecte vizând guvernarea liberală, dar, pe alocuri, unele afirmaţii par prea tranşante: "Reforma agrară şi votul universal sunt reforme ale războiului, nu ale P.N.L."[37]

Pe ansamblu impactul politic reprezentat de către Partidul Naţional Ţărănesc a fost receptat chiar şi de către comunişti drept o expresie a unei veritabile democraţii burgheze.

În acest sens (şi avem aici în vedere anii ascensiunii fenomenului politic de "dreapta") reprezentanţii minusculului Partid comunist din România au căutat să "graviteze" electoral către acesta, între anii 1935-1937 desfăşurând larg lozinca: "Front popular în frunte cu P.N.Ţ."[38] (Desigur, avem în vedere nu o unanimitate de păreri "pro"-ţărăniste, dar curentul tactic impus comuniştilor era cel descris anterior).

Cu toate acestea, o reciprocitate nu a existat, doctrina naţional-ţărănistă respingând în mod clar extremismele.

Aşa cum arăta într-un interviu Alexandru Vaida-Voievod, fost prim-ministru al României, "am permis discuţii şi desfăşurarea propagandei comuniste atâta timp cât s-a limitat la teorii.Când însă am văzut că se caută a se submina existenţa statului, prin experienţe care nu au

---

32 N.Ghiulea, *Organizarea statului*, Bucureşti, 1935, p.191-193.

33 Emilian Bold, *Consolidarea unităţii statale româneşti - măsuri legislative, economice, politice, sociale*, Iaşi, 1987 (pe larg).

34 G.Strat, *Structura economică a societăţii româneşti de astăzi*, Craiova, 1931, p.76.

35 V.Madgearu, *Doi ani de guvernare*, Bucureşti, 1931, p.22.

36 *Ibidem*, p.15.

37 *Ibidem*.

38 L.Pătrăşcanu, *Texte social-politice (1921-1938)*, Bucureşti, 1975, p.265-270.

reuşit nici măcar în țara vecină unde s-au născut, atunci am trebuit să intervenim drastic."[39]

La rândul său, Iuliu Maniu, observa: "(...) Nu accept însă metodele comunismului, sunt contra nu numai a lor ci și a social-democrației căci eu sunt numai naționalist."

Dar, într-un sistem naționalist-democrat, pentru care militez eu, se poate colabora cu social-democrații şi chiar cu comuniştii.Trebuie însă recunoscut că şi în mişcarea legionară sunt elemente cinstite."[40]

Ca o caracteristică a sa, țărănismul, de la radicalitatea originară a unor reprezentanți ca Ion Mihalache sau Constantin Stere continuând cu Constantin Garoflid[41] şi până la tipologia moderată reprezentată de Iuliu Maniu s-a distins prin cultul față de țară și ideea dinastică pe care le-a identificat cu apărarea principiului de suveranitate națională, fără a abdica totuşi de la principiile sale doctrinare esențiale.

[39] "Dreptatea", din 23 februarie 1933.

[40] * * * *Istoria Partidului Național Țărănesc, documente*, Bucureşti, 1994, p.187-188.

[41] Constantin Garoflid, *Către agricultori*, în "Agricultorul" din 1 aprilie 1929.

ŞEIVA SANIE

ÎNSEMNĂRI ARHEOLOGICE

Prezentăm cu acest prilej câteva descoperiri întâmplătoare din oraşul Iaşi care prezintă importanţă pentru cunoaşterea secolelor II-III d.H..

A. În timpul lucrărilor de construcţie la blocurile de locuinţe în cartierul Tătăraşi, în anul 1967, au fost descoperite două amfore romane.

a) Amforă întreagă (Pl.I/2), din pastă roz-gălbuie, cu suprafaţa zgrunţuroasă din cauza nisipului şi particulelor minerale din compoziţie (în. 62 cm; d.max. 27 cm).Corpul, de formă ovoidală, are la exterior dungi orizontale adâncite rămase din timpul lucrului la roată.Gâtul înalt şi subţire (în. 25 cm) se lărgeşte spre partea inferioară şi are o trecere lină spre umerii amforei.Torţile (în. 22 cm; l.3,7 cm), străbătute de două şănţuiri longitudinale formează un unghi drept la locul de prindere la gât, imediat sub buză.Marginea este puternic profilată spre exterior (gr. 1,8 cm; d.g. 5 cm).Amfora se termină printr-un mic suport (d. 5 cm).

b) Amforă cu partea superioară a gâtului lipsă, asemănătoare cu precedenta (Pl. I/1).Corpul ovoidal este alungit (în. 61,5 cm; d.gât 5 cm; în.t. 21,5 cm; lt. 2,8 cm; d. 5 cm).

Amforele de acest tip sunt datate în secolele II-III d.H.[1] .

B. Muzeul de Istorie a Moldovei a achiziţionat în anul 1991 un denar descoperit tot în cartierul Tătăraşi[2] .Moneda a fost emisă în timpul împăratului Marcus Aurelius, în anul 166 d.H..

Av. M ANTONINVS AVG ARM PARTH MAX

Capul laureat al împăratului spre dr.

Rv. TR P XX IMP IIII COS III VIC PAR

Victoria, spre dr., ţine o palmetă şi fixează pe un palmier un scut cu inscripţia VIC PAR.Starea de conservare este foarte bună (diam. 18 mm; G. 3,00 g).

RIC[3] , III, nr.163, p.226. Inv. nr. 15208.

Din aceeaşi zonă ne-a fost semnalată descoperirea unui drrenar emisiune Antonius Pius[4].

C. Cu prilejul unor lucrări de canalizare la Stadionul Tineretului situat în zona de sud-est a oraşului Iaşi a fost descoperit un mormânt de înhumaţie.Lucrătorii au recuperat inventarul mormântului şi au anunţat Muzeul de Istorie a Moldovei.Sosiţi la faţa locului în afara celor semnalate odată cu predarea pieselor a putut fi recuperat parţial materialul osteologic, predat Centrului de Antropologie al Academiei Române şi s-a constatat că scheletul înhumat la adâncimea de 0,60m fusese orientat pe direcţia nord-sud.În spaţiul neafectat de construcţii unde lucrările au continuat nu au fost descoperite alte vestigii, astfel că am considerat că foarte probabil ne aflăm în situaţia unor morminte izolate.Din cauza modului în care au fost recoltate nu avem date referitoare la dispunerea materialelor pe lângă schelet.

Orientarea nord-sud este caracteristică sarmaţilor din regiunea stepelor Volgăi.Schimbarea orientării de la nord-est la nord-sud este constatată în complexele funerare sar-

---

[1] I.B.Zeesc, *Keramičeskaia tara Bospora*, în "MIA", 83, Moscova, 1960, p.118; pl.XXXVIII/94; S.Sanie, *Civilizaţia romană la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec.II î.e.n.-IIIe.n.)* Iaşi, 1981, p.132, fig.31/6-7.

[2] Moneda a fost găsită de locuitorul Franz Căldăraru în curtea sa din str.Tătăraşi, nr.25.

[3] *RIC* - H.Mattingly şi E.A.Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, vol.III, Londra, 1984.

[4] Semnalarea a fost făcută de colecţionarul prof.C.Surugiu.

matice începând de la sfârşitul secolului I şi primele decenii ale secolului II d.H.[5] .Marea majoritate a mormintelor sarmatice din zona extracarpatică a României sunt orientate nord-sud (Dridu, Olteniţa-Iordoc, Coada Lupului, Valea Mare, Căscioarele, Largu, Vaslui, Valea Lupului, Holboca, Probota etc.)[6] .

Inventarul mormântului era alcătuit din următoarele piese: un clopoţel de bronz, cinci mărgele din pastă de sticlă, un fragment dintr-un bol de sticlă şi un fragment din partea inferioară a unui vas de ceramică.

1. Clopoţelul de bronz (în. 3,9 cm; d. 3,9/2,5 cm; în.inel 1 cm; d.inel 0,4 cm), de formă conică, cu inel de prindere de formă hexagonală, este ornamentat, la partea superioară a suprafeţei exterioare cu două linii circulare, incizate.In interior, veriga care lega limba de clopoţel este din fier.Starea de conservare a clopoţelului, acoperit de o patină nobilă, este relativ bună. Clopoţelul prezintă o ruptură din vechime, iar partea inferioară din cauza deformării a căpătat o formă elipsoidală (Pl.II/2). Inv. nr. 6384.

Clopoţei de bronz de formă asemănătoare celui din mormântul de la Stadionul Tineretului au fost găsiţi atât în inventarul unor complexe funerare de pe teritoriul ţării noastre la: Ştefăneşti[7] , Broscăuţi[8] , Smeieni[9] , Ulmeni-Olteniţa[10] , Largu[11] , Târgşor[12] şi mai ales în spaţiul estic în zonele mai apropiate sau mai depărtate[13] .

Aceşti clopoţei sunt atestaţi între piesele din inventarul ritualului de înmormântare din multe complexe funerare sarmatice alături de alte materiale ca greutăţi-amulete. Au fost găsiţi de la unu la şase exemplare în acelaş mormânt plasaţi de obicei în direcţia coastelor şi mâinii uneori şi pe piept sau la picioare[14] .

Deşi piesele sunt numeroase unele clasificări tipologice nu au fost succedate de încadrări în limite cronologice mai restrânse. Clopoţei asemănători, mai timpurii decât cei piramidali, sunt dataţi la sfârşitul secolului I şi începutul secolului II d.H.[15] .

2. Toate cele cinci mărgele fac parte din grupa celor confecţionate din pastă de sticlă, cu decor de "ochi" proeminenţi. Inv. nr. 6385.

a) Mărgică, de formă cilindrică, (l. 2,1 cm; d.orificiu 0,7 cm), din pastă de sticlă albgălbuie, decorată cu şase proeminenţe "ochi" de culoare albastru intens înconjurate de câte un cerc alb (Pl.II/6).Proeminenţele sunt dispuse pe două şiruri către margini.Mărgele asemănătoare se întâlnesc în necropolele sarmatice de la nordul Mării Negre.

În clasificarea făcută de cercetătoarea E.M.Alexeeva mărgica descrisă se încadrează în tipul 52 a, iar prin tehnica de lucru a ornamentului variantei "V" şi se datează din secolul I d.H.

---

5 I.I.Guščina, *O lokal'nyh osobennostjah kul'tury naselenija Bel'bekskoi doliny Kryma v pervye veka n.e.*, în *Arheologičeskie issledovanija na iuge vostočinoi Evropy*, Moscova, 1982, p.24.

6 Gh.Bichir, *Sarmaţii la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, în "Pontica", 5, Constanţa, 1972, p.139; idem, *Les Sarmates sur le territoire de la Roumanie*, în *Actes du VIIIe Congrés International des sciences prehistoriques et protohistoriques*, I, Belgrad, 1971, p.276.

7 N.Zaharia, M.Petrescu-Dîmboviţa, Em.Zaharia, *Aşezări din Moldova.De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970, p.281, pl.CXVIII/29.

8 Al.Păunescu, P.Şadurschi, V.Chirica, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, Bucureşti, 1976, I, p.60.

9 Gh.Bichir, *op.cit.*, 1972, p.156.

10 Cea mai apropiată analogie la Ulmeni-Olteniţa, în mormântul nr.3; S.Morintz, şi B.Ionescu, *Cercetări arheologice în împrejurimile oraşului Olteniţa (1958-1967)*, în "SCIV" 19, 1968, 1, fig,14/2.

11 I.T.Dragomir, *Cercetări arheologice pe valea Călmăţuiului*, în "Materiale", III, p.305.

12 Gh.Diaconu, *Tîrgşor.Necropola din sec.III-IV e.n.*, Bucureşti, 1965, p.27.

13 M.I.Vjazmitina, *Zoloto-Balkovskii mogil'nik*, Kiev, 1972, p.152-153.

14 I.I.Guščina, *op.cit.*, p.24.

15 *Ibidem.*

până în prima jumătate a secolului II d.H.[16].

b) Mărgică, de formă rotundă (L. 1,6 cm; d. 1,4 cm, d.orificiu 0,4 cm), confecționată din pastă de sticlă albastru închis, ornamentată cu şapte "ochi" proeminenți de culoare albastră înconjurați de câte un cerc alb (Pl. II/3).A fost acoperită cu foiță de aur.Starea de conservare mediocră.Poate fi încadrată în tipul 55, varianta "V" cu descoperiri din secolele I-II d.H.[17].

c) Mărgică din pastă de sticlă albastră (L. 1,6 cm; d. 1,6 cm; d.orificiu 0,6cm), de formă rotundă, ornamentată cu "ochi" reliefați de culoare albastru închis înconjurați de două cercuri albe (Pl.II/1).Din cele nouă proeminențe se păstrează şase. Aparține tipului 75 şi se datează în secolele I-II d.H.[18].

d) Mărgică, din pastă de sticlă albastră, de formă rotundă (L. 1,6 cm; d. 1,7 cm; d.orificiu 0,6 cm), decorată cu proeminențe "ochiuri" de culoare verde-smarald, înconjurate de câte două cercuri albe (Pl.II/4).Din cei nouă "ochi" s-au păstrat cinci.A fost acoperită cu foiță de aur.

e) Mărgică asemănătoare cu precedenta (L. 1,5 cm; d. 1,6 cm; d.orificiu 0,6 cm).Se păstrează numai patru proeminențe (Pl.II/7).

Mărgelele din pastă de sticlă, cu decor de "ochi" proeminenți au fost descoperite în spațiul pruto-nistrian[19] şi în nordul Mării Negre[20].La Holboca, Ciocani şi Târgşor s-au găsit mărgele acoperite cu foiță de aur[21].Margelele mari se aflau de abicei în mijlocul colierului sau erau folosite ca amulete.

3. Un mic fragment de bol (*phiala*), din pastă de sticlă albastră cu decor în relief de "coaste" (L. 2,8 cm; l. 2,5 cm; gr. 0,4 cm).Fondul este albastru închis cu benzi de linii albe şi albastru deschis-marmorat, imită piatra semi-prețioasă (Pl.II/5).Este forma de vas răspândită între recipientele confecționate din sticlă translucidă simplă[22], cât şi cele din sticlă policromă.Cele mai multe sunt datate în secolul I d.H.[23]. Inv. nr.6386.

4. Partea inferioară cu fundul inelar a unui vas mic, posibil castronaş, confecționat din pastă cărămizie, având la exterior urme de angobă roşie (în. 2,2 cm; d.max. 8,6 cm; d. 4,2 cm).Marginea fragmentului a fost netezită în vechime şi are un orificiu (d. 0,2 cm) probabil pentru a fi atârnat.La exterior are un decor de linii incizate (Pl.II/8). Inv. nr. 6387.

Această descoperire a unui mormânt sarmatic nu este surprinzătoare în această zonă a Moldovei[24] sau pe teritoriul oraşului Iaşi şi în împrejurimi - Valea Lupului[25], Probota[26],

---

[16] E.M.Alexeeva, *Antičinye busy Severnogo Pričernomor'ja*, în "Arheologija SSSR", Moscova, 1975, p.54 şi 64, fig.6 v, pl.16/81.

[17] *Ibidem*, p.65, pl.16/18.

[18] *Ibidem*, p.67, pl.14/27.

[19] V.I.Grosu, *Hronologija pamjatnikov sarmatskoi kul'tury Dnestrovsko-Prutskogo mejdureči'ja*, Chişinău, 1990, fig.11/7.

[20] E.M.Alexeeva, *op.cit.*, p.55, M.I.Viazmitina, *op.cit.*, p.140.

[21] Gh.Bichir, *op.cit.*, 1972.

[22] E.M.Alexeeva, *Iugo-vostočinoja čiast' nekropolja Gorgippija*, în "Gorgippija", II, Krasnodar, 1982, p.26, fig.12/3; p.74-75, fig.42; J.Koltes, *Catalogue des collections archéologiques de Besançon*, VII.*La verrerie gallo romaine*, Paris, 1982, p.16, nr.11, pl.L.

[23] M.Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, Constanța, 1968, p.37, fig.28; D.B.Harden, H.Hellenkemper, K.Painter, D.Whitehouse, *Glass of the Caesars*, Milano, 1987, p.51, fig.27.

[24] I.Ioniță, *Noi descoperiri sarmatice pe teritoriul Moldovei*, în "Arh. Mold." , II-III, 1964, p.311-328; Gh.Bichir, *op.cit.*, "Peuce", 5, p.130; idem, *op.cit.*, în *Actes du VIIIe Congres*, p.280-281 .

[25] D.Marin, *Descoperirile arheologice de la Valea Lupului*, în "AŞUI", 1955, 1-2; idem, *Şantierul arheologic Valea Lupului*, în "Materiale", III, 1957, p.174.

[26] N.Zaharia, M.Petrescu-Dîmbovița, Em.Zaharia, *op.cit.*, p.147.

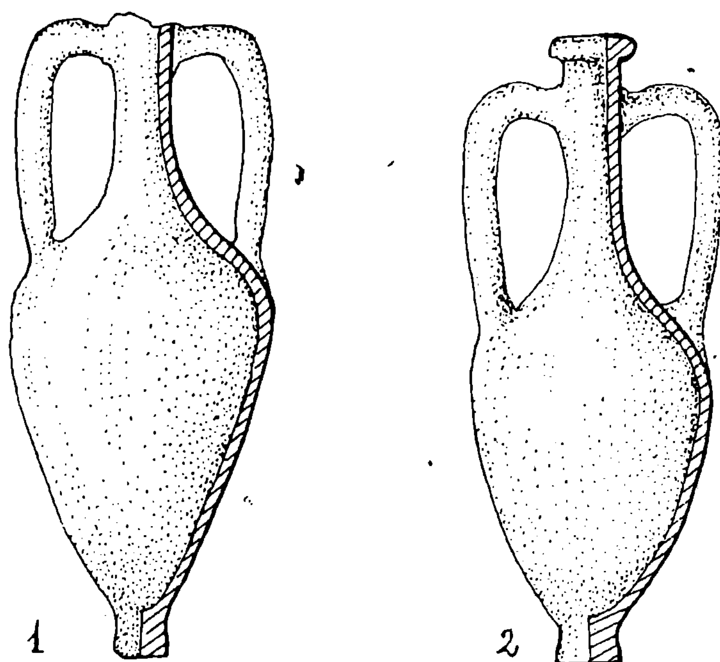
Dumbrava[27] , Holboca[28] .

Mormântul semnalat, parte a unui posibil complex, considerăm că se înscrie prin încadrarea cronologică a pieselor din inventarul funerar într-o etapă timpurie a prezenței sarmatice pe teritoriul Moldovei plasată în ultimile decenii ale secolului I şi primele decenii ale secolului II d.H..

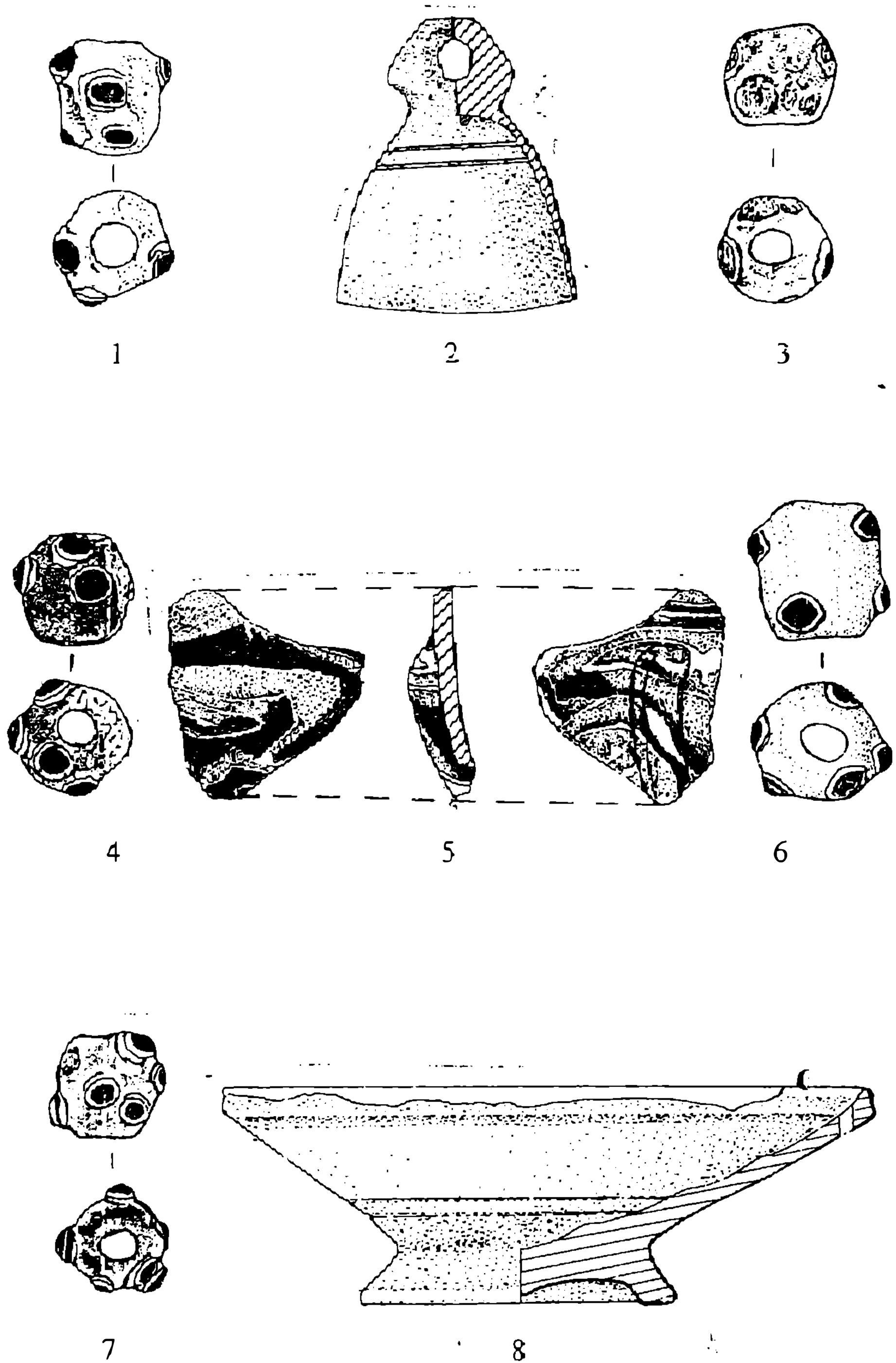
---

27 S.Sanie, Ş.Sanie, *Cercetările arheologice de la Dumbrava(com.Ciurea, jud.Iaşi)*, în "CI", IV, 1973, p.91; idem, *Semnificația unui mic complex arheologic din aşezarea dacică de la Dumbrava(com.Ciurea, jud.Iaşi)*,în "CI", XIV-XV, 1983-1984, p.134.

28 *Şantierul arheologic Valea Jijiei*, în "SCIV", III, 1952, p.107.

Pl. I Amfore romane descoperite în cartierul Tătăraşi.

Pl. II Materiale descoperite din inventarul mormântului sarmatic descoperit la Stadionul Tineretului din Iaşi: mărgele (1, 3, 4, 6, 7); fragment bol sticlă (5); fragment vas ceramic (8).

SORIN IFTIMI

EVOLUȚIA OCOLULUI DOMNESC AL ORAȘULUI IAȘI

Problema ocoalelor târgurilor moldovenești s-a bucurat de o tratare destul de consistentă în istoriografia privitoare la evul nostru de mijloc, înregistrându-se câștiguri qvasi-definitive, mai ales în plan teoretic.Începând cu Gh.Popovici, care inaugura această temă în ultimii ani ai veacului trecut, contribuții însemnate au adus Aurel Sava, V.Lungu, C.Cihodaru, D.Ciurea, Const.C.Giurescu, H.H.Stahl și N.Grigoraș[1].Cu toate acestea, subiectul este departe de a fi epuizat.Un pas înainte spre limpezirea aspectelor neclarificate încă poate fi făcut prin reverificarea tuturor ipotezelor formulate pe cazuri concrete, abordând, sistematic, toate târgurile Moldovei medievale.Acest lucru voi încerca să-l fac în continuare, pentru ocolul târgului Iașilor.

După cum a observat Nicolae Grigoraș[2], curtea domnească din Iași este prima care apare în documente, la 8 octombrie 1434, deși nu era printre cele mai vechi.Ea trebuie să fi fost construită înaintea acestei date, dacă avem în vedere episodul din 1415, al aducerii moaștelor Sfântului Ioan cel Nou, pe care Alexandru cel Bun "împreună cu boierii săi și cu tot poporul", le-au întâmpinat la hotarul de răsărit al târgului Iașilor, în locul numit ulterior(în amintirea acestui eveniment), Poiana Vlădicăi[3].Existența unei curți domnești în Iași la acea dată ar fi o bună explicație pentru alegerea locului întâmpinării prețiosului cortegiu.

La rigoare, putem considera că, cel puțin din anul 1434, curtea din Iași avea un vornic (ureadnic) și un ocol de sate care erau administrate de către acesta.Dregătorii respectivi nu apar, însă, în documente, decât după ce Iașii au devenit principala reședință a domniei și când funcțiile autorităților locale sunt deja alterate.C.Cihodaru enumeră șapte asemenea vornici de târgul Iași[4].În documentele parcurse am întâlnit și alte mențiuni, astfel încât lista vornicilor conține acum 25 de nume ale acestor dregători[5].

Este greu de stabilit cum s-a format ocolul târgului Iașilor și care era componența acestuia în perioada mai veche.M.Costăchescu nota că "istoricul satelor înglobate în ocoalele("ho-

---

[1] Gh.Popovici, *Cronica lui Ureche despre ocoalele iugaiene*, în "CvL", an XXV(1890-91), nr.12, p.1009-1023; A.Sava, *Târguri, ocoale domnești și vornici în Moldova*, în "Buletinul Științific, al Academiei R.P.R.",tom.IV(1952), nr.1-2, p.71-97; V.Lungu, *Ținuturile Moldovei până la 1711 și administrarea lor*, extras din "CI", vol.XVII(1943), 40p.; C.Cihodaru, *Refacerea ocoalelor cetăților și curților domnești în a doua jumătate a secoluluial XV-lea*, în *Omagiu lui P.Constantinescu-Iași*, București, 1965, p.268-273; Const.C.Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, capitolul *Hotarul și ocolul târgului*, p.139-150, precum și considerațiile făcute în cuprinsul cărții pentru fiecare localitate în parte; același autor semnalează lucrarea lui H.H.Stahl, *"Ocoalele domnești" vechi nuclee feudale anterioare domniei autohtone a Moldovei*, 1959, 79 p.dactilo, care nu mi-a fost accesibilă(apud Const.C.Giurescu, *op.cit.*p.141, nota 4); N.Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, București, 1971, capitolul *"Dominium eminens" și domeniul domnesc(public)*, p.14-41; dar lucrarea de bază pentru această temă este cea a lui D.Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova(sec.XIV-XVIII)*, în "AIIAI", II(1965), în special subcapitolul IV, *Ocoalele domnești*, p.194-208 și anexa ce cuprinde listele satelor care compuneau ocoalele târgurilor moldovenești, p.223-235.

[2] N.Grigoraș, *op.cit.*, p.20, documentul (orig.slav) este publicat în *DRH*, vol.I, nr.134.Singura excepție ar putea fi considerată mențiunea din cel mai vechi docunent moldovenesc cunoscut, din 1 mai 1384, a curții mamei lui Petru voievod, din "villa Horleganoia", *Ibidem*, nr.1.

[3] Vezi doc.din *DRH*, I, nr.15, datat în mod eronat <1402-1407>.

[4] *Istoria orașului Iași*, vol.I, Iași, 1980, p.198-199.

[5] Lista va fi publicată, alături de alte liste de dregători ai târgurilor moldovenești, în numărul viitor al acestei publicații.

tarele") târgurilor este întunecat, chiar prin aceasta"[6].Deîndată ce domnii încep să facă danii din aceste domenii(sfârşitul sec.al XVI-lea - începutul secolului al XVII-lea) aşezările respective apar în actele de proprietate, urmărirea evoluţiei lor fiind astfel posibilă, în măsura în care documentele respective s-au păstrat.Cu alte cuvinte —într-o formulare uşor paradoxală— despre satele de ocol aflăm abia în momentul în care ele îşi pierd statutul amintit.Acest fapt impune utilizarea *metodei regresive*, pentru cercetarea lor, metodă care presupune, în primul rând prudenţă în aprecieri şi posibilităţi limitate în construirea ipotezelor.

Pentru câteva oraşe, cum sunt Vasluiul[7], Bârladul[8] şi Târgul Frumos[9], se cunoaşte existenţa aşa numitului "uric al târgului" dat de Ştefan cel Mare, cu ocazia reorganizării lor, în care sunt precizate hotarele orăşeneşti şi satele care compun ocoalele curţilor respective, fiind , prin aceasta, documente excepţional de însemnate pentru problema care ne interesează. Gh.Ghibănescu a făcut legătura între ctitorirea bisericilor de târguri de către marele voievod şi acordarea "hrisovului moşiei"[10].Deşi cunoaştem lucrările efectuate de Ştefan voievod la curtea domnească din Iaşi, precum şi înălţarea bisericii Sf.Nicolae Domnesc din mijlocul târgului, în 1492(dovezi sigure ale interesului marelui domn pentru acest centru urban), un "uric al moşiei" oraşului Iaşi, chiar de va fi existat, nu s-a păstrat.

Termenul de ocol, indicând un grup de sate domneşti ataşate la un târg, cetate sau curte, nu apare în documentele originale până în a doua jumătate a secolului al XVI-lea[11].În cadrul ocolului, moşia fiecărui sat îşi păstra individualitatea sa teritorială, satele de ocol nefăcând trup comun cu hotarul târgului[12].

D.Ciurea, în anexa studiului pe care l-am citat[13], menţionează pe cele mai multe dintre satele care au făcut parte din ocolul târgului Iaşi.Pornind de la acest instrument de lucru, am verificat fiecare menţiune, operând mici corecţii, acolo unde a fost cazul. A rezultat o listă îmbogăţită cu unele menţiuni necunoscute anterior, despre satele Tomeştii, Petreştii, Mihăileştii, Morenii şi Dăianii.

C.Cihodaru în *Istoria oraşului Iaşi*, aminteşte, de asemenea, câteva sate despre care consideră că au făcut parte din ocolul târgului.Pe baza datelor avute la îndemână în momentul de faţă unele din aceste exemple pot fi repuse în discuţie aducându-se chiar anumite rectificări la ceea ce se cunoştea până în prezent.Astfel, satul Läleşti(Posadnici)[14], dăruit la 1432, de către Ilie voievod, fiul lui Alexandru cel Bun, nu este amintit niciodată că ar fi făcut parte din ocolul târgului Iaşilor, deşi s-au păstrat un număr relativ mare de documente ale acestei proprietăţi.Afirmaţia respectivă a fost făcută în virtutea teoriei că posadnicul este un dregător răspunzător de suburbiile târgului, ca în spaţiul rusesc, ipoteză greu verificabilă în cazul oraşelor moldoveneşti, în speţă a Iaşilor.La fel de greu de susţinut mi se pare şi presupunerea că satele Voroveşti şi Mânzeşti aparţineau ocolului târgului Iaşi atunci când au fost făcute danie pentru prima oară[15], pentru că documentele nu precizează nimic în acest sens, după cum vom vedea în pagi-

---

6 "Ioan Neculce", fasc.IV, 1924, p.3 .

7 Pentru Vaslui, vezi *DRH*, III, nr.96(trad.), 1491 octombrie 15.

8 Pentru Bârlad, *Ibidem*, nr.150, 1495, ian.6.

9 Existenţa uricului Târgului Frumos este doar menţionată într-un act de la 1650 publicat de N.Iorga, în *Studii şi documente*, p.80 şi 89.

10 Gh.Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XIV, p.X;apud D.Ciurea, *op.cit.*p.196.

11 D.Ciurea, *op cit.*, p.194-195.

12 Emil I.Emandi, *Observaţii de geografie istorică privind ocolul şi oraşul Suceava*, în "Suceava"-Anuarul Muzeului Judeţean", nr.4, 1977, p.127.

13 D.Ciurea, *op.cit*, p.229-30. Din păcate autorul nu face şi trimiterile la sursă; o listă mai sumară a publicat şi Const.C.Giurescu, doi ani mai târziu, *op.cit.*, p.248.

14 C.Cihodaru, *op.cit.*, p.71 (pentru teoria despre posadnici vezi p.56).

15 *Ibidem*, p.71 şi 166.

nile următoare.

În bibliografia problemei s-au conturat două concepții privind originea ocoalelor domneşti.Const.C.Giurescu le atribuie o origine prestatală, aceste grupări de sate fiind considerate rămăşițe ale unor formațiuni teritoriale anterioare descălecatului.Autorul avansează chiar ideea unui voievodat al Iaşilor, care ar fi cuprins şi viitorul ținut al Cârligăturii[16], ipoteză plauzibilă, dar greu de susținut în actualul stadiu al cercetărilor.

Cealaltă direcție este inițiată de D.Ciurea, în a cărui opinie ocoalele sunt ulterioare întemeierii Țării Moldovei, crearea lor datorându-se în exclusivitate inițiativei domneşti[17].

Pentru ocolul târgului Iaşi am putut stabili că unele sate, precum Lețcanii, Popricanii şi Făureştii, au aparținut acestuia doar incidental, pentru scurtă vreme.În cazul satelor: Voroveştii, Piscanii, Folfăieştii, Ciurbeştii, Mihăileştii, Mânzăteştii şi Tomeştii[18], documentele ne oferă probe sau sugestii despre situația lor de dinaintea integrării în acest ocol domnesc.

Foarte interesant este documentul care menționează pentru prima dată curtea din târgul Iaşilor (1434).Iată conținutul său:"Ştefan al II-lea voievod dă acestor adevărați Giurgiu şi Ion un sat la obârşia Săratei(în Basarabia), unde este jude Fătu şi Ilie, să le fie lor *judecia* uric şi sub uric să nu se dea nimănui.*Şi alt judecător să nu aibă, ci să ţină numai de curtea noastră din Iaşi.*De asemenea , să fie şi copiilor lor şi fraților lor şi nepoților lor şi strănepoților lor şi întregului lor neam în veci şi neclintit.Iar hotarul să fie după hotarul vechi".N.Grigoraş pune problema dacă acest sat poate fi socotit ca aparținător de ocolul târgului Iaşi.Explicația corectă o dă C.Cihodaru, care arată că obligațiile față de curtea din Iaşi se referă nu la sat, ci la beneficiari, în calitatea lor de *curteni*, subordonați steagului condus de marele vătaf al ținutului Iaşilor, căpetenia tuturor curtenilor din unitatea administrativă respectivă.V.Lungu remarca faptul că aceasta este cea mai veche mențiune a *instituției judeciei* în documentele moldoveneşti[19].

"Judecătorii" de la Iaşi reprezintă un termen generic pentru diverse categorii de dregători din acest oraş, care aveau asemenea însărcinări în ținut (permanente sau delegate).Într-un document emis de Petru II voievod, prin care întărea mânăstirii Probota nişte sate într-un hotar, peste Prut, se specifică: "la aceste mai sus scrise sate să nu se amestece *judecătorii de la Iaşi*, nici globnicii, nici pripăşarii şi nici un dregător să nu ia nici un fel de dări şi să nu-i judece pe aceşti oameni în nici un loc, ci să-i judece însuşi egumenul de la Probota sau dregătorii lor, iar alt judecător să nu aibă"[20].

Majoritatea ocoalelor de târguri s-au destrămat spre mijlocul secolului al XVII-lea, cu excepția Iaşilor, Botoşanilor şi Vasluiului, unde aceste structuri s-au conservat parțial, până în veacul al XVIII-lea.I.Caproşu,în lucrarea *O istorie a Moldovei prin relații de credit*(Iaşi,1989), oferă, pentru prima dată, o analiză a *mecanismului financiar,* care a stat la baza destrămării ocoalelor domneşti .Într-o epocă de maximă presiune financiară din partea Porții, domnii recurg la vânzarea satelor de ocol ca ultimă soluție pentru procurarea rapidă de lichidități necesare a-

---

16 Const.C.Giurescu, *op cit.*, p.64.

17 D.Ciurea, *op cit.*, p.197.

18 Vezi paginile următoare. Pentru Tomeşti semnificativ mi se pare a fi documentul din 1598-99, *DIR*, XVI-IV, p.185(or.sl.), prin care Rusu vinde partea lui, ce se va alege, din partea lui Păcurar, din acest sat, mențiune,cred, anterioară apartenenței sale la ocolul târgului Iaşi, după cum vom vedea în continuare.

19 1434 oct.8, *DRH*, I, nr.134(orig.slav);Al.Gonța, în *Indice la DIR*, identifică pe unul dintre personaje cu Giurgiu *Atoc,* p.96; N.Grigoraş, *op.cit.*, p.20; C.Cihodaru, *op.cit.*, p.68; V.Lungu, *op.cit.,* p.2. în original "ЖОУДЄЧІА".Autorul remarcă faptul că judele n-are echivalent slavonesc, în textul slavon, pentru judecători folosindu-se un alt termen(СОУДЄЦЬ).În 1523 mart.23 este atestat un *sat Ivireni "peste Prut, la obîrşia Sarații"*,dar nu pot a irma cu siguranță că acest sat se suprapune teritorial judeciei lui Fătu şi Ilie, *(CDM*, S.I, nr.79, rez.).

20 1448 aprilie 5, *DRH*, I, nr.278(orig.slav); acelaşi ocol de sate, ("Ripicenii şi cuturile sale") îl mai întâlnim şi la nr.174, 243 şi 264, din volumul citat, însă fără menționarea "judecătorilor de la Iaşi".

chitării datoriilor către Poartă[21].

Despre soarta ulterioară a satelor care au ţinut de ocolul târgului Iaşi putem observa că *un mare număr dintre ele trec în posesia mănăstirilor, în special a celor închinate la Sfântul Mormânt de la Ierusalim*.Astfel, dacă Ivoeştii şi Văleşanii sunt făcute danie la Sf.Ilie de lângă Suceava(neînchinată), între posesiunile Galatei întâlnim satele: Petreştii, Voroveştii, Mihăileştii, Mânzăteştii şi Fălfoieştii.Altele, precum, Ezerenii, Găurenii şi chiar Făureştii (incidental) sunt donate mănăstirii de călugăriţe de la Socola.În Chipereşti au stăpânit mănăstirile Agapia,Golia şi Bârnova, iar în Moreni, Bârnova[22].

În ce priveşte obligaţiile specifice ale satelor de ocol faţă de curtea din Iaşi, informaţia este foarte săracă.Câte ceva mai aflăm din unele acte de scuteală, prin care aceste sate, fiind donate, sunt uşurate de anumite sarcini.Într-un asemenea hrisov, satele Ezereni şi Socola sunt scutite (la 1685) de dajdie, zloţi, lei, taleri, galbeni, orţi, seu, piei, fân, lemne, cărbuni, nuiele, lucru la curtea domnească şi la iaz, podvoadă *şi alte dări câte le dau cei din ocolul târgului Iaşi*, precum şi de ialoviţă, sulgiu, unt, miere, cai de jold, branişte, iliş, chile, cai împărăteşti, cai de olac şi cai mezelgieşti şi oameni de şeici, dând numai o dată pe an bir"[23].Date asemănătoare avem şi despre satul Hlincea "ascultător de scaunul târgului Iaşi", care, după închinarea sa la Arghirocastro este iertat de "dajnie mare şi mică, de zloţi, lei, galbeni, orţi , iliş, sulgiu, de vaci şi de oi, de seu, piei, ceară, miere, unt, camănă mare şi mică, camănă cojocărească, lucru de branişte, de coasă la ceair, de cărat fân şi lemne, de iaz, de gheaţă, jold, podvoade şi cai de olac"[24].

Este dificil de stabilit pentru fiecare din aceste obligaţii, care erau specificate satelor de ocol şi care aveau un caracter mai larg, fiind impuse tuturor satelor.

În ciuda acestor obligaţii, mă îndoiesc de faptul că satele de ocol ar fi fost alcătuite numai din *ţărani aserviţi* aşa cum presupune Const.C.Giurescu[25].

Satele din ocolul târgului Iaşi care au făcut parte din ţinutul Cârligăturii. Cele mai multe dintre reşedinţele ţinuturilor Moldovei din Evul de mijloc(cel puţin de la vest de Prut) deţineau o poziţie foarte asimetrică în cadrul formaţiunilor administrative respective, având chiar hotarul târgului în contact direct cu hotarul unui ţinut vecin, precum şi numeroase sate din ocolul târgului(curţii) amplasate în acel ţinut.

În cazul Iaşilor, numeroase sate de ocol aparţin, teritorial, ţinutului Cârligătura.*Acestea au fost şi cele dintâi care au părăsit ocolul târgului*,prin donaţii.

Începutul îl face Alexandru Lăpuşneanu în prima domnie(1552-1561) când, rezidând la Suceava, face danie mănăstirii Sf.Ilie din apropiere, ctitoria lui Ştefan cel Mare, la 17 martie 1554, "un sat pe Bahlui, anume *Ivoeştii* şi cu moară în Bahlui, şi cu alt sat în Cârligătură, anume *Văleşanii,* care *aceste amândouă sate au fost ascultătoare de ocolul curţilor noastre din Iaşi*[26].Pe această bază subscriu părerii lui Gh.Pungă care consideră dania de mai sus ca fiind o dovadă concludentă a faptului că în primii ani de domnie, Lăpuşneanu nu intenţiona să facă din Iaşi principala reşedinţă a ţării[27].

---

21 N.Grigoraş, *op.cit.*, p.32; I.Caproşu, *O istorie a Moldovei prin relaţii de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iaşi, 1989, p.102-105.

22 Pentru această evoluţie vezi paginile următoare.

23 1685 mai 20, *CDM*, IV, nr.908.

24 1660 mai 7, *Ibidem*, III, nr.535.

25 Const.C.Giurescu, *op.cit.*, p.148.

26 *DIR*, XVI-II, p.50-53(orig.slav).

27 Gh.Pungă, *Cu privire la organizarea administrativă a Ţării Moldovei la mijlocul veacului al XVI-lea*, în "AŞUI", seria Istorie, 1990, p.32.Derutant este actul din 2 febr.1614(*DIR*, XVII-III, p.159, cop.slavă) prin care "toţi nepoţii lui Nicoară" vând câte un sfert de sat din Mădârjaci şi din *Văleşani*, amândouă la Cârligătura.

Acelaşi domn dăruise călugăriţelor de la mânăstirea Socola satul *Ezerenii*, cu marele iaz de acolo şi cu loc de moară, precum şi satul *Găurenii*, cu loc de moară în Galata şi cu iazuri şi cu locuri de mori în Socola.Ştim acest lucru dintr-un dres de întăritură pe care l-a dat Petru Şchiopu voievod întrucât, aşa cum menţionează documentul, "privilegiile de la Alexandru voievod le-au pierdut în zilele lui Ion vodă, când au prădat turcii şi tătarii toată ţara"[28].Abia într-un act de la Antioh Cantemir voievod, din 1696, aflăm că aceste două aşezări au aparţinut ocolului târgului Iaşi[29].Un document din 1713 ne arată că satul Ezereni trecuse de la Cârligătura la ţinutul Iaşi[30].

Este adevărat că Lăpuşneanu, dăruind aceste patru sate din ocolul târgului, nu se gândea că va fi nevoit cândva să mute la Iaşi reşedinţa principală a domniei, dar trebuie remarcat faptul că nici după ce a făcut acest important pas nu a simţit nevoia să realipească satele donate la ocolul târgului, prin răscumpărare sau prin schimburi cu alte sate.

La 15 septembrie 1583, Petru Şchiopu întărea ctitoriei sale, mănăstirea Galata, un mare număr de sate, dintre care cele mai multe au fost, mai înainte, sate domneşti, de la ocoalele diferitelor târguri.Între acestea este menţionat şi satul Petreşti, din ţinutul Cârligăturii, "sub bucovină, cu poieni buni de fâneaţă şi cu locuri de prisăci, în dial, la fântână, care sat Petreşti a fost drept domnesc, ascultător de ocolul Iaşilor"[31].

Se cuvine remarcat faptul că, deşi cele mai multe informaţii despre danii din ocolul târgului Iaşi provin din documente emise de Petru Şchiopu, adesea acestea sunt doar confirmări, unele din satele respective fiind donate anterior de Alexandru Lăpuşneanu sau Iancu Sasul, după cum vom vedea.

La 1654 este amintit satul *Ciurbeşti*, din ocolul târgului Iaşi.Aşezarea este însă mult mai veche , numele său legându-se, probabil, de acela al lui Ciurbă, boier de sfat între 1420 şi 1436.Deci satul pare a nu fi făcut parte dintru început din ocolul domnesc al târgului[32].

Ceva mai complicat este cazul *Voroveştilor*, de la Cârligătură, care, la 1456, făcea parte din intinsul domeniu al protopopului Ion, iar apoi al fiului acestuia, Giurgiu grămătic.La 1520 Episcopia de Rădăuţi stăpânea o prisacă şi o grădină în hotarul acestui sat, având hotarnica(consemnată detaliat) "până la gardul ţarinei".Însă, pe la 1530, nepoţii Maruşcăi vând trei părţi din satul Voroveşti "ce le-au avut mătuşa lor din drese de împărţeală" de la Ştefan cel Mare, lui Mihu, portar de Suceava, pentru 300 zloţi tătăreşti.Tot Mihu cumpără şi prisaca (cu grădină) a episcopiei de Rădăuţi, din acelaşi sat, drept 300 zloţi, avute de episcop tot din dires de la Ştefan voievod.Nu ştim cum a ajuns acest sat în posesia lui Petru Şchiopu, care dăruieşte satul "Voroveştii cu *vii*, din ţinutul Cârligătura" ctitoriei sale, mănăstirea Galata, la 25 februarie 1577[33].

Apoi, pe neaşteptate, actele menţionează că acest sat *a fost drept domnesc*(1579), din o-

---

[28] *DIR*, XVII-III, p.211-213(orig.slav)..

[29] 1696 sept.18, *CDM*, IV, nr.1862(orig.); documentul dă şi o hotarnică foarte amănunţită.

[30] *Ibidem*, vol.V, nr.1167(orig.).

[31] *DIR*, XVI-III, p.232(trad.rom); vezi şi *Catastihul de bucate al mănăstirii Galata*, din 25 nov.1588, publicat în acelaşi volum, p.409.

[32] 1654 mart.22, *CDM*, III, nr.61; Pentru Ciurbea, boier de sfat, vezi *DRH*, I, p.446(indice); pentru această legătură vezi *Ibidem*, vol.II, nr.157, doc.din 15 febr.1469(cop.germ.), unde apare o *Ciorbina*, şi comentariul autorului volumului, de la p.234, nota 2.În hotarnica domeniul m-rii Dobrovăţ, din 7.oct.1503, este menţionată "movila cea mare a Ciurbeştilor",*Ibidem*, vol.III, nr.295(or.sl.).Alte menţiuni privind apartenenţa satului la ocolul târgului Iaşi în *CDM*, vol.III, nr.433(1659 aug.2); nr.498(1660 mart.1); *Moldova din epoca feudalismului*, V, p.286-287 (1670, iunie 24); *CDM*, III, nr.1975(1670 iul.24; acelaşi doc.?); *Ibidem*, vol.IV, nr.161(1677 mai 3).

[33] 1456 febr.18, *DRH*, II, nr.56(or.sl.); 1456 iunie 30, nr.61; 1520 oct.6, *DIR*, XVI-I, p.172-4(cop.sl.); 1520 oct.8, p.174-6; 1530-35 mai 2, p.323(rez.rom.); 1577 febr.25, P.Mihailovici, în "CI", an VIII-IX(1932-33), nr.3, p.11(orig.sl.).

colul târgului Iaşi (1629, 1631, 1633)[34].

Între actele de întăritură ale mănăstirii, se intercalează, fără legătură, alte documente.Astfel, la 17 ian.1597, Ieremia Movilă dă carte cneaghinei Comana să fie tare şi puternică a se aşeza la satul Voroveşti, în ţinutul Cârligăturii, însă în partea unde a ţinut Mihul hatmanul[35].

Acelaşi domn(1595-1606), *răscumpără "viile de la Voroveşti, care aparţinuseră domniei"*[36].În timp ce unele documente vorbesc despre caracterul etnic eterogen al sătenilor din Voroveşti, ca urmare a unui act de slobozenie "prin care domnul dă voie să fie colonizaţi aici oameni din alte ţări, rus sau leah sau ungur sau valah, sau fie orice limbă vor fi"[37], un act din 1636 consemnează o pricină dintre fiii lui Fetion, care pârăsc pe fiii lui Zota negustor, pentru a opta parte dintr-a patra parte din satul Voroveşti, ţinutul Cârligătura[38].Modul în care este divizată proprietatea arată o continuitate a stăpânirii răzeşeşti în satul respectiv.

Toate acestea nu pot fi înţelese decât dacă presupunem că numai o parte a satului Voroveşti a făcut parte din ocolul târgului Iaşi, sau că acest sat a avut două trupuri de moşie alăturate , pe care proprietatea a evoluat în paralel.

Tot sat domnesc au fost şi *Mihăileştii*, cu mori în Bahlui, la ţinutul Cârligăturii, care apare, în actul din 1579, învecinat cu Voroveştii[39].Nu este făcută precizarea că a aparţinut de ocolul târgului Iaşi, însă acest lucru este foarte probabil, având în vedere faptul că aceasta era curtea domnească din imediata sa apropiere.În indicele *DRH*(vol.III,p.580)se identifică acest sat cu Drăguşenii,("unde a fost Dragoş"), sat care făcuse parte, în vremea lui Alexandru cel Bun, din întinsul domeniu al lui Stoian procelnic[40].

Din acelaşi ocol al târgului Iaşi se poate să fi făcut parte, pentru foarte scurtă vreme, *Mânjeştii* şi săliştea *Văcoteştii*, de la Cârligătură, pe care Iliaş Rareş le înapoia, printr-un ispisoc din 13 martie 1550, Anghelinei, fata Mânjăi paharnic, pentru că "aceste sate au fost drepte ocini ale tatălui său(...) şi s-au fost luat de la stăpânirea lui"[41].

Ca sat de ocol este amintit şi Hlincea, menţionat de mai multe ori în această calitate, dar care, în opinia noastră, s-a format pe hotarul târgului Iaşi, dinspre ţinutul Cârligăturei, fără însă a face niciodată parte din Cârligătura[42].Atestările sunt dintr-o epocă în care noţiunile de "ocol" şi de "hotar" încep să se confunde.

Satele de ocol care au făcut parte din ţinutul Iaşilor. La vest de oraşul Iaşi se află satul *Leţcani,* despre care Ieremia Movilă voievod scria, în septembrie 1603, lui *Radu ureadnic din târgul Iaşului*, că s-a milostivit şi iarăşi a dat satul lui Boul vistier."Pentru aceea, dacă vei vedea această carte, tu să cauţi să-i dai satul în mâini şi ceea ce-i vei fi luat tot să i se întoarcă"[43].Faptul că satul este scos de sub autoritatea ureadnicului de Iaşi ne arată că el a făcut parte, pentru o scurtă perioadă, din ocolul acestui târg.Anterior, în 1516, satul intra în posesia lui Cozma Şarpe postelnicul(un strămoş al lui Boul vistier) care îl cumpără de la mici proprieta-

---

34 1579 febr.4, *DIR*, XVI-III, p.104(trad.rom); 1629 nov.17, *CDM*, II, nr.528; 1631 sept.3, nr.697; 1633 aug.25, *DRH*, XXI, nr.348(orig.sl.).

35 *DIR*, XVI-IV, p.155(orig.sl.).

36 "Ioan Neculce", 1923, p.116.

37 *DIR*, XVII-V, p.198-9(or.sl.); *Ibidem*, p.249(or.sl.).

38 *DRH*, XXI, nr.249(orig.sl.), 1 dec.1632.

39 1579 febr.4, *DIR*, XVI-III, p.104(trad.rom).

40 *DRH*, III, nr.80.

41 *DIR*, XVI, vol.I, p.590(rez.rom).

42 1608 aug.27, D.Ciurea, *op.cit.*, p.229; 1626 ian.17, *DRH*, XIX, nr.9; 1626, *CDM*, II, nr.274(rez.după copie); 1660 mai 7, satul Hlincea "ascultător de scaunul târgului Iaşi"; *Ibidem*, III, nr.535(cop.)1660 mai 11, satul Hlincea "fost domnesc ascultător de ocolul cetăţii(...) de scaun Iaşi", în N.Grigoraş, *op.cit.*, p.21.

43 *DIR*, XVII-I, p.115(orig.slav).

ri[44].

C.Cihodaru citează un document din 4 februarie 1579 de la Petru Şchiopu, care înzestra ctitoria sa, mânăstirea Galata, cu un iaz din hotarul târgului, amenajat de Mihai pârcălabul, dând, în schimb, acestuia satul *Mânzăteştii, din ocolul Iaşilor*[45].În realitate documentul citat nu conţine această precizare pentru aşezarea respectivă.

La 1602 satul "Mârzeşti, ce se numesc Făntănele", era, încă, sub stăpânirea feciorilor lui Veisa.Un alt act, de la Radu Mihnea voievod, din 1624, prin care acesta donează satul mănăstirii Sf.Sava, care era metoh la Ierusalim, arătând că Mârzeştii "dinainte vreme au fost a lui Orăş, ce-au fost hatman, şi după aceea au căzut de-au fost drept domnesc"[46], fiind anexat, probabil temporar, la ocolul târgului Iaşi.Un Văscan Orăş, fost hatman, este semnalat în documente între 1601 febr.3 şi 1607 iul.,17[47].

Moise Movilă dăruia, în 1633, lui Dumitru Leca, vornic de gloată, satul *Piscanii*, "pre moşia domniei meale, iară mai denainte vreme au fost ascultând de ocolul Iaşilor.Acest sat este dat pentru că au slujit domniei mele şi ţării la Ţarigrad; alta şi pentru că *au dat patru cai*, biciuluiţi drept 200 de galbeni, pentru treaba ţării"[48].

Aceşti Piscani, care au aparţinut ocolului Iaşilor, sunt cei de pe Prut, din faţa Braniştei, aşa cum îi localizează D.Ciurea[49], deşi un alt document, din 1638, semnalează Piscanii(Piţcanii) care sunt "în ţinutul Eşilor, între Moimeşti şi între hotarul târgului Iaşilor".Chiar dacă, după o hotarnică detaliată, documentul precizează că, pentru hotarul de miazăzi al acestui sat, că "s-au pus tot stâlpii şi semne şi de către hotarul târgului Eşilor, din toate părţile, merge tot cu hotarul Eşilor"[50].Se pare că acest al doilea Piscani nu a făcut parte din ocolul târgului .Aşezarea a făcut parte multă vreme(două secole) din ocinile neamului *Moimescu*(vezi şi satul învecinat,Moimeşti,atestat la 1472), mergând pe trei bătrâni, după cum ne arată chiar documentul citat.În actele ulterioare satul nu mai apare ca domnesc.La 1702, este amintit un act al lui Constantin Duca voievod prin care acesta întărea mănăstirii de la Copou "stăpânirea peste satul Piscani, din ocolul târgului Iaşi"[51].

Tot în timpul domniei lui Moise Movilă(1630-31;1633-34) părăsesc ocolul Iaşilor şi satul *Făureştii*, prin dania făcută lui Dumitraşco Buhuş, pentru credincioasă slujbă.Cunoaştem acest lucru dintr-un document datat 23 iulie 1692, prin care Constantin Cantemir întărea lui Manolachi Ruset(grec), fost mare sluger, staroste de Putna, stăpânirea peste satul *Făureşti, de pe Bahlui,la ocolul târgului Iaşi*, pe care-l avea drept zestre de la socrul său, Dumitru Buhuş.Acesta din urmă îl dobândise de la Moise Movilă, după cum se precizează în continuare[52].

Acelaşi document consemna că jumătate din satul Făureşti fusese dăruit de Constantin Cantemir vodă finului său de cununie, lui Ion Costin, fost serdar, însă văzând dresele lui Manolachi Ruset i l-a înapoiat acestuia.Un alt act, din 9 iunie 1696, arată că o bucată de loc din Făureşti au ţinut-o şi călugăriţele de la mânăstirea Socola, fiind dăruită de doamna lui Eustratie Dabija voievod(1661-65), crezând că este loc domnesc, însă din drese de la alţi domni de mai înainte s-a văzut că satul a fost a lui Dumitraşcu Buhuş, socrul lui Manolachi Ruset, dăruit de

---

44 *Ibidem*, XVI-I, p.102-3(orig.slav).

45 *Ibidem*, XVI-III, p.104(trad.rom.); C.Cihodaru, *op.cit.*, p.166(la pagina 66 autorul pune, din greşeală, donaţia pe seama lui Petru Rareş).

46 1602 mai 20, *Ibidem*, XVI-I, p.46(rez.rom.); 1624 iulie 9, XVII-V, p.295.

47 N.Stoicescu, *Lista marilor dregători ai Moldovei(sec.XIV-XVII)*, în "AIIAI", VIII(1971), p.406.

48 *DRH*, XXI, nr.342(orig.rom.).

49 D.Ciurea, *op cit.*, p.230(anexă).

50 Arh.St.Iaşi, CCCXII/32; Numele satului vine, probabil, de la Radu Pisc, boier de sfat al lui Ştefan cel Mare.Pentru acest personaj vezi Şt.S.Gorovei, *Inrudirile cronicarului Grigore Ureche*, în "ALIL", tom XXIX(1973),p.116.

51 *CDM*, V, nr.141(copie).

52 *Ibidem*, IV, nr.1492(cop.).

Moise Movilă vodă, pentru slujbă dreaptă şi pentru 200 ughi de aur cheltuiţi de acesta pentru ţară, când a venit oastea turcească[53].

Acea parte de sat a fost răşluită cu ocazia hotărnicirii satelor Ezăreni şi Găureni ale mânăstirii Socola, când s-a luat, din greşeală şi jumătate din hotarul Făureştilor, în timp ce Manolachi Ruset mare postelnic lipsea din ţară[54].

Ştefan Tomşa al II-lea(1611-15;1621-23) dăruise mănăstirii Golia din târgul Iaşi(care era metoh al sfintei mare lavre Vatoped, de la Muntele Athos),"satul *Tomeştii,* ce-au fost drept domnesc şi se află în ocolul târgului Eşii, cu loc de prisăci şi cu mori în gura Bahluiului"[55].

Letopiseţul anonim al Moldovei(slavonesc), menţionează *Chipereştii* în legătură cu ultimul război fratricid dintre fiii lui Alexandru cel Bun.Această a patra ciocnire a avut loc la 8 martie 1436[56].

Până în veacul al XVII-lea nu mai avem nici o ştire despre această aşezare.Actele care proiectează o lumină indirectă asupra satului sunt produse de disputa dintre mănăstirea Agapia şi Dumitrache Chiriţă-Paleologul postelnicul pentru nişte vaduri de mori şi locuri de prisăci aflate pe moşia acestuia.Faptul că documentele nu se referă la starea juridică a satului, în întregul său, ne face să credem, că *în tot acest interval Chipereştii au fost sat domnesc*[57].Apartenenţa sa anterioară la ocolul Iaşilor este exprimată în câteva documente de după anul 1635[58].

La 5 aprilie 1603, Ieremia Movilă întărea mănăstirii Agapia, între altele, un loc de moară în Jijia, mai jos de gura Bahluiului, numit *vadul Prundului*[59].Însă danii din acest sat domnesc fuseseră făcute şi anterior, întrucât acelaşi document *întărea* călugărilor o prisacă, tot din hotarul Chipereştilor, lângă vadul morii, pe care au cumpărat-o ei de la Ion aprodul, iar actul din 8 iunie 1659 aminteşte şi direse mai vechi pentru locul de moară amintit, date de Aron vodă Tiranul(1591-92;1592-95) şi de Mihai Viteazul(mai-sept.1600).

Câţiva ani mai târziu, Constantin Movilă vodă face danie lui Dumitrache Chiriţă postelnicul şi cneaghinei acestuia, Marica(fiica panului Gheorghe, pârcălab de Hotin şi mătuşă a domnului) acelaşi loc de moară de la vărsarea Bahluiului în Jijia, care este în hotarul satului Pipereştii "ca să-şi facă sieşi moară, ce mai înainte vreme a fost dat loc de moară de răposatul părintele domniei mele, Ieremia voievod, lui Necanul, fost mitropolit(ajuns apoi egumen la mănăstirea Agapia) şi a fost făcut acolo moară ce a înecat hotarul satului Piperi şi Tomeşti cu acel iaz, întru aceea părintele domniei mele, dacă a văzut că se calcă hotarul celor două sate, a trimis pe Radu ureadnicul, care a tăiat acel mal şi a stat acea moară trei luni"[60].Alt act, din 16 august, acelaşi an, consemnează clar că *Radu era ureadnic de Iaşi.*Faptul că el îşi exercita autoritatea în Chipereşti este o dovadă sigură a apartenenţei acestuia la ocolul târgului Iaşilor. Documentul mai arată că iezătura a fost tăiată întrucât "a văzut că strică hotarul celor două sa-

---

53 *Ibidem*, nr.1820(cop.).

54 1696 sept.18, *Ibidem*, nr.1862(orig.).Pentru Făureşti vezi şi trimiterile lui N.Stoicescu din *Repertoriul localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*; Iulian Marinescu, *Extrase din condica moşiilor lui Teodor Rosetti-Solescu*, II, documente basarabene, fălciene, putnene etc., în "BCI", VII(1928), p.5-13(Condică de zapisele moşiei Făureştilor, 1583-1799; *Ibidem*, VIII, p.87; N.Iorga, *Studii şi doc.*, XVI, p.389-91.Vezi şi satul Faurii(?).

55 Ştim acest lucru din privilegiul de întăritură dat de Radu Mihnea voievod, la văleat 7134(1624-25); pentru pomenirea sa şi a familiei sale.Vezi "Ion Neculce", fasc.5, 1925, p.34-35.Vezi şi Th.Codrescu, *Uricariul*, I, ediţia a II-a, 1871, p.370.Vezi şi N.Baran şi Al.Andronic, *Contribuţii arheologice la istoricul Tomeştilor*, în "AŞUI", sect.III, Istorie, tom X(1964), p.141-47.

56 *Cronicile slavo-române din sec.XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ediţie revăzută şi completată de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p.15.

57 Vezi doc.din 1607 mai 3, *DIR*, XVII-II, p.103(or.sl.)..

58 1635 april 8, Gh.Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, II/1, p.94-95(copie târzie); 1636 april 7, *CDM*, II, nr.1149(copie).

59 *DIR*, XVII-I, p.81(trad.rom)..

60 1609 april 6, în "AB", 2/1930, p.212-14(pergament slavon).

te şi *a venit pâră.* Amândouă satele erau domneşti, din ocolul târgului Iaşi.De la cine a venit pâra pentru inundarea moşiilor lor de către iazul acestei mori?Mai aflam că "dresurile făcute de Eremia vodă lui Necanul mitropolit pe acea moară, au rămas la dânsul.De aceea acele direse să nu fie cu credinţă"[61].

Cearta dintre mănăstirile Agapia şi Golia începe după ce Marica "Chiriţoaia", face danie satul Chipereşti celei din urmă.La 1620 Gaşpar vodă întăreşte uric mănăstirii Golia jumătate din satul Movileni din ţinutul Iaşilor şi vadul de moară de la Chipereşti, dându-le "la bolniţa făcută la mănăstire pentru săracii calici".

Moise Movilă *întărea,* la 5 aprilie 1631, aceleiaşi mănăstiri, care era metoh la Vatoped de la Sfântul Munte, satul Pipereşti din ţinutul Iaşi, cu loc de moară, danie de la *Chiriţă postelnic, care-l avea* danie de la Constantin Movilă voievod(1607-1611)[62].Probabil acesta din urmă este momentul în care satul Chipereşti părăseşte ocolul târgului Iaşi(actul anterior sugera că vadul de moară ar fi cumpărătură de la m-rea Agapia).

Judecata lui Vasile Lupu voievod, care din 1635, a stabilit că "acel loc de moară şi acea prisacă, pe nedrept s-au luat de la mănăstirea Agapia, iar cei de la Golia au rămas de toată legea ţării".Călugării agapieni au pus ferâe la visterie[63].

Acelaşi domn, în 1633, întărea mănăstirii Bâmova "satele Moreni şi *Chipereşti, din ocolul târgului Iaşi,* dăruite de Bamovschi voievod, mai întîi lui Costin postelnicul, căruia i-a dat în schimb satul Vârbova, din ţinutul Soroca, dăruindu-le pe acestea ctitoriei sale din codrii Iaşilor[64].

Mai departe disputa este tot între Agapia şi Golia.Dacă în 1645 satul se afla în posesia călugărilor de la Golia[65], la scurtă vreme Gheorghe Ştefan voievod a făcut dreptate mănăstirii Agapia , zidită de unchiul său, Gavril hatmanul[66].

Gheorghe Duca, mai neutru, dă voie mănăstirii Golia să-şi facă moară mai jos de morile agăpienilor "pe hotarul Chipereştilor sau pe loc domnesc"[67] încercând astfel să împace ambele părţi.

Dar conflictul nu se sfârşeşte prin acest compromis, căci la 28 iunie 1662, Eustratie Dabija, constatând că morile mai noi ale m-rii Golia îneacă "vadul cel bătrân şi de demult" al Agapiei şi socotind cu tot sfatul, a trimis un om domnesc "să aibă a tăia morile golăenilor"[68], după vechea cutumă care reglementa acest gen de pricini.

Există o mică problemă în legătură cu localizarea satului Chipereşti din evul mediu.Documentele îl arată mereu ca fiind aşezat la vărsarea Bahluiului în Jijia; or, tocmai acest reper, care părea atât de sigur, a suferit o modificare în timp, cursul actual al Jijiei fiind mutat cam cu doi kilometri mai la vest decât în vremea fiilor lui Alexandru cel Bun.Harta comunei Ţuţora din *Repertoriul arheologic al judeţului Iaşi* consemnează o gârlă numită *Jijioara seacă,* care pare să fi fost vechea albie a Jijiei[69].

S-a întins ocolul târgului Iaşilor şi peste Prut, aşa cum se pare că s-a întâmplat cu cel al Huşilor? În afară de exemplul satelor amplasate pe amândouă malurile Prutului, precum Fâlfoeştii, Dăenii şi Morenii, un istoric de la Chişinău, I.G.Chirtoagă, propune cazul *Cetirenilor,*

---

61 1609 aug.16, *DIR*, XVII-II, p.241-3(orig.slavon).

62 1620 april 12, *CDM*, I, nr.368(trad.1727); vezi şi *Uricariul*, VI, p.198; 1631 april 5, *CDM*, II, nr.652 (copie).

63 1635 aprilie, *Ispisoace*, II/1, p.94-95(copie târzie).

64 1645 aug.24, *CDM*, II,nr.1149(cop.).

65 *Ispisoace*, II/2, p.85.

66 1654 febr.22, *CDM*, III, nr.54(copie menţ); 1659 iun.8, nr.201(orig) nr.522(copie), 1660 april 21.

67 1659 iun.8,*Ibidem*, nr.411(cop.).

68 *Ispisoace*, III/1, p.215.

69 Vasile Chirica şi Marcel Tanasachi, *Repertoriul arheologic al judeţului Iaşi*, 1985, vol.II, p.438.

sat lângă care se afla o stație de poștă de pe importantul drum care mergea spre Orhei, pe valea Bâcului.Atestarea "dării curtenești" plătită de unul dintre strănepoții lui Ion Cimpoieșu din Cetireni nu poate constitui un argument pentru a include acest sat în ocolul târgului Iași, mai ales că, la sfârșitul secolului al XVII-lea acest ocol era aproape dezintegrat[70].

Pentru scurtă vreme se pare că au făcut parte din ocolul Iașilor și *Popricanii*, sat învecinat cu hotarul târgului și ai cărui vechi proprietari pot fi urmăriți până la începutul veacului al XV-lea.Dacă despre marele iaz care a dat numele satului Ezereni documentele nu menționează nimic deosebit, despre *Heleșteul de la Popricani* s-au păstrat câteva relatări interesante.

Astfel, la 11 decembrie 1656, Gheorghe Ștefan voievod dă lui "Iordachie (Cantacuzino) ce-au fost vistiernic, ca să aibă a ține satul dumisale, Popricanii, cu hăleșteu și cu tot vinitul, numai cât va istovi Moșco jidovul de vănat hăleșteul și dacă se va dezvăra să se ia tot ce ar hi bucateli domniei meale acolea și să le mute la alt loc, iară dumnealui să-și ție satul, căci iaste dumisale dreaptă cumpărătură și *destul l-am ținut domniia mea pre sama noastră, cu asupreală,* căci se întâmplase vremile cu scârbă iară i-am făcut asupreală"[71].

În 1658 iezerul fusese reamenajat de Iordache (Cantacuzino), marele paharnic(grec), când se pune problema tăierii lui în urma plângerii lui Prăjescu postelnicul, pentru că "i-au fost înecând apa acelui heleșteu hotarele a câteva sate ale lui, a Țipăleștilor și a Blândeștilor și a Lieștilor și Ionășeștii".În cele din urmă, părțile cad la învoială, înțelegându-se să împartă atât veniturile cât și cheltuielile legate de heleșteu.Iazul avea să fie "vânat" *în posturi,* iar peștele să fie scos la vânzare, venitul urmând să fie împărțit între cei doi[72].

Pe lângă dimensiunile apreciabile ale heleșteului de pe Jijia, relevate de acest document, mai putem nota faptul că satele din zonă aveau hotarele *pe vale*, urmând cursul Jijiei, de vreme ce erau inundabile.Obiceiul nescris al iazurilor cerea evitarea construirii acestora la hotarul dintre moșii, pentru a nu isca neînțelegeri privind exploatarea lor.

Ocolul morilor Târgului Iași. Cazul Iașilor nu este singuratic, ocoale de mori domnești fiind semnalate și pentru morile târgului Șcheia, de pe Siret(1569)[73] precum și pentru morile de la Stănilești[74], de pe Prut, lângă Huși.Este posibil ca și morile covurluiene să fi avut un astfel de ocol, însă neatestat documentar, deocamdată.

Adesea acestea nu erau simple mori, ci gospodării complexe, care includeau și povarne, sladnițe pentru pregătirea alcoolului și a berii, poate și prisăci, grădini ș.a.[75].Locuitorii satelor de ocol aveau obligația de a asigura buna funcționare a instalațiilor amintite, făcând reparațiile necesare, îngrijind iazurile de unde venea apa, refăcând iezăturile la viituri și reconstruind morile în cazul când erau distruse de războaie sau calamități(inundații, incendii)[76].

În nici un document nu se precizează unde erau amplasate aceste mori, dar C.Cihodaru le-a localizat în satul Chiperești, la vărsarea Bahluiului în Jijia[77].Este, într-adevăr, confluența cu cel mai mare debit de apă din zonă (utilizată și în secolul al XVIII-lea) de fabrica de postav de aici iar așezarea lor exact pe limita dintre hotarul târgului și satele de ocol (pe cursul *actual* al Jijiei), justifică și numele de "morile Iașilor".Localizarea este susținută și de

---

70 I.G.Chirtoagă, *Pagini din istoria unor locuri memorabile,* în "RIM", 2/1990, mai ales p.59-61.

71 *Ispisoace*, III/1, p.91-92.Despre vechimea satului Popricani vezi *DRH*, II, nr.206.

72 *Ibidem,* p.99-101.

73 Const.C.Giurescu, *op.cit.*, p.147.

74 D.Ciurea, *op.cit.*, p.201; pentru morile Corvuiului vezi M.Costăchescu, *Doc.mold.înainte de Ștefan cel Mare*, II, 681-683(1435 sept.1).

75 C.Cihodaru, *op.cit.*, p.61-62.

76 Const.C.Giurescu, *op.cit.*, p.147(vezi și p.248).

77 C.Cihodaru, *op.cit.*, p.171.

modul în care sunt dispuse satele de ocol în legătură cu punctul amintit, după cum vom vedea în continuare.

Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban semnalează un document din 8 aprilie 1548, care a fost emis de Iliaş Rareş de la "Morile Iaşilor"[78].Este semnificativ că acestea erau în funcţiune înainte ca Iaşii să devină capitala Moldovei şi deci înainte de a fi un oraş aglomerat, cu necesităţi sporite.Este ciudat că în secolul al XVII-lea morile Iaşilor sunt desfiinţate, ocolul lor destrămându-se.

Primele sate ce au fost "ascultătoare către morile Iaşilor" apar într-un document din 15 septembrie 1583, prin care Petru Şchiopu voievod, le face danie ctitoriei sale de la Galata, sunt *Mândzăştii* şi *Fâlfoeştii*[79].Despre primul, actul precizează că a fost făcut danie mănăstirii de Iancu Vodă Sasul(1579-1582).Pe amândouă le regăsim apoi întărite în câteva rânduri aceleiaşi mănăstiri, amintindu-se că sunt "pe părăul Jijiei, în ocolul Iaşi".Această din urmă precizare este de domeniul trecutului, întrucât actul precizează, mai jos, că nici *vornicii de târg* şi nici alţi slujitori nu au voie să intre în satele respective.Fâlfoeştii par să fie un sat foarte vechi, întrucât la 20 august 1462, în documentul referitor la satele urmaşilor lui Stoian procelnicul, se aminteşte că satul Ungheni este mai jos de *Fâlfoe,* pe Jijia"[80].

Satul *Moreni* este amintit ca fiind "din ocolul târgului Iaşi", alături de Chipereşti, la 7 aprilie 1636, când amândouă satele sunt întărite mănăstirii Bârnova, de către Vasile Lupu.Un alt document din 9 august 1671, arată că Morenii au fost mai înainte "ascultător de morile din Iaşi", arătându-i-se şi hotarele.În 1701 este întărit mănăstirii Cetăţuia "satul Moreni, pe apa Prutului, cu bălţi de peşte, cu branişte până la Jijia şi *cu ţarină de cealaltă parte a Prutului*"[81].Chiar numele satului sugerează că ocupaţia de bază, sau cea iniţială, a satului a fost morăritul.

Documentul din 1671, citat mai sus, arată că "satul *Dăianii*(de pe Prut) s-a unit cu satul domnesc Morenii, cu care fusese şi mai înainte la un loc, ascultător de morile din Iaşi".Dăienii şi-au pierdut statutul de sat de ocol cu mult înainte de această menţiune, întrucât, la 6 octombrie 1640, Toderaşco mare vornic de Ţara de Jos şi Iorgachi mare vistier, îl dăruiau prietenului lor Andoca(zlătarul).Primii doi sunt greci, "din seminţia lui *Dumitrachi Chiriţă(Paleologul)postelnic", cel care primise Dăienii de la Simion Movilă voievod.*Deci, satul părăsise ocolul Iaşilor în intervalul 1606-1607 în care se încadrează această scurtă domnie.Andoca vinde partea sa din această moşie lui Eustratie, al treilea logofăt(fost clucer) şi soţiei acestuia, Cârstina, (1648) împreună cu 30 de vecini.Eustratie şi soţia sa dăruiesc satul mănăstirii Cetăţuia, în 1671, iar în 1679, tot ei închină acelaşi sat Dăianii, de la Prut, mănăstirii Bisericani[82].

În concluzie putem afirma că ocolul târgului Iaşi a cuprins în jur se 18 sate.Dintre acestea şase au aparţinut ţinutului Cârligăturii: Ivoeştii, Văleşanii, Ezerenii, Găurenii, Petreştii şi Voroveştii, iar celelalte erau situate în ţinutul Iaşilor, precum Leţcanii(?), Mânzeştii, Piscanii, Făureştii, Tomeştii, Ciurbeştii(?), câteva fiind grupate, temporar, în ceea ce a fost *ocolul morilor Iaşilor*: Chipereştii, Morenii, Dăianii, Fâlfoeştii şi Mânzăştii.Aproape toate satele enumerate se hotărniceau pe una din laturi, cu întinsul *hotar al târgului* Iaşi, formând deci un ocol *compact* şi nu unul răsfirat.Au existat şi sate vecine cu oraşul Iaşi, precum Icuşenii, Moimeştii,

[78] Vezi *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, 1969, p.79 şi urm.; documentul este publicat în *DIR*, XVI-I, p.574.

[79] 1583 sept.15, *DIR*, XVI-III, p.232-3(orig.slav); 1956 ian.18, *Ibidem*, IV, p.135-6(trad.rom.).

[80] *DRH*, II, nr.106(orig.slav.).

[81] *CDM,* II, nr.1149(cop.);*Ibidem*, III, nr.2102(cop.); *Ibidem,* IV, p.12(cop.prescurtată), 22 iunie 1701.

[82] 1640 oct.6, *CDM*, II, nr.1459(rez.); 1640 dec.8, nr.1466(rez.); 1644 mart.29, nr.1712(cop.); 1648 oct.31, nr.2053; 1648-49(nov-ian)28, nr.2054(regest larg); 1649 febr.22, nr.2061(rez.); 1671 aug.9, *Ibidem*, vol.III,nr.2102(cop.); 1679 ian.29, *Ibidem*, nr.336(rez.).

Oceanii care, în ciuda poziției lor, nu au făcut parte din ocolul acestuia.Prin satele sale de pe Prut, ale căror moşii se întindeau pe amândouă malurile, ocolul Iaşilor depăşea acest râu spre răsărit, cu câte o jumătate de moşie, până la culmea dealurilor.

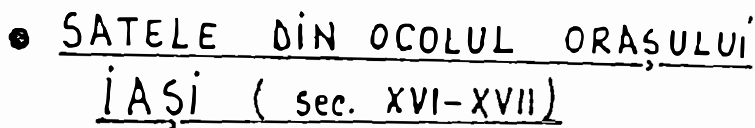
Contrar opiniei că despre aceste sate nu avem informații decât după ce ele părăsesc ocolul domnesc din care făceau parte, putem constata că există date despre situația anterioară includerii lor în propietatea domnească, din veacul al XV-lea şi chiar din cel următor. Se poate astfel observa că satele respective nu au aparținut ocolului domnesc dintru început şi nu au intrat în acelaşi timp în acesta, după cum nici nu l-au părăsit concomitent. Unele, pe care le-am numit, au făcut parte cu totul incidental din ocolul Iaşilor, pentru perioade foarte scurte.Despre altele, precum Mânjeştii, Văcoteştii şi Mihăileştii, deşi erau sate *domneşti* din imediata apropiere a oraşului Iaşi, nu putem decât presupune că au aparținut acestui ocol domnesc, deoarece nici un document nu ne oferă mărturia *directă* a acestui fapt.Despre satele care au părăsit ocolul Iaşilor am arătat că pe cele mai multe le regăsim ulterior în proprietatea mănăstirilor concentrate în regiunea Iaşilor, care au fost închinate la *locuri sfinte*.

Trebuie remarcat şi faptul că ocolul oraşului Iaşi se hotărniceşte cu cel al târgului Țuțora, cu intinsa branişte domnească a Bohotinului şi cu codrii Iaşilor, toate acestea făcând parte, cel puțin la început, din *proprietatea domnească*.

Pe teritoriul ținutului Iaşi au existat şi alte sate domneşti, care nu ascultau de curtea domnească aflată în acest oraş: Bivolarii, Rânghileştii, Dobrăcinii, aşezări aflate la hotarul cu ținutul Dorohoiului, au făcut parte din ocolul târgului Ştefăneşti.Despre alte sate domneşti, precum Căneştii, sau Rujinții şi Golenii[83], situate în diverse zone ale ținutului, nu putem afirma că au făcut parte din ocolul Iaşilor, statutul lor rămânând, deocamdată, incert.Nu ne-am ocupat nici de acele sate care sunt amintite documentar ca "sate din *ocolul* târgului Iaşilor", dar care s-au format, de fapt, pe *hotarul* acestui oraş, mențiunile respective aparținând unei epoci în care noțiunile de hotar şi ocol încep să se confunde.Despre hotarul târgului Iaşi ne propunem însă o cercetare specială, unde problema semnalată mai sus îşi va avea, sperăm, locul cuvenit.

83 *DIR*, A, XVI-III, nr.95, p.76-7; *Ibidem*, nr.65, p.49-50; *CDM*, S.I, p.99, nr.229.

ȚIN. CÂRLIGĂTUREI
ȚIN. IAȘILOR
ȚIN. VASLUIULUI
Prutul
Jijia
Bahlui
Movilenii
Epurenii
Româneștii
Piscanii
Popricanii
Dosadnicii
Icusenii
Medelenii
Sendrenii
Moimeștii
Făureștii
Chișărăii
Procelnicii
Erbicenii
Ivoeștii
Sârbii
Mârzeștii
Cozmeștii
Zăgărancea
Tăuteștii
Oișanii
Tătărenii
Gângureștii
Fâlfoeștii
Răzina
Podu-Iloaei
(Mihăileștii)
Drăgușeștii
Lețcanii
Ocenii
Ungheniii
Cetirenii
Vâlcesenii
Mânzăteștii
Cetirenii
IAȘII
Iuganii
Găurenii
Bosia
Tg. TUȚORA
Uricanii
Cucutenii
Cristeștii
Găurenii
Galata
Vorovеștii
Vlădicenii
Chipereștii
Dăenii
Ezerenii
Hlincea
Tomeștii
Morenii
Horpaz
Bucium
Vocoteștii
Bârnova
Ciurbeștii
Voineștii
Mânjeștii
Ciurea
Petreștii
Mogoșeștii
Piscanii
Bohoti

MIHAI-RĂZVAN UNGUREANU

NOTĂ LA UN PROCES CARE A DURAT O JUMĂTATE DE SECOL: "LOCUL BISERICII BANU"

O bună parte a documentelor bisericii Banu, publicate de părintele Paul Mihail în 1987[1], stau mărturie a unui proces desfăşurat de-a lungul a cincizeci de ani, având ca părţi Eforia municipală şi Epitropia lăcaşului, pentru terenul din strada Lăpuşneanu, teritoriu de drept al bisericii şi, înainte vreme, cimitir patronat de aceasta.Câteva acte au văzut lumina tiparului prin grija neobosită a preotului C.Bobulescu[2], care le-a adunat într-un articol unde pleda pentru evlavia celui considerat de majoritatea criticilor literari ca trubadur al iubirii profane, logofătul Costachi Conachi.Un dosar de la Arhivele Statului Iaşi adaugă noi amănunte la desfăşurarea luptei surde dintre diriguitorii târgului şi "un altar cu blazon" (G.M. Cantacuzino), conflict în care se implică, deseori acoperind rolul principal, marele logofăt "cavaler(ul) Crucii Sfântului Vladimir la grumazi, mădulari la Comitetul Reglementului în Bucureşti la 1828 şi 1829"[3].

Motivul principal al obstinaţiei sale în a păstra lăcaşul, aşa cum se angajase prin promisiunile făcute Mitropoliei, nu trebuie căutat mai departe de intenţiile obişnuite ale unui ins doritor să-şi perpetueze memoria.A făcut-o în scris, folosind, precum Ienăchiţă Văcărescu, slova la valoarea ei publică, a încercat apoi să-şi construiască monument politic în jurul persoanei.Neliniştile dinaintea morţii şi le-a potolit mizând pe o dublă genealogie: una simbolică, anunţată de dispoziţiile-i religioase, şi alta de sânge, pe jumătate contrafăcută.

Argumentele noastre pornesc de la textul primei părţi a testamentului său, unde este invocată biografia individuală pentru a servi memoriei unui întreg neam, pe cale de a se răscumpăra în faţa lui Dumnezeu: "Am socotit de neapărată me datorii a face şi îndeplini neagiunsul părinţilor miai întru cele sufleteşti, căci pentru ce alta decât pentru un sfârşit ca acesta mi-au dăruit Dumnezău înlesnirile di a aduna atâta nămol de averi? Şi pentru ce alta decât pentru atâta mi-au dăruit o singură fiică din trupul meu, pe Ecaterina (zisă Cocuţa), care fiică, după pravoslavnica creştire ce-au avut, nu mai puţin şi după îndemnare de inimă ce ari, negreşit văzând că în patrie sa nu să vede nemica public sau în parte pomenitoriu neamului Conăchesc, nu numai părere de rău nu va avea de cele ce în gios am a rândoi, dar încă mai vârtos să va bucura crezând ca o bună creştină că şi sufletul iai şi al urmaşilor iai au a fi împărtăşiţi şi pomeniţi."[4] Nu a avut un băiat care să-i poarte numele şi a încercat "să falsifice" descendenţa adăugându-i beizadelei Nicolac Vogoride, primul soţ al Cocuţei, numele lui şi transferând aceluiaşi capitalul simbolic al omului politic: încrederea şi cinstea, pe care "nebunul risipitor"[5] s-a grăbit să le

---

[1] Paul Mihail, *Contribuţii documentare la istoria oraşului Iaşi,* în "AIIAI", XXIV, 1987, I, p.415-478 şi 1987/2, II, p.469-533.

[2] *Poetul Costache Conachi ca epitrop al bisericii Banu din Iaşi,* în "Spicuitor în ogor vecin", I, 1-3, 1920, p.35-45 .

[3] Gh.T.Kirileanu, *Testamentul şi pomelnicul marelui logofăt C. Conachi,* în "CvL", XLII, 1908, 12, p.614.

[4] *Ibidem*, p.617. V. şi G. Sion, *Suvenire despre poetul Conachi,* în "Revista contimporană", I, 1873, 1, p.14-29; N. Vogoride-Konaki, *Schiţe din viaţa logofătului Konaki,* în "CvL", XX, 1886, p.791-798; idem, *Prefaţă* la Costache Konaki, *Poesii, alcătuiri şi tălmăciri*, ediţia II, Iaşi, 1888 .

[5] C. Sion, *Arhondologia Moldovei*, ed. Gh. Ghibănescu, Iaşi, 1892, p.160-161.

piardă odată cu averea socrului său.Marea speranță și-a pus-o în legatul simbolic, despre care testamentul sigur mărturisea; până la noi însă, nu a ajuns decât enumerarea avuțiilor moștenite și agonisite, preambul al actelor ctitoricești însemnate, pesemne, în partea dispărută.Din documentele păstrate postum se poate închega motivația atitudinii pioase a marelui logofăt, completând astfel o lacună biografică nemeritată.

Când i s-a oferit Epitropia bisericii Banu, ultima asupra căreia s-a revărsat grija lui Conachi, de către Meletie, pe atunci episcop de Roman (1832), boierul nu a ezitat să accepte, deși recunoștea dificultățile prin care trecea vechiul lăcaș și intuia problemele ce urmau să fie cumva soluționate.Aici se afla înmormântat Manolachi Conachi, fost vornic de Țara de Jos, tatăl poetului [6], Gheorghieș Conachi și , din 1827, sora mai mare a poetului, Ecaterina, soția lui Ioniță Sturza de la Oboroceni.Ultimei, cât a trăit, i-a acordat un asemenea respect încât, pentru că se opunea căsătoriei cu Zmaranda, văduva agăi Petrache Negri și fiică a spătarului Manolachi Donici din Chișinău, Conachi a acceptat să amâne însoțirea până după moartea ei.Și aceasta din urmă, Zulnia poeziei dulcege semnată de marele boier, a fost îngropată la Banu, la 13 octombrie 1831[7].Alți membri ai familiei sunt îngropați în capitală și nu ne îndoim că, pentru poet ca și pentru boier, locul pe care se ridica orașul nu merita să-și schimbe topografia, ci trebuia păstrat neatins din considerație față de liniștea veșnică la care au dreptul muritorii.Biserica Sfântului Spiridon adăpostește trupul unui unchi al său, Constantin, mort la 1 mai 1803, iar osemintele altei surori, Theodosăica (Ileana), căsătorită cu poetul Alecu Beldiman, se odihnesc la Tălpălari.[8] Pentru Conăchești, Iașii reprezintă o uriașă gropniță de familie.În oferta făcută de Meletie, apropiat al lui Manolache Conachi, ba, printr-o ciudată întorsătură a sorții, chiar și datornic lui, au cântărit mult atitudinea pioasă a boierului și râvna sa ctitoricească[9].Alături de el a fost rânduit epitrop și logofătul Constantin Canano.Din momentul în care Meletie, prim epitrop, cedează ingerințelor Eforiei, doritoare să facă o piață publică pe locul ce aparținea bisericii (*y compris* zona afectată cimitirului), se declanșează procesul ale cărei documente întregitoare le înfățișăm mai jos.Din desfășurarea lui, din considerarea tuturor datelor care îl atesta pe marele logofăt și cavaler ca om cu deplină statură morală și respectuos față de Dumnezeu și de cuvântul dat, se desprinde cu claritate, întreaga personalitate a lui Conachi, prea conștient de menirea lui pământeană.

Litigiul nu a putut fi rezolvat pe loc, deși Conachi a sperat că disputa se va stinge odată cu înfățișarea probelor evidente, crezând poate că modelul de civilizație pe care-l vedea plămădit de teutoni și susținut de limba germană[10], validat de tulburările mijlocului de veac, va triumfa și la Dunăre și, prin intermediul lui, vor fi curmate abuzurile.Scrisoarea din 5 februarie 1841, adresată mitropolitului Veniamin Costachi, vărul său matern, este o mostră de enervare picurată în scris.Atât de apăsătoare ajunsese situația bisericii și atât de nerușinat amestecul felon al lui Meletie, încât Conachi amenința cu mutarea osemintelor familiei sale în cimitirul romano-catolic, unde rămășițele ar fi fost ferite de năpasta urbanizării[11].Violentul limbaj a făcut ca misiva să fie frecvent citată în proces ca probă a stării insuportabile în care se afla lăcașul.Tot acum, logofătul cere mitropolitului să se dea Epitropiei alte "obrază pe care poporănii vor alege între dânșii"[12], solicitare ce revine în corespondența dintre cei doi, chiar dacă

---

6 Cf. *Pomelnicul Conăcheștilor*, în Gh.T.Kirileanu, *op.cit.*, p.612; vornicul a murit la 17 martie 1803.

7 *Ibidem, loc.cit.*

8 *Ibidem, loc.cit.*

9 C. Bobulescu, *op.cit.*, p.43, doc.1.

10 Cf. *Scrisoarea lui Conachi cătră Mitropolitul Veniamin despre învățăturile din Moldova* în *Poesii...*, p.336. V. și C.Buse, *Pe marginea unui manuscris a lui Costache Conachi,* în "RA", X, 1967, 2, p.225 (*Privire politicească a Evropii toate din anul 1825*).

11 P. Mihail, *op.cit.*, II, p.491-492.

12 *Ibidem,* p.492.

Veniamin, după ce îi dă satisfacție logofătului prin îndepărtarea lui Meletie, încearcă să o facă uitată.Nu ştim motivul pentru care o asemenea propunere îl stânjenea pe mitropolit; poate că avea propriul candidat.Cert este că poetul dispunea de un argument fără cusur: ca să înzestreze monumentul cu acareturi aducătoare de venit, îi trebuia "un tovarăş alergător întru cele ce au a să face zidiri şi altili"[13].În fine, se face alegerea, iar vrednic urmaş îi va fi căminarul Filip Scorțăscu, trăitor în mijlocul mahalalei Pavețoaiei, între "calici" şi probabil filantrop recunoscut de către membrii breslei săracilor, care patrona biserica[14].În cele din urmă s-a văzut că noul epitrop, ales în prejma verii lui 1841[15], ştia să se achite de îndatoriri şi, după dispariția modelului său etic - poetul Conachi, s-a transformat într-un clironom fără portofoliu, moştenitor şi împlinitor al diatei simbolice.

Corespondența care circula între Departamentul din Lăuntru, al Lucrărilor Publice, Secretariatul de Stat şi Sfatul Cârmuitor, Costache Conachi şi Veniamin în tot cursul anului 1841, poate fi închegată din actele risipite la C.Bobulescu şi Paul Mihail.Lor le adăugăm, pentru acea vreme şi pentru deceniul următor, documentele găsite de noi în Arhivele Statului din Iaşi, fond *Secretariatul de Stat*, dosar 922/1841-1855.Bunăoară, primul enumeră punctele scrisorii din 5 februarie 1841, trimisă lui Veniamin, apoi reprodusă Departamentului din Lăuntru şi retransmisă Sfatului Cârmuitor.Aşa cum se aranjaseră lucrurile, exista deja un plan al dughenilor întocmit de arhitectul oraşului, M.Niciman[16], se aprobase folosirea exclusivă, de către biserică, a teritoriului disputat, cu condiția ridicării dughenilor în termen de doi ani.Ceea ce mai rămânea de rezolvat era chestiunea epitropului ales de poporeni.

Chiar şi în stadiul avansat al lucrărilor de amenajare au existat piedici, în bună parte independente de epitropi.Devizul era finalizat, Mihai Sturza încuviințase construcția caselor (f. 3-4), însă foarte curând promisiunile sunt uitate şi locul iarăşi uzurpat de Eforie.Al doilea document oferă şi prima referință la testamentul lui Costache Conachi, pe care Filip Scorțăscu, personaj principal al dramei, l-a cunoscut în amănunt.El aminteşte de dania făcută "cu mărginiri de blăstămuri", ca şi de silita expropriere a terenului, inutil răscumpărată prin plata unui bezmăn anual de 100 de galbeni(f.5).Domnul Grigore Ghica dispune redeschiderea cazului şi, în consecință, Sfatul Domnesc va cere Departamentelor din Lăuntru şi al Averilor Publice înfățişarea cu actele doveditoare (f.5-7, 16.04.1851; 30.04.1851).Departamentul din Lăuntru şi cel al Lucrărilor Publice remit Sfatului Cârmuitor rapoartele cerute (f.8, 9), pe care aici le găsim în pozițiile 3 şi 4.Este adusă în discuție întemeierea juridică a exproprierii: articolele 73 şi 74 din Regulamentul Organic (greşit citate în alte acte), al căror text rezumat este consemnat în f.9[17].

Al cincilea act este publicat şi de părintele Mihail[18] şi se referă la hotărârea Divanului Obştesc privitoare la dreptul Eforiei de a dispune de acel loc (f.13), decizie următoare unei jalbe a căminarului Scorțăscu către domn, dată la 3 mai 1852[19].Însă epitropul nu pierde prilejul de a ataca sentința Divanului şi redactează o altă jalbă două zile mai târziu, la 9 iunie 1852 (f.16, actul al şaselea), contestând deciziile atât în fond, cât şi în formă.Insistentele recursuri ale căminarului determină trimiterea vel logofătului Costache Sturza într-o anchetă definitivă a

---

13 C. Bobulescu, *op cit.*, p.43-44, doc.2.

14 V. şi Gh. Ghibănescu, *Breasla mişeilor şi locul calicilor din Iaşi*, în "Ioan Neculce", fasc.4, 1924, p.81-111 şi P.Mihail, *op.cit.*, I, p.418-419.

15 C. Bobulescu, *op.cit.*, p.45, doc.5; Conachi încă mai solicita alegerea epitropului.

16 P.Mihail, *op.cit.*, II, p.492-493.

17 Păstrarea unei distanțe, cu rol de protecție, între monumentul arhitectonic şi orice altă construcție reprezintă un principiu elementar de igienă a locului.Atunci era piesă în proces, iar astăzi constatăm că nu mai are deloc valoare normativă (vezi cazurile bisericilor Trei Ierarhi, Sfinții Împărați Constantin şi Elena, Sfântul Lazăr, al mănăstirii Barnovschi).

18 *Analele Parlamentare ale României*, XVII, 1852, II, Bucureşti, 1915, p.110-111, doc.79; editat şi de P. Mihail, *op cit.*, II, p.524.

19 *Ibidem*, p.522-524.

cazului, iar raportul este redactat la 3 mai 1853 (f.19-21v.,actul al şaptelea).Documentul include şi un perilipsis al scrisorilor şi actelor de care dispunea epitropul; câteva dintre ele se conservă doar în acest rezumat.Sfatul Administrativ Extraordinar, se menţionează în "Jurnalul" încheiat la 19 mai 1853, nu-şi arogă competenţe pentru rezolvarea litigiului (f.23) şi înaintează raportul lui Costache Sturza Divanului Obştesc.Hotărârea acestuia din urmă dă câştig de cauză Epitropiei (5.07.1853) şi, practic, procesul urma să se încheie aici(actul al optulea).Însă Catinca, doi ani mai târziu, nu împlineşte dorinţele tatălui ei şi-l obligă pe Scorţăscu să apeleze, în lipsa altor posibilităţi, la autoritatea armatei de ocupaţie, doar-doar o va întoarce pe Cocuţa la bunele purtări faţă de Epitropie[20].Disputa a continuat de-a lungul întregei jumătăţi de veac XIX şi i-a amestecat pe A.D.Xenopol, ca avocat al statului, întreaga familie Mârzescu, descendenţi ai unuia din preoţii lăcaşului din timpul ultimilor ani ai lui Conachi şi mulţi alţii[21].

Revenind la testament, să adăugăm că, în afară de blestemuri, mai ştim că logofătul s-a îngrijit de daniile făcute la două biserici din Iaşi (vezi raportul lui C.Sturza): Prapadoamna şi Curelari, unde s-a mai zidit câte ceva tot în numele binefăcătorului.Locul aflat în litigiu fusese umplut, după 1841, de barăci şi Departamentul Lucrărilor Publice, când a aprobat Eforiei dărâmarea lor cu ajutorul arestaţilor (f.28 v.), a motivat invocând pericolul de foc, ca, în raportul din 4 iulie 1851, să alăture o altă explicaţie a interesului pentru terenul în cauză: vinderea lui şi cumpărarea "unui otel de vil ocolit de o piaţă îndemănatecă" (f.9).Un alt punct înspre care s-au dirijat atacurile autorităţilor municipale este reprezentat de încasarea regulată, fără vreun refuz, a embaticului anual.Întâmplător, pe o filă a dosarului, între f.30 şi 31, este notat echivalentul sutei de galbeni, la cursul anului 1853, 2240 de lei, 23 de parale şi 1 ban, un leu fiind egal cu şapte parale, adică patruzeci şi nouă de bani.

Cât de multe ambiţii, promisiuni nerespectate, datorii morale neîmplinite transpar din dosarele procesului se observă şi la o privire superficială.Filip Scorţăscu, de exemplu, ajunsese să-i duşmănească pe toţi adversarii proprietăţii de drept a bisericii, astfel încât Mihai Sturza, care nu ţinuse cont de doleanţele răposatului logofăt şi de jalbele ulterioare ale căminarului, nu are numele amintit nicăieri, iar, pentru a-l desemna, se foloseşte o expresie metonimică ("procatohul Înălţimii Voastre") echivalentă cu *damnatio memoriae*.Să nu fie aceasta încă un reflex al felului în care s-a impus "discipolilor morali" logofătul Conachi, el însuşi un caustic şi un nestăpânit ? Iată, însă, că nu se ţinea cont de conduită în cazurile care implicau datoria sfântă de a lăsa ceva nepieritor în urmă.

1. *1841, martie 14.* Referat adresat Sfatului Administrativ de către Departamentul din Lăuntru în pricina locului reclamat de logofătul Costache Conachi, şi alcătuit în urma intervenţiei mitropolitului Veniamin Costache.

F. 1

Doclad la Sfat
Secţiia al 3-le
No 5236
1841 mart(ie) 14

Inalt Preosfinţitul Mitropolit, prin adresul de supt no.338, încunoştiinţând pi

[20] Scrisoarea către aghiotantul imperial şi comisarul pentru Principate, baronul de Budberg, în C. Bobulescu, *op.cit.*, p.41-42.

[21] P. Mihail, *op.cit.*, II, p.522-530.

Dipart(ament) că d(umnealui) logofătul Costachi Conachi îndemnat de evlavie şi osăbite priincioasă plecări ce hrăneşti pentru besărica cu hramul Tuturor Svinţilor numită Banul, unde răpousatele neamuri a(le) dum(nea)lui sint îngropati, prin scrisoare către Preosfinţie Sa din 5 fevr(uarie) au făgăduit şi s-au îndatorat în doi ani a faci dugheni pi locul di piste uliţă a acei bisărici, undi astăzi să găsăşte o casă ţânută în chirie de d(umnealui) post(elnicul) Costachi Racoviţă, zâcând că să îndatoreşti a faci asămine dugheni în folosul bisăricii şi pentru ca acestu loc, împreună cu ograda bisăricii pominite, esti pomăzuit pentru înfiinţare de piaţă, deşi Dipartamentul, prin al său doclad către Obşteasca Obicinuită Adunare, acum în urmă au arătat că nu ar fi trebuitori, însă aceasta au zis-o numai acum deodată.Apoi Inalt Preosfinţia Sa în privire însămnatii pagube ce s-ar pricinui bisăricii, când din aşa împregiurări s-ar împiedeca pi log(o)f(ătul) Conache de la împlinire făgaduinţii

F. 1v. ce au dat a faci dughene, mai ales ca această bisărică, precum de obştie ar fi ştiut, să găsăşti foarti strâmtorită, în întâmpinare cheltuielilor ei şi numai cu un aşa prilej ar pute să s(e) înlesnească, au mijlocit ca să s(e) scoată cu totul şi pentru totdeauna pominitul loc împreună cu ograda bisăricii din catigoriia pomăzuirii pentru piiaţă, lăsându-să slobod spre facire dughenilor di către d(umnealui) log(o)f(ă)t(ul) Conache.Asămine dar mijlocire a Inalt Preosfinţiei Sale, Departamentul o supune cunoştinţă Sfatului spre hotărâre şi dezlegare urmării.

Cantacuzin vel log(o)f(a)t

2. *1851, aprilie 15.* Jalba căminarului Filip Scorţăscu, epitropul bisericii Banu, către domnul Moldovei, Grigore Ghica, în chestiunea retrocedării locului transformat în piaţă publică.

F. 5 Preînălţate Doamne,

Intre puţânile ce ari bisărica epitropivsâtă de către gios iscălitul, cu hramul Duminicei Tuturor Sfinţilor, numită Banu, din capitaliia Eşii, acel mai însămnat loc esti unu loc din Uliţa Mari di la deal de casăle dumisali spataru(lui) Mihălachi Cantacuzin.Acest loc, fostul domn procatohul Inălţimii Voastre, după sângură a sa voinţă împrotiva tuturor legilor şi formilor, au regularisât a să lua pentru piiaţă cu închipuire de a să da bisăricii, suptu numi de dispăgubiri pentru vechime(e), câte una sută galbeni pe anu.O aşa regularisâri fiind pricinuitoare de o sâmţâtoare şi dărâmătoare păgubire pentru bisărică, Epitropiia de îndată au reclamat şi în urmă iarăş(i) au adaos mai multe reclamaţii cerându îndreptare.Dar acolo unde gios iscălitul aşteptam doritul rezultat potrivit legilor, acum lăturalnic m-am pliroforisât că Sfatul Orăşienesc între prop(r)ietăţile sale, cari el au proectat a să vinde de veci, au însămnat şi însuş(i) locul pomenit.Apoi fiindcă acestu loc esti dreaptă propieta a bisăricii, dănuit de către ctitor cu mărginiri de blăstămuri a nu să înstrăina nici odinioară, şi Orăşănescul Sfatu nu ari nici un fel de titlu legiuit asupra lui, eu dar, ca epitrop aceştii bisărici, priimăsc îndrăzneală a mă adresa către Inălţimea Voastră, rugându-vă întru tot supus plecat, să binevoiţi a lua în priviri legiuitile drep(tă)ţi ce au a-

ceastă bisărică, şi cu milostiviri să daţi a Voastră Inaltă poruncă unde să cuvine pentru a să opri o asămine nedreaptă întreprindere a Sfatului Orăşăenesc şi a să înapoi locul în desăvârşâta dispoziţiia bisăricii, aceea ce sângură esti dreaptă prop(r)ietare după ctitoriceştile acturi de dănuire ce păstrează.

1851 apreli 15

A Inălţâmii Voastră
prea plecat(ă)
slugă
F(ilip) Scorţăscu cămin(ar)

3. *1851, iulie 23.* Referatul înaintăt Sfatului Administrativ de către Departamentul din Läuntru în legătură cu motivele ocupării locului revendicat de Epitropia bisericii Banu.

F. 8 Referat Sfatului a (l) Departamentului din Lăuntru
Secsiea I-a
No 16 561
1851 iuli(e) 23 zile

Secretariatul Statului, pe temeiul închierei făcută de Sfat cu adresa no.1194 din 30 april(ie) anul corent, mijlocind a să împărţi şi temeiurile după care s-ar fi luat în stăpânirea Sfatului Orăşienesc a(l) capitaliei locul bisericei Banului din prijma casălor d(umnealu)i spat(a)r(ului) Mihălachi Cantacuzin, Depart(amentul) are cinste a comunica Sfatului Cârmuitor că la anul (1)846, simţindu-să multă trebuinţă de a să înfiinţa două pieţi publice spre a sluji de toată înlesnirea orăşănilor, una s-au chibzuit pe locul propus, pentru care în temeiul art(icolului) LXXI, secsia IIIa, anexa liter(a) H din Regulamentul Organic, prin anaforaoa cu no. 3089, cerându-i încuviinţarea fostului domn, cu mijlocire a să plăti bisericei câte 100 galbeni ca embatic anual din Casa Eforicească, aceeaş(i) anafora la 15 fevruar(ie) 1846 au câştigat Inaltă Intărire, de când până acum locul să dispozază de cătră Sfatul Orăşienesc, şi tot el urmează regulat şi cu plata embaticului cătră Epitropiea bisericei, precum din raportul cu no. 1226 să ia încredinţari, şi cu toate că d(umnealui) căminar(ul)

F. 8 v. Filip Scorţăscu ca epitrop s-au încercat în mai multe rânduri a disfiinţa asămine dispoziţie, însă precât din acte să vede, niciuna din propunirile d(umnealui) nu i s-au considerat în priivirea neapăratei trebuinţi pentru înfinţarea de piiaţă, şi mai vârtos că embaticul regulat a să plăti s-au fost chibzuit după preţurile politicite atuncea încă mai folositori.

Aceste fii(n)d lucrurile în cazul de faţă, rămâne ca Cârmuitorul Sfat să regulezi aceea ce va găsi de cuviinţă asupra cerirei ce din nou au adresat d(umnealui) căminar(ul) Scorţăscu.

(SS) Indescifrabil

4. *1851, iulie 4.* Referatul Departamentului Lucrărilor Publice către Secretariatul

de Stat în legătură cu motivele ocupării locului revendicat de Epitropia bisericii Banu.

F. 9 Departamentul Lucrărilor Publice al Prinţipatului Moldaviei
Secţia III-a
No 2637
Anul 1851 luna iuni(e)·(*sic*) 4
Iaşii

Onorabilului Secretariat de Stat,

Pe temeiul mijlocirei onorabilului Secretariat prin adresa no. 1195 de a i să împărtăşi ştiinţă dispre titlurile cu care Sfatul Orăşienesc al capitaliei disposază astăzi de locul aflător în faţa bisericei Banului şi proiectează vânzarea lui împreună cu alte proprietăţi a(le) sale, fiindcă din actele trădate Depart(amentului) acestuia (la) înfiinţarea sa, nu s-au putut căpăta (cu)venita lămurire, apoi asemene ştiinţă s-a cerut de la Sfatul Municipal prin ofiţia no.2133 şi din din împărtăşirea lui no. 933 urmată acestia, se ie încredinţare că acest loc s-au trădat în desposiţia Eforiei pentru a sluji de piaţă publică după domneasca hotărâre cuprinsă în poronca Depart(amentului) din Läuntru din 18 fevruar(ie) 1846, no. 3515, pe temeiul art(icolului) 73, secsia 3a din Reglementul Organic, care rosteşte:

"Mănăstirile, bisericile care după a lor sfiinţire şi formă zidirei trebuie să înfăţoşeze o privală măreaţă, şi mai ales acele ce nu sânt cu zid încungiurate, trebue să se descurce de toate bojdeucele, acele care nu numai ascund a lor privală, dar încă şi prin apropierea lor pun în

F. 9 v. primejdie pe aceste lăcaşuri dumnezăeşti; drept aceia, domnul împreună cu Obşteasca Adunare vor hotărî care din acele mănăstiri şi biserici pot sluji de piaţă, şi totodată se va face şi închipuire pentru despăgubirea acelor ce au făcut binale de piatră sau cărămidă cu embaticuri de veci",cu îndatorire ca Eforia să plătească anual embatic de una sută galbeni din capitalul eforicesc, care embatic în tot anul de atunce s-au şi răspuns fără răşluire.In adăogire, ce de vreme ce Eforia oraşului au plătit şi plăteşte încă anual embatic către biserică, apoi s-au socotit în drit a trece acel loc împreună cu alte proprietăţi a(le) sale pentru cumpărarea unui otel de vil ocolit de o piaţă îndemânatică, fiind pentru biserică tot aceeaşi de va fi piaţă chiar pe acel loc ori aiurea, căci interesul ei este a-şi ave embaticul anual vecinic asigurat, iar pentru Eforie fiind o povară zădarnică de a purta un asemene împovărător embatic pentru un loc care nici până astăzi (nu) este regulat în piaţă, şi prin urmare după starea în care până acum se află, nici Casei Eforiceşti (nu) slujeşte de folos, nici politiei de înfrumuseţare.

Cantacuzin

5. *1852, iunie 7.* Hotărârea Divanului Obştesc în pricina locului uzurpat de Eforie.

F.13 Priînălţate Doamne,

Divanul Obştesc au primit jalba Epitropii bisăricii numită Banu, cu Inaltul Vostru apostil, prin cari ceri di a i să înapoi un locu al bisăricii ci cu nedreptate i s-ar fi luat de Eforiea Oraşului pentru înfiiţare de piaţă, şi luându-o în dibataţie au avut în privire lucrările de mai înainte făcute di Sfatul Cârmuitoriu şi Dipartamentul din Lăuntru, şi cu majoritate glasurilor au găsit că prinţipul ecspropiiaţăi fiind rostit prin art(icolele) LXXIII şi LXXIV, anexa liter(a) H din Organicescul Reglement, luare de către Eforie a acestui loc să vedi a fi după lucrările hotărâtoare di mai înainte, în privire nivoi(i) ci să sâmţă în înfiinţare de pieţă.După asămine împregiurări, Divanul nu găsăşti de cuviinţă a să lua acel loc îndărăpt di la Eforie, iar încât să atinge de preţul

F. 13v. bezmănului, să va apleca articurile ţitate mai sus.

Pentru cari cu tot răspectul să aduce la cunoştinţa Inălţâmii Voastre spre ce disăvârşită hotărâre.

A(le) Inălţâmii Voastre

Plecate slugi

I.Suţu, N.Mavrocordat, C.Ghica, G.Cuza, I.Rosăt, A.Donici, A.Catargiu ş.a.

No 54
1852, iunie 7 zile

6. *1852, iunie 9.* Jalba căminarului Filip Scorţăscu adresată lui Grigore Alexandru Ghica, domnul Moldovei, prin care se cere casarea hotărârii luate de Divanul Obştesc.

F.16 Preaînălţate Doamne,

In pricina locului bisăricii Banu, care fără nici un titlu legiuitu să dispozază de către Eforiia orăşăniască, după jalobile Epitropii aceştii bisărici pe care Inălţâmea Voastră a şi binevoit a o îndrăpta Obştescului Divan, acel Divan au intrat în deliberaţie, dar a(l) lui majorita(r) număr de optu, între care esti onorabilul Sfat asupra căruia au urmat tânguire, prin înscrierea ce au făcut, deşi ţintează articuleri şaptizăci şi trei şi şaptizăci şi cinci, secsiia al 3[le], anexa litera H din Reglementu, însă, ca să învăluiască adivărul, tace textul acelor artic(ole), cari esti tocmai în sprijinire dreptăţilor bisăricii, căci prin artic(olul) 73, să pozvoleşti a să disfiinţa numai bojdeucile sau bărătcile aceli cari prin apropierea lor ar astupa privala bisăricilor, şi aceea la bisăricile aceli ce nu vor fi cu zâdu încungiurător, iar în pricina de faţă urmează cu totul împrotivă, pentru că casa ce au fostu pe locul pominit şi s-au dărâmat de către Eforii nu au putut împiedica privala bisăricii, fiindu locul în depărtari piste drum de Uliţa Mari, pe lângă casăle dum(nea)lui spatar Mihălachi Cantacuzin, şi bisărica încă dinspre uliţă esti încungiurată cu zâdu, mai vârtos că cuprindirea acestui articul de mai înainte s-au şi îndeplinit.Pentru că Obşteasca Adunare de mai înainte, împreună cu domnul, au hotărât pentru piaţă obştăşti locul a patru măn(ăs)tiri, anumi arătati prin încheierea sa din patru fevruarie a anului 1841, prin urmare în puterea aceluiaş(i) artic(ol), nici esti competentă Eforiia a mai ocupa alte locuri de piaţă fără iarăş(i) asămine formalita, cu încuviinţări de către Obşteasca Adunare şi întărire(a) domnului.Si iarăş(i) artic(olul) 75 pentru locurile ce s-au regularisât a slujâ de piaţă publică legiueşti ca Eforiia să să învoiască

F.16v. cu prop(r)ietarii prin buna lor priimire, iar pentru locul pominit, nici au gândit Eforiia a să învoi, ba nici măcar au fostu întrebată Epitropiia, ci numai după sângura vrointa ocârmuirii din ace vremi s-au luat, şi cu totul împrotiva rostirii acelui paragraf, cari ari înțălegirea sa întru plată de o învoire slobodă între prop(r)ietar şi Eforiia, iar nu arbitrală precum au urmat întru aceasta.Pe lângă aceste(a), Divanul prin aceeaşi închieri zăce că ar fi lucrări hotărâtoare de mai înainte în ace(a)stă pricină, fără a vroi să le rostească anumi ce fel de lucrări, pentru cari Epitropiia să găsăşti sălită a lămuri şi întru aceasta că chiar lucrările de mai înainte sântu sprijinitoare dreptăților bisăricii, căci dacă Eforiia sau Departamentul din Lăuntru sau şi sfatul au întins vreun fel de întreprinderi împotriva dreptății şi a bunii cuviinții, acele fără îndoială nu pot ave nici un temeiu.Iar cât din parte disființatei Obşteşti Adunări, cari au avut puteri legiuitoari, nu numai nu esti vreo închieri pentru luare locului pominit a(l) bisăricii, ce mai ales esti închieri hotărâtoari de la anul 1841, luna marti(e) 8, din della aflătoare la Arhiva Statului de la fila 303, din povodul docladului însuş(i) a(l) şefului Departamentului din Lăuntru din ace vremi ca să nu iai acel loc, ci să rămâe slobod locul în dispoziția bisăricii, fiindcă nu este trebuitoriu.Deci Epitropiia chemată de a sa datorie şi pătrunsă de dureri a privi stăruințile sale de atâția ani zădarnice, aceli mai ales care sântu numai şi numai pentru sprijiniri dreptăților unui dum(ne)zăesc lăcaş, iar nicicum pentru vreun interes personal, îndrăzneşti a năzui iarăş(i) la iubiri de dreptăți şi milostivire Inălțămii Voastre, şi vă roagă plecat să binevoiți pe de o parte, a lua în privire vederatile dreptăți a(le) bisăricii, iar pe de altă parte, a considera cu Inalta Voastră înțălepciune ca în tratațiia acestui predmet de către Obşteascul Divan, deşi s-ar păre un fel de majorita a numărului de optu ce au iscălit închierea, dar în adivăr majoritaoa trebui a să cunoaşte în favorul bisăricii, pentru că din acei optu scoțându-să patru, adică mădulările Sfatului, care ca pârâți pentru nepotrivitile lucrări ce de mai înainte au întinsu în pricina din contra Reglementului,

F.17 nu au putut decât a-ş(i) sprijini însăş(i) lucrările lor, aceli de mai înainte, rămân fără asămine catigorie numai patru, cari sântu mai puțini decât numărul de şasă a minoritali, ce nu s-au unit cu ace închieri pentru că au cunoscut o abătută din dreptăți şi din buna cuviință.Şi după nişte aşa împregiurari, pentru a nu să înválui cu mai multă prelungire dreptățile acestui dum(ne)zăesc lăcaş, să vă milostiviți a poronci hotărâtori de a i să înapoi dreptu locul său ctitoricesc, pentru care prin actile dănuitorilor să şi cuprindu înfricoşați blăstămuri asupra acelor ce ar unelti în orice chip înstrăinare lui, şi în care razămă tot prilejul la întâmpinare neapăratilor cheltuele pentru Sfintile slujbi.

A Inălțâmii Voastre
Pre plecatu şi
supusă
slugă
F(ilip) Scorțăscu m.p.

1852
iunii 9 zâle

7. *1853, mai 3.*Raportul semnat de Costache Sturza vel logofăt către Grigore

Ghica, domnul Moldovei, în pricina locului uzurpat de Eforia oraşului.Actul enumeră etapele cercetării şi dovezile aduse de fiecare dintre părţile implicate.

F.19 Preînălţate Doamne,

După verbala însărcinare ce Inălţimea Voastră aţi binevoit a pune asupră-mi, de a intra în voroavă cu epitropul bisăricei numită a Banului, d(umnealui) căm(ina)r Filip Scorţăscu, şi a chibzui mijlocul dispăgubirei cuvenită aceştii bisărici pentru locul ei ctitoricesc ce s-au luat de cătră Eforia orăşănească, care loc este în prijma bisăricei piste drum de Uliţa Mare, pe lângă casăle d(umnealui) spat(a)r(ului) Mihalachi Cantacuzin, eu am chiemat la mine pe căm(ina)r(ul) Scorţăscu, dar totodată am găsât de trebuinţă a face cercetare şi a mă lămuri cu toată scumpătatea despre împregiurări, şi precum din acte şi din osăbite dovezi înfăţoşate de d(umnealui) epitropul am docloşât adevărul, priimesc îndrăzneală a supune I(nălţimii) V(oastre) următoarele:

a. La anul 1841, Departamentul, prin proectul ce au făcut pentru locurile ce să socot potrivite a slujă de piiaţă publice aice în capitalie, care proect au fost dat în deliberaţia foastei Obşteştii Obicinuitei Adunări, au însămnat între altile şi locul pomenit a(l) bisăricei Banului, dar în acelaş(i) anu, mai înainte de a face Adunarea vreo hotărâtoare închiere întru aceasta, tot Depart(amentul) prin referatul său au supus Adunărei că acel loc nu este trebuitori, după care au şi rămas de atuncea slobod în dispoziţia bisăricei prop(r)ietare.

b. Cătră sfârşătul anului 1845, iarăş(i) s-au cerut acel loc pentru piaţă publică, şi la fevr(uarie) a anului 1846, după o sângură

F. 19v. Anafora a Dip(a)r(tamentului), încuviinţată de către procatohul I(nălţimii) V(oastre) fără învoirea bisăricei prop(r)ietare, s-au regularisât a să lua locul cu plată anuală de una sută galbini, supt nume de bezmăn, din veniturile eforiceşti, în urmarea căria regularisări s-au şi dărâmat de către Eforie casa ce să găsă pe acel loc, cu toate heiurile ei.

v. Epitropia bisăricei nu au contenit a reclama întru aceasta prin a(le) sale jalobi cătră domnul din ace vreme, procatohul I(nălţimii) V(oastre), nu mai puţin şi mitropolitul de atuncea au făcut multă stăruinţă pentru îndreptarea acestui lucru, dar toate au fost în zădar, şi regularisârea însămnată mai sus ş(i)-au avut lucrarea ei cu ţinerea locului de către Eforie, însă acei hotărâţi una sută galbini pe anu Epitropia niciodată n-au vrut a-i priimi, decât numai slujâtorii bisăricei au urmat a-i lua, după neurnita nevoe în care să găsă, pentru că nu din lipsa celor neapărat trebuincioasă să se închidă cu totul bisărica, cu încetarea dumnezăeştilor slujbi într-însa.

g. In sfârşât, în această fericită epohă a ocârmuirei I(nălţimii) V(oastre), după din nou reclemaţii a Epitropii bisăricei, binevoind I(nălţimea) V(oastră) a recomăndui această pricină în deliberaţia Divanului At-hoc (*sic*), majoritaoa aceluia, încheiată numai de opt mădulari, prin închierea sa din 3 iunie a anului 1852, pe care I(nălţimea) V(oastră) aţi binevoit a o încuviinţa, zice că nu găsăşte de cuviinţă a să lua îndărăpt acest loc de la Eforie, răzămându-să ea pe articurile 73 şi 74 din Reglement, secsia al 13[le], anexa lit(era) H, adăugând că încât să atingea de preţul bezmănului, să se aplice însuşi aceşti ţitaţi articole, şi

d. Asupra aceştii închieri a majoritalii Divanului At-hoc(*sic*), Epitropia bisăricei

s-au tânguit prin osăbită jalobă către I(nălțimea) V(oastră), arătând între altile, că articurile din Reglement pomenite mai sus, pe care să razămă ace închiere, nu sânt nicicum potrivite a să aplica în acest caz, fiindcă ele cuprind numai despre bojdeucile care ar ascunde privala bisăricilor, şi aceasta încă la bisăricile ce nu ar fi cu zâd încungiurate, iar casa ce au fost pe locul pominit şi s-au dărâmat de către Eforie nu au putut nicicum a împiedeca privala bisăricei, fiind locul în depărtare de la bisărică piste drum de Ulița Mare, pe lângă casăle d(umnealui) spat(a)r(ului) Mihalachi Cantacuzin, şi bisărica încă despre uliță este încungiu-

F.20 rată cu zid, precum despre această arătare a Epitropii că este adevărată ne-am încredințat şi însuşi gios iscălitul acum după luarea aminte ce am făcut pe de o parte, la cuprinsul țitatelor articule din Reglement, iar pe de altă parte, la poziția locului.

Această până aice încât să atinge de dreptățile ce are bisărica asupra locului pomenit, despre care asămine dreptăți şi chiar însuşi I(nălțimea) V(oastră) v-ați lămurit în sfârşit, precum despre aceasta ați binevoit verbal a arăta gios iscălitul, iar apoi din osăbitele dovezi ce mi-au înfățoşat epitropul bisăricei, căm(ina)r(ul) Filip Scorțăscu, m-am lămurit încă că răp(o)s(atul) lo(g)of(ăt) Costachi Conachi, prin mai multe a(le) sale înscrisuri, s-au îndatorit a zidi asupra locului pomenit binale de un însămnat venit, în folosul bisăricei, având răp(o)s(atul) pregătite pe formă şi planul unor asămine binale şi sânet de cheltuială ce trebue să facă cu zidirea lor, însă tocmai când au fost pusu în lucrare adunarea de material pentru începirea lucrului, către sfârşătul anului 1845, s-au văzut împiedecare, cerându-să atunce locul pentru piață publică.Răp(o)s(atul) s-au luptat îndestul prin adresație către ocârmuirea de atuncea pentru a înlătura o asămine stavilă, care îl opri de la împlinirea dorinței sufletului său în săvârşârea unei binefaceri plăcute lui D(umne)zeu, dar au fost în zadar, şi nu târziu dupa aceea, moartea săcerându-l dintre cei vii, au contenit tot feliul de înaintări în predmetul zidirii binalilor, despre care aceste, pentru mai deplină încă încredințare şi a însuşi I(nălțimii) V(oastre), eu priimesc îndrăzneala a însămna aice mai gios anume dovezile ce mi s-au înfățoşat, adică:

1[iu]. Din 5 fevr(uarie) a anului 1841, orighinala scrisoare a răp(o)s(atului) log(o)f(ăt) Conachi către fostul în ace vreme mitropolit, Veniamin, prin care să îndatoreşte a face dughene pe pomenitul loc, în folosul bisăricii.

2[le]. Din 6 april 1844 sub no.195, orighinala scrisoare a fostului atuncea mitropolit, Meletie, către răp(o)s(atul) log(o)f(ăt) Conachi şi d(umnealui) căm(ina)r Filip Scorțăscu, găsându-să atuncea amândoi epitropi bisăricei Banului, prin care între altile să face aducere aminte răp(o)s(atului) Conachi despre făgăduința sa cuprinsă în scrisoarea

F. 20v. de mai sus, şi răp(o)s(atul), supt a sa iscalitură, însămnează mai gios pe ace scrisoare a mitropolitului Meletie că, încât să atinge de aceasta, rămâne ca în vreme să o facă punire la cale către împlinirea făgăduinței şi a îndatorirei sale.

3[le]. Din 2 dechem(vrie) 1845, în copie încredințată, jaloba răp(o)s(atului) log(o)f(ăt) Conachi către domnul din ace vreme, prin care să tângueşte asupra poruncii ce i-ar fi dat a să lua locul pomenit spre întrebuințare de piață publică, cu care asămine urmare împiedecându-să de la zidirea binalelor pe acel loc, ar rămâne minciunos către D(umne)zeu, şi mijloceşti răp(o)s(atul) prin ace jalobă ca să se lasă slobod locul spre a pute face pe dânsul cuvenitile zidiri, arătând că întârziere întru aceasta nu

au urmat din a sa voință, ce pe de-o parte, din slăbiciunea și boala sa, iar pe de alta, pentru că s-au zăbăvit cu osăbitile zidiri ce au făcut la alte dou bisărici, anume Prapadoamna Paraschiva și Culărari (*sic*), și că tocma când au pus în lucrare și începirea adunării materialului pentru săvârșărea binalilor bisăricei Banului, după a sa îndatorire, să vedi oprit.
4le. Din 18 dechem(vrie) 1845, orighinala scrisoari a răp(o)s(atului) log(o)f(at) Conachi către d(umnealui) căm(ina)r(ul) Scorțăscu arătând paraponi pentru că nu au priimit nici un răspuns de s-au dat domnului jaloba însămnată mai sus, pe care au fost încredințat-o căm(ina)r(ului) Scorțăscu la Țâgănești și scriindu-i ca să grăbască a vorovi cu arhitectorul, care văzând locul, să spoe mărimea dughenilor ce să pot face, și ca să pue cale pentru piatră, pentru var, pentru lemne de făcut cărămida, pentru chereste, nâsâp i proci, zâcând răp(o)s(atul) că pentru toate aceste sângur va da bani și înlesnire, dar căutarea trebue să fie din partea căm(ina)r(ului) Scorțăscu.
5le. Din 25 dechem(vrie) 1845, altă scrisoare a răp(o)s(atului) log(o)f(ăt) Conachi către d(umnealui) căm(ina)r(ul) Scorțăscu, zăcând că tot n-au luat nici un răspuns de ceea ce s-ar fi făcut după jaloba țitată mai sus, lucru care-l așteaptă cu nerăbdare, și cerând să-i dei o deplină știință și despre aceasta, și despre cele ce au vorovit amândoi pentru a să face cu arhitectul orașului planul și smetul materia(lu)lui ce trebuesc pentru zidirea binalilor și în ce

F. 21 loc s-au găsât lut bun de a să face cărămida supt Galata.
6le. Fără vele(a)t, altă scrisoare a răp(o)s(atului) Conachi către d(umnealui) căm(ina)r(ul) Scorțăscu, prin care, răspunzându-i la cele ce nu au fost scrise căm(ina)r(ul) Scorțăscu, îi zice ca să stăruiască la mitropolitul că doar va înlesni mai în grabă săvârșărea cerșută, și că până atuncea să cheme pe calfă să măsoare locul pentru dughene la uliță cu puțân loc din dos, iar mai în fund, hanul de priimit în gazdă, să arate calfii și măsura cărămizii ca să facă tahmăn de materialul ce trebue, pentru ca, când va eși dizlegare, aceste toate să fie gata ca să pue în lucrare.
7le. Din 4 mart(ie) 1846, supt iscălitura arhitectului din ace vreme a(l) orașului, planul binalilor hotărâte a să face de către răp(o)s(atul) log(o)f(ăt) Conachi pe locul pomenit, în dosul cărue plan, supt iscălitura aceluiaș(i) arhitect, este și smetul de cheltuiala trebuincioasă la zădirea unor asămine binale, care cuprinde suma de 375.097 lei.

Așadar, finndcă o asămine îndatorire a răp(o)s(atului) log(o)f(ăt) Conachi pentru zidirea binalilor pe locul bisăricei, care răposatul după împiedecările ce i s-au făcut și pripirea morții nu au apucat a o aduce în săvârșare, urmează după legi a trece la urmașii săi, către care d(umnealui) căm(ina)r(ul) Scorțăscu mi-au arătat că s-au și adresarisăt în mai multe rânduri cu particulare verbală cerire, și că are neapărat a pomi și pe formă pretenție asupră-li, când într-alt chip nu i-ar pleca la ceea ce legile îi supun, eu, după niște așa împregiurări, luând în priivi(re) însămnătoriul folos, piste zăci mii galbeni, ce nădăjduește bisărica de la această pretenție, fiindcă de așa preț s-au hotărât a să face binalile de către răp(o)s(atul) log(o)f(ăt) după smetul însămnat mai sus, m-am oprit de la vreo mai departe tratație pentru locul pomenit, asupra căruia bisărica pretinde zidirea binalilor, și socoțința me, pe care prin aceasta îndrăznescu a o supune Inalțimei Voastre, este ca să se lasă acel loc slobod în dispoziția bisăricei, ca un drept lucru ctitoricesc a(l) ei, care mai ales este și mărginit cu înfricoșate blăstămuri prin actele ctitoricești a nu să înstrăina nici într-un fel de întâmplare, și cât pentru

F. 21 v. trebuința orașului, să va pute găsâ vreun loc aiurea, iar ce desăvârșât hotărâre rămâne la Inalta Voastră ințălepciune.

A Inălțimei Voastre
plecat(ă)
slugă
C(oastache) Sturza
vel log(o)f(ă)t

1853 maiu 3

8. *1853, iulie 5.* Hotărârea Divanului Obștesc de a înapoia locul Epitropiei bisericii Banu.

Preînălțate Doamne,

Pe lângă adresul Secritariiatului de Stat cu no. 1492, Divanul, primind anaforaoa Dipartam(ne)t(ului) din Läuntru atingătoare de locul bisăricii numită Banul, și luându-o în deliberație, în unanimitate au încuviințat pi temeiul dovezilor cuprinsă în țitata anafora, cari până acum n-au fost cunoscute Divanului, ca locul să să întoarcă zâsăi bisărici, și dar această lucrari, Divanul, cu tot răspectul, o aduce la cunoștința Inălțimii Voastre spre ce disăvârșit hotărâri.

A(le) Inălțimii Voastre
plecat slugi

N.Suțu, C.Sturza, V.Ghica, A.Cantacuzino, D.Gane, D.Miclescu,
D. Mavroeni, G. Crupenschi ș.a.

No. 41
1853 iulie 5 zile

RODICA-EUGENIA ANGHEL

CASA ANASTASIE PANU (I)

Numele străzii Anastasie Panu este dat de imobilul în care a locuit omul politic român, Anastasie Panu (1810-1867), cunoscut simpatizant şi sprijinitor al unirii Principatelor Române.

Primele ştiri despre imobilul respectiv le aflăm dintr-o mărturie hotarnică (anexa 1), din 1856 octombrie 10, efectuată la cererea lui Panaite Panu, tatăl lui Anastasie, "pentru măsurătoarea locului din Iaşi, la uliţa Sf.Vineri", prilej cu care sunt înfăţişate documente ale casei din anul 1832, când Hariton Alcaz vinde o dugheană cu pivniţă şi locul ei, lui Panaite Panu şi din anul 1841 iunie 6, când Teodor Dorneanu vinde aceluiaşi Panaite Panu, "un loc stînjen în uliţa Sf.Vineri".În luna noiembrie a aceluiaşi an, 1856, Panaite Panu, împreună cu soţia sa, Elencu Panu, născută Miclescu donează casele din strada Sf.Vineri, fiului Anastasie Panu, întocmind actele legale la Judecătoria ţinutului Iaşi, secţia I-a, autentificate sub nr.639/1856. (anexa nr.2)

În anul 1861 august 21 (anexa 3), Anastasie Panu, într-o cerere înaintată Tribunalului Iaşi, s.III-a, roagă să se facă o "preţăluire" a locului şi caselor sale din uliţa Sf.Vineri.Referatul Biroului 4 (anexa4), conţine descrierea casei, evaluată la suma de 3930 galbeni, afară de loc, valoarea casei şi a locului la un loc, fiind de 6017 galbeni, după cum reiese din garanţia lui Anastasie Panu din luna august, anul 1861 (anexa 5).

Dintr-o declaraţie din anul 1865 august 27 a monahiei Agafia Panu, sora lui Anastasie Panu, reiese că, în continuare, imobilul aparţinea lui Anastasie Panu, "după înscrisul ce păstrez asupra caselor părinteşti, din strada Sf.Vineri, trecute fratelui meu Nastasache Panu cu îndatorirea de a-mi da 500 galbeni".Oricum, în anul 1867 ianuarie, după decesul lui Anastasie Panu, într-un proces verbal încheiat de Tribunalul Iaşi, s.III-a, se menţionează că imobilul din uliţa Sf.Vineri a fost închiriat Şcolii publice din Iaşi, de către s.I-a (Corpul portăreilor Trib.Iaşi).

N.A.Bogdan în Monografia oraşului Iaşi (ediţia II,1913, f.266 verso), în legătură cu imobilul respectiv, aduce următoarea clarificare: "la sfîrşitul anului 1865, Gimnaziul Alexandru-cel-Bun s-a mutat în casele lui Anastasie Panu, din strada Sf.Vineri".

ANEXA nr.1

1856 octombrie 10, Iaşi

La cererea postelnicului Panaite Panu, de a i se face măsurătoarea unui loc din Iaşi, la uliţa Sfînta Vineri, cu binale clătite pe el, candidatul P.Cardaş, al Judecătoriei Iaşi, secţia I-a, a păşit la faţa locului, în prezenţa post.Panaite Panu şi a megieşilor Teodor Dorneanu, epitropul casei răposatului Petrachi Stoian şi Epitropia averii Sf.Mormînt, prin vechilul Iancu Neculau.Panaite Panu a înfăţişat documentele acestei proprietăţi:

1. zapisul din 1832 septembrie, prin care Hariton Alcaz "i-a vândut o dughiană cu pivniţă şi locul ei, alăturea cu casele dumisale,
2. o învoială a lui Teodor Dorneanu din 1841 iunie 6, pentru un stînjen loc".

S-a început măsurătoarea "din marginea stâlpului de piatră, despărţitor locului caselor lui T.Dorneanu, de aceste a postelnicului şi am mers spre apus partea despre miază-noapte, alăturea cu uliţa mergătoare spre Sf.Vineri, până în zăplazul locului caselor răposatului V.V.Stoian până unde s-au împlinit 20 stânjeni şi 7 palme; de acolo s-au întors măsura spre miazăzi, partea despre apus, alăturea cu zăplazul locului caselor răposatului Stoian, până în locul bisericii numită Barnovschi, închinată Sf.Mormânt, până unde s-au împlinit 15 stînjeni, 4 palme, de acolo s-au întors măsura spre răsărit, partea despre miazăzi, alături cu locul numitei biserici, până în marginea zidirii binalelor d-sale Teodor Dorneanu, până unde s-au împlinit 19 stânjeni, 4 palme, 4 palmace, de acolo s-a întors măsura spre miază-noapte, partea despre răsărit, alăturea cu locul binalelor.Teodor Dorneanu, până la locul de unde întîi s-a început măsura şi până unde s-au împlinit 15 stînjeni şi 4 palme.Deoarece nu s-a ivit nici o contestaţie din partea megieşilor s-a încheiat această măsurătoare.

Urmează legalizarea Jud.ţinutului Iaşi, secţia I-a.[1]

ANEXA nr.2

1856 noiembrie 26, Iaşi

ACT ÎN VIAŢĂ

Prin acest act sînt supt iscălit de noi dăruim casele noastre cu tot locul lor, aflătoare aicea în Iaşi pe uliţa Sf.Vineri, prea iubitului nostru fiu vornic Anastasachi Panu, fiindcă cu ajutorul lui D-zeu am regulat pe toate fiicele noastre prin împărţirea averii ce am putut aduna la căsătoria lor, precum şi 2 fiice călugăriţe, Agafia şi Eforacsia,de asemenea am regulat chipul vieţuirii lor potrivit cu poziţia, deci de astăzi înainte numitul nostru fiu va rămâne deplin şi paşnic proprietar, din neam în neam, pe suscitatele case şi pe toate lucrurile şi pe tot locul lor, întocmai după cuprinderea hotarniciei înfiinţate de către Jud.ţin.Iaşi, secţia I, sub nr.639 - 1856.XI.26.

Iscălit, Panaite Panu
Elencu Panu născută Miclescu[2]

---

1 Bul. Oficial nr.103 din 23 decembrie 1856, fila 420.

2 Bul.Oficial, nr.103, d.420.

ANEXA nr.4

1861 august 21

PRETALUIREA

Subiscăliții experiți însărcinați de mai marele staroste a orașului Iași pentru prețăluirea caselor lui Anastasie Panu "aflătoare pe ulița mergătoare spre sf. Vineri, după luare aminte sunt:

1. o bina în 2 rînduri, cu pereții de cărămidă, pe temelie de piatră, acoperită cu șindrilă; în rândul de jos 6 odăi, un etac și antret la mijloc "unde este și poarta".

În rîndul de sus 5 odăi "un etăcel", un salon, un antret mare și 4 reterezi, 2 în rîndul de sus și 2 în rîndul de jos, la față balcon cu grilaj de fier, la rîndul de sus și dedesuptul binalei pivnițăde piatră.

2. În ogradă 2 odăi, părеții de cărămidă, pe temelie de piatră, acoperită cu șindrilă.
3. grajd șură și hambar de scînduri, acoperite cu șindrilă.
4. O fîntînă zidită cu piatră.
5. O grădiniță cu pomi roditori.
6. Împrejurul ogrăzii zaplaz de scînduri.

Se prețăluiește la suma de 3930 galbeni afară de loc.[3]

ANEXA nr.5

1861 august - zile

GARANTIE

Anastasie Panu garantează că "fondosul caselor mele cu locul lor veșnic aflătoare aice în capitalie, la ulița "Sfintei Vineri", prețăluită la suma de 6017 galbeni 18 lei, 50 parale.

Va putea împrumuta din "depozitu" orice sumă (sau de la particulari), garanția o va depune la locul cuvenit, "adică la acia la către care ași vroi a garanta, pe lângă un înscris iscălit de mine, arătător pentru ce obiect a servi".

Se menționează în referatul pe verso: "Dl Panu nu este casătorit" (1861 aug.31)[4]

---

3 Arh.St.Iași, Tribunalul Iași, secția III-a, Tr.1779 op.2025, dos.1865/1861, f.3-3 v.

4 Tr.1779, op.I, 2028, dosar 1865, f.189.

ANEXA nr. 3

21 august

№ 32114

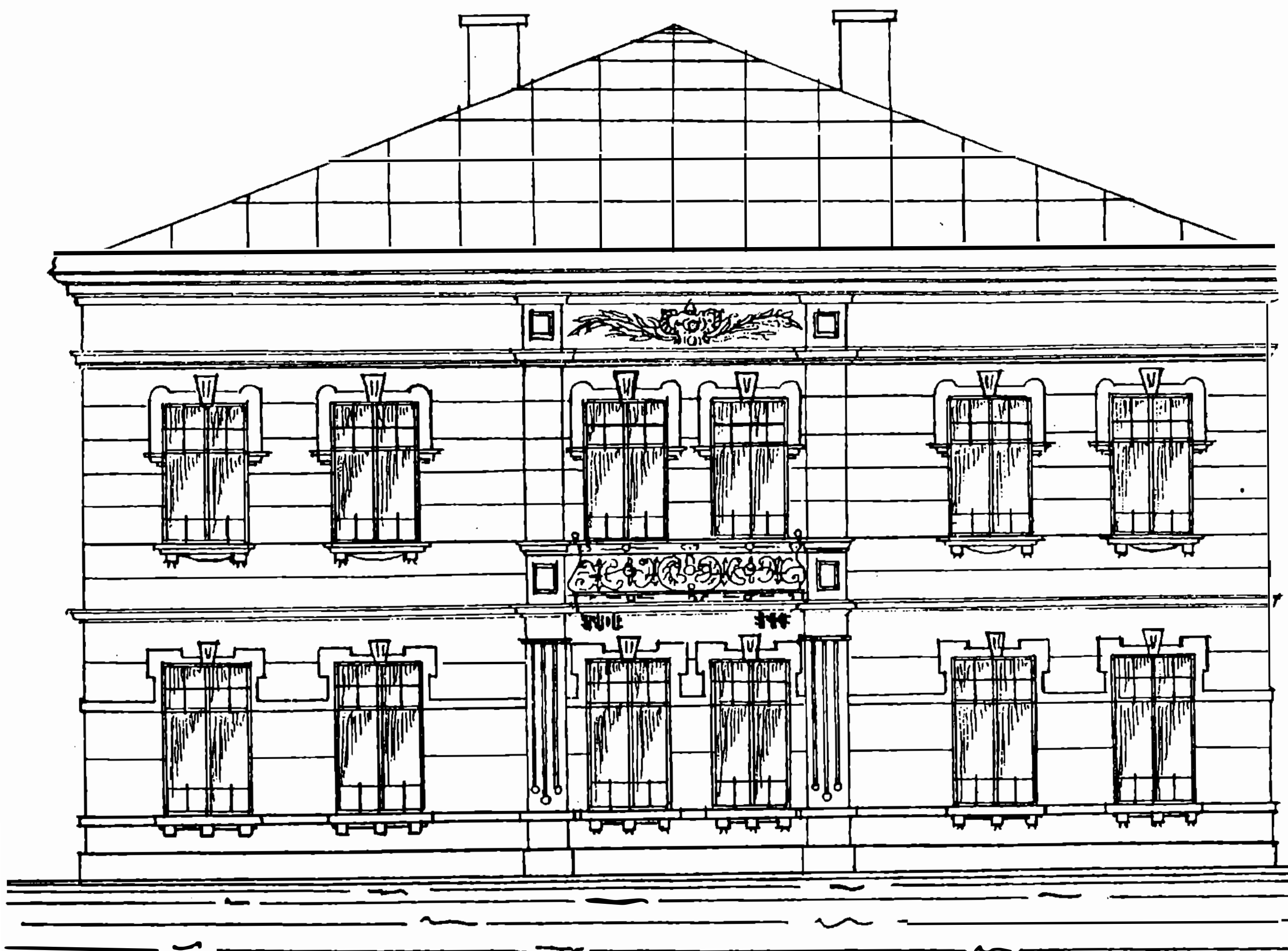
Ce se referă despre hotare de proprietate

2

Onoratu Judecătorii ținutului Iași Secția I

August 21 1861

Arh. St. Iaşi, Trib. Iaşi, s. I-a, (tr.1788, opis 2039), dos. 5202, fila 2.

Fațada imobilului lui Anastasie Panu în anul 1912.
(Arh. St. Iași, Primăria municipiului Iași, dos. 431/15)

GEORGETA PODOLEANU

SCULPTORUL RAFFAELLO ROMANELLI ŞI ORAŞUL IAŞI

Sfârşitul secolului al XIX-lea şi primele decenii ale secolului al XX-lea se înscriu în istoria artelor plastice româneşti printr-o entuziastă şi susţinută iniţiativă particulară de a înălţa, prin subscripţie, personalităţilor reprezentative ale culturii noastre, busturi şi monumente publice.

Seria marilor realizări cu rost comemorativ se deschidea la Iaşi prin statuile lui Ştefan cel Mare (1882, creaţia sculptorului francez Emmanuel Frémiet), Miron Costin (1888, realizată de sculptorul Vladimir Hegel) şi Gheorghe Asachi (1898, opera în marmură a sculptorului Ion Georgescu), serie continuată la început de veac cu statuia poetului Vasile Alecsandri (1905, realizată de Vladimir Hegel) şi prin monumentele statuare, glorificând faptele domnitorului Al.I.Cuza şi a colaboratorului său Mihail Kogălniceanu, creaţii ale sculptorului florentin Raffaello Romanelli.

Poate nici o epocă nu a fost atât de prielnică înălţării de monumente istorice ca începutul de secol al XX-lea, când lumea părea că profită de răgazul ce i se oferea, înainte de a fi angajată în tragica experienţă a primului război mondial şi nu o dată, monumentele au prilejuit confruntări dintre cele mai semnificative pentru evoluţia spiritului public.

Monumentul lui Mihai Viteazul din faţa Universităţii bucureştene n-a putut fi inaugurat decât sub presiunea opiniei publice, guvernul temându-se de complicaţii externe.După aproape trei secole, eroul de la Turda continuă să îngrijoreze Cancelaria aulică, mereu temătoare ca fermentul dezagregării să nu pătrundă în Imperiu.Dar iniţiativa care a generat cele mai aprige controverse şi care defineşte spiritul contradictoriu al epocii se leagă de numele lui Alexandru Ioan Cuza, Domnitorul Unirii şi al reformelor, ignorat cu obstinaţie de oficialităţi, sub cuvânt că ar incomoda dinastia.

Puternicul curent de opinie s-a creat după apariţia lucrării istoricului A.D.Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, la sfârşitul anului 1902, când se reînoia propunerea înălţării la Iaşi a unui monument în amintirea domnitorului[1].Apelul lansat de preşedintele Comitetului de înălţare a statuii, Grigore Ghica-Deleni către ieşeni, către întreaga populaţie a ţării, pentru susţinerea "acestui proiect al gratitudinii naţionale", a provocat o limpezire de atitudini, reverberată în presa timpului în numeroase articole.Unele exprimau ostilitatea făţişă a liberalilor aflaţi la putere, în frunte cu Dimitrie Al.Sturza, altele redau atitudinea de reţinere din partea conservatorilor, spre a nu atinge anumite susceptibilităţi dinastice, dar marea lor majoritate relevau adeziunea la proiectul enunţat, prin deschiderea listelor de subscripţie, prin organizarea de serbări populare şi conferinţe (pentru sporirea fondurilor necesare înălţării statuii) în cele mai îndepărtate colţuri ale ţării, în Transilvania şi la Paris, în rândurile studenţimii române.

Spre a distrage atenţia opiniei publice, adversarii domnitorului repun în circulaţie subit numele lui Mihail Kogălniceanu, elogiindu-i meritele.Viclenie inutilă.Destoinicul colaborator al lui Al.I.Cuza îşi "asumase responsabilitatea tuturor faptelor bune şi rele", săvârşite în scurtul răstimp cât a fost prim ministru.Numele său rămânea indisolubil legat de cel al domnitorului, nu numai în ochii adversarilor, ci şi în inimile foştilor clăcaşi, cărora le restituise demnitatea şi

---

[1] Al.Zub, *Posteritatea lui Cuza Vodă*, în vol. *Cuza Vodă In memoriam*, Iaşi, 1973, p.581-629.

drepturile legitime[2].Asocierea celor două nume devenea cât se poate de firească.Ca atare,ziarul "Observatorul" propunea "ca odată cu statuia lui Cuza să se ridice o statuie şi celui mai apropiat colaborator al domnitorului", lansând un apel către întreaga ţară pentru susţinerea proiectului.

După lungi dispute, ideea de a ridica o statuie Domnitorului Unirii era acceptată în principiu de oficialităţi.S-au ivit însă curioase obiecţii în legătură cu locul de amplasare a statuii."Guvernul liberal - nota Xenopol - văzând că n-a putut împiedeca facerea monumentului, se hotărî să lovească în alt chip amintirea lui Cuza Vodă, anume împiedicând aşezarea lui în Piaţa Unirii, piaţa centrală a oraşului, legată prin numele ei şi prin tradiţie, de amintirea celui mai mare act al domniei lui Cuza, unirea efectivă şi reală a ţărilor române".

O furtunoasă polemică avea să angajeze numeroase condeie încă doi ani, fiind susţinută efectiv de studenţimea universitară, în frunte cu Nicolae Iorga, A.D.Xenopol, A.C.Cuza, determinând oficialităţile să dea satisfacţie în cele din urmă opiniei protestatare.

Lansat în 1903, proiectul menit să glorifice personalitatea domnitorului Al.I.Cuza şi să-i fixeze valoric locul în istoria României, se încheia în 1912.În dimineaţa zilei de 25 mai, Iaşul înveşmântat în haină de sărbătoare, găzduind numeroşi deputaţi şi peste 6000 de ţărani, veniţi din toate părţile locuite de români, se împodobea cu încă un monument de aleasă valoare[3].

Voievodul, care părăsise ţara umilit şi înfrânt în 1866, se reîntorcea în veşmânt de bronz, călcând maiestuos pe soclul dur, înconjurat de miniştrii şi sfetnicii săi: Mihail Kogălniceanu, Costache Negri, generalul Emilian Florescu şi dr.Nicolae Creţulescu.Sculptorul italian Raffaello Romanelli, aflat în Iaşi, îşi aducea contribuţia la finalizarea lucrării.

Solicitat de Consiliul municipal pentru a-şi exprima opinia în legătură cu locul unde avea să fie amplasată statuia, Raffaello Romanelli, după ce studiase străzile oraşului, faţadele caselor din jur şi înălţimea lor, optează pentru Piaţa Unirii.

Monumentul statuar relevă o temeinică cunoaştere a anatomiei umane, formele sunt modelate cu precizie şi sensibilitate, artistul îmbinând echilibrul cu mobilitatea gestului, a atitudinii, detaliu semnificativ cu simplitatea şi măreţia ideii.Calităţile de portretist ale creatorului sunt dublate de preocuparea sa pentru înţelegerea semnificaţiilor adânci ale evenimentelor istorice prezentate, după cum ne-o mărturisea însuşi artistul într-o scrisoare adresată lui A.D.Xenopol: "Pentru monumentul naţional care va fi ridicat la Iaşi, mă documentez mereu, considerându-l una din acele lucrări, de care un artist îşi leagă numele pentru posteritate.Îi cunosc viaţa şi voi căuta să realizez ceva demn de el".Elementele concrete, direct aluzive la evenimente, întreaga recuzită a sculptorului italian, conturează concepţia sa artistică.Soclul masiv de granit este împodobit cu cununi de lauri şi inscripţii.Lucrarea este semnată, incizată lateral dreapta, pe plintă, cu litere majuscule: Romanelli Raffaello, Firenze şi datată pe latura posterioară: 1910.

Enciclopedia italiană de ştiinţe, litere şi artă îl înscrie pe Raffaello Romanelli în categoria marilor personalităţi europene din secolul al XIX-lea [4].S-a născut la Florenţa, la 13 mai 1856 şi a murit la 2 aprilie 1928.Studiile şi le-a făcut la Academia de arte frumoase din Florenţa şi Roma, completându-şi educaţia artistică în atelierul tatălui său, sculptorul Pasquale Romanelli (1812-1887).După 1880, câştigă numeroase concursuri internaţionale, bucurându-se de deosebite aprecieri.Forţa talentului său apare pregnantă în opere de factură realistă, realizând portrete bust, monumente statuare, basoreliefuri, decoraţii.Numeroasele creaţii de valoare împodobesc oraşele Italiei, Europei, Americii.Iată câteva: monumentul regelui Alberti din Roma, monumentul lui Garibaldi din Siena, statuile lui Donatello şi Benvenuto Cellini din Florenţa,

---

[2] *Ibidem*, p.583.

[3] A.D.Xenopol, *Statuia lui Cuza Vodă*, în "Arhiva", nr.1, 1908, p.331-336.

[4] *Enciclopedia Italiana di Scienze, Leterre et Arte*, Instituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 1936, vol.29, p.946.

monumentul prinţului Demidoff din Kiev, monumentul lui William Pen din Philadephia etc...

Într-o carieră de 50 de ani, Raffaello a realizat peste 300 de lucrări.Dintre acestea, 40 se află în România.Între anii 1902-1913, artistul lucra la noi în ţară, executând portrete bust familiei regale, ansamblul de sculptură în marmură de la Castelul Peleş, statuia Domnitorului Al.I.Cuza din Craiova (o variantă a celei de la Iaşi), monumentul eroilor sanitari din Bucureşti, statuia soldatului-erou Tudorică Dorobanţu din Turnu Măgurele şi alte valoroase monumente din colecţiile bucureştene.A realizat de asemeni portrete bust şi statui funerare amplasate în cimitirul Bellu.

Statuia lui Mihail Kogălniceanu reprezintă cealaltă creaţie a sculptorului florentin.Ea împodobeşte faţada Universităţii ieşene, fiind inaugurată la 28 octombrie 1911, în cadrul serbărilor jubiliare a prestigioasei instituţii moldave[5].

Marele om politic este prezentat în picioare, în mâna dreaptă ţinând un sul înfăşurat, într-o atitudine dinamică: el îşi exprimă cu energie şi forţă de convingere crezurile şi idealurile.Stilul oratoric, declamator, domină concepţia monumentului, fiind identic ca reprezentare plastică cu imaginea lui Mihail Kogălniceanu din grupul statuar ce împodobeşte monumentul domnitorului Cuza, exprimând patosul epocii sale eroice, voinţa de afirmare în lume a unui întreg popor.Lucrarea este semnată, incizată lateral dreapta, pe plintă, cu litere majuscule: Romanelli Raffaello, Firenze şi datată 1911.

Soclul masiv din granit este decorat cu inscripţii şi două basoreliefuri, diferite ca factură stilistică.Unul este intitulat "Împroprietărirea ţăranilor de la 1864" şi îl înfăţişează pe Mihail Kogălniceanu în mijlocul clăcaşilor săi.Concepţia realistă este subliniată prin numeroase elemente concrete, direct aluzive la evenimentele prezentate, prin dinamica compoziţiei, o compoziţie deschisă, construită pe diagonală, prin alternanţe de structuri.Celălalt basorelief ne înfăţişează ceremonia inaugurării Universităţii ieşene: momentul solemn al citirii ordonanţei şi conferirii de către Domn a documentului de fundare a Universităţii, profesorilor Petre Suciu, Ion Strat şi Octav Teodori.[6] Lucrarea se înscrie în coordonatele neoclasicismului prin echilibrul formelor, prin modelarea volumelor, prin sobrietatea de atitudine a personajelor.Basorelieful nu este semnat, dar aparţine lui Vladimir Hegel.În favoarea acestei atribuiri pledează numeroase adrese şi corespondenţa purtată de Rectorul Universităţii ieşene cu sculptorul Hegel[7], cât şi anunţul apărut în ziarul Opinia,VII, 1910, nr.989, p.3, care "aduce la cunoştiinţa opiniei publice că a fost adus basorelieful reprezentând inaugurarea Universităţii ieşene de Vladimir Hegel pentru soclul statuii lui Mihail Kogălniceanu".Documentele din arhiva Universităţii ieşene vorbesc de o comandă anterioară făcută de sculptorul Hegel de a executa un basorelief de mari dimensiuni pe aceeaşi temă, menit să decoreze frontonul Universităţii.Din lipsă de fonduri, lucrarea îşi va reduce considerabil dimensiunile, urmând să decoreze una din laturile soclului lui Mihail Kogălniceanu.Astfel se explică modificarea paternităţii statuii în posteritate, disputată între Vladimir Hegel şi Raffaello Romanelli.Încă în 1911, anul inaugurării statuii, lucrarea este atribuită lui Hegel, atribuire semnalată în paginile revistei "Arta română", editată de A.D.Atanasiu, directorul Şcolii de arte frumoase din Iaşi.Doi ani mai târziu, în 1913, autorul monografiei *Oraşul Iaşi* - N.A.Bogdan o menţiona ca o lucrare realizată de sculptorul Hegel.George Oprescu în *Sculptura românească,* Bucureşti, 1965, analizând creaţia lui Hegel, atribuie statuia lui Mihail Kogălniceanu din Iaşi aceluiaşi artist, fără a mai cita numeroasele articole apărute până în zilele noastre, care dădeau aceeaşi atribuire.Dar inadvertenţa apărută se explică şi prin faptul că personalitatea lui Mihail Kogălniceanu a reprezentat o preocupare constantă în

[5] "Opinia", VII, 1910, nr.957, 3 martie, p.3 şi "Evenimentul", XIX, 1911, nr.173, 20 sept., p.2.

[6] Dimitrie Berlescu, *Universitatea din Iaşi de la 1860 pînă la 1918*, în *Contribuţii la istoria dezvoltării Universităţii din Iaşi (1860-1960)*, Bucureşti, 1960, vol.I, p.112.

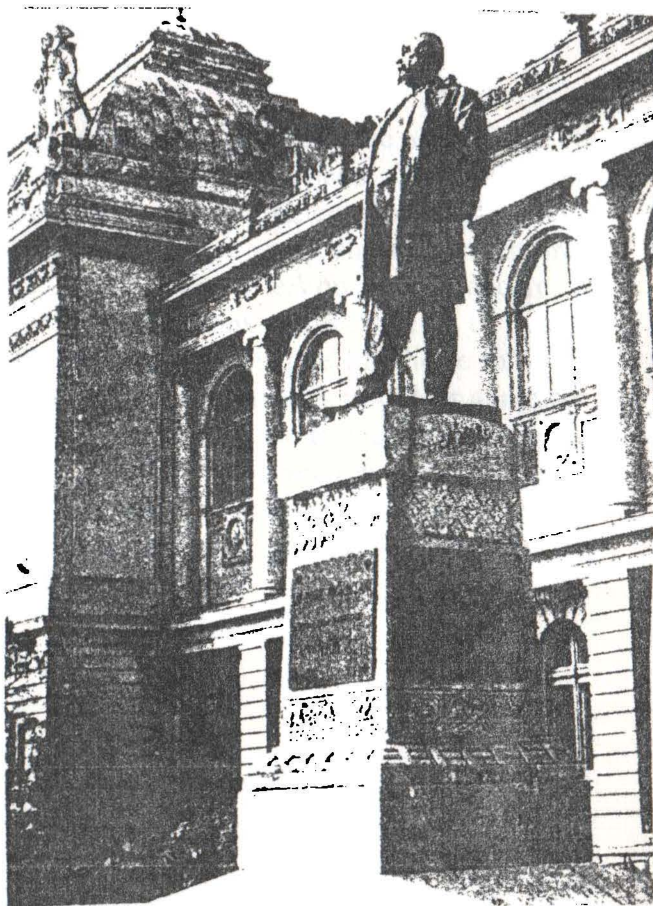
[7] Arh.St.Iaşi, fond Universitatea Al.I.Cuza - dosarul 19, 1909-1910.

creația lui Vladimir Hegel.

Artistul l-a cunoscut personal pe Mihail Kogălniceanu în 1886 la Constanța, unde se retrăsese însingurat, amărât de nepăsarea egoistă a tinerelor generații.Mai liber decât la București, ilustrul om politic îi va poza lui Hegel, realizând în acea perioadă o mască în gips și un bust în marmură, ambele aflate la Galeria Națională.În 1883, Hegel realiza un bust lui Mihail Kogălniceanu care se inaugura în parcul municipiului Galați, din inițiativa și pe cheltuiala lui V.A.Urechia.O variantă a acestuia va fi așezată în cavoul familiei Kogălniceanu din cimitirul Eternitatea din Iași.În 1896 se dezvelea la Bacău un bust al lui Mihail Kogălniceanu, realizat de același artist, iar în 1913, se inaugura la Dorohoi o lucrare similară.Toate aceste argumente explică schimbarea paternității statuii lui Mihail Kogălniceanu din Iași, concepută și realizată de Raffaello Romanelli.Cele două monumente statuare, realizate la Iași de sculptorul Raffaello Romanelli se adaugă bogatului patrimoniu artistic existent la noi în țară, diversificându-l prin frumusețea și valoarea lor.

Statuia lui Al. I. Cuza

Statuia lui Mihail Kogălniceanu

ŞTEFAN S. GOROVEI

DOUĂ SCRISORI IEŞENE DIN 1859
(Dimitrie Xenopol şi Paul Burguet)

În *Istoria ideilor mele*, A.D.Xenopol menţionează relaţiile pe care tatăl său, Dimitrie Xenopol, le-a avut cu doi francezi stabiliţi atunci la Iaşi: "În timpul ce învăţam la Athanasiade, nişte francezi zidiseră o moară cu aburi în Păcurari, lângă barieră şi tatăl meu făcuse cunoştinţă inginerului François Gaildry şi a unui asociat al său, Paul Burguet"[1].Despre acest Burguet, se ştie că încă din iulie 1858 se adresase Căimăcămiei Moldovei, făcându-i cunoscută intenţia sa de "a introduce în oraşul Iaşi fabricarea pâinii prin procedee mecanice, care se folosesc în Franţa şi mai ales în oraşul Paris" şi cerând "un privilegiu exclusiv de fabricare a pâinii în oraşul Iaşi prin procedee mecanice pe timp de 15 ani"[2].În 1860-1862, fabrica lui Burguet e atestată "ca acţionînd pe aburi"[3].

· Două scrisori de la Dimitrie Xenopol către Burguet aduc unele informaţii referitoare la întemeietorul celei dintâi brutării mecanice din Moldova, completând, în acelaşi timp, ştirile despre tatăl marelui istoric.Amândouă scrisorile au fost aflate printre hârtiile rămase din arhiva lui Artur Gorovei, împărţită între Biblioteca Academiei Române şi Arhivele Statului din Iaşi.

Iată textul şi traducerile acestor scrisori.

1.

Mon très-cher Monsieur,

Mr Pierre vint hier me donner carte blanche de votre part d' en finir avec notre Toma.Je le fis venir avec sa femme et moi et ma femme, nous les avons à grande peine décidés de vendre leur maison.Le dernier prix c'est 300# plus prétendent-ils pouvoir enlever les vieilles planches et la porte-cochère, qui s'y trouvent.Un *zdelké* ou quasi-contrat sera préliminairement dressé et légalisé par la Judicatorie, en attendant la légalisation formelle.Vous leur avancerez - c'est-à-dire vous m'avancerez - la somme de 200# qui figureront comme arrhes et que j' emploirai pour composer avec ses créanciers.Me fondant sur pouvoir que Mr Pierre m'a donné[4] de votre part, Monsieur, je viens d'expédier Toma chez ses créanciers, pour leur annoncer ma décision de composer avec eux.Comme cette affaire est très sérieuse et dans laquelle je ne m'engage que pour vous rendre un bon office, je vous prie de vouloir bien de me répondre si les stipulations sus-mentionnées vous conviennent ou non, afin que je sache à quoi m'en tenir.

Je serais heureux de pouvoir rendre service à celui que j'aime, estime et honore sincèrement.

Salut de respect et de dévouement,

D.Xénopol

Jassy, le 13 Juillet 1859

Prea-iubitul meu domn,

Dl Pierre mi-a dat ieri puteri depline din partea Dvs ca să termin cu Toma al nostru.

---

[1] I.E.Torouţiu, *Studii şi documente literare*, IV, Bucureşti, 1933, p.373-374.

[2] *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 şi 1864. Contribuţii*, Bucureşti, 1963, p.221; v. şi *Istoria oraşului Iaşi*, I, Iaşi, 1980, p.500.

[3] *Ibidem*.

[4] Prima pagină terminându-se aici, sub ultimele cuvinte se află indicaţia *vertatur !*.

L-am făcut să vină cu soția sa, iar eu şi soția mea i-am convins cu mare greutate să-şi vândă casa.Ultimul preț este de 300 de galbeni, în plus ei pretind să-şi poartă ridica vechile podele şi poarta mare existente acolo.Mai întâi va fi alcătuită o *zdelcă* (un fel de contract) şi va fi legalizată de Judecătorie, aşteptând legalizarea formală.Dvs le veți avansa - adică îmi veți avansa mie - suma de 200 de galbeni, care vor figura ca arvună şi pe care-i voi folosi pentru a discuta cu creditorii săi.Bazându-mă pe împuternicirea pe care Dl Pierre mi-a dat-o din partea Dvs, Domnule, tocmai l-am trimis pe Toma la creditorii săi pentru a le anunța hotărârea mea de a discuta cu ei.Cum această afacere este foarte serioasă iar eu nu m-am angajat în ea decât ca să vă fac un bun serviciu, vă rog să binevoiți să-mi răspundeți dacă stipulațiunile menționate mai sus vă convin sau nu, ca să ştiu cum să continui.

Aş fi fericit să pot face un serviciu aceluia pe care îl iubesc, îl stimez şi-l onorez sincer.

Vă salut cu respect şi devotament,

D.Xenopol

Iaşi, 13 iulie 1859

2.

Mon cher Monsieur Burguet,

Je vous envois le brouillon de l'acte de vente, c'est la formule presque générale dont les moldaves se servent en fait de vente.Vous pouvez y ajouter ou en retrancher ce que vous jugerez convenable.Vous aurez la bonté de me renvoyer cette pièce quand vous l'aurez examiné et corrigé, pour me mettre à même d'en finir au plutôt possible.

Tout à vous,

D.Xénopol

Jassy, le 6 Août 1859

Iubite Domnule Burguet,

Vă trimit cioma actului de vânzare.Este formula aproape generală de care se servesc moldovenii în materie de vânzări.Puteți adăuga sau tăia ceea ce veți crede potrivit.Veți avea bunătatea să-mi înapoiați această hârtie după ce o veți fi examinat şi corectat, ca să termin cât mai degrabă posibil.

Al Dvs,

D.Xenopol

Iaşi, 6 august 1859

*

Prima scrisoare are următoarea adresă: "Monsieur Burguet, Directeur de la boulangerie mécanique, chez lui"; a doua: "Monsieur Monsieur Burguet, à la boulangerie mécanique".

Ar fi, fără îndoială, interesant de cunoscut mai multe amănunte despre acest francez căruia Dimitrie Xenopol îi arăta sentimente atât de adânci.Numele lui Francois Gaildry nu apare în aceste scrisori, în schimb este menționat un alt colaborator al lui Burguet, "Monsieur Pierre".E de observat că numele corect al corespondentului şi prietenului lui Dimitrie Xenopol este *Burguet*, aşa cum apare şi în scrisori şi în *Istoria ideilor mele*, şi nu Bourquet[5].

Scrisorile acestea completează şirul acelora deja cunoscute, de la Dimitrie Xenopol, şi despre care N.Iorga spunea că "sînt o uimitoare şi mişcătoare revelație", întrucât în ele "tatăl marelui istoric apare ca un spirit foarte luminat, ca un om cu talent la scris şi ca un perfect cunoscător, până în cele mai fine nuanțe, şi al limbii franceze, în care-şi redactează recomandațiile, şi al celei germane, cu care o învrâstează"[6].

[5] Cum a fost transcris în lucrările citate *supra*, n.2.

[6] N.Iorga (recenzie la I.E.Torouțiu, *op. cit.*), în "RI", 4-6/XX, 1934, p.176.

Mon cher Monsieur Burguet

Je vous envoie le brouillon de l'acte de vente, c'est la formule presque générale que les notaires observent en fait de vente; vous pourrez y ajouter ou en retrancher ce que vous jugerez convenable. Vous aurez la bonté de me renvoyer cette pièce quand vous l'aurez examiné et corrigé pour me mettre à même d'en finir au plutôt possible.

tout à vous

D. Xenopol

Jassy le 6 Août 1859

Scrisoarea trimisă de Dimitrie Xenopol lui Paul Burguet
la 6 august 1859

à Monsieur

Monsieur Burguet

à la Boulangerie mécanique

Adresa lui Paul Burguet

CLAUDIU PARADAIS

NICOLAE TONITZA, STUDENT LA MÜNCHEN

Cu prilejul unui stagiu de specializare în probleme de istoria artei şi de muzeologie generală, efectuat în capitala Bavariei, autorul acestei comunicări şi-a propus să studieze, printre altele, raporturile reale de filiaţie dintre creaţiile pictorilor münchenezi şi cele ale pictorilor români care au studiat cu aceştia.Pe lângă vizitele în muzee şi în depozitele acestora, care au fost cele mai relevante, deoarece ne-au pus în contact nemijlocit cu operele urmărite de noi, am întreprins cercetări şi în cabinetele lor de documentare, în Biblioteca şi fototeca Institutului central pentru istoria artei, precum şi la Direcţia colecţiilor de stat bavareze, al cărei sistem informaţional funcţionează impecabil şi de unde am aflat - spre regretul nostru - că în evidenţele acesteia nu figurează nici o lucrare executată de vreun pictor român format la München. Atât cercetările noastre cât şi discuţiile purtate cu specialiştii acestor instituţii ne-au permis să reconsiderăm sau să fixăm cu mai multă exactitate locul fiecărui maestru münchenez în ansamblul artistic al epocii şi să stabilim interesante analogii sau incongruenţe între creaţiile lor şi creaţiile pictorilor români care au studiat la München.Nu rareori am ajuns, cu asemenea prilejuri, la constatări menite să corijeze unele afirmaţii eronate, care s-au făcut (şi se mai fac încă), în bibliografia de specialitate, cu privire la profesorii pictorilor români din München şi, în general, la influenţa şcolii müncheneze asupra artelor plastice româneşti, în special asupra picturii din Moldova secolului al XIX-lea şi din primele decenii ale secolului nostru.

Despre Gheorghe Panaiteanu Bardasare, bunăoară, istoricii români afirmă că a studiat pictura la Academia bavareză de arte frumoase, între anii 1840 - 1858, cu profesorii Wilhelm von Kaulbach (1805-1874) şi Richard Lauchert (1823-1868)[1].Informaţia asupra celui dintâi este corectă, dar asupra celui din urmă nu, deoarece despre acesta aflăm că nu avea decât 17 ani la data sosirii lui Panaiteanu în München şi că a frecventat cursurile aceleiaşi academii între anii 1839 - 1845, fiind, aşadar, colegul compatriotului nostru şi nu profesorul său.După desăvârşirea studiilor la Paris şi după o îndelungată călătorie prin Anglia şi Rusia, Richard Lauchert va ajunge, într-adevăr, profesor, dar nu la München, ci la Academia regală din Berlin, unde îl va avea ca elev, între anii 1866-1868, pe Emanoil Bardasare, nepotul primului director al Pinacotecii şi Şcolii ieşene de bele-arte[2].

Asemenea inadvertenţe sunt lesne detectabile prin confruntarea datelor biografice ale maeştrilor münchenezi cu cele ale pictorilor români formaţi la şcoala lor şi devin cu mult mai numeroase, mai evidente şi mai semnificative imediat ce se procedează la o examinare comparatistă a creaţiilor celor dintâi şi ale celor din urmă.Astfel, dacă despre pictura lui Gheorghe Panaiteanu Bardasare, de pildă, se poate afirma că descinde nemijlocit - ca manieră stilistică şi tehnică, dar numai parţial şi ca preocupări tematice - din creaţia profesorului său, Wilhelm von Kaulbach, nu acelaşi lucru se poate afirma şi despre operele celorlalţi pictori români în raport cu creaţiile maeştrilor münchenezi care le-au fost profesori.

Iată numai câteva exemple: Emanoil Bardasare a studiat pictura la München, între anii 1871 - 1875, cu profesorul Karl von Piloty (1826-1886), iar C.D.Stahi, între 1871 - 1878, cu Hermann Anschütz (1802-1880) şi Wilhelm von Dietz (1839-1907), dar creaţiile lor sunt foarte

---

[1] Eugen Pohonţu, *Începuturile vieţii artistice moderne în Moldova*, Bucureşti, 1967, p.59 şi 85.

[2] Claudiu Paradais şi Maria Paradais, *Gheorghe Panaiteanu Bardasare, student la München*, în "CI"(serie nouă), nr.XII - XIII, Iaşi, 1981-1982, p.42-43.

vag înrudite cu ale acestora şi izbitor de apropiate ca atmosferă cromatică, viziune compoziţională şi factură tehnică - de peisajele şi portretele lui Johann Georg von Dillis (1759-1841) şi ale lui Franz von Defregger (1835-1921), care nu le-au fost profesori, dar i-au influenţat din afara şcolii propriu-zise, prin creaţiile lor.La fel s-a întâmplat şi cu Octav Băncilă, care a urmat cursurile de pictură ale faimoasei Academii bavareze, între anii 1894 - 1898, sub îndrumarea profesorului de origine greacă Nikolaus Gysis (1842-1901), dar care a fost puternic influenţat, mai ales în portretistica sa din tinereţe, de creaţia lui Wilhelm Leibl (1844-1900), unul dintre înnoitorii artei müncheneze spre sfârşitul veacului trecut, a cărui artă se distinge prin vădite accente realiste, fără a se desprinde însă, total, de umbrele dense ale academismului.

În general, istoricii noştri de artă circumscriu - pe nedrept, considerăm noi - influenţa specifică a şcolii artistice müncheneze asupra artelor plastice româneşti doar la etapa academistă, extinzând în plus, dar fără temei, efectele negative ale acestei etape şi asupra unor pictori români care au studiat la München cu profesori desprinşi de academism, secesionişti sau chiar avangardişti.

Despre Ştefan Luchian, bunăoară, se afirmă că a studiat pictura la München, din octombrie 1889 până în iunie 1890, cu profesorul Ludwing von Herterich (1856-1932), apreciat ca "bun desenator, dar uscat academist" şi că "nereuşind să se împace cu arta academistă profesată atât la şcoala bucureşteană, cât şi la cea müncheneză", a plecat să-şi desăvârşească studiile la Paris, "centrul mişcărilor artistice novatoare de pe atunci"[3].

În realitate, judecat după propriile sale creaţii, examinate de noi în *Colecţiile de stat bavareze,* dar şi după cele mai recente exegeze ale specialiştilor germani[4], Ludwing Herterich ne apare ca un pictor secesionist, care nu mai are nimic comun cu academismul.Dimpotrivă, el a practicat o artă liberă, plein-air-istă, cu tuşe largi şi spontane, viguroase şi aspre uneori, care îl definesc, mai curând, ca pe un pictor realist cu tendinţe expresioniste.Asemenea incongruenţe îşi au obârşia în ignorarea faptului că spre sfârşitul secolului trecut şi în primele decenii ale secolului nostru, când descind la München, pentru perioade mai scurte sau mai lungi, pictori ca Luchian, Vermont, Băncilă, Iser, Obedeanu, Vorel, Steriadi, Bunescu, Tonitza, Negoşanu, Tarasov ş.a., atmosfera clasicizantă a venerabilei "Atene germane" îşi pierduse considerabil din seninătatea de odinioară.Împotriva normelor academiste, incompatibile cu avântul şi fantezia creatoare, se produc în această perioadă - nu numai la München, ci şi în alte centre ale Germaniei - mişcări violente care pun întreaga artă clasică într-o succesivă şi ireductibilă contradicţie cu simbolismul, secesionismul şi abstracţionismul, cu grupările avangardiste "Jugendstil", "Der Blaue Reiter" şi "Die Brücke", toate la un loc pregătind apariţia expresionismului, curent cu antecedente în ţările nordice şi cu rezonanţe universale atât în artele plastice, cât şi în literatură, muzică şi teatru[5].

În toiul unor asemenea convulsii spirituale, fără precedent în istoria artei germane, îşi face apariţia la München tânărul Nicolae Tonitza, care frecventase timp de cinci ani cursurile de pictură ale Şcolii de bele-arte din Iaşi, la clasele profesorilor academişti Gheorghe Popovici şi Emanoil Bardasare, ajungând mai târziu la concluzia - mărturisită într-un interviu - că a pierdut cinci ani din viaţă, "învăţând să lustruiască hârtia cu estompa, după ghipsuri antice, iar la natura vie să transpună pe pânză aceiaşi carnaţie de clisă râncedă a aceluiaşi model murdar şi borţos: o ţigancă nenorocită, recrutată de directorul şcolii din nu ştiu care mahala suspectă şi pe

[3] Vasile Drăguţ, *Luchian*, Bucureşti, 1962, p.13; Dan Grigorescu, *Pictura în prima jumătate a secolului al XX-lea*, în vol. *Pictura românească în imagini*, Bucureşti, 1976, p.223.

[4] Wolfgang Johannes Bekh, *Die Münchner Maler*, Ilmgau Verlag Pfaffenhofen / Ilm, 1974, p.214.

[5] Claudiu Paradais şi Maria Paradais, *120 de ani de la înfiinţarea Pinacotecii Naţionale şi a Şcolii de arte frumoase din Iaşi*, în "CI"(serie nouă), nr. XI, Iaşi, 1980, p.217.

care o schingiuiau penibil în atelier, silind-o să ia poze clasice de Afrodită[6].

Descinderea, oarecum precipitată, a lui Tonitza la München, în toamna anului 1907, anul zguduitoarelor răscoale ţărăneşti din România, a fost, pe bună dreptate, pusă în legătură cu atitudinea sa protestatară faţă de sângeroasele represiuni la care erau supuşi ţăranii noştri.Acuzat de solidarizare cu "instigatorii la nesubordonare şi revoltă", el se vede silit să se retragă din examenul de absolvenţă şi să părăsească ţara, pentru a-şi continua studiile în capitala Bavariei, ajutat fiind în acest sens de un unchi din Bârlad, Ion C.Saulea, cumnatul mamei sale.

Ajuns la München, împreună cu Dimitrie Pavlu şi Constantin Bacalu, colegii săi ieşeni, acuzaţi ca şi el de "instigaţiune, nesubordonare şi revoltă", Tonitza se înscrie la Academia regală de arte frumoase, susţinând examenul de admitere în atelierul pictorului Hugo von Habermann (1849-1929), care avea reputaţia celui mai exigent profesor din acest oraş[7].Că la Şcoala de bele-arte din Iaşi nu-şi pierduse vremea în zadar, aşa cum crezuse el, o probează, printre altele, însăşi reuşita sa la acest examen cu un profesor atât de sever, aristocrat cu titlu de baron, suprasolicitat de o clientelă pretenţioasă din aşa-zisa "lume bună".

Originar din vechea localitate bavareză Dillingen, unde s-a născut la 15 iunie 1849, Habermann s-a format în cadrul aceleiaşi academii müncheneze, cu profesorul Carl Theodor von Piloty, devenind apoi el însuşi profesor al acesteia[8].

În creaţia sa, pictorul a pornit de la o fază evident academistă, dar nu total lipsită de virtuţi picturale şi de o oarecare profunzime în sondarea psihologică a personajelor, în tratarea cu gravitate a acestora.Reprezentative pentru această etapă sunt *Portretul doamnei von Torri (Bildnis der Frau von Torri),* două portrete ale fratelui său *(Bildnis des Bruders des Künstlers* şi *Der Bruder des Künstlers)*, un portret de monah *(Der Mönch)* şi altul de femeie *(Damenbildnis)*, în care umbrele sunt înrudite mai curând cu clarobscurul maeştrilor niederlandezi din secolele XVII-XVIII, decât cu cele bituminoase ale academismului german.

Evoluţia spre altceva, spre secesiune, spre un simbolism cu accente realiste, este evidentă într-o lucrare intitulată *Portret de femeie(Weibliches Bildnis),* în care umbrele, deşi mai persistă, sunt totuşi mult mai labile, iar formele mai puţin încremenite, mai pline de viaţă, mai dinamice.

Total diferită este cea de a treia fază din creaţia lui Habermann, ale cărei repere temporale sunt revelator marcate de un *Nud feminin culcat (Liegender weiblicher Akt)* şi de un portret al soţiei sale *(Bildnis der Gattin des Künstlers)*, primul datat în 1907, anul sosirii lui Tonitza la München, iar al doilea în 1928, penultimul an din viaţa maestrului.Este faza celor mai valoroase creaţii ale pictorului caracterizată printr-o generoasă deschidere a paletei către lumină, către un decorativism cvasifovist, cu o cromatică dispusă în pete mari de culoare, scăldate adeseori de ocruri calde şi sensibile.

Examinând pictura lui Habermann din această etapă, în comparaţie cu creaţia lui Tonitza, în general, se pot stabili unele raporturi de filiaţie stilistică, de la maestru la elev, însă aproape întotdeauna constatăm că la pictorul nostru atmosfera cromatică este mai lirică, mai profundă, mai învăluitoare decât la profesorul său münchenez.

În unele peisaje dobrogene, bunăoară, Tonitza dispune culorile în suprafeţe mari, decorative, adeseori geometrizante, amintindu-ne întrucâtva de tabloul lui Habermann întitulat *Peisaj cu vaci (Landschaft mit Kühen)*, după cum unele din portretele sale şi, mai cu seamă, dintre nuduri ne duc cu gândul la *Portretul soţiei artistului* şi, în mod cu totul vădit la faimoasele nuduri ale maestrului german *(Weibliches Bildnis, Liegender Modellakt, Weiblicher Akt etc.).*

---

[6] Petru Comarnescu, *Sufletul ademenit şi redat, apoi, de culoare. De vorbă cu d-l N.N.Tonitza*, în "Rampa", anul XII, nr.2762, din 10 ianuarie 1927.

[7] Petru Comarnescu, *N.N.Tonitza*, Bucureşti, 1962, p.72.

[8] Wolfgang Johannes Bekh, *op. cit.*, p.208.

Istoricii de artă germani îl situează pe Habermann printre partizanii de seamă ai secesionismului, alături de principalii fondatori ai acestuia - Bruno Piglhein (1848-1894), Ludwing Dill (1848-1940), Lovis Corinth (1858-1925), Fritz von Uhde (1848-1911) ş.a. - şi apreciază că "din mâna sa au ieşit cele mai bune portrete feminine de la răspântia veacurilor"[9], iar Petru Comarnescu, întrebându-se ce anume a învăţat pictorul român de la maestrul său münchenez, îşi răspundea fără ezitare că în primul rând "a deprins de la el arta de a construi nuduri cu o carnaţie vie şi caldă şi de a portretiza femeia"[10].

Tonitza însuşi recunoştea, într-un interviu acordat unui critic, în 1939, că asupra formării personalităţii sale artistice o înrâurire puternică au exercitat Velasquez, Tizian şi Habermann, iar dintre români Luchian." În privinţa artei de a colora", Petru Comarnescu se îndoia, însă, că Tonitza "ar fi învăţat mai mult de la Habermann decât de la Popovici", deoarece nici unul nici altul nu erau "adepţii coloritului puternic, viu, ingenios"[11].

Că Habermann era un profesor exigent şi riguros, bun desenator, dar limitat colorist, rezultă nu numai din propria sa creaţie, ci şi dintr-o mărturisire de mai târziu a lui Tonitza, care sublinia că "ucenicia de pictor în Germania era aspră, cu tehnica ei calculată, cu concepţia ei plastică din care fantezia cromatică este, dacă nu amendată, în cazul cel mai fericit, abia suportată"[12].Şi totuşi constatarea nu l-a împiedicat să declare, peste ani, că "De-abia la München şi-a dat seama de ceea ce înseamnă o şcoală organizată şi spornică", deşi convingerea sa dintotdeauna era că "pictorul trebuie să pornească de la acordul cromatic.Sau să plece de unde o pofti - dar să ajungă tot aici", pentru că "pictura este în primă şi ultimă analiză culoare ..."[13].

Cu privire la sejurul münchenez al lui Tonitza, au rămas mărturii din care rezultă că în vara anului 1908 el ieşea la peisaj prin împrejurimile Münchenului sau pe la Dachau, o localitate din apropierea acestuia, în care artistul a locuit o vreme; că se interesa intens de cultura germană, în general, de literatura şi filosofia acestei ţări, că scria versuri şi proză, că a încercat să traducă în româneşte din opera lui Goethe[14], că vizita cu asiduitate muzeele şi expoziţiile müncheneze şi că el însuşi a participat, pentru prima dată în cariera sa artistică, la o asemenea expoziţie "organizată de *Kunstverein* în onoarea lui Menzel", primind cu acest prilej laude care "erau cât pe ce să-i sucească mintea"[15].

Din acelaşi an datează, de asemenea, primele sale desene satirice, publicate în paginile revistei "Furnica", editată la Bucureşti de G.Ranetti şi N.D.Ţăranu, precum şi primul său articol teoretic, intitulat *Importanţa criticii de artă*, apărut în numerele 5 - 6 din mai-iunie 1908 ale revistei "Arta română", editată de A.D.Atanasiu la Iaşi.Atât desenele, cât şi articolul marchează debutul unei prodigioase activităţi în câmpul graficii satirice, pe de o parte, şi al scrisului, pe de alta, ambele categorii de preocupări făcând din Tonitza un veritabil Daumier al românilor şi, respectiv, unul dintre cei mai avizaţi critici şi teoreticieni ai artelor noastre plastice.

Din articolul menţionat, scris în aprilie 1908, aflăm că, abia sosit la München, el a început să viziteze, "cu foarte mare luare aminte, orice expoziţie de pictură", ajungând, în cele din urmă, la constatarea - "care i-a înălţat sufletul" - că "românii au mai mult bun gust decât nemţii".Şi totuşi, se întreba el, "de ce la noi arta nu are un avânt atât de puternic ca la München? De

[9] *Ibidem*, p.208 şi 211.

[10] Petru Comarnescu, *N.N.Tonitza*, p.79.

[11] *Ibidem*, p.79 - 80.

[12] Apud Barbu Brezianu, *Anii de tinereţe ai lui N.N.Tonitza*, în "SCIA", nr. 3 - 4/1957, p.191.A se vedea şi N.N.Tonitza, *Cronica plastică*, în "Universul literar", nr.7, din 14 februarie 1926.

[13] Petru Comarnescu, *op.cit.*, nota 6.

[14] Barbu Brezianu, *op.cit şi loc.cit.*, nota 12.

[15] Petru Comarnescu, *op.cit.*, nota 6.Nu ştim cu ce prilej a fost organizată această expoziţie "în onoarea lui Menzel" şi nici pentru ce lucrări a fost lăudat Tonitza atunci.Adolph Friedrich Menzel, pictor, gravor şi litograf german, a trăit între anii 1815 - 1905.

ce artiştii noştri nu au încurajarea morală şi consideraţia pe care o au cei din Germania?" Răspunsul la asemenea întrebări era văzut în faptul că "pe pieţele Germaniei se desfac atâtea reviste, atâtea volume, atâtea broşuri de critică de artă"; că există acolo "o pleiadă întreagă de critici competenţi" care constituie "linia de legătură între opera de artă şi public", linie fără de care nu este posibilă pregătirea marelui public pentru receptarea fenomenului artistic şi, implicit, pentru înţelegerea şi preţuirea creatorilor de artă, pe câtă vreme "Dările de seamă, ce se fac prin foile noastre zilnice, asupra expoziţiilor de pictură, reprezentaţiilor teatrale, concertelor, operelor literare, etc. nu sunt altceva decât nişte scandaloase reclame sau, dimpotrivă, mici răutăţi ale unor suflete pitice, defăimări scârboase, ieşite la iveală sub eticheta de ... *cronici artistice*".

După opinia lui Tonitza, noua revistă înfiinţată şi editată de A.D.Atanasiu "nu trebuie nici să atace, nici să laude, ci să înveţe mulţimea", asumându-şi rolul de "interpret al artistului şi al operei sale pe lângă public", pentru a înlesni "celui din urmă putinţa de a pricepe şi aprecia pe cel dintâi".

El era, de asemenea, convins de necesitatea polemicilor în căutarea şi aflarea adevărului, dar numai atunci când acestea sunt cinstite şi bine susţinute de critici "cu pricepere şi fără patimă".În final, autorul îşi exprimă speranţa că "timida revistă *Arta română* va ajunge un organ de publicitate, care să poată rivaliza cu cele mai de seamă reviste de artă din apus".

Aserţiunile lui Tonitza, referitoare la carenţele bunului gust al publicului şi al pictorilor germani, inserate în articolul mai sus citat, se întâlnesc, oarecum, cu opiniile - exprimate în exact aceeaşi perioadă - ale lui A.D.Xenopol, care, în drum spre Paris a poposit la München în primele zile ale anului 1908 şi a vizitat *Expoziţia de pictură a şcolii secesioniste*, "deschisă peste drum de gliptotecă, în palatul cel minunat în formă de templu antic, în stil corintic, din piaţa regală a oraşului".După ce ne asigură că "s-a silit pe cât se poate să se desfacă de orice idei preconcepute şi să judece lucrările cu nepărtinire", marele nostru istoric afirma că ceea ce a văzut acolo "nu era pictură, ci mai curând o parodie a devăratei arte"; că în tablourile cu nuduri de femei - "care nu au raţiunea de a fi pictate decât numai atunci când sunt frumoase" - au fost alese "tipurile cele mai urâte, mai deformate şi mai dezgustătoare (...), de un realism neestetic"; că în unele tablouri "e beţie de culori", iar în altele "coloritul este aruncat cu pămătuful", încât produce "efectul unei mâzgâlituri nedumerite"; că "în afară de portrete, care sunt îndeobşte minunate", toate celelalte tablouri i s-au părut greşite ca concepţii şi ca execuţii (...), produceri pe care noi, cei deprinşi cu formele frumoase şi încântătoare ale picturii clasice, nu le mai putem gusta (...).

În rezumat - conchidea Xenopol - pictorii secesionişti produc lucruri frumoase, dar numai în portret, acolo unde se ţin de natură şi unde nu pot face altfel decât să urmeze tradiţia clasică. Acolo însă unde vor să inoveze cu orice preţ, unde pictura nu mai curge din subconştientul sănătos al inspiraţiei artistice, ci din concepţia vroită şi cugetată pentru a lovi minţile prin noutatea lucrului, acolo ei apucă pe cale greşită, şi aceasta trebuie să se întâmple, de îndată ce pictorii nu şi-au dat seama că: *lucrul pentru a fi original, se cere nu numai să fie nou, ci trebuie ca acest nou să fie numaidecât şi frumos*"[16].

Ultimile afirmaţii demonstrează convingător că, în aprecierea expoziţiei vizitate, ilustrul istoric nu a izbutit "să se desfacă de orice idei preconcepute" şi tocmai în acest fapt trebuie văzută explicaţia inapetenţei sale pentru pictura secesionistă...

Oare explicaţia aceasta să fie valabilă şi în cazul lui Nicolae Tonitza? Dacă ne gândim că el fusese educat la Iaşi în spiritul canoanelor academiste, în cultul pentru perfecţiunea opere-lor clasice; că făcuse şi o călătorie în Italia, ţara celor mai grandioase creaţii ale clasicismului, suntem ispitiţi să răspundem afirmativ la chestiune ... Totuşi, câteva constatări incontestabile

[16] A.D.Xenopol, *Expoziţia de pictură din München a Şcoalei secesioniste*, în "Arta română", anul I, nr. 1 - 2 din ianuarie-februarie 1908, Iaşi, p.4 - 6

ne împiedică s-o facem şi iată de ce:

- Tonitza şi-a exprimat adeseori şi cu o mare vehemenţă dezacordul faţă de învăţământul academist ieşean şi faţă de operele clasicizante create conform canoanelor acestuia;

- profesorul său münchenez, pentru atelierul căruia a optat în mod deliberat, era un secesionist, care nu numai că se afla în fruntea răzvrătiţilor împotriva artei oficiale, alături de Fritz von Uhde şi Franz von Stuck, dar a fost, împreună cu ei, şi unul dintre fondatorii *Societăţii împotriva Asociaţiei artiştilor din München* (Gegenverein zur Künstlergenossenschaft), *Societate* al cărei scop era de "a ridica nivelul expoziţiilor de artă, prin încurajarea cunoaşterii impresionismului francez şi promovarea schimburilor internaţionale"[17];

- dacă pictura secesionistă, în general, şi cea a maestrului său direct i-ar fi repugnat, ca lui Xenopol, de pildă, nu credem că Tonitza l-ar fi menţionat pe Hugo von Habermann printre artiştii care au exercitat o puternică înrâurire asupra sa.

Că aceste consideraţii sunt întemeiate, rezultă, de altfel, la modul cel mai convingător, dintr-o foarte succintă cronică plastică, scrisă de el mai târziu, pe când se afla în Franţa, asupra *Salonului artelor decorative*, organizat la Paris, în toamna anului 1910, Salon la care, alături de artiştii francezi, au participat şi mulţi pictori münchenezi: Hugo von Habermann, Fritz von Uhde, Albert von Keller, Franz von Stuck, Leo Putz, Frantz von Lenbach ş.a. După opinia sa, cu acest prilej, "franţujii au fost bătuţi *pe tărâmul artelor decorative moderne* de către münchenezi", iar înfrângerea lor este "cu atât mai cumplită", cu cât "franţujii n-au avut până acum decât numai cuvinte batjocoritoare pentru sârguitorul şi înţeleptul popor de peste Rin. Salonul de toamnă din anul acesta va fi de tristă memorie pentru franţuji, mai mult poate decât campania de la 1870...[18].Expoziţia, comparată, considera categoric Tonitza, e clară: pe de o parte, cădere; de altă parte, renaştere!"[19].

Asemenea opinii sunt, într-adevăr, revelatoare pentru demonstrarea interesului şi preţuirii pe care pictorul nostru le manifesta faţă de arta secesionistă müncheneză, dar ele sunt, totodată, şi extrem de surprinzătoare, deoarece maeştrii săi de la München, astăzi nume modeste sau obscure în propria lor istorie artistică, s-au confruntat, la Salonul discutat, cu pictori care au devenit celebrităţi ale artei europene, ca Raoul Dufy, Suzanne Valadon, Maurice Vlaminck, Edouard Vuillard ş.a., consideraţi însă, de el, atunci, "obscuri imitatori ai lui Matisse".

În perspectiva unor asemenea opinii, se naşte, fireşte, întrebarea: de ce a părăsit, totuşi, Nicolae Tonitza Münchenul, numai după trei semestre de studii, dacă avea o părere atât de bună despre Academia de aici, despre profesorii ei şi despre pictura müncheneză din perioada respectivă, în general? Răspunsul la această întrebare implică analize mai complexe şi un plus de informaţii pe care încă nu le avem.Să nu uităm că el nici la Paris nu şi-a încheiat studiile la vreo academie şi să ne mulţumim, deocamdată, cu una din propriile sale mărturisiri, potrivit căreia abia mai târziu s-a lămurit că, de fapt, "sufletul său avea nevoie de altceva şi anume, de înţelegerea şi simpatia omului"[20].

---

[17] Dan Grigorescu,*Istoria unei generaţii pierdute. expresioniştii*, Bucureşti, 1980, p.35 .

[18] Este vorba de războiul franco-prusian în care Franţa a fost învinsă.

[19] Nicolae Tonitza, *Cronici Paris - Expoziţia de artă decorativă*. Salonul de toamnă, oct.1910, în "Arta română", anul III, nr.9 din noiembrie 1910, Iaşi, p.162.

[20] Petru Comarnescu, *op cit.*, nota 6

MARIA VOICU

MĂRTURII DOCUMENTARE PRIVITOARE LA ISTORICUL ŞI ACTIVITATEA MUZEULUI MUNICIPAL DIN I A Ş I (1920 - 1930)

La Iaşi, "oraşul care vorbeşte prin sine însuşi despre trecutul său şi al neamului", lua fiinţă în răstimpul cuprins între cele două războaie mondiale o societate istorico - arheologică cunoscută sub numele de *Muzeul Municipal din Iaşi*[1].

În statutele societăţii înfiinţată în octombrie 1920, prin decizia Primăriei Iaşilor se sublinia că o primă îndatorire a acesteia era de a întemeia "un muzeu care să cuprindă obiecte vechi de artă sau cu însemnătate istorico - arheologică, lespezi de morminte cu inscripţiuni, busturi şi picturi, stampe, hărţi vechi, mobilier de epocă, o colecţie arheologică provenind din săpăturile de la Cucuteni, veşminte, monede, documente"[2].

Fondatorii societăţii, "o mână de oameni îndrăgostiţi de comorile istorice legate de trecutul Iaşilor", ei înşişi cărturari, pasionaţi cercetători, autori a numeroase studii şi cercetări istorice cu referinţă la trecutul neamului românesc şi în mod special al Iaşilor, pătrunzându-se de necesitatea unor înnoiri culturale, au ridicat prestigiul societăţii încadrând muzeul într-o largă mişcare culturală.

Faptul că iniţiatorii săi au dovedit un înalt simţ al înţelegerii şi un spirit creator în probleme legate de organizarea şi funcţionarea muzeului se datoreşte în foarte mare măsură concepţiei potrivit căreia considerau muzeul "o instituţie destinată publicului, pentru delectarea şi instruirea acestuia având menirea de a studia, conserva şi analiza prin diferite mijloace, dar, în primul rând de a expune obiecte de valoare culturală"[3].

Întru realizarea acestui nobil deziderat, Primăria Iaşilor încredinţa tinerei societăţi culturale tot ce ea avea mai de preţ ca: obiecte de artă, hărţi istorice, documente, picturi şi recunoscând totodată că "nu e uşor a deştepta atenţia pentru cultul trecutului în vremurile de după război şi într-un oraş ca Iaşii, aşa de greu încercat"[4].

Instalat în cursul anului 1920 într-un imobil impropiu şi insalubru (aripa zidită a clădirii Externatului Secundar de fete), construcţie restaurată pe cheltuiala Societăţii Invalizilor de război şi aflată în curtea mănăstirii Golia, alături de clădirea Arhivelor Statului, datorită lipsei mijloacelor necesare fiinţării, muzeul nu a reuşit să-şi deschidă porţile publicului vizitator; nu s-a putut deci realiza, aşa cum aveau s-o constate înşişi creatorii săi, "conform cerinţelor culturale moderne".

Deşi s-au făcut repetate şi serioase demersuri pentru ca muzeul "să-şi aibă locul său propriu, frumos şi impunător ca stil", deoarece, "răzleţitele săli de cabinet, de pinacotecă şi arheologie trebuiau centralizate într-un muzeu care să fie podoaba Iaşilor"[5], şi care, prin urmare să devină accesibil marelui public, toate aceste fireşti deziderate n-au putut depăşi faza proiectelor.

În pofida multor greutăţi, inerente oricărui început, distinsul colectiv ştiinţific al muzeului, constituit în mare parte din remarcabili cercetători ai Arhivelor Statului care s-au impus

---

1 "Ioan Neculce", an I, fasc.1.
2 Arh.St.Iaşi, fond Muzeul Municipal, dos.1/1926, f.1.
3 Statutele Societăţii Muzeului Municipal Iaşi.
4 "Ioan Neculce", an I, fasc.2, 1922, p.352.
5 Idem, an I, fasc.1, 1921.

atenției și prețuirii prin activitatea desfășurată, precum: Gheorghe Ghibănescu, Sever Zotta sau N.A. Bogdan - pentru a nu cita decât doar câteva nume - care s-au preocupat îndeaproape atât de organizarea muzeului ca instituție cultural - științifică cât și de sporirea colecțiilor sale de cărți, obiecte și documente.

Patrimoniul muzeului, inițial constituit doar din ceea ce s-a putut recupera din vechile colecții ale Academiei Mihăilene, ale Cabinetului de Istorie Naturală de pe lângă Societatea de Medici și Naturaliști la care se adaugă donațiile succesive ale Primăriei, avea cu vremea să cuprindă o serie de valori de importanță națională, de o reală valoare științifică.

Este momentul să consemnăm aici dispozițiile Primăriei din cursul anului 1922 privitoare la cedarea către Muzeul Municipal din Iași a bogatei și valoroasei colecții de cărți, documente, obiecte istorice și piese de artă aparținând Muzeului Virgil Hălăceanu, aflat într-o încăpere insalubră situată în turnul Mănăstirii Golia din Iași ; întreaga donație reprezenta un valoros capital de 100000 lei, așa cum bine observase N.A.Bogdan care s-a ocupat în mod personal cu evidența și catalogarea acesteia.

Dintr-o studiere amănunțită a fondului de documente al Muzeului Municipal din Iași, aflat în păstrare la Arhivele Statului, constatăm că numeroase obiecte și documente provenite din achiziții dar mai cu seamă din donații, au intrat, de-a lungul anilor, în patrimoniul acestei prestigioase instituții.

Pe lângă muzeu, conform prevederilor statutare, Comitetul de conducere a Societății a depus repetate și susținute eforturi pentru organizarea unei biblioteci, ca secție de sine stătătoare a muzeului, și care trebuia să cuprindă în ideea fondatorilor "tot ce s-a publicat de la Cazaniile lui Varlaam, din 1641 până azi ca biserică, cronică, teatru, științe, litere, artă etc"[6].

Și dacă, la început, tot Primăria Urbei a pus la dispoziția publicului, pentru studiu, propria-i bibliotecă ce însuma aproximativ 2732 volume, pe parcurs, paralel cu eforturile întreprinse pentru dotarea cu mobilier adecvat în scopul conservării, și în același timp la îndemâna publicului cititor, s-a desfășurat o neîntreruptă activitate privind sporirea patrimoniului, a colecțiilor de cărți rare și documente.Acest lucru se poate observa și din hotărârile adoptate cu prilejul eficientelor ședințe de lucru în care un accent deosebit s-a pus pe alocarea unor fonduri substanțiale la capitolul achiziții.

În spiritul acestor preocupări majore se înscrie și o adresă a Comitetului de conducere a Muzeului, înaintată Rectorului Universității din Iași, cu rugămintea de a i se acorda, prin Comitetul Bibliotecii Universitare, "câte un exemplar din toate tipăriturile"[7], specificându-se că prin aceasta "se face un îndoit serviciu publicului cititor".

Un exemplu îl oferă în aceeași direcție librăria Kupermann care, la 27 iunie 1921, va pune la dispoziția muzeului, "pentru a se începe organizarea bibliotecii ca o secție a Muzeului Municipal, 450 de volume cărți vechi tipărite în Iași, acte vechi precum și hărți cu valoare istorică"[8].

Una din direcțiile fundamentale ale activității Muzeului Municipal Iași a constituit-o conservarea și valorificarea în plan cultural educativ, prin publicații, a documentelor aflate în patrimoniul său - latură care a imprimat, de altfel, o pecete hotărâtoare a activității pe plan științific.

Un pas hotărâtor pe acest drum l-a constituit preluarea de către muzeu, în păstrare definitivă, a vechii arhive a Eforiei orășenești, care se degrada în subsolul Primăriei, pentru a sluji la studiile ce se vor face asupra Iașilor[9].

---

6 Idem, an I, fasc.2, 1922, p.377.

7 Idem, p.378.

8 Statutele Societății Muzeului Municipal Iași.

9 *Ibidem*.

Pentru instalarea arhivei s-a dispus alocarea, din fondurile Primăriei a unor însemnate sume băneşti necesare atât procurării de mobilier adecvat cât şi pentru sporirea colecţiilor prin achiziţii.De asemenea, în aceşti ani s-a depus un volum uriaş de muncă pentru catalogarea celor cinci mii de documente (începând cu anul 1427, din care 3.028 au fost inventariate iar 2363 de dosare aparţinând Primăriei, începând cu anul 1832 au fost integrate în colecţiile deosebit de valoroase ale muzeului).

Arhiva - aşa cum o demonstrează cu generozitate prestigioasa publicaţie a Societăţii , *Buletinul Muzeului Municipal " Ioan Neculce"* - avea să constituie pentru cercetătorii muzeului "un valoros material de studiu a tot ceea ce a însemnat viaţa municipală a fostei capitale a Moldovei", dar, până a se ajunge acolo a fost necesară o muncă colosală privind evidenţa şi catalogarea acestora.

S-a hotărât, de comun acord, ca documentele să fie înregistrate în condici speciale, pe opisuri şi în plicuri, după donaţiuni şi achiziţii.De asemenea, s-a convenit să fie respectată ordinea cronologică a documentelor, pe fişe special întocmite şi pe secţii pentru a putea fi consultate cu uşurinţă de publicul interesat.

În scopul asigurării unei evidenţe clare şi la zi a patrimoniului, activitatea de catalogare şi fişare se continuă pe măsură ce noi oferte şi donaţii se adaugă sporind astfel zestrea muzeului.

Menţionăm aici, pentru a ilustra valoarea istorico - documentară, Donaţia *Lucia Octav Ierbiceanu,* cuprinzând un număr de 45 documente datând între anii 1540 şi 1861 ; arhiva de acte familiale *I.Grigoriu Havas* ; arhiva de acte vechi ale clironomului *Nicolae Drosu* din Iaşi, foarte bogată în acte istorice, dintre care 5 pergamente.Foarte valoroase sunt documentele provenite de la Smaranda Macri - directoarea fostei *Şcoale Centrale de fete din Iaşi.*

Un număr de 26 de documente provin de la Victor Vrabie, pensionar din Iaşi, acte care privesc persoana lui Mitică Rosetti cumnatul domnitorului Alexandru Ioan Cuza.

În cursul anului 1922, după mai multe demersuri, au fost aduse la muzeu, "în păstrare definitivă lada cu documente istorice ale breslei calicilor"[10].

S-a ajuns astfel, la un moment dat, ca valoarea actelor istorice intrate în patrimoniul muzeului să depăşească suma de cincizeci mii lei şi s-au primit în acelaşi timp, numeroase asigurări că "mulţi ieşeni sunt dispuşi a da obolul lor de îndată ce muzeul va fi deschis publicului"[11].

La începutul anului 1925 s-a adus la cunoştiinţa Comitetului Muzeului Municipal Iaşi faptul că Dan Bădărău, aflat la Paris, "ar putea strânge pentru Muzeul Municipal mai multe obiecte , fotografii şi scrisori da la Colonia Franceză care a stat în Iaşi în timpul războiului, dacă ar avea o scrisoare de recomandare din partea acestui Comitet".

Şi, pentru ca nu cumva "să se aştearnă colbul pe vechile arhive şi spre a le face totodată să vorbească despre ceea ce ele cuprind mai cu seamă", revista Muzeului Municipal *"Ioan Neculce"* va publica "date şi acte cu referinţă la locuri, la lucruri şi aşezăminte vechi şi apoi la persoane care au ilustrat viaţa Iaşilor cu puternica lor personalitate"[12].

Însuşi titlul revistei avea să devină curând un simbol pentru ţara întreagă.În interesul de a se extinde acţiunea culturală declanşată de organizarea muzeului şi pentru a grupa un mai mare număr de cărturari în jurul "Buletinului", în colectivul de redacţie a acestuia au fost cooptaţi, cu titlul de membri corespondenţi, cărturari inimoşi, unii dintre ei fiind şi profesori de istorie la unele şcoli din Iaşi precum: V.Petroveanu, C.Stamboliu, A.B.Brandia, C.Praja, Emil Diaconescu şi alţii.

---

10 "Ioan Neculce", an I, fasc.2, 1922, p.367-368.

11 Idem, an I, fasc.1, 1921.

12 *Ibidem.*

La 26 martie 1921, Comitetul Muzeului Municipal aprobă oferta făcută de Societatea Anonimă "Lumina Moldovei" (editură-librărie-tipografie-legătorie) care funcționa în marele hotel "Bejan" din Iaşi, pentru tipărirea primului număr din "Buletin".

În fondul de documente al Muzeului Municipal Iaşi se păstrează o factură remisă lui N.A.Bogdan, casierul muzeului de către L.M.Sadoveanu, din partea tipografiei "Lumina Moldovei" pentru 1000 exemplare din "Buletin"[13].

Întrucât una din îndatoririle Societății, stabilită prin dispoziții de ordin statutar era aceea de a întreține schimburi de publicații cu alte instituții culturale, în cursul anului 1923, Comitetul Muzeului a dispus redactarea unei adrese, în 500 exemplare, "ce se vor trimite tuturor oficialităților din țară (prefecturilor de județe, primăriilor şi personalităților cunoscute ca fiind dornice a se interesa de mişcarea istorico-culturală a Muzeului prin "Buletinul" său istorico-arheologic".

Un alt aspect ce nu a fost nicicând ignorat de fondatorii "Buletinului" priveşte "procurarea materialului istoric care necesita cheltuieli mari de deplasare în diferitele zone ale țării".Astfel, în scopul depistării de monumente şi inscripții, au fost organizate excursii în Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banat - excursii care să ofere, odată cu cunoaşterea pământului românesc şi posibilități de a consemna şi valorifica informațiile obținute direct din teren.

Pentru a facilita numeroasele deplasări de studiu, Comitetul Muzeului Municipal Iaşi a înaintat la data de 12 iulie 1926, o adresă Ministerului Transporturilor şi Telecomunicațiilor, solicitând eliberarea, pentru personalul de specialitate al Muzeului Municipal, de "abonamente clasa I-a pe toate liniile ferate din țară"[14].

Acestor demersuri inteligente le datorăm faptul că adeseori, în coloanele "Buletinului" sunt inserate impresii deosebit de valoroase din timpul acestor excursii de studiu.Menționăm aici şi excursia efectuată de profesorul Gheorghe Ghibănescu, împreună .cu un grup de profesori şi elevi, în părțile Ardealului şi Banatului, vizitând în cursul anului 1923 oraşele: Sibiu, Blaj, Alba Iulia, Orăştie, Deva, Hunedoara şi Caransebeş[15].

Cu prilejul acestor excursii s-a procedat nu numai la cunoaşterea unor monumente însemnate ci s-au putut face şi o serie de observații realiste "deoarece piesele muzeelor din Sibiu, Blaj şi Deva rețin în mod deosebit atenția pentru studiu"[16].

Colectivul Muzeului Municipal Iaşi a organizat o susținută activitate pentru cunoaşterea muzeelor țării publicând lucrarea semnată de Coriolan Petranu, intitulată *Muzeele din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş* - considerată a fi "extrem de interesantă pentru cunoaşterea muzeelor din Transilvania".

Valoarea studiilor publicate a adus revistei un real prestigiu, fiind tot mai mult solicitată de diverse instituții şi persoane particulare din cele mai diferite zone ale țării.

Astfel, la 17 ianuarie 1924, Muzeul Limbii Române din Cluj, solicita a fi trimise pe adresa sa "toate numerele apărute ale prețioasei reviste, aceasta în schimbul revistei sale cunoscută sub titlul de "Dacoromania"[17].

Răspunzând cu promptitudine unei astfel de solicitări, la data de 13 februarie 1923, N.A.Bogdan, preşedintele Comitetului, face cunoscut prefectului de Roman că "în urma dorinței arătate de a înzestra unele biblioteci ale cursului secundar urban şi rural cu reviste, se trimite un număr de 10 exemplare"[18].

---

13 Arh.St.Iaşi, fond Muzeul Municipal, dos.3/1924.

14 *Ibidem*, dos.2/1923, f.21.

15 "Ioan Neculce", fasc.3, 1923.

16 Idem, fasc.4, 1924.

17 Arh.St.Iaşi, fond Muzeul Municipal, dos.3, f.4.

18 *Ibidem*, dos.2/1923, f.2.

Din fondul de documente păstrat, deținem informația că până la 30 decembrie 1925, revista avea asigurat un număr de 75 abonați, număr ce va spori cu fiecare an, cu toate greutățile ce s-au ivit în tipărirea ei, mai ales "acum când tiparul este foarte scump şi se simte tot mai mult nevoia de o majorare a subvenției din partea Primăriei"[19].

La data de 7 august 1923 "luând în vedere scumpirea hârtiei şi a mâinii de lucru, Comitetul Muzeului Municipal, a hotărât "pentru a nu se înceta apariția publicației, ca numărul colilor de tipar să se condiționeze cu mijloacele băneşti de care s-ar putea dispune, fie printr-o desfacere mai mare de abonamente, fie printr-o spornică donație, fie chiar şi prin credite extraordinare ce s-ar putea acorda de către actuala administrație comunală în urma unor noi şi energice intervenții"[20].

În şedința de lucru din decembrie 1930 se face cunoscut că "zăbava pusă în apariția volumului al 9-lea din Buletinul Muzeului Municipal "Ioan Neculce", se datorează şi greutăților prin care trece tipografia "Viața Românească", cu rotația intermitentă a lucrărilor, cu reducerea salariilor şi cu lipsurile sale generale care au adus apoi cu sine închiderea atelierelor şi lichidarea societății"[21].Aşa se explică faptul că a doua parte din volumul al 9-lea al "Buletinului", s-a tipărit prin contribuția benevolă a cercului ieşenilor aflați în Bucureşti.

Apariția revistei ca şi prodigioasa activitate ştiințifică a Muzeului Municipal Iaşi, a constituit un îndemn şi o pildă, deoarece cu numeroase şi considerabile sacrificii au fost "scoase din uitare" mărturii de mare însemnătate istorică pentru români.

19 *Ibidem*, fila 1.

20 *Ibidem.*

PETREA IRINCIUC

NOI MĂRTURII DOCUMENTARE DESPRE DESCENDENȚII FAMILIEI AL.I.CUZA

Informațiilor privitoare la genealogia familiei Cuza, consemnate în istoriografia românească, li se adaugă o mărturie documentară ce a parvenit de curând în patrimoniul Muzeului memorial "A.I.Cuza" de la Ruginoasa.

Este vorba de o "declarație" olografă, autentificată şi prin semnăturile a doi martori, prezentată în copie xerox, făcută de Fabius Laiter, rezident la Clamort-Franța, în ianuarie 1994.[1]

Dăm mai jos textul acestui document care, prin coroborare cu alte surse documentare, poate servi la o mai bună cunoaştere a descendenților domnitorului Al.I.Cuza.

"Je souisigne Fabius Laiter en jouissance de la plénitude de toutes mes facultes declare ce qui suit:

Je suis né à Ruginoasa en Roumanie en Février 1879.J'ai toujours su par les déclarations formelles de ma mère Iliana Cojocariu, que jé suis fils du Prince Dimitri Couza , qui vivait au château des Couza à Dombrovitza, commune de Rouginoasa, et non le fils de Lupu ou Lupul qui a vécu maritalement avec elle.

J'ai du reste été, pendant mon enfance, l'objet d'attentions spéciales de la part du Prince Dimitri Couza. Je devais selon sa volonté être élevé dans son château avec mon frère ainé Ion et ma soeur Iliana (en francais Jean et Hélène) qui s'y trouvaient dèjà,quand la mort prématurée du Prince a empêché cette volonté d'etre mise a exécution.Pendant toute ma vie en Roumanie j'ai ignoré que ma filiation avait été reconnu d'une façon formelle par le Prince.

En 1927 ou 1928 environ j'ai recu à Clarmont, lieu de ma résidence à cette époque, la visite d'un roumain qui me dit avoir à me faire d'importantes déclarations. Cet homme faisait à ce moment en France un stage d'etudes de droit et son père était notaire à Piatra ou Piatra Neamțu (ou aux environs).

Dans l'étude de son père il avait pu voir le testament du Prince Dimitri Couza.J'ai appris par lui qu'à sa mort (aux environs de 1885) le Prince avait légué tous ses biens à ses trois enfants naturels qu'il avait eus avec ma mère Iliana Cojocariu, à savoir mon frère Ion, ma soeur Iliana (déja nommés) et moi même.

L'usufruit de cet héritage restait à sa mère adoptive veuve du Prince Alexandre Ion Couza.Pour favoriser son petit fils préferé Ion, qui demerait au château à la mort du prince, la Domnitza Hélène Couza avait gardé secret le testament de son fils jusqu' à sa mort. Celle-ci étant survennue, les biens laissés par le Prince Dimitri Couza revenaient donc à ses trois enfants naturels Ion, Iliana et moi même.Iliana était morte vers l'âge de quatorze ans et pour hériter de la totalité des biens Ion fit établier (toujours d'après les declarations du fils du notaire) un faux acte me déclarant disparu ou décédé.

---

[1] Mulțumim şi pe această cale doamnei Hélène Laiter care, îndeplinindu-şi o datorie morală față de tatăl său, Fabius Laiter, a donat acest document muzeului nostru.

Ce roumain me donna par écrit le nom et l'adresse de son père, notaire changé de l'éxécution du testament.J'ai malheureusement oublié et égaré ce nom et cette adresse. Il me dit que pour faire valoir mes droits je devais aller en Roumanie et poursuivre mon frère ainé Ion, qui m'avait fait porter disparu ou décédé.

Ces poursuites auraient nécessité une somme assez considérable que je ne possédais pas à cette èpoque, et j'ai remis à plus tard la possibilité de faire valoir mes droits.Les circonstances et ma situation durant ces derniers années ne m'ont pas permies d'entamer cettè action. Actuellement me sentant pres de la fin de ma vie, j'ai tenu à déclarer devant temoins ce qui précède afin de donner à mes enfants la possibilité de faire valoir leurs droits materiels et moraux.

Je déclare d'une facon formelle revenu digner pour moi-même et mes enfants tous les droits et avantages qui leur ont été confirmés par la volonté de mon père, clairment exprimée dans son testament, et je désire qu'il soit procédé sans retard à l'introduction d'une action devant les tribunaux compétents pour leur permettre d'entrer en possesion de la part d'heritageme revenant de droit et dont j'ai été frustré, et pour eux de porter le nom auqueul ils ont droit.

Cette action doit prévoir la possibilité de rechercher la culpabilité de mon frère Ion et de tiers, coupables par une manoeuvre frauduleuse et un faux de m'avoir fait porter disparu où dècèdé au moment ou l'héritage de mon père Dimitri Couza aurait dû étre normalement partagé entre mon frère et moi.

Je laisse par ailleurs, à mes enfants un récit détaillé et circonstancié des évênements qui ont en bien dans ma jeunesse et jusqu' à mon arrivée en France, ainsi que les noms de personnes m'ayant connu en Roumanie et en France, de facon à leurs faciliter les démarches qu'ils entreprendront selon ma volonté et de concert avec moi, aussi bien de mon vivant qu'après ma mort. Je précise dés maintenant:

1) que la date officielle de ma naissance (15 Fevrier 1879) porteé sur mon état-civil, n'est peut-être pas la date réelle de ma naissance.L'absence de registres officiells à Ruginoasa à cette époque, ou la négligence de ma mère me laissent un doute à ce sujet.

2) Le nom que je porte n'est pas un nom de famille, mais un surnom donné par des Allemands a un de mes frères uterins nommé Lupu qui travaillait pour eux en qualité de conducteur dans une exploitation forestière.Ces derniers l'appelaient "Leiter" (conducteur ou chef en Allemand).Ce nom fut adopté ensuite par les autre enfants de ma mère et par ma mère elle-même Iliana Cojocariu, qui se faisait appeler sur la fin de sa vie Iliana Leiter. En arrivant en France en 1909 et á la suite de diverses transcriptios mon nom s'est francisé en Laiter."

Ecrit dans má dictée en pleine possession de mes facultes pelu et approuve

le dix janvier 1944

SS. Fabius Laiter

Je, sousigné ....Vincent, 55 rue Emmanuel Sarty à Clamort, notifie avoir vu monsieur Laiter dicté et signer cette declaration,
janvier 1944

LS. indescifrabil

Je sousigné Gaston de Luneley...., 71 Quai D'Orsay à Paris, notifie avoir vu Monsieur Laiter dicté et signer cette declaration, 10 janvier 1944.

LS. indescifrabil

Iată traducerea acestei declaraţii-testament:

"Eu subsemnatul Fabius Laiter, bucurându-mă de plenitudinea tuturor facultăţilor declar ceea ce urmează: Sunt născut la Ruginoasa, în România, în februarie 1879. Am ştiut dintotdeauna din declaraţiile formale ale mamei mele Iliana Cojocariu, că sunt fiul prinţului Dimitrie Cuza, care a trăit la castelul lui Alexandru Ioan Cuza, la Dumbrăviţa, comuna Ruginoasa şi că nu sunt fiul lui Lupu sau Lupul, care a trăit căsătorit cu ea.În rest am fost în timpul copilăriei mele, obiectul atenţiilor speciale din partea prinţului Dimitrie Cuza.Trebuia, după voinţa sa, să fiu crescut în castelul său împreună cu fratele meu mai mare, Ion şi cu sora mea Iliana, care se aflau deja acolo, când moartea prematură a prinţului a împiedicat acest plan de a fi pus în aplicare.

În timpul întregii mele vieţi petrecute în România, n-am ştiut faptul că filiaţia mea fusese recunoscută într-un mod formal de către prinţ.

În 1927 sau 1928, am primit la Clamort, locul reşedinţei mele în acel timp, vizita unui român care mi-a spus că are să-mi facă o importantă declaraţie. Acest om făcea în acel moment în Franţa un stagiu de studii în drept şi tatăl său era notar la Piatra sau Piatra Neamţ (sau în împrejurimi).

În dosarele tatălui său, el a putut să vadă Testamentul prinţului Dimitrie Cuza. Am ştiut prin el că la moartea sa survenită în 1885 sau 1888, prinţul lăsase moştenire toate bunurile sale celor trei copii naturali ai săi pe care i-a avut cu Iliana Cojocariu, aşa cum se ştie: fratele meu Ion, surorii mele Iliana şi mie însumi.Uzufructul acestei moşteniri rămânea mamei sale adoptive, văduva prinţului Alexandru Ioan Cuza.

Pentru a favoriza pe micuţul ei preferat, Ion, care rămânea în castel la moartea prinţului, domniţa Elena Cuza, a păstrat secretul testamentului fiului său până la moartea acestuia. Aceasta survenind, bunurile lăsate de prinţul Dimitrie Cuza, reveneau deci celor trei copii ai săi naturali: Ion, Iliana şi eu însumi.Iliana murise la vârsta de 14 ani, iar pentru a moşteni totalitatea bunurilor înscrise în testament, Ion a făcut un fals în acte (aşa cum a declarat însuşi fiul notarului), declarându-mă dispărut sau mort.

Acest român mi-a dat în scris numele şi adresa tatălui său, notar însărcinat cu executarea testamentului.Din nenorocire am uitat şi am pierdut acest nume şi această adresă.El mi-a spus că pentru ca drepturile mele să devină valabile, trebuie să merg în România şi să-l urmăresc pe fratele meu mai mare, Ion, care m-a dat dispărut sau decedat. Aceste demersuri însă, necesitau o sumă considerabilă de bani pe care eu nu-i posedam în acel timp şi am amânat pentru mai târziu posibilitatea de a intra în drepturile mele.Împrejurările, precum şi situaţia în care m-am găsit în ultimii ani, nu mi-au permis să mă ating de această problemă.

Actualmente, simţindu-mă aproape de sfârşitul vieţii mele, am ţinut să declar în faţa martorilor ceea ce urmează, pentru a da copiilor mei posibilitatea de a-şi obţine drepturile lor materiale şi morale.

Declar într-un mod formal că vreau să revendic pentru mine însumi cât şi pentru copiii mei toate drepturile şi avantajele care le-au fost conferite prin voinţa tatălui meu, atât de clar exprimate în testamentul său şi doresc să se procedeze fără întârziere la introducerea unei acţiuni înaintate tribunalelor competente pentru a le permite să intre în posesiunea unei părţi din moştenirea ce le revine de drept şi de care eu am fost frustrat şi pentru ca ei să poarte numele la care au dreptul.

Această acţiune trebuie să prevadă posibilitatea de a regăsi culpabilitatea fratelui meu Ion şi a altora ce se fac vinovaţi de o manevră frauduloasă şi de un fals în a mă declara mort sau dispărut într-un moment în care moştenirea tatălui meu Dimitrie Cuza ar fi trebuit să fie împărţită între fratele meu şi mine.

Las de altfel copiilor mei o descriere detailată a împrejurimilor şi a evenimentelor care au avut loc din tinereţea mea şi până la sosirea mea în Franţa, ca şi numele persoanelor care

m-au cunoscut în România şi în Franţa, pentru ca să le faciliteze demersurile ce le vor întreprinde după voința mea și față de mine, atât în timpul vieții mele cât şi după moartea mea. Precizez astfel:

1) Că data oficială a naşterii mele (15 februarie 1879), aflată pe actul meu de stare civilă, nu este, poate, data reală a naşterii mele.Absenţa registrelor de stare civilă la Ruginoasa în acest timp sau neglijenţa mamei mele, îmi lasă o îndoială cu privire la acest subiect.

2) Numele pe care-l port , nu este nume de familie, ci o poreclă dată de nemți unuia din frații mei, numiți Lupu şi care lucrau pentru ei în calitate de conductor într-o exploatare forestieră.Pe acesta din urmă îl numeau "Leiter" (conductor sau şef în germană).Acest nume fu adoptat apoi şi de către alţi copii ai mamei mele şi chiar de către mama mea însăşi, Iliana Cojocariu, care s-a numit spre sfârşitul vieţii sale Iliana Leiter.

La sosirea mea în Franţa, în 1909, şi în urma diverselor transcrieri, numele meu s-a francizat în "Laiter".

Scris după dictarea mea în plină posesiune a facultăților şi în cunoştinţă,

10 ianuarie 1944

L.S.Fabius Laiter

Eu subsemnatul .... Vincent, 55 rue Emmmanuel Sarty-Clarmont, notific că am văzut că domnul Laiter, a dictat şi a semnat această declaraţie, ianuarie 1944,

L.S. indescifrabil

Eu subsemnatul Gaston de Luneley .... 71 Quai D'Orsay a 9 Paris notific că am văzut că domnul Laiter a dictat singur această declaraţie, 10 ianuarie 1944.

L.S. Indescifrabil

ZAMFIRA PUNGĂ

CONTRIBUŢII LA BIOGRAFIA UNUI PAŞOPTIST BUCOVINEAN MIRON CIUPERCOVICI

Istoria Bucovinei secolului al XIX-lea numără printre personalităţile sale de seamă şi pe cea a lui Miron Ciupercovici, preot luptător, apărător incisiv, neşovăitor şi temut al drepturilor neamului său.

Documentele prezente în arhiva Muzeului de istorie a Moldovei conţin preţioase informaţii referitoare la cel pe care câmpulungenii îl găseau vrednic a le reprezenta interesele în Parlamentul vienez de la 1848.Sunt scrisori adresate de deputatul bucovinean prietenilor săi din Câmpulung Moldovenesc şi Fundul Moldovei, al căror conţinut inedit sprijină încercarea noastră de elaborare a unei scurte schiţe biografice.Expediate din Viena şi Cernăuţi şi datate 1848 şi 1861[1], ele întregesc imaginea evenimentelor desfăşurate în cele două mari oraşe în perioada arătată .Cum era şi firesc au fost consultate principalele lucrări consacrate istoriei Bucovinei, semnalând îndeosebi contribuţia cunoscutului istoric Teodor Bălan care a surprins tangenţial şi rolul acestei personalităţi în cadrul evenimentelor ce au avut loc în Imperiul austriac la mijlocul secolului al XIX-lea.

Din izvoarele păstrate, cunoaştem că această familie românească a purtat iniţial numele de Ciupârcă (Ciupercă)[2]; ea făcea parte din cele 93 de familii care trăiau la 1774 în satul Fundul Moldovei, ocolul Câmpulung .[3] Acest nume a fost transcris într-o variantă sârbă, ca şi alte nume româneşti, ca urmare a politicii de deznaţionalizare promovată de austrieci în Bucovina înstrăinată.[4] Se ştie, de altfel, că după 1789, când biserica ortodoxă din Bucovina a fost scoasă de sub jurisdicţia Mitropoliei Moldovei şi trecută sub controlul Mitropoliei sârbeşti de la Karlovitz, un rol important în rutenizarea şi sârbizarea onomasticii româneşti l-a avut Daniil Vlahovici care a ocupat acest scaun episcopal.[5]

Nume ca cele ale diaconului Miron Ciupercă, ale preoţilor Neculai Ciupercovici, Alexei Ciupercovici, Gheorghe Ciupercovici, ale diaconului Miron Ciupercovici şi mai târziu episcopului Arcadie Ciupercovici demonstrează că această familie de vechi preoţi de ţară a ştiut să apere şi să păstreze prin blândeţe, credinţă şi dârzenie cultura şi tradiţia neamului românesc.[6]

Primul membru al acestei familii despre care avem informaţii este Miron Ciupercă; în finalul unui act din 29 iulie 1779, el consemna: "am scris zapisul cu zîsa lui Toader Bălan".[7] La 1810 îl regăsim, dar cu numele sârbizat de Miron Ciupercovici, în fruntea ţăranilor din Bu-

---

[1] Depozitul Muzeului de Istorie a Moldovei, nr.de inventar 7857; *ibidem*, nr.inventar 7861; *ibidem*, nr.7860; (vezi anexele).

[2] Teodor Bălan, *Noui documente cîmpulungene*, Cernăuţi, 1929, p.40.

[3] Hurmuzachi-Iorga, *Documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, 1891, p.219; Pentru acest nume de familie vezi şi Gh.Sion, *Arhondologia Moldovei*, 1977, p.318.

[4] Teodor Bălan, *Din istoria Cîmpulungului Moldovenesc*, Bucureşti, 1960, p.2; Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei*, Bucureşti, 1993, p.44; Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Bucureşti, 1991, p.49.

[5] Ion Nistor, *Românii şi rutenii în Bucovina*, Bucureşti, 1915, p. ; Nicolae Ciachir, *op.cit.*, p.44.

[6] Vezi calendarul "Glasul Bucovinei", 1938, p.5; Mihai Iacobescu şi Ioan Zugrav, *Documente ale revoluţiei de la 1848 din Bucovina*, în "Anuarul Muzeului judeţean Suceava", IX, 1982, p.409; Teodor Bălan, *Din istoria Cîmpulungului Moldovenesc*, passim; Ion Nistor, *Istoria Bisericii din Bucovina*, Bucureşti, 1916, p.161; Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, Bucureşti, 1993, p.384 (sunt cuprinse aici şi importante referiri biografice).

[7] Teodor Bălan, *Noui documente cîmpulungene*, Cernăuţi, 1929, p.40.

covina austriacă, luând apărarea răzvrătiților din Șarul, Păltiniș și Dorna, din Moldova, aflați în conflict cu boierul C.Balș, care tocmai cumpărase aceste moșii.[8] Divanul din Iași a trimis armată împotriva sătenilor, care conduși de preoții lor "s-au ridicat cu topoare și ciomege asupra trimișilor." Diaconul Miron Ciupercovici împreună cu țăranul Gligore Toderovici au înaintat o plângere Agenției austriece din Iași, prin care cerea ca țăranii din satele domene să fie apărați.Conflictul a continuat și în anul următor, când locuitorii din Șarul, Dorna și Păltiniș au înaintat Divanului o jalbă redactată de Miron Ciupercovici în care se susținea că ei sunt răzeși fiind deci scutiți de boieresc și de dări și că pe boierul Balș nu l-ar recunoaște de stăpân satelor acestora."[9] Într-un raport întocmit de șeful Domeniului, Horvath, la 13 martie 1817, diaconul Miron Ciupercovici și fratele său, Neculai Ciupercovici, erau considerați instigatori "pentru că se plâng în numele a toată grămada Câmpulungului" de nedreptățile săvârșite de unii funcționari.[10] Dintr-un document, care s-a aflat în colecția lui Teodor Bălan, aflăm că diaconul Miron Ciupercă "îngreoiet de bătrânețe" își făcea testamentul la 12 octombrie 1824.[11] Prin acest act el lăsa moștenire fiului său adoptiv, având același nume, o casă cu pivniță, un hambar, un grajd, șuri cu toate acareturile, livezile din jurul casei și moșia de pe Valea Caselor, cu boi, cai, o moară și odoare.[12] Așadar, deputatul care a activat cu atâta energie în favoarea românilor bucovineni a fost fiul adoptiv al diaconului.

Din nefericire, pentru o lungă perioadă legată mai cu seamă de tinerețea sa izvoarele păstrează tăcere.Este însă de presupus că tatăl adoptiv s-a îngrijit de educația sa, trimițându-l la școli, poate chiar la seminarul ortodox din Cernăuți, din moment ce și acest Miron Ciupercovici este atestat de documente cu numele de diacon.[13]

Un act de vânzare emis la 1840, în localitatea Fundul Moldovei, este autentificat de "Miron Ciupercovici, vornic"[14], demnitate greu de dobândit într-o vreme când ierarhiile se cucereau pe calea spinoasă a vredniciilor îndelung probate.Numele lui apare tot mai des, alături de a altor vrednici câmpulungeni, în memoriile din ce în ce mai numeroase adresate autorităților imperiale.[15] Documentele-protest din anii 1841, 1842, 1843, 1844, 1845, purtând toate semnătura lui Miron Ciupercovici, sunt adevărate rechizitorii asupra abuzurilor săvârșite de reprezentanții autorităților austriece împotriva populației românești din ținutul abuziv ocupat la 1775.Faptul că aceste proteste au dus la declanșarea unor anchete, este drept, rămase fără un rezultat imediat, asupra cunoscutelor "nelegiuiri" săvârșite de mandatarul din Dorna, Peter Strohmaier, ne îndreptățesc să credem că numele lui Miron Ciupercovici era cunoscut autorităților din capitala Imperiului, și chiar Împăratului, și temut de cei ce guvernau Bucovina.Locuitorii din Dorna și Câmpulung își puseseră mare nădejde în cel pe care-l trimiseseră să le apere drepturile, de vreme ce, la încercarea Prefecturii și a Domeniului de a-i convinge să renunțe a se adresa autorităților ierarhice, răspundeau: "Nu vom renunța niciodată la drepturile

8 Idem, *Din istoria Cîmpulungului Moldovenesc*, p.130-133.

9 *Ibidem, p.132.*

10 *Ibidem*, p.208-209.

11 *Ibidem*, p.102.

12 *Ibidem*, p.102.

13 *Ibidem*, p.265.

14 Teodor Bălan, *op.cit.*, p.116.Din alte documente reiese că el a deținut această dregătorie mai mult timp.

15 T.V.Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1915, p.419-421; *1848 la români.O istorie în date și mărturii*, Ediție Cornelia Bodea, București, 1982, p.615-621; Teodor Bălan, *op.cit.*, p.314-322.În memoriul adresat împăratului la 10 iulie 1843, Miron Ciupercovici,descriind calvarul bucovinenilor arestați, între care se afla și fratele său Dumitru Ciupercovici, arăta: "Ce se întâmplă în Bucovina este nemaipomenit".Aici nu numai că se fură avutul oamenilor, dar sînt chiar schingiuiți de niște "funcționari lipsiți de Dumnezeu și de conștiință".Ca urmare s-a deschis o anchetă împotriva mandatarului Strohmayer, pe care diaconul îl caracteriza ca pe "o bestie de om" și "un tiran nemaipomenit".

noastre aceasta cu atât mai mult cu cât am trimis la Viena pe Miron Ciupercovici să aducă răspunsul împăratului."[16]

Anul 1848 aducea schimbări profunde în viața Europei cuprinsă de flăcările revoluției.La 13 martie 1848, se declanșa revoluția la Viena.Guvernul Metternich este înlăturat.Împăratul Ferdinand I promite o nouă constituție.Revoluția se amplifică.La Cernăuți, inima Bucovinei, are loc o mare adunare populară.În majoritatea localităților din Bucovina reprezentanții vechiului regim sunt îndepărtați din funcție.În cadrul acțiunilor revoluționare din provincia românească inclusă Imperiului la 1774 țărănimea se afirma prin lupta ei energică, ca principala forță socială.Încep alegerile în noul Parlament vienez.Ocolul Câmpulungului și regiunea Humorului, care trebuiau să aleagă un singur deputat, încredințează această cinste lui Miron Ciupercovici.Tânăr, energic, priceput mânuitor al condeiului și cunoscător de limbă germană, el se va dovedi cu prisosință un vrednic apărător al drepturilor neamului său.Prezent la adunarea populară națională de la Cernăuți de la 20 mai 1848, este posibil să fi făcut parte din acel comitet condus de Eudoxiu Hurmuzachi ce va elabora, în iunie 1848, "Petiția țării- cea mai adevărată expresie a opiniei publice și a conglăsuitoarelor dorinți ale națiunei."Aceasta pentru că alesul câmpulungenilor se afla la 17 iunie 1848 la Cernăuți, de unde urma să plece, apoi, la Viena.Informația o găsim într-o scrisoare datată 19 iunie 1848, Cernăuți, aflată în arhiva Muzeului de Istorie Iași.[17] Epistola, un document original purtând semnătura lui Miron Ciupercovici, conține în același timp date importante privind numele, naționalitatea și orientarea politică a deputaților aleși de câteva din localitățile Bucovinei; "... di la Rădăuți este ales un om mai vrednic, moldovan, și știe și carte ... Di la Goian este iară un rus cari știe și moldovenește și să vede om cuminte ...".Dârzul bucovinean află nemulțumit că Suceava "un târg așa vechi" ... "în loc să aleagă un om vrednic de a te putea sfătui și puni la cale cu dânsul" alesese "... un deputat di la Hotna cari nici de o treabă nu este și nu va fi.Un rus neînțălegător, prost, cari păsăruia ști tocma, tocma pe gustul leșilor." Cuvintele aspre la adresa deputatului de Suceava nu erau pornite neapărat din necazul că vechiul ținut românesc își alesese un reprezentant al unei etnii minoritare să-i apere drepturile și libertățile seculare ci, mai cu seamă, pentru că acesta avea să fie împotriva unuia din primele puncte ale *Petiției țării* și anume separarea Bucovinei de Galiția și constituirea ei "ca țară autonomă".Și aflăm în continuarea scrisorii că propaganda autorităților de la Lemberg și Viena se întețise "ca să poată îndupleca pre deputații bucovineni ca să ție cu Galiția să fie tot o țară".Miron Ciupercovici continua hotărât: "deci noi aceasta cât putem vom apăra și nu ne vom primi cu țara leșască că nici înaintea împăratului măcar ce să fie.Ci ne vom ține cum am vorbit." Bănuiala alesului din Câmpulung că Ivan Delenciuc, deputat de Suceava, "se încurcă cu galițienii" și nu sprijină lupta pentru autonomia Bucovinei, trădând dorința majorității se va dovedi reală.El era nevoit să scrie sucevenilor, de la Viena, să trimită vorbă reprezentantului lor "ca să stea la cuvânt cu ceilalți deputați".Epistola din 19 iunie 1848 ne ajută să aflăm amănunte despre discuțiile avute de Vasile Știrbu, Ilie Niculiță și Miron Ciupercovici cu Kriizhauptman-ul Izăcescu, care le făgădui "că va scrie să să îngăduie asupririle cătră noroade."Deputatul de la Fundul Moldovei îi îndemna pe cei cărora li se adresa "a noștri prea iubiți prietini și frați" să se bucure de aerul de libertate ce le era îngăduit de acele vremuri și "să nu lasă oamenii cu ceva înșălați ... și să să dei de știre la toți să nu fie proști, că acu ești slobod a vorbi toati ce este drept ... și să nu să teamă de nimene, numai de Dumnezău"[18].În acele zile cât și-a îngăduit a sta la Cernăuți în așteptarea alegerii deputatului cernăuțenilor (21 iunie 1848) Miron Ciupercovici trebuie să se fi întâlnit în mai multe rânduri cu frații Hurmuzachi, profesorul Calinciuc și cu ceilalți revoluționari bucovineni, sfătuindu-se

[16] Teodor Bălan, *op.cit.*, p.266.

[17] Vezi nota nr.1.

[18] *1848 la români* ..., p.608-613.Pe de altă parte, așa cum am constatat deja, deputatul din Fundul Moldovei era un adept al luptei purtate prin memorii

în legătură cu cele ce aveau de făcut pe timpul şederii lor la Viena, şi asupra importantelor evenimente ce urmau a se desfăşura în capitala imperiului.În aceste zile, când la Cernăuţi căpăta forma finală "Petiţia ţării", erau prezenţi în capitala Bucovinei M.Kogălniceanu, Al.I.Cuza, Costache Negri, Zaharia Moldovanu ş.a., ce organizau Comitetul revoluţionar moldovean.De această prezenţă putem lega redactarea finalului programului bucovinean în care împăratul era informat "asupra multiplelor raporturi sociale şi comerciale ce există între Bucovina şi ţările Moldova şi Ţara Românească vecine şi consangene cu noi, raporturi care exercită înrâurinţă puternică asupra industriei şi comerţului întregii monarhii austriece."Dar, din spatele acestor motive de ordin economic răzbate, fără îndoială, ideea unităţii româneşti.[19] De aceea, şi poate şi datorită unor declaraţii deschise, Miron Ciupercovici, Mihail Bodnărescu şi Anton Kral erau acuzaţi de unii deputaţi ai Bucovinei că doreau nu numai despărţirea de Galiţia, ci chiar unirea ei cu Moldova.[20] Nevoiţi să "dezmintă" aceste "acuzaţii false" prin declaraţii publice sau manifeste explicative, cei trei nu făceau decât să ţină seama de primejdia unor astfel de învinuiri într-un moment când Imperiul austriac era, încă, o puternică forţă militară şi politică a timpului.Dar, asemenea tuturor românilor din imperiu, nici românii bucovineni nu erau străini de hotărârile Adunării din 3/15 mai - 5/7 mai, de conţinutul "Petiţiunii naţionale" şi de ceea ce se strigase pe Câmpia Blajului.[21]

La 28 iunie 1848, Miron Ciupercovici se afla la Viena.Într-o scrisoare pe care acesta o adresa preotului Georgie Ciupercovici, profesorului Teutul, părintelui Daşchievici şi altor câmpulungeni, la 2 iulie 1848[22], se găsesc preţioase informaţii referitoare la situaţia critică în care se afla Imperiul austriac: "Maestatea sa împăratul nostru Ferdinand se află în Tirol la Inzbruc ... Croaţia cu Ţara Ungurească au ceva nepace ... La Italia şi pre aiurea, precum şi la Bohemia, la Prag, este mai în toate zilele vărsare de sînge mare, şi aicea este mare frică cum că va intra rusul , şi nu să ştii ce va fi, că vienenii sânt toţi înarmaţi groaznic ...".În aşteptarea deschiderii Reichstag-ului, stă de vorbă cu deputaţii vienezi "care s-au bucurat că am mărs la dânşii şi am ţinut şi noi sfat cu dânşii" şi-i asigură pe ai săi că "petiţia care s-au făcut la Humor s-au prefăcut; puncturile toate acelea au rămas numai mai cu înfrumuseţare ca să dei la tipar, de carele în scurtă vreme, după ce vom scoate-o di la tipar, vom trimite şi domniilor voastre ca să videţi şi să ştiţi ce rugăm de la împăratul."La 18 august, înainta acest virulent memoriu Ministerului de Interne al Imperiului.Aici sunt arătate numeroasele şi gravele abuzuri săvârşite de mandatarul Strohmayer, prezicând că "numai firea blajină a populaţiei româneşti şi îndemnuri ale preoţimii noastre au facut ca până acum ţăranii nu s-au răzbunat crunt împotriva acestui mizerabil"[23].

Ales deputat în Parlamentul liberal de la Viena, el se adresa acestui forum, la 20 septembrie 1848: "... ţin de sfânta mea datorie să-mi ridic glasul pentru patria mea, ocolul Câmpulungului Moldovenesc din Bucovina, şi să fiu în faţa reprezentanţilor împărăţiei austriece interpretul fidel al dreptelor plângeri ale conaţionalilor mei îndreptate împotriva asupririlor brutale ce le îndură din partea organelor politice şi administrative." Priceput mânuitor al condeiului, într-un stil plăcut, cursiv, dar ferm, înfierează nedreptăţile şi abuzurile săvârşite împotriva neamului său ce este îndreptăţit a-şi stăpâni pământurile în virtutea acelui drept natural pe care-l posedă naţiile "asupra pământului din care a răsărit".Continuând: "... atunci acesta este dreptul neamului nostru care împins pe piscurile munţilor de la graniţă de-abia vede lucind soarele în

---

19 Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, p.97.

20 *Documente privitoare la istoria oraşului Suceava (1388-1918)*, vol.I, Bucureşti, 1989, întocmit de Vasile Gh.Miron, Mihai-Ştefan Ceauşu, Ion Caproşu şi Gavril Irimescu, p.670-672.

21 Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, p.98.

22 *Ibidem*, p.322-330; *1848 la români* , I, p.615-618.

23 Teodor Bălan, *op.cit.*, p.314-322.În documente sunt descrise toate avatarurile bucovinenilor din ultimul deceniu.

văile sale şi arareori ovăzul cocându-se....Strămoşii noştri şi noi înşine am stăpânit pământurile noastre şi am exercitat nestingheriți toate drepturile ce decurg din această proprietate.Aceste drepturi au fost recunoscute de autorități şi de abia în anul 1836 şi-au permis funcționarii învecinatului Domeniu din Câmpulung, încălcări ilegale în proprietatea noastră... Întâi am fost socotiți drept supuşii Domeniului Câmpulung, ceea ce n-am fost niciodată, iar Domeniul drept stăpân.Ni s-au confiscat pădurile, ni s-au alungat turmele şi tăietorii de lemne, s-au devastat pădurile noastre pentru Domeniul menționat şi în folosul funcționarilor lui.Ni s-au confiscat puştile, din care pricină turmele noastre, nefiind apărate, au fost sfâşiate de animale sălbatice.Ni s-au luat drepturile, arendându-se morăritul şi crâşmăritul."Acest lung rechizitoriu continuă, încheindu-se astfel: "Îndeosebi, trebuie să cerem ca să se dispună retrocedarea drepturilor noastre moştenite din vechime, anularea jurisdicției Domeniului şi a supunerii noastre sub puterea acestuia.Să se restabilească vechea autonomie a ocolului Câmpulung, după cum ea existase pe timpul stăpânirii turceşti". Memoriul este semnat: Miron Ciupercovici, deputat în parlamentul austriac, Ilie Niculiță, delegat şi Vasile Ştirbu, delegat.Prezentarea lui în limba germană, ne îngăduie să bănuim şi calitățile oratorice ale preotului bucovinean.Urmarea acestui memoriu a fost instituirea unei comisii întrunite la Câmpulung, în ziua de 16 noiembrie 1848[24], printre reprezentanții câmpulungenilor numărându-se şi Miron Ciupercovici.

În 1849, însă, speranțele câmpulungenilor, şi a tuturor revoluționarilor erau spulberate.Vreme de 11 ani se va reinstaura absolutismul.Țăranii din Bucovina continuă seria memoriilor la fel de hotărâți în a-şi recâştiga drepturile pierdute.Sunt reînoite vechile cereri şi trimise împăratului; la 25 aprilie 1853, 26 iulie 1855, 5 decembrie 1855, ianuarie 1857.[25] În redactarea lor un rol deosebit revenindu-i, iarăşi, neobositului Miron Ciuperovici.[26]

Anul 1861 aducea speranța în inimile mâhnite ale țărănimii bucovinene.Era anul alegerilor pentru dieta Bucovinei.Eudoxiu Hurmuzachi era ales deputat al Câmpulungului.[27] În această calitate redacta, după spusele lui Th.Bălan şi dădea publicității la Viena, cartea: "*Strigătul după ajutor al Comunelor ocolului Câmpulungului Moldovenesc din Bucovina*".Fără a pune întrutotul la îndoială faptul că "limba elegantă şi extrem de precisă" a memoriului către împărat aparținea lui Eudoxiu Hurmuzachi, credem că şi preotul bucovinean care semna, împreună cu Ilie Niculiță şi acest document, şi care timp de peste 20 de ani scrisese un număr destul de mare de astfel de plângeri -martor în procesele deschise de câmpulungeni în apărarea drepturilor strămoşeşti- trebuie să-şi fi cizelat vorba şi condeiul, fiind, în parte, autorul petiției pe care o semna.Faptul că nu mai era ales deputat nu trebuie explicat prin scăderea încrederii pe care i-o acordau conaționalii săi ci, datorită faptului că, legând soluționarea problemei câmpulungene de numele celei mai mari personalități din Bucovina acelor vremuri, se spera rezolvarea ei odată pentru totdeauna.Un alt document aflat în arhiva Muzeului de Istorie-Iaşi, datat 3 mai 1861,ni-l arată pe Miron Ciupercovici prezent, la acea dată, la Viena, înaintând "petițiile una la împăratul pe 80 di coali di hârtie, două la doi miniştri care de trii luni lucră la dănsăli".Este vorba, binențeles, de memoriul "Noth-und Hilferuf der Gemeiden des Moldauisch Campulunger Okols in der Bukovina", care, tipărit, va avea 93 de pagini, fără a număra cele 41 de documente ce-l vor însoți.[28] Scrisoarea autografă adresată prietenilor câmpulungeni, nepublicată până astăzi, conține prețioase informații de interes privat pe care am crezut de cuviință a le face cunoscute.[29]Ele ajută, alături de alte amănunte, la conturarea unei imagini reale asupra ceea ce

---

24 *Ibidem*, p.272.

25 *Ibidem*, p.274.

26 *Ibidem*, p.275.

27 Teodor Bălan, *op.cit.*, p.275.

28 *Ibidem*, p.275-277.Interesant este şi unul din cele trei citate aflate la începutul cărții: "Țăran sărac, țară săracă; țară săracă, rege sărac".

29 Vezi nota nr.1.

a însemnat, fără exagerare, sacrificarea interesului personal în favoarea celui obştesc.Aflat de ani de zile pe drumurile Cernăuţilor sau Vienei, Miron Ciupercovici scrie alor săi: "Hristos a înviat ... prietini şi frate Gheorghiu", arătându-le că "am rupt două părechi di ciuboti călcând bolovanii pin Cernăuţi.Cheltuiala tari mi s-au î(m)puţinat, că numai 150 K mi-au rămas di drum la Viena" şi necăjit, că nu putuse să se bucure asemenea celorlalţi creştini, de sfintele sărbători ale Paştelui, alături de ai săi, fiind nevoit a fi mareu plecat.El îi îndeamnă, prin cuvinte, în spatele cărora se poate ghici, fără dificultate, o notă mustrătoare:"Vă poftesc ca să vă adunaţi la un cuvânt cu toţii din Fundul Moldovei, Sadova, Câmpulung şi să faciţi vro 200 K. să-mi trimitiţi că doară nu mi-ţi lăsa di batjocură prin ţări străini." Era pe drept cuvânt supărat pentru că "vornicul din Pojorâta au strâns banii di la sat dar îi ţini la dânsul." Şi hotărât, le spune, amintindu-le fără îndoială o veche înţelegere: "Şi să daţi ajutori şi acasă cu bani şi alţi ci vor fi di lipsă că puteţi judeca că aveţi inimă di creştini şi di preteni cât mă jertfesc eu pentru toţi". Dojenitor, continuă: "Şi mi să prăpădeşte gospodăria şi-m sărăcesc copiii, şi-m(i) străc sănătatea şi viaţa, cari alţii nu o fac aceasta ci şed şi caută di trebuinţili sali.Ba încă vorbesc bârfeli asupra mea".Şi semnează, pe drept cuvânt, "Miron Ciupercovici al Dumniilor voastre jerfitori." Într-un *post-scriptum* adresat credinciosului său prieten, vornicul Gheorghiu, îl vedem îngrijorat de soarta soţiei sale, rămasă să se descurce cu treburile gospodăriei şi mai ales îl intuim cu mare grijă pentru educaţia, probabil, a unicului său băiat, Afanasie, poate şi el înclinat a urma tradiţia familiei, din moment ce scria: "Pi băietu, pi Afanasi să nu-l smintească di la şcoală".

Aflat la Viena, la 15 mai 1861[30], el expedia o nouă epistolă cu aceeaşi destinaţie, arătând că a ajuns cu întârziere deoarece s-a îmbolnăvit de picioare şi cu "mare greu m-am tras la Dobreanu di l-am rugat să ne scoată audienţe la împăratu şi la miniştri ..." Scrisoarea nu este semnată, de aceea fixarea paternităţii documentului a necesitat din partea noastră un atent studiu.Decisiv în a-i atribui lui Miron Ciupercovici documentul din 15 mai 1861 a fost regăsirea aici a unor informaţii care le reiau pe cele din scrisoarea prezentată anterior şi datată Cernăuţi, 3 mai 1861.Astfel, aflăm că la 9 mai ajunsese la Viena, dar neputându-se deplasa nici măcar cu trăsura, "că-i doi lei pi ceas", este nevoit să se înscrie în audienţă prin intermediari.Cu sănătatea zdruncinată, ajuns probabil la capătul puterilor, adăuga exasperat: "Tari rău năcăjesc îmi vini să pun capu pi o peatră şi cu alta să-l zdrobesc, că nu ştiu pentru a mele păcati sau un blăstăm părintesc au picat asupra me ca să-m(i) petrec viaţa me întru aşe fel di lucrări ba şi sănătatea săm(i) prepădesc." Îngrijorat, iarăşi, pentru soarta gospodăriei sale adaugă :"... şi mi să pustieşti casa şi gospodăria că amu au fost vremi di primăvară şi voi fi răma(s) făr di arătură şi semănătură apoi cu ci voi aştepta iarna atunce toţi vor zici că am şezut prin Cernăuţi şi pin Viena şi am mâncat şi am băut dară necazurile şi supărărili meli nu vreu a li pricepi ...".Temându-se probabil că scrisoarea din 3 mai să nu fi ajuns la destinatar, reia rugămintea de a i se trimite banii necesari: "eu în răvaşul ci v-am trimis din Cernăuţi am fost scris doao suti di lei." Fără îndoială că prezenţa lui Miron Ciupercovici în Viena la acea dată trebuie legată de tipărirea atunci, pe 93 de pagini, a memoriului pe care-l semna împreună cu Ilie Niculiţă[31]."Am să dau petiţia la tipărit să să tipărească măcar vro trii suti să împărţăsc în Raistag şi pi la miniştri că cu gvilaguri cu tot esti la vro şasăzeci di coali di hârtie ...". Ar fi dorit să treacă pe acasă câteva zile" Şi nu m-au lăsat Hormozăcheştii nici di cum au şezut lângă spati până ne-am suit în diligenţii...". O frumoasă prietenie trebuie să-l fi legat pe preotul bucovinean de membrii familiei Hurmuzachi de-a lungul a mai bine de 20 de ani de colaborare în lupta pentru apărarea drepturilor şi libertăţilor populaţiei româneşti aflate sub dominaţie străină.

Memoriul înaintat în 1861 era urmat de două rapoarte "nimicitoare" ale Direcţiei de finanţe din Lemberg.Ele au fost înaintate împăratului care după un studiu amănunţit da urmă-

30 *Ibidem.*

31 Teodor Bălan, *op.cit.*, p.277-279

toarea rezoluție, la 9 octombrie 1862; Comisia de litigiu se respinge, dar se numeşte în schimb o comisie mixtă pentru tratarea prin bună înțelegere a conflictului.[32] Comunele câmpulungene au fost reprezentate prin Eudoxiu Hurmuzachi, Miron Ciupercovici, Gheorghie Gheorghiu, Gheorghe Rusu, Ioan Cocinschi şi Silverius Schapierer[33].Deschizându-şi lucrările la 17 iulie 1863, comisia încheia după aproape un secol, prima învoială, cu Dorna şi Pojorâta, în 6 septembrie 1867, învoiala cu Ciocăneşti, iar în 1869, printre altele se rezolva şi cea a locuitorilor din Fundul Moldovei -prezența lui Miron Ciupercovici din partea bucovinenilor reprezentând o garanție a rezolvării conflictului în favoarea celor nedreptățiți.[34] Iată că, după ani de zile petrecuți pe drumurile Cernăuților sau Vienei, acest adevărat Inochentie Micu Klain al bucovinenilor vedea dreptatea şi liniştea aşternându-se peste pământurile ocolului Câmpulung.

Învoiala încheiată cu austriecii la 9 septembrie 1865 aducea câmpulungenilor 7141 iugăre şi 1261 stânjeni pătrați de teren.[35] Remarcând meritele lui Eudoxiu Hurmuzachi în tranşarea acestui conflict în favoarea câmpulungenilor, T.Bălan remarca: "Nu-l vom uita nici pe curajosul întru toate, dîrzul chiar, Miron Ciupercovici de la Fundul Moldovei care n-a precupețit nimic pentru a contribui la izbăvirea fraților săi obidiți şi nedreptățiți.A înfruntat împreună cu câțiva consăteni ai săi riscurile unei călătorii clandestine la Viena, numai pentru a aduce alinare câmpulungenilor săi oprimați de o stăpânire hrăpăreață şi răuvoitoare[36].

Din nefericire, nu cunoaştem data morții sale, dar ni-l închipuim petrecându-şi ultimii ani ai vieții lângă familia sa, îngrijindu-se de gospodărie şi văzându-şi feciorul continuând tradiția familiei şi făcându-se preot.Asemenea unei întregi generații de preoți bucovineni, familia Ciupercovici a ştiut a-şi împlini cu cinste dubla menire: de a mijloci cu o mână harul şi mântuirea, iar cu alta de a alina durerile neamului, mângâindu-l şi îmbărbătându-l.Urmaşii lui Miron Ciupercovici vor avea bucuria să vadă pământul bucovinean reîntregind teritoriul României la 1918.

[32] *Ibidem*, p.279.
[33] *Ibidem*, p.280.
[34] *Ibidem*, p.?.
[35] *Ibidem*, p.281.
[36] *Ibidem*, p.289.

Scrisoare autografă adresată de Miron Ciupercovici prietenilor săi din Cîmpulung Moldovenesc.
Cernăuţi, 19 iunie 1848.

[illegible]

Inv. 7861. Scrisoare adresată de Miron Ciupercovici prietenului său Gheorghe Gheorghiu.
Cernăuți, 3 mai 1861.

[illegible]

Мирон Чуперковичъ [illegible]

[illegible]

Scrisoare adresată lui Gheorghe Gheorghiu
de către Miron Ciupercovici.
Viena, 15 mai 1861.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

1860

ANGELA ŞTIRBU

O MĂRTURIE DOCUMENTARĂ DESPRE ÎNVĂŢĂMÂNTUL FARMACEUTIC DIN MOLDOVA

Activitatea farmaceutică din Moldova şi Ţara Românească, în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, a cunoscut efectele pozitive ale aplicării reformelor pe tărâmul organizării asistenţei medicale şi sanitare.Mişcarea progresistă iluministă a favorizat aplicarea în practică atât a reformelor sanitare din partea statului, cât şi a iniţiativelor medicilor iluminişti[1].

În ansamblul reformelor medico-sanitare din Moldova şi Ţara Românească în secolul al XVIII-lea se încadrau şi importante preocupări ale autorităţilor privind înfiinţarea unor farmacii, aprovizionarea lor cu medicamente, controlul oficinelor şi stabilirea normelor activităţii farmaceutice, precum şi formarea cadrelor necesare[2].

Până la Regulamentul Organic, fiecare farmacie era orânduită prin dispoziţiile hrisoavelor timpului şi numai Regulamentul Organic a reglementat, în mod general, regimul farmaciilor din Moldova şi Ţara Românească[3].

În Moldova, sub Regulamentul Organic exista un comitet al sănătăţii la Iaşi, compus din ministrul de interne, ministrul de război (hatmanul), inspectorul carantinelor şi protomedicul, ce avea în grija sa privegherea spiţeriilor.Exista, de asemenea, o comisie a "doftorilor" compusă din protomedic, 4 alţi doctori şi un doctor "moşitor".Această comisie dădea dreptul de liberă practică a spiţeriei în ţară.Nimeni nu putea dirija o spiţerie, fără a avea o diplomă[4].

Pe plan european, exigenţele impuse de medicină şi de dezvoltarea ştiinţelor farmaceutice au determinat oficialităţile să se intereseze mai mult de pregătirea profesională a farmaciştilor.

Deşi în cursul secolului al XVIII-lea dominau formele tradiţionale de pregătire profesională, adică în cadrul farmaciei, sub îndrumarea unui magistru, către sfârşitul secolului asistăm la apariţia unor forme extrauniversitare de învăţământ farmaceutic, precum şi la introducerea unor prelegeri, în special de chimie, pentru farmacişti, chiar la unele universităţi[5].

Succesele fundamentale ale ştiinţelor naturale experimentale, în secolul al XIX-lea, au dat un puternic impuls dezvoltării farmaceuticii.Descoperirile înregistrate pe tărâmul chimiei şi al fiziologiei au permis aşezarea ştiinţelor farmaceutice pe o bază solidă, care le-a oferit largi perspective pentru viitor.

Schimbările survenite, în urma valorificării succeselor chimiei în farmaceutică, s-au oglindit atât în învăţământul farmaceutic, cât şi în farmacopeele apărute în cursul acestui secol[6].Pregătirea profesională a farmaciştilor, în cursul secolului al XIX-lea, a trecut, pe plan european, prin transformări fundamentale.Tendinţa generală a învăţământului farmaceutic viza depăşirea definitivă a formelor vechi ale pregătirii farmaciştilor şi dobândirea unui caracter superior universitar.

---

1 S.Izsak,*Farmacia de-a lungul secolelor*, Bucureşti, 1979, p.216.

2 *Ibidem*.

3 *Farmacişti şi farmacii, Droguişti şi drogherii*, Bucureşti, 1924, p.8.

4 *Ibidem*, p.9.

5 *Istoria medicinei universale*, Bucureşti, 1970, p.632.

6 S.Izsak,*op.cit.*, p.226.

Perfecţionarea învăţământului farmaceutic, apropierea acestuia de nivelul universitar a conferit profesiunii o mai mare greutate ştiinţifică şi socială.

Înfiinţarea institutelor superioare de învăţământ farmaceutic şi tendinţa de a le îngloba în cadrul universităţilor a fost un fenomen general în mai toate ţările din Europa secolului al XIX-lea, deşi conferirea gradului de "facultate" s-a lăsat aşteptată, în cele mai multe cazuri, până după primul război mondial[7].

Printre primele ţări din Europa, unde învăţământul farmaceutic a fost pus pe baze organizatorice trainice, în concordanţă cu exigenţele ştiinţifice, impuse de etapele evolutive ale dezvoltării profesiunii de farmacist, a fost Franţa, unde în 1803, a luat fiinţă, la Paris "Ecole de Pharmacie" concomitent cu şcolile similare de la Montpellier şi Strassbourg[8].

În Austria, învăţământul farmaceutic superior se desfăşurase, la început, doar în cadrul Universităţilor din Viena, Pesta, Praga şi Cracovia, pentru ca apoi, după 1853 şi Universităţile din Graz, Innsbruck şi Lemberg să devină centre ale pregătirii superioare a farmaciştilor[9].De altfel, către sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, farmacia austriacă a jucat un rol considerabil în viaţa farmaceutică din ţara noastră, numeroşi farmacişti din Transilvania, care s-au aşezat apoi în Moldova şi Ţara Românească, formându-se la şcoala de farmacie austriacă[10].

Aceeaşi tendinţă a dezvoltării învăţământului farmaceutic spre forme organizatorice superioare a avut loc şi în Germania, unde etapele de trecere au reflectat şi mai puternic persistenţa formelor tradiţionale[11].

Acelaşi lucru se întâmplă şi în Ţările române, unde unele documente existente demonstrează persistenţa acestor forme tradiţionale ale învăţământului farmaceutic până la mijlocul secolului al XIX-lea şi poate chiar mai târziu.Astfel, din arhiva farmaciei "La Coroana" din Iaşi, ale cărei începuturi merg până în primul pătrar al secolului al XIX-lea[12], se păstrează o diplomă a unui anume Andrei Iassinsky, de fapt un fel de certificat de atestare în arta farmaceutică, eliberat la 1 mai 1857, în oraşul Huşi[13].

Diploma se prezintă sub forma unui document din hârtie având o pecete de ceară roşie, ambele aflându-se într-o stare de conservare bună.Textul actului[14], alcătuit în limba latină începe cu cunoscuta formulă "Lectoris salutem" (sănătate cititorului), caracteristică multor acte de acest gen din epoca respectivă, adresându-se "universis et singulis" (tuturor şi fiecăruia din cei interesaţi), fie că sunt doctori în medicină, fie că sunt licenţiaţi în disciplina farmaceutică.În continuare se arată că adolescentul Andrei Iassinsky, născut la 1 ianuarie 1840, a dat examen în faţa lui Adalbert Wotsch, după ce în timpul prescris învăţăturii "s-a instruit cu seriozitate şi conştiinciozitate, arătând zel şi asiduitate şi demonstrând în acelaşi timp probitate"(vezi anexa1).

Se adevereşte de asemenea că în ziua de 1 mai 1857, el a fost riguros examinat în domeniul "aparaturii farmaceutice, a cunoaşterii, colectării şi conservării plantelor uzuale, a preparării medicamentelor simple şi complexe, precum şi a expedierii tuturor medicamentelor".

---

[7] *Istoria medicinei universale*, p.636.

[8] *Ibidem.*

[9] *Ibidem.*

[10] *Ibidem*, p.633.

[11] *Ibidem*, p.636.În Prusia femeile au fost admise în învăţământul farmaceutic superior abia în 1898, mai târziu decât în România, unde primele studente au absolvit în 1892.

[12] P.Cazacu şi I.Constantinescu-Frunză, *Material documentar pentru rezolvirea chestiunii farmaciilor în România*, Bucureşti, 1916, p.364.

[13] Documentul se află, în momentul de faţă, în patrimoniul "Muzeului farmaciei" din Cluj.

[14] Cf.textul diplomei în limba latină şi traducerea, în anexă.

Ultima frază din acest act precizează că în urma faptului că Andrei Iassinsky "a demonstrat, după tradiţie, a sa instruire şi măiestrie" este recunoscut, în mod legal, "coleg în arta farmaceutică" şi poate să-şi exercite profesiunea sa oriunde vrea.

Dedesupt se precizează data şi locul examenului susţinut şi a atestatului obţinut: "Huşi, în Principatul Moldovei în ziua de 1 mai 1857".Sub această ultimă menţiune se descifrează fără greutate două semnături: Dr.Madejewsky "Physicus" şi Adalbert Wotsch, cu menţiunea prescurtată "Magist.Pharm.".

Între aceste două semnături, pe act este imprimat sigiliul fizicatului ţinutului Fălciu[15], instituţie sanitară specifică Moldovei pentru perioada respectivă[16].Având forma ovală, sigiliul prezintă, aşa cum se obişnuia, în partea superioară a câmpului, rezervată prezentării heraldice, două elemente: însemnul dregătoriei şi reprezentarea simbolică a ţinutului.Astfel, în partea centrală a câmpului, pe o terasă verde, este reprezentat zeul Esculap, cu barbă, redat în picioare şi privit din faţă, ţinând în mâna stângă un toiag pe care este încolăcit un şarpe.De lângă toiag răsare un trunchi retezat şi tot acolo se înalţă un arbore a cărui coroană bogată acoperă întreaga reprezentare[17].Mâna dreaptă a zeului se sprijină pe un scut de formă dreptunghiulară timbrat cu o cunună de lauri.Pe scut este reprezentată stema ţinutului Fălciu[18] (o bovină trecând spre stânga pe o terasă verde).Imaginea este incompletă datorită impresiunii defectuoase a ştampilei sau datorită unei presiuni ulterioare.

Textul legendei din partea de jos a sigiliului, scris pe două rânduri cu caractere chirilice indică denumirea instituţiei şi a ţinutului: фізікатѹл цлнѹт: фълчю (fizicatul ţinutului Fălciu) (vezi anexa2).

În ceea ce priveşte persoanele ce au luat parte la desfăşurarea examenului din ziua de 1 mai 1857, la Huşi, iată ce se poate spune despre cele trei nume proprii înscrise pe diplomă:

Andrei Iassinsky, născut la 1 ianuarie 1840, după ce obţine în ţară, la Huşi, la vârsta de 17 ani, diploma prezentată mai sus îşi va continua studiile farmaceutice în străinătate, luîndu-şi doctoratul în 1862, la München[19].Căsătorit apoi cu Octavia Plohn[20], fiica doctorului Eduard Plohn, medic primar al oraşului Iaşi, cu diplomă obţinută la Breslau, în 1835[21], Andrei Iassinsky va deveni din 1868, cel de-al cincilea diriginte, după Iosif Leiter, Anton Abrahamfi, Dimitrie Orosz şi Gustav Schiller[22], al farmaciei înfiinţate prin hrisovul dat de Ioan Sandu Sturza, la 7 februarie 1823[23].Această calitate a lui Iassinsky reiese, în mod firesc, din faptul că Gustav Schiller, precedentul proprietar şi diriginte vinde, în 1868, farmacia, Octaviei Iassinsky, nefarmacist, iar pe actul de vânzare este înscris şi consimţământul soţului acesteia, Andrei Iassinsky[24].Ori, este binecunoscut faptul că în afară de orice alte forme legale, orice farmacie trebuia să fie condusă de un farmacist calificat, fie că era însuşi proprietarul sau concesionarul farmaciei, fie că era doar un angajat provizoriu[25].În cazul de faţă acea persoană calificată nu putea fi decât Andrei Iassinsky.Se pare, de altfel, că el nu a exercitat decât scurtă vreme această calita-

---

15 M.Dogaru, *Sigiliile, mărturii ale trecutului istoric,* Bucureşti, 1976, p.219.

16 Idem, *Sigilii ale unor instituţii sanitare din Moldova,* în "AIIAI", XIX, Iaşi, 1982, p.553.

17 *Ibidem,* p.554.Cei doi arbori semnifică succesiunea vieţii, cel retezat reprezentând moartea, cel verde, dezvoltarea, deci continuitatea vieţii însoţind imaginea zeului, simbol al forţei binefăcătoare a naturii..

18 *Ibidem.*

19 V. Gomoiu, Gh. Gomoiu şi M.V. Gomoiu, *Repertor de medici, farmacişti, veterinari (personal sanitar) din ţinuturile româneşti,* înainte de 1872, vol.I, Bucureşti, 1938, p.204.

20 P.Cazacu şi I.Constantinescu-Frunză, *op.cit.*, p.71.

21 V. Gomoiu ş.a., *op.cit.*, p.216.

22 P.Cazacu ş.a., *op.cit.*, p.71.

23 *Ibidem,* p.28.

24 Arh.St.Iaşi, Trib.Iaşi, secţia III, Transcrieri, nr.111/1868.

25 *Istoria medicinei universale,* p.637

te, dat fiind faptul că, în 1875, farmacia va fi din nou vândută de "Octavia Kapsisska, fosta soţie a Dlui. Andrei Iassinsky", celui care o ţinea, deja, în arendă[26].

Theofil Madejewsky, cu studii în străinătate, şi-a luat doctoratul la München, în 1852, an în care, venind în ţară, a obţinut şi dreptul de liberă practică[27].Din prezentul act rezultă că, în 1857, numele lui Theofil Madejewsky, însoţit de termenul de "Physicus", adică "fizic", se leagă de una dintre instituţiile specifice Moldovei -fizicatul- desemnând, desigur, persoana care, la acea dată, ocupa funcţia de fizic al ţinutului Fălciu.Fizicul, adică medicul districtual al cărui rol este bine delimitat în cadrul sistemului instituţional al principatului Moldovei, avea în sarcina sa, pe lângă alte obligaţii şi pe aceea de control al spitalelor şi farmaciilor din ţinutul respectiv[28].Probabil că în acest cadru apare şi ca membru al comisiilor de examinare şi atestare, ca în cazul de faţă.De altfel, activitatea lui Th.Madejewsky va mai fi legată de acest ţinut încă mulţi ani după această dată.În 1864 apare ca medic primar tot la Fălciu, unde va funcţiona până în 1869[29].Adalbert Wotsch sau, cum mai apare în alte publicaţii, Albert Vosch[30] sau Albert Votsch[31], licenţiat în farmacie ("artis farmaceuticae magistro") şi spiţer în oraşul Huşi ("pharmacopola civitatis Huschiensis"), cu diplomă obţinută la München, în 1851[32], este proprietar, între 1851-1875, al spiţeriei "Providenţa", din acest oraş, fondată de Andreas Alt, în 1835[33]. Probabil în spiţeria aceasta şi-a făcut Andrei Iassinsky ucenicia la sfârşitul căreia a fost examinat obţinând diploma în discuţie.De fapt, examenul susţinut, precum şi atestatul obţinut aduc foarte bine aminte de examenele ucenicilor şi calfelor şi de certificatele date de către stărostiile breslelor din epocile anterioare.

Totuşi, astfel de diplome erau recunoscute în ţară ca valabile şi se ştie că pe baza lor se dădea posesorilor acestora învoirea de a exercita oriunde "întreaga artă farmaceutică".

De altfel, la această dată, în alte state din Europa pregătirea superioară a farmaciştilor, care a trecut prin diferite etape, de la cea preuniversitară la aceea propriu-zis universitară, a dus la desfiinţarea vechii funcţii pe care o avuseseră în acest domeniu laboratoarele unor farmacii particulare sau aşa-zisele institute de învăţământ, de asemenea cu caracter particular[34].

Diploma lui Andrei Iassinsky face parte, desigur, dintre ultimele acte de acest fel, deoarece chiar anul emiterii acesteia, anul 1857, reprezintă data de început a învăţământului farmaceutic superior românesc, când are loc înfiinţarea Şcolii Naţionale de Medicină şi Farmacie, cu durata învăţământului farmaceutic de 5 ani.

În 1869, odată cu înfiinţarea Facultăţii de Medicină din Bucureşti, învăţământul farmaceutic românesc va cunoaşte o nouă etapă, marcată de înfiinţarea, ca o anexă a acesteia, a Şcolii Superioare de Farmacie din Bucureşti, dezvoltată din fosta secţie de farmacie a Şcolii Naţionale de Medicină şi Farmacie[35].

ANEXA

Lecturis salutem

Taenore praesentium universis et singulis quibus interest praecipue vero omnibus Medicinae Doctoribus Pharmacopolis invigilantibus, vel eis praepositis nec non artis pharmaceuti-

---

26 Arh.St.Iaşi, Trib.Iaşi, secţia a III-a, Autentificări de acte, nr.220/8 mai 1875.

27 V. Gomoiu ş.a., *op.cit.*, p.257.

28 M.Dogaru, *Sigilii*, în "AIIAI", p.553.

29 V. Gomoiu ş.a., *op.cit.*, p.257.

30 P.Cazacu ş.a., *op.cit.*, p.9.

31 V. Gomoiu ş.a., *op.cit.*, p.460.

32 V. Gomoiu ş.a., *Adaos* la vol.I din *Repertoriu de medici, farmacişti şi veterinari din ţinuturile româneşti înainte de 1870*, Bucureşti, 1941, p.218.

33 P.Cazacu ş.a., *op.cit.*, p.99.

34 S.Izsak,*op.cit.*, p.227.

35 *Istoria medicinei universale*, p.637.

cae magistris notum testatumque facimus quod ingenuus adolescens Andreas Iassinski Romano-Catholicus die prima Januarii 1840 natus, producto testimonio a Domino Adalberto Wotsch artis pharmaceuticae magistro et pharmacopola civitatis Huschiensis quem ad modum apud ilum per tempus praescriptum severe ac sedulo incubuit et praeter diligentiam et assiduitatem etiam morum probitatem demonstravit, examen a Phisico Huschiensis in diem 1 Maji 1857 assignatum subiit, in quo nos infra scripti eundem Andream Iassinski de aparatu pharmaceutico, de cognitione, collectione, conservatione plantarum usualium, de medicamentorum simplicium et compositorum praeparatione, conservatione omniumque medicaminum expeditione rigorose exavinavimus.

Quapropter quum tiro Andreas Iassinski rite sese instructum et expertum demonstrasset, eundem legitimum artis pharmaceuticae sodalem agnovimus et qua talem ubivis artem suam exercere posse voluimus.

Husch in Principatu Moldaviae die prima Maji anno millesimo octingentesimo quinquagesimo septimo.

Dr. Madejewski Physicus — Adalbert Wotsch magist Pharm

Traducere:

Sănătate cititorului

Cu stimă celor prezenţi şi fiecăruia în parte, în mod deosebit tuturor doctorilor în medicină şi farmaciştilor care veghează mereu, fie şi acelor licenţiaţi (termenul latin "magister" este folosit aici cu înţelesul de "licenţiat") din fruntea disciplinei farmaceutice, le facem cunoscut şi le mărturisim că distinsul tânăr Andreas Iassinski, romano-catolic, născut în prima zi a lui Ianuarie 1840, fiindu-ne înfăţişată dovada de către domnul Wotch, licenţiat în disciplina farmaciei şi farmacistul târgului Huşi, în ce mod s-a îndeletnicit să-l instruiască pe el, serios şi cu îngrijire, în timp, (candidatul) a dovedit în afară de sârguinţă şi perseverenţă, chiar onestitatea moravurilor sale; a trecut examenul în faţa "phisicului" la Huşi, în ziua de 1 mai 1857; noi subscrişii de mai jos, am avizat cu rigurozitate despre el, despre acelaşi Andreas Iassinski, cu privire la pregătirea lui farmaceutică, la cunoaşterea, colecţionarea, păstrarea plantelor uzuale, la prepararea medicamentelor simple şi compuse şi la expediţia tuturor medicamentelor.

De aceea, după ce tânărul Andreas Iassinski a dovedit că s-a instruit şi s-a versat după obicei, l-am cunoscut a fi acelaşi coleg desăvârşit în disciplina farmaciei; de aceea am voit (i-am dat posibilitatea) să-şi exercite oriunde o astfel de artă.

Huşi, în Principatul Moldovei, în ziua de 1 mai 1857

Doctor Madejewski Fizic — Adalbert Wotsch licenţiat în farmacie

ANEXA NR. 1

Lecturis salutem

Tenore praesentium universis et singulis quibus interest praecipue vero omnibus Medicinae Doctoribus, Pharmacopolis [illegible] quod ingenuus [illegible] Andreas Jassinski Romano-Catholicus die prima Januarii 184[illegible] natus, [illegible] Adalbert Wolsch artis pharmaceuticae magistro et pharmacopola [illegible] per tempus praescriptum [illegible] et praeter diligentiam [illegible] Maji 1857 [illegible] Andream Jassinski [illegible] pharmaceutice, [illegible] collectione, conservatione plantarum [illegible] medicamentorum simplicium et compositorum [illegible] conservatione, omniumque medicaminum expeditione rigorose examinavimus.

Quapropter quum Dn. Andreas Jassinski [illegible] sese instructum et aptum [illegible], eundem legitimum artis pharmaceuticae [illegible] agnovimus et qua talem ubivis artem suam exercere posse voluimus.

Iassii in Principatu Moldaviae die prima Maji anno millesimo octingentesimo quinquagesimo septimo

[illegible] Magister

Adalbert Wolsch
magist. pharm.

ANEXA NR. 2

ANEXA NR. 1: Diploma - atestat a lui Andreas Iassinsky

ANEXA NR. 2: Sigiliul fizicatului ţinutului Fălciu aplicat pe diploma lui Andreas Iassinsky

RODICA RADU

O TRADUCERE INEDITĂ A LUCRĂRII "ISTORIA CREAŢIUNII NATURALE" DE ERNST HAECKEL

În 1910, Grigore T. Popa, elev în clasa a VII-a la Liceul Naţional din Iaşi, îşi petrecea vacanţa de vară în satul natal Surăneşti de pe meleagurile vasluiene, citind cartea *Istoria creaţiunii naturale* de Ernst Haeckel. Impresionat de lectura acesteia, tânărul decide să o traducă în limba română, solicitând avizul autorului.Între cei doi se înfiripă o legătură epistolară ce va conduce la realizarea traducerii proiectate, întreprindere interesantă sub aspectul determinării evoluţiei ştiintifice şi filosofice a tânărului ce avea să devină un nume în ştiinţa medicală românească.

În momentul în care Gr. T. Popa îşi îndrepta atenţia către lucrarea *Istoria creaţiunii naturale*, în lumea ştiinţifică europeană, Ernst Haeckel (1834-1919) avea deja un nume consolidat. Profesor titular al catedrei de zoologie de la universitatea din Iena din 1862, iniţiator al renumitului *Phyletisches Museum* din acest centru universitar, autor al unor valoroase lucrări între care *Morfologia generală a organismelor*, *Antropologia sau istoria dezvoltării omului*, *Enigmele universului*, *Minunile vieţii*, Ernst Haeckel a contribuit la îmbogăţirea şi popularizarea darwinismului. În 1866, scrie *Generalle Morphologie der Organismen* în care "face prima încercare de expunere sistematică a teoriei evoluţioniste, ridicând pe bazele ei biologia monistă"[1], iar între 1894-1896, *Systematische Phylogenie* lucrare de mare amploare, formulând legea biogenetică (Legea Hackel-Müller), după care ontogenia repetă filogenia. În 1868, reluând încercările filogenetice din *Morfologia generală*, sub forma a 24 de lecţii prezentate într-o manieră accesibilă unui public larg, Ernst Haeckel editează *Istoria creaţiunii naturale* (*Naturrlichte Schöpfungsgeschichte*).

Aşa cum relatează ilustrul său elev dr. N.Leon, profesor la Universitatea din Iaşi, această lucrare a avut un larg ecou în cercurile ştiinţifice europene.[2]" Epoca noastră - scria Haeckel în încheierea lucrării sale - care va fi avut gloria să fundamenteze ştiintific cel mai strălucit rezultat al înţelepciunii omeneşti, doctrina genealogică, va fi celebrată de secolele viitoare pentru că a inaugurat pentru progresul omenirii o eră nouă şi productivă, caracterizată de trimful liberei cercetări asupra dominării autoritare, prin nobila ei misiune şi puternica influenţă asupra filosofiei moniste."[3]

Lucrarea a circulat în mai multe ediţii în limba germană şi în numeroase traduceri: în 1871 - polonă, 1872 - daneză, 1873 - sârbă, 1876 - engleză, 1877 - olandeză, 1878 - spaniolă, 1902 italiană. Până în 1910 apăruse a XI-a ediţie în limba germană. În 1879 se edita a VII-a ediţie germană, ediţie revăzută şi adăugită de autor, în consens cu progresele înregistrate de ştiinţa biologică de la prima apariţie a lucrării. După această versiune, Ch. Letourneau realizează traducerea franceză care, în 1908, era la a III-a ediţie. Apărută la Paris în Editura Schleicher Frères, cuprinzând 600 pagini, acesta este volumul pe care l-a citit şi tradus Gr. T. Popa.

Apropierea tânărului elev de această lucrare de pură factură ştiinţifică i-a fost înlesnită

---

[1] N.Leon, *Monismul, religia celor puţini*,Bucureşti, 1910, p.15.

[2] *Ibidem*, p.18.

[3] Muzeul de Istorie a Moldovei, inventar nr. 8944, manuscrisul traducerii lucrării *Istoria creaţiunii naturale* de E. Haeckel, p.458.

de ambianţa de emulaţie spirituală promovată la Liceul Naţional din Iaşi care, prin iluştrii săi profesori, continua la începutul secolului XX tradiţia Academiei Mihăilene.În acelaşi timp, "o infuzie binefăcătoare de spirit înalt" se transmitea cu consecvenţă de la Universitatea ieşeană către acest liceu care "îşi menţinea caracterul de şcoală clădită pe tendinţe ştiinţifice"[4].De altfel, în 1908, cursuri reale nu existau în Iaşi decât la Liceul Naţional, unde veneau şi elevii de la Liceul internat şi Seminarul pedagogic universitar[5]."Toate teoriile mari şi toate descoperirile principale ale ştiinţelor naturale au găsit răsunet deosebit în această şcoală"[6] spunea chiar Gr. T. Popa. Aşa cum el însuşi povestea, un obicei salutar, introdus în procesul de învăţământ al acestui liceu de dr. Cihac, permanentiza şi în perioada şcolarităţii sale (1903-1911) vizitele elevilor la Muzeul de ştiinţe naturale[7].Pe lângă conferinţele de "perfecţionare a minţii", susţinute în amfiteatrul liceului, care înlesneau contactul elevilor cu cele mai noi descoperiri ale ştiinţei şi filozofiei contemporane, un rol deosebit în instrucţia lor îl avea admiterea celor din clasele a VII-a şi a VIII-a ca "audienţi" în diferitele laboratoare ale Universităţii[8].Se facilita astfel elevilor apropierea intimă de lumea cercetării ştiinţifice, de minţile luminate aflate atunci în slujba învăţământului ieşean.

În 1909, lumea ştiinţifică europeană aniversa 100 de ani de la apariţia *Filosofiei zoologice* a lui Lamark, 100 de ani de la naşterea lui Darwin şi 75 ani de la naşterea lui Haeckel, evenimente care nu au rămas fără ecou în cercurile intelectuale ieşene. Tot acum, în 1909 şi 1910, profesorul ieşean N. Leon publica în editura "Lumen", într-o colecţie de popularizare a marilor opere ştiinţifice universale, lucrările *Moniste* şi *Monismul, religia celor puţini*, în care aducea aprecieri operei ştiinţifice a savantului german Ernst Haeckel.[9]

Într-o asemenea atmosferă intelectuală este lesne de înţeles că "un tânăr de pastă aleasă şi doritor a se instrui" - aşa cum îl caracterizează profesorul Paul Bujor pe Gr. T. Popa într-o scrisoare ce i-o adresa în 1943[10] - a fost interesat şi a putut pătrunde sensurile lucrării lui E. Haeckel. "O încredere fanatică, aprope mistică în puterea cărţii - mărturiseşte peste ani Gr. T. Popa - mă făcea să mă sforţez mereu către lumina înţelegerii şi să încerc înlăturarea piedicilor care mi se aşezau în cale"[11].Cu prilejul centenarului Liceului Naţional, evocând atmosfera de emulaţie spirituală din această şcoală, Gr.T.Popa releva entuziasmul pentru lucrarea lui Haeckel, eforturile presupuse de realizarea traducerii, publicând şi două din scrisorile primite de la savantul german.[12]

Astăzi, traducerea realizată de Gr.T.Popa, rămasă în manuscris, se găseşte în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei din Iaşi[13], împreună cu două dintre scrisorile primite din partea lui Ernst Haeckel. Prima, datând din 21 iulie 1910, în limba germană[14], a fost publicată de Gr.T.Popa cu ocazia amintită. Probabil că cea de a doua scrisoare publicată de Gr.T.Popa

---

[4] Gr.T.Popa, *Dezvoltarea spiritului ştiinţific în Moldova şi contribuţia Academiei Mihăilene la această dezvoltare*, în *De la Academia Mihăileană la Liceul Naţional, 100 de ani.1835- 1935*,Iaşi,1936,p.477.

[5] C.I.Andriescu, *Istoria Liceului Naţional* în *De la Academia Mihăileană...*,p.210.

[6] Gr.T.Popa,*loc.cit.*

[7] *Ibidem.*

[8] *Ibidem.*

[9] N.Leon, *Moniste*, Bucureşti, 1909; idem, *Monismul religia celor puţini*, Bucureşti, 1910.

[10] Muzeul de Istorie a Moldovei, inventar nr. 8958/3, scrisoarea lui Paul Bujor către Gr.T.Popa din 4 iunie 1943. Vezi Anexa.

[11] Gr.T.Popa,*Evoluţia unui om, evoluţia unei ştiinţe. Un fel de curriculum vitae*,în "Revista ştiinţelor medicale", nr.11-12, noiembrie 1942, p. 2.

[12] Gr.T.Popa, *Dezvoltarea spiritului ştiinţific în Moldova şi contribuţia Academiei Miăilene la această dezvoltare*, în *De la Academia Mihăileană...*, p.477.

[13] Muzeul de Istorie a Moldovei, inventar nr.8944.

[14] *Ibidem*, inventar nr.8958/1,2.

s-a pierdut, sau a rămas în posesia familiei, în patrimoniul Muzeului de Istorie păstrându-se doar un fragment din plicul cu antetul *Phyletisches Museum*.O altă mărturie epistolară, inedită, datând din 19 septembrie 1910, este o carte poştală cu textul în limba franceză, prin care savantul german îi comunica traducătorului date referitoare la ultima ediţie germană a lucrării sale.[15] Probabil că, din scrupulozitate ştiinţifică, tânărul traducător intenţiona, aşa cum de altfel a şi făcut, să aducă versiunii româneşti realizată după a VIII-a ediţie germană (1879), corespunzătoare celei de a III-a ediţii franceze, îmbunătăţirile şi adăugirile autorului, cuprinse în cea de a X-a ediţie germană(1909).

Manuscrisul traducerii, aflat în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei, însumează 458 de pagini (foi volante, 15/20 cm.).Acurateţea ecriturii, înserarea în pagină a unor spaţii libere cu indicatia "planşa nr..." sau "se va copia exact după textul francez", dovedesc că ambiţiosul traducător intenţiona să-şi tipărească opera.Compararea textului francez, din ediţia amintită, cu manuscrisul traducerii probează fidelitatea faţă de originalul folosit, ca şi introducerea adăugirilor autorului din ediţia germană.În manuscrisul traducerii, prefaţa la a VII-a ediţie germană, ca şi în versiunea franceză folosită de traducător, nu este terminată. În schimb, în afară de cele 458 pagini de text, manuscrisul mai cuprinde traducerea prefaţei celei de a XI-a ediţii germane realizată direct după textul original (11 file numerotate, fila 1 lipsă).Inexactităţile şi stângăciile, de altfel recunoscute de autorul traducerii, sunt scuzabile şi inerente lipsei sale de experienţă în domeniul ştiinţific respectiv, abordat însă cu o îndrăzneală lăudabilă.

Desigur, realizarea acestei traduceri reprezintă în sine un act de cultură, cu atât mai valoros, cu cât lucrarea lui Ernst Haeckel nu a circulat până acum în limba română. Interesant este şi faptul că această întreprindere nu a rămas fără urmări în evoluţia ca om de ştiinţă a tânărului Gr.T.Popa. În 1942, când acesta îşi deschidea cursul ca profesor titular al catedrei de anatomie patologică de la Facultatea de medicină din Bucureşti cu lecţia inaugurală "Evoluţia unui om, evoluţia unei ştiinţe.Un fel de curriculum vitae", menţiona ca salutar în conturarea personalităţii sale "aţâţătorul stimul pe care-l primisem din cartea pomenită a lui Ernst Haeckel.... Pentru mine - spunea el cu acest prilej - imaginea strălucită a scopurilor finale a fost schiţată de către E. Hackel, care mi-a desfăşurat în câmpul ideii spectacolul înşiruirii de forme vii.Dorinţa de a înţelege mecanismele vieţii a fost atât de puternică, încât au fost întunecate toate celelalte condiţii nefavorabile în care lucram şi m-a făcut să înving toate oboselile şi nemulţumirile".[16]

În momentul când declara acestea, Gr.T.Popa era absolvent al Facultăţii de medicină din Iaşi, fost bursier al Fundaţiei Rockfeller din New York, unde studiase cu renumiţii Frank Lillie, Charles Herrick, Carl Moor şi B.Willie, doctor în medicină şi chirurgie din 1920.Fusese profesor la Facultatea de medicină din Iaşi, demonstrator la cursul de embriologie la Universitatea din Chicago, Research Fellow şi demonstrator la Institutul de anatomie al Universităţii din Cambridge.Autor a numeroase studii de specialitate, fusese prezent ca delegat al Universităţii din Iaşi la diferite evenimente ştiinţifice, congrese, festivităţi organizate de instituţii de învăţământ superior din Europa.Membru al Asociaţiei anatomiştilor din Franţa (1929), al Societăţii de ştiinţe din Bucureşti (1928) şi apoi preşedinte al secţiei de ştiinţe naturale (1934-1940), la 25 mai 1936 era ales membru corespondent al Academiei Române, secţia ştiinţifică.[17]

Impresionat de drumul parcurs de fostul său elev, profesorul Paul Bujor îi mărturisea: "...te consider ca cel mai distins dintre profesorii din generaţia d-tale din ţara noastră şi chiar dintre mulţi din profesorii din generaţia dinaintea d-tale".[18]

Păstrate în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei, manuscrisul traducerii şi docu-

[15] *Ibidem*, inventar nr.8958/3.

[16] Gr.T.Popa, *Evoluţia unui om ...*, loc.cit.

[17] Idem, *Memoriu de titluri şi lucrări*, Iaşi, 1940.

[18] Muzeul de Istorie a Moldovei, inventar nr.8958/3 (vezi anexa).

mentele epistolare menţionate constituie astăzi mărturii grăitoare asupra evoluţiei unei cunoscute personalităţi a vieţii medicale româneşti, ca şi asupra ambianţei cultural ştiinţifice ieşene de la începutul secolului XX.

ANEXA

Iaşi, 4 iunie 1943

Dragă D-le Popa,

Am citit admirabila D-tale broşură "Evoluţia unui om şi evoluţia unei ştiinţe" de când mi-ai dat-o şi mă gândeam mereu, încă înainte de a primi cartea D-tale poştală din 30 aprilie, să-ţi scriu.

Azi, citind a doua oară pagini din această broşură, mă simt împins să-ţi arăt marea plăcere ce mi-au făcut citindu-le şi acum.Pe lângă plăcere mi-au făcut însă şi o surpriză.Zic surpriză pentru că o parte din fazele evoluţiei d-tale nu o cunoşteam.Ştiam că în ultimii ani, înainte de începerea războiului de azi, în fiecare vacanţă mare, te duceai în Anglia pentru a trăi zile plăcute de studiu în Universităţile de acolo.Mai ştiam că ai studiat şi în Statele Unite ca bursier al Fundaţiei Rockfeller, dar nu ştiam contactul strâns ce ai avut cu cei doi mari profesori Frank R. Lillie de la Universitatea din Chicago şi Woods-Hofe unde ai lucrat un an şi Regretatul Sir Gafton Smith de la Universitatea din Londra, unde ai lucrat doi ani, ambii academicieni în ţările lor.Nu ştiam de asemenea şi faptul de mare importanţă pentru formarea d-tale ca om de ştiinţă şi anume că Fundaţia Rockfeller ţi-a înlesnit călătoriile de vizitare a celor şaptesprezece din cele mai renumite centre universitare din Statele Unite şi din Europa, citate în broşură, unde ai putut cunoaşte atâţia mari oameni, cum îi caracterizezi aşa de just "cei mai de seamă reprezentanţi ai ştiinţei mondiale, personalităţi cârmuitoare ale culturii contemporane, fără poză, fără mister cu atitudinile cele mai naturale şi mai nesilite datorită cărora autoritatea lor în loc să scadă, creşte".

Mă mişcă foarte mult aflând acum admiraţia şi sentimentele d-tale de dragoste şi recunoştinţă ce văd că păstrezi cu atâta sfinţenie mai ales celor trei profesori care te-au impresionat mai mult.Frank R.Lille, Sir Gafton Eliot-Smith şi dragul şi mult regretatul nostru I.Cantacuzino, acel "strălucit model de om complect, clocotitor de influenţă binefăcătoare" cum îl caracterizezi atât de bine, cărora le eşti dator formarea D-tale ca om de ştiinţă, ca adevărat profesor, formator de elevi, cârmuitor de şcoale şi cetăţean.

Şi cu atât mai mult mă mişcă, când mă gândesc la fostul meu profesor Carl Vogt, de la Universitatea din Geneva, care împreună cu alt mare naturalist, Th.Huxley, au fost cei doi mari pionieri ai darwinismului.Lui îi datoresc formarea mea ca om de ştiinţă, ca profesor, ca formator de elevi, ca cetăţean.El mi-a fost un adevărat părinte sufletesc, îndulcindu-mi chiar din când în când amărăciunile vieţii mele de student sărac.

Şi profesorul Vogt aprecia mult folosul mare pentru tinerii naturalişti de a vizita centrele mari ştiinţifice, ajutându-mi chiar să lucrez în două centre ştiinţifice renumite pe atunci în Germania: în laboratorul de anatomie umană şi comparată al profesorului R.Wiedersheim din Freiburg în Brisgau şi în laboratorul de embriologie al profesorului Oscar Hertwig din Berlin unde am avut ocazia să ascult şi câteva lecţiuni şi conferinţe ale marelui patologist R.Wirchow.

Aş avea multe de spus despre fostul meu prof. C.Vogt cu care am fost în corespondenţă şi după plecarea mea din Geneva (la finele anului1891) şi până la moartea lui (1898), dar văd că mă depărtez mult de motivul acestei scrisori - de dorinţa de a-ţi arăta marea mea plăcere

ce mi-a făcut citirea broşurii D-tale care, incindental, mi-a răscolit vechi amintiri plăcute.

Din broşura D-tale am aflat cum un tânăr - bine înţeles de pastă aleasă şi doritor de a se instrui - a reuşit să-şi facă o cultură superioară, în adevăr temeinică.

Acum îmi explic mai bine gândirea D-tale ingenioasă şi activitatea D-tale valoroasă şi ca profesor şi ca cetăţean. Fără nici o urmă de compliment, ţi-o mărturisesc sincer: te consider ca cel mai distins dintre profesorii din generaţia d-tale din ţara noastră şi chiar dintre mulţi din profesorii din generaţiile dinaintea D-tale.Şi această mărturisire o fac acum întemeiat pe ceea ce cunosc până acum din gândirea d-tale ştiinţifică şi socială faţă de a celorlalţi profesori. Ce pot să-ţi mai zic altă ceva decât să trăieşti şi mereu să evoluezi din ce în ce mai progresiv ca să fii mereu pildă vie pentru elevii D-tale şi pentru tinerii oameni de ştiinţă.Broşura D-tale e un model în genul subiectului ce tratezi.Ea probează cunoştinţi temeinice, variate şi o maturitate de gândire ce se impune. Socot că ea trebuie să fie pe larg răspândită în lumea studenţilor şi a tinerilor oameni de ştiinţă cărora le poate servi ca un luminos şi temeinic îndreptar de emulaţie, de activitate ştiinţifică, în special şi de viaţă în general.În vârtejul atâtor răutăţi omeneşti sfâşietoare de azi, dacă n-ar mai fi frumuseţea unei zile de primăvară şi frumuseţea unei vieţi de muncă şi de distincţie ca a D-tale, nu ştiu, zău, dacă viaţa omenească ar mai merita trăită.

Şi acum închei cu o judecată trasă din viaţa omului şi anume:câteodată o împiedicare în îndeplinirea unei dorinţi e spre binele omului. Aşa, D-ta spui în broşură că, după ce ai isprăvit liceul, ai venit la mine cu gândul şi dorinţa de a face ştiinţe naturale, stimulat fiind de citirea "Istoriei creaţiunii naturale" a marelui naturalist Ernst Haeckel. Eu te-am sfătuit să te înscrii la Facultatea de medicină pentru care, după cât văd din broşură, atunci aveai o aversiune aproape organică.Te-am sfătuit să te înscrii la Facultatea de medicină, unde ca student sărac puteai căpăta o bursă. Ai dar dreptate când spui că Haeckel, Bujor şi sărăcia te-au determinat să îmbrăţişezi o carieră care nu-ţi plăcea.Acum cu tot regretul că nu te-am avut elev mai mult al meu decât al altor profesori, văd că făcând medicina a fost spre binele D-tale, pentru că fiind medicinist, ai avut minunata ocazie de a fi bursier al Fundaţiei Rockfeller care ţi-a înlesnit călătoriile de vizitarea şi studierea în centrele universitare cele mai renumite din Statele Unite ale Americii şi din Europa, călătorii care deschizându-ţi orizonturi cu totul noi şi largi, au avut o înrâurire în dezvoltarea D-tale ştiinţifică, ocazie care n-ai fi putut-o avea dacă făceai ştiinţele naturale.Azi toate aceste amintiri aproape duioase sunt plăcute şi pentru D-ta şi pentru mine.Tout est bien qui finit bien. Încă o dată să trăieşti şi când vei veni la Iaşi, înştiiţează-mă ca să ne putem vedea.

Sărutări şi admirabilei D-tale tovarăşă de viaţă, iar D-tale toată dragostea mea prietenească. Salutări afectuoase din partea soţiei mele.

P. Bujor

str. Ralet 8

P.S. Aruncă-mi te rog la cutie o carte poştală numai ca să ştiu dacă ai primit scrisoarea asta.

CARMEN MARIAN

PROBLEME RIDICATE DE CONSERVAREA SI RESTAURAREA UNOR PIESE TEXTILE ARHEOLOGICE

Conservarea şi restaurarea textilelor provenite din săpăturile arheologice pun probleme dificil de rezolvat, textilele având structura modificată, dat fiind condiţiile specifice în care au stat în pământ.

Este bine cunoscut faptul că atunci când obiectele sunt ţinute timp îndelungat în anumite condiţii de umiditate şi temperatură relativ constante ele tind să ajungă la o stare de echilibru faţă de acest mediu. Când aceste vestigii, date la iveală de arheologi, sunt expuse unui alt climat starea de echilibru încetează , iar acţiunea bruscă a noului mediu poate fi atât de puternică asupra unora dintre ele, încât dacă nu se iau imediat măsuri de precauţie pot apărea într-un timp destul de scurt degradări grave sau chiar distrugeri definitive.

Astfel de probleme au ridicat şi cele două piese vestimentare - un conteş şi o pălărie - descoperite cu ocazia cercetărilor arheologice efectuate la fostul ansamblu de arhitectură medievală Sf. Sava din Iaşi într-o criptă a bisericii (Foto 1). Seismul din martie 1977 a surprins lucrările de cercetare arheologică, provocând distrugerea elementelor de construcţie ale criptei şi a conţinutului funerar al acesteia. Accesul fiind blocat de alte avarii ale clădirii, degajarea a fost posibilă abia după circa o lună de zile. (Foto 2,3).

Până la sosirea în laborator, conteşului şi pălăriei li s-au improvizat o minimă protecţie în urma căreia piesele s-au deshidratat, necesitând pe parcurs lărgirea gamei de intervenţii.

La intrarea în laborator au fost efectuate mai întâi o serie de investigaţii biologice, urmate de dezinfecţia cu izotopi radioactivi în cadrul laboratorului de biofizică al Universităţii " Al. I. Cuza" Iaşi.

Studiul ţesăturilor şi analizele fizico-chimice au relevat faptul că cele două piese erau confecţionate din ţesături cu structuri diferite alcătuite din fire de mătase naturală, fire din argint şi fire de argint aurit.

Materialul conteşului este o ţesătură decorată cu motive florale. Fondul motivelor este o contextură alcătuită dintr-o urzeală de mătase şi două bătături - o bătătură de mătase şi o bătătură din lamelă de argint aurit. Bătătura din argint aurit, petrecută de la o margine la alta a materialului, dă strălucire ţesăturii.

Motivele florale sunt alcătuite dintr-o bătătură suplimentară de broşare, formată din lamelă de argint răsucită pe miez de mătase (Foto 9).

Contextura ţesăturii şi prezenţa bătăturii de broşare numai în zona florală presupun dispozitive speciale montate în capacul vătalei războiului de ţesut, ceea ce dă indicaţia că această ţesătură a fost realizată pe un război de ţesut mecanic. Sistemul de acţionare al firelor este mult mai complex pentru a presupune o acţionare manuală.

Materialul pălăriei este o ţesătură tip goblen de bătătură, decorată cu motive florale. Ea este alcătuită din două urzeli de mătase şi trei bătături - o bătătură din fire circulare de argint, alta din fire circulare de argint aurit şi a treia din mătase. Bătăturile sunt petrecute de la o margine la alta a ţesăturii. Bătătura de argint leagă cu urzeala pe faţa ţesăturii formând motivele florale, în timp ce bătătura de argint aurit formează fondul acestor motive. Acest tip de ţesătură se poate realiza într-un război de ţesut de tip Jacquard la care acţionarea firelor poate fi făcută manual sau mecanic.

Pentru găsirea unor soluţii adecvate de restaurare, s-a impus cercetarea minuţioasă a degradărilor suferite.

Ţesătura celor două piese era foarte uscată şi fragilă, prezentând rupturi şi lipsuri de material, destrămări, şifonări şi cute accentuate.

La toate aceste deteriorări se adaugă şi depunerile foarte aderente de produşi de descompunere organică, particule de pământ, săruri, produşi de corozine ai firului de argint, depuneri care au rigidizat şi mai mult ţesătura, contribuind la degradarea ei (Foto 4,6,8).

Gradul mare de deshidratare a fibrei de mătase a dus, alături de ceilalţi factori, la alterarea în primul rând a proprietăţilor mecanice ale ţesăturii prin fragilizarea suportului textil. În general, când umiditatea fibrelor este mult scăzută faţă de umiditatea lor echilibrată, viteza de absorbţie este mare şi umiditatea lor se modifică repede. De aceea, la ţesăturile foarte slăbite şi care au fibrele uscate (cazul nostru) tratamentul într-un mediu apos trebuie făcut cu foarte multă precauţie, aplicarea acestuia necesitând un timp mai îndelungat şi o mărire gradată a umidităţii. Nerespectarea acestor considerente poate duce în final la deteriorarea fibrelor prin umflarea lor bruscă, ca urmare a tensiunilor ce se introduc în fibră.

De aceea, după o curăţire mecanică a impurităţilor, care erau prinse superficial de suportul textil, s-a trecut la hidratarea treptată a ţesăturii. Hidratarea s-a făcut în 18 etape, timp de aproximativ două luni, prin aplicarea pe faţa şi spatele ţesăturii de comprese de filtru şi tifon, umezite cu apă distilată şi glicerină. Conţinutul de apă al acestor comprese a fost mărit gradat până la hidratarea corespunzătoare a fibrelor de mătase.

După hidratare, cele două piese au putut fi desfăcute în părţile componente.

Înaintea aplicării curăţirii umede au fost testaţi coloranţii fibrelor de mătase. Aceştia erau stabili la soluţiile de curăţire propuse.

Pentru a facilita dislocarea depunerilor de murdărie ce au putut fi îndepărtate prin curăţirea mecanică, s-au aplicat trei băi de înmuiere cu apă şi glicerină. Apoi textilele, fixate pe o plasă de terilen, au fost imersate într-o baie de Radix saponaeria, continuând curăţirea prin tamponări uşoare. Au urmat clătirile cu apă distilată şi uscarea în poziţie plană.

În această fază, analizând ţesătura la stereolupă, am constatat că baia de Radix saponaria a realizat o curăţire bună a produşilor de descompunere organică, a sărurilor şi depunerilor de pământ (Foto 5).

Testele chimice efectuate în continuare au pus în evidenţă produşi de coroziune - sulfuri de argint - prezenţi atât pe firele de argint cât şi încorporaţi în structura firelor de mătase (Foto 6).

Pentru înlăturarea acestor produşi, corelând proprietăţile materialelor componente cu starea lor de conservare, s-a decis, pentru ţesătura pălăriei, aplicarea băii de Complexon, iar pentru conteş a băii de argint.

PH-ul şi timpul de imersie au fost alese în aşa fel încât aceste tratamente să nu afecteze cu nimic firele de mătase. Au urmat clătirile repetate în apă distilată, până la neutralizarea completă, riguros controlată.

Uscarea s-a făcut în poziţie plană, urmărind tot timpul să păstreze perpendicularitatea firelor de urzeală pe cele de bătătură şi să se menţină dimensiunile iniţiale ale ţesăturilor.

După aceste tratamente, ţesătura celor două piese şi-a recăpătat tuşeul şi elasticitatea caracteristice mătăsii.

Pentru a conferi un plus de rezistenţă în timp ţesăturilor s-a decis consolidarea lor pe un suport nou. Ca suport s-a ales pentru conteş un batist fin din bumbac, iar pentru pălărie o ţesătură fină din mătase naturală. Suporturile de consolidare, vopsite la culoarea fondului ţesăturilor, au fost întinse în gherghef, iar ţesăturile originale au fost prinse de acestea prin coasere cu fire de borangic (Foto 10).

Pentru consolidare s-a ales punctul de zig-zag, de 0,5 - 1 cm. Este de menţionat faptul

că tensionarea suportului de consolidare şi a ţesăturii originale au fost alese în aşa fel încât nici o ţesătură să nu o tensioneze pe cealaltă. Tensionarea cusăturilor de prindere are şi ea o importanţă deosebită. Dacă acestea sunt prea strânse ele pot tăia ţesătura cauzând deteriorări. Dacă cusăturile sunt prea largi, ele nu numai că nu vor fi eficiente, dar vor permite mişcarea dintre suport şi textila propriu-zisă .

În porţiunile care prezentau lipsuri ale ţesăturii originale de mătase, pentru a atenua discordanţele dintre ţesătura originală şi suportul de consolidare, s-a cusut pe suport un pat din fire de mătase naturală, fixat cu o reţea de borangic (Foto 12).

În zonele în care au existat deteriorări ale firelor, s-a insistat pe sistemul aranjării şi fixării grupelor de fire pe direcţia lor iniţială (Foto 15).

În pălărie, datorită degradării avansate a părţii circulare, pentru a conferi un plus de rezistenţă croiului, s-a impus aplicarea unui al doilea suport de consolidare din pânză de bumbac. După consolidare, cele două piese au fost asamblate.

Conteşul şi pălăria au devenit după restaurare piese importante prin încărcătura lor istorico-documentară şi estetică, restituite deopotrivă publicului vizitator, cât şi cercetării muzeologice.

În elaborarea şi executarea metodelor de restaurare s-au respectat principiile fundamentale ale conservării şi restaurării. S-a respectat integritatea obiectului şi a concepţiei sale originale. Procedeele de restaurare aplicate sunt oricând reversibile. Toate materialele folosite sunt compatibile cu cele din care se compun piesele originale.

Foto 1

Foto 2 ⇒

Foto 3

Foto 4

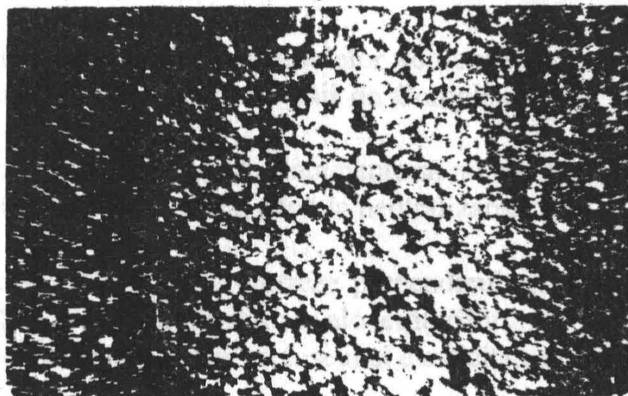
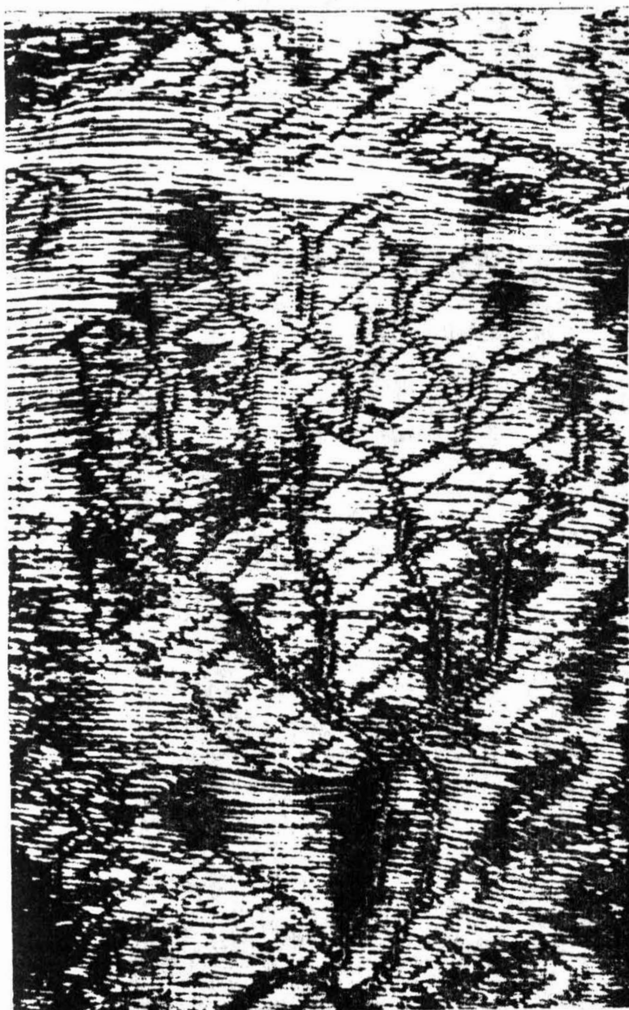

Foto 1: conteşul şi pălăria la intrarea lor în laborator; Foto 2: conteş - ansamblu înainte de restaurare - conservare; Foto 3: pălărie - ansamblu înainte de restaurare-conservare; Foto 4: conteş - detaliu înainte de curăţire.

⇑
Foto 5

⇑

Foto 6

⇐ Foto 7

Foto 5: conteş - detaliu după curăţire; Foto 6: pălărie - detaliu înainte de curăţire; Foto 7: pălărie - detaliu după curăţire.

Foto 8

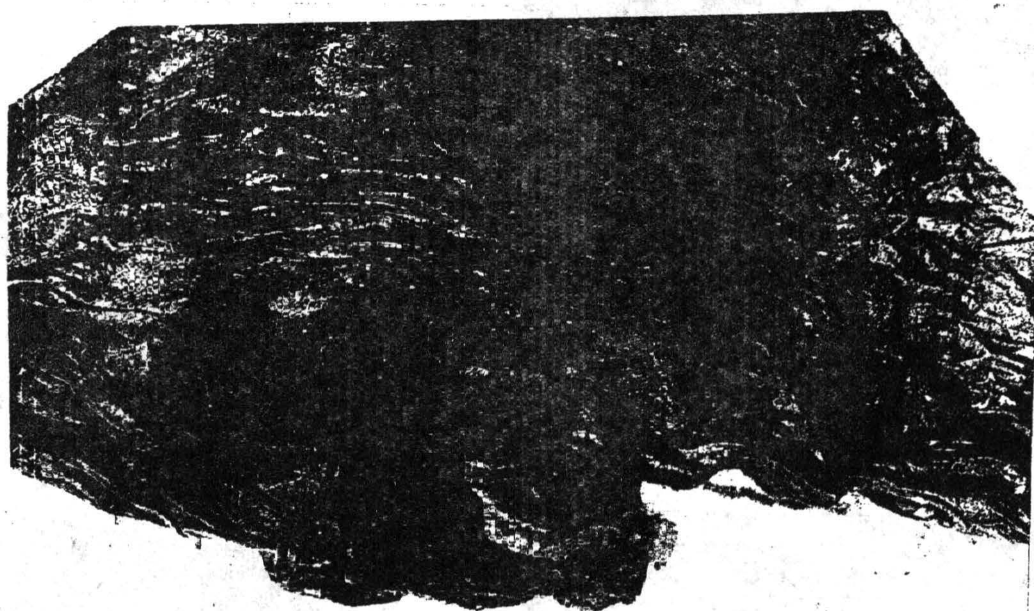

Foto 9

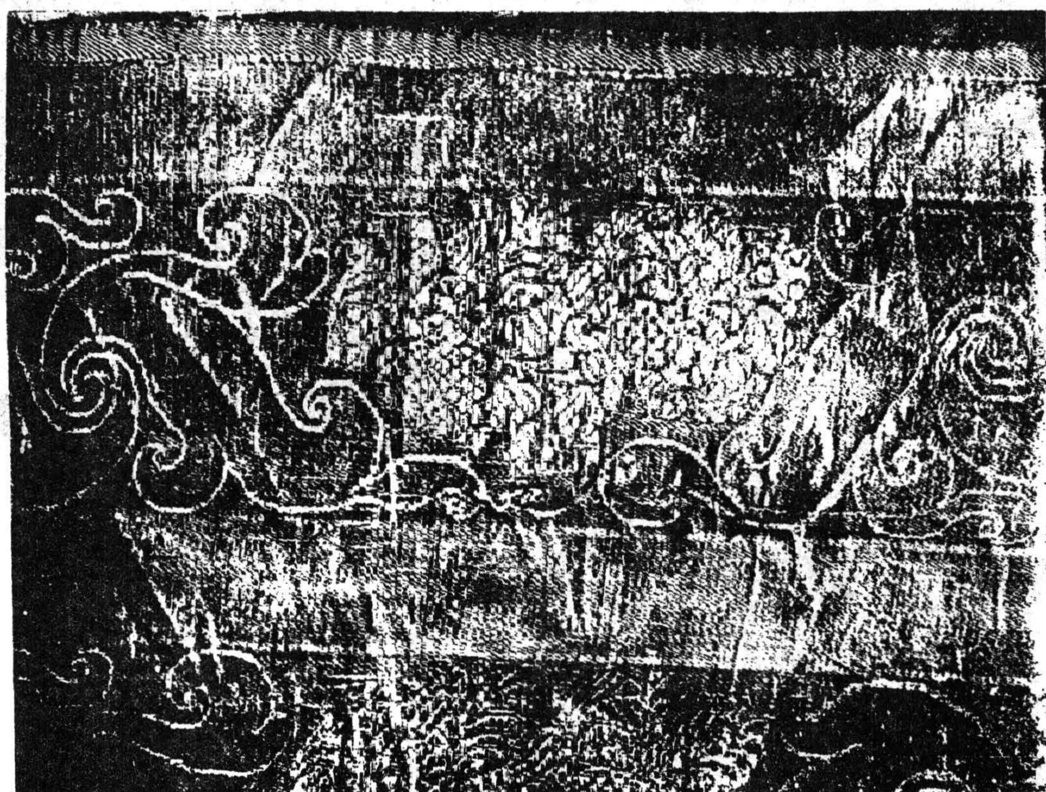

Foto 8: conteş - detaliu înainte de curăţire;
Foto 9: conteş - detaliu după curăţire.

Foto 10

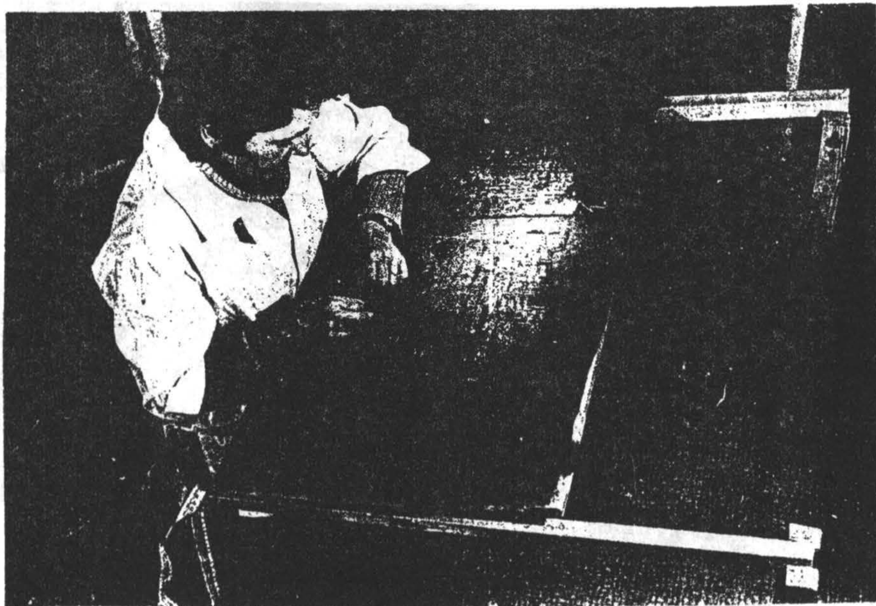

Foto 11

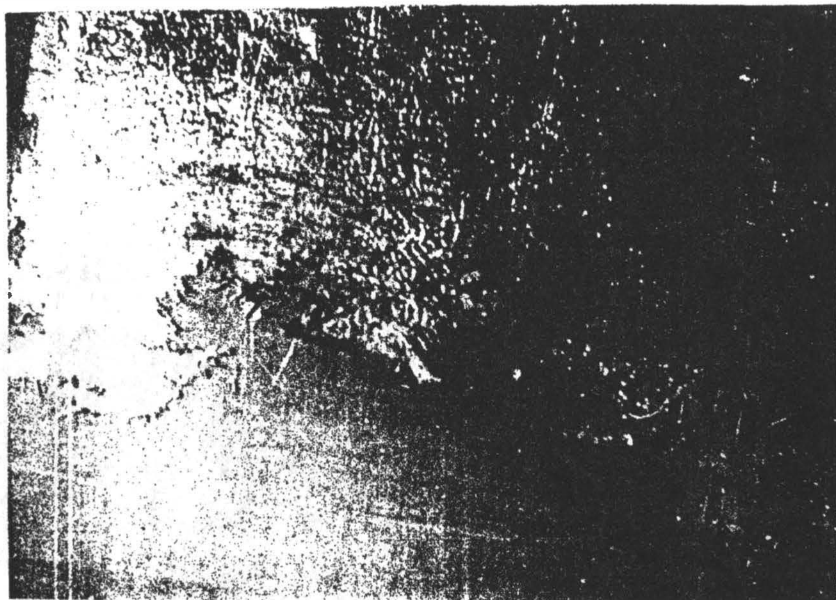

Foto 10: aspect din timpul consolidării în gherghef;
Foto 11: conteş - detaliu în timpul consolidării pe gherghef.

Foto 12

Foto 13

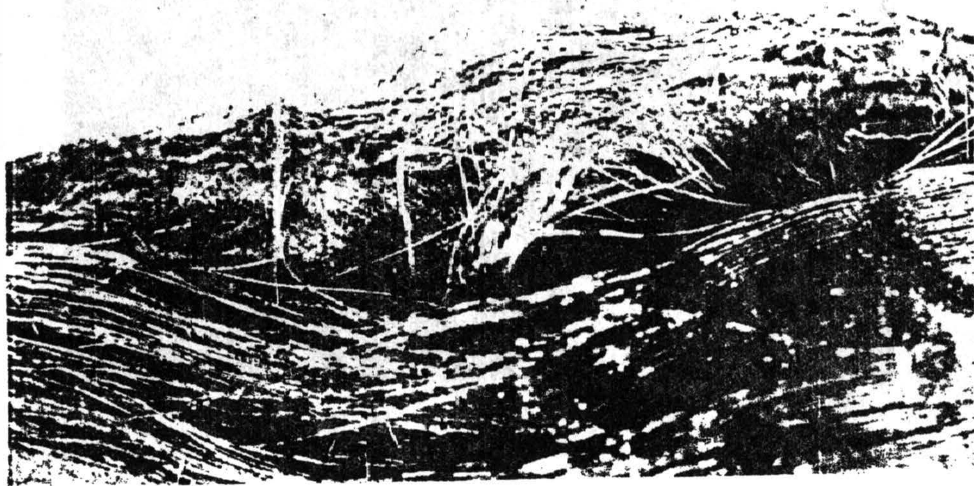

Foto 12: conteş - detaliu după restaurare;
Foto 13: pălărie - detaliu înainte de restaurare - conservare.

Foto 14

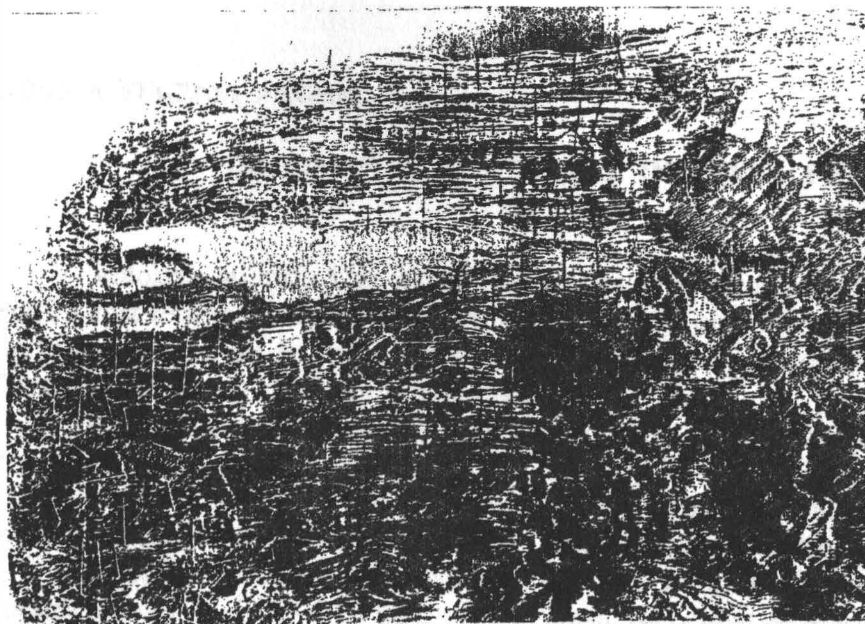

Foto 15

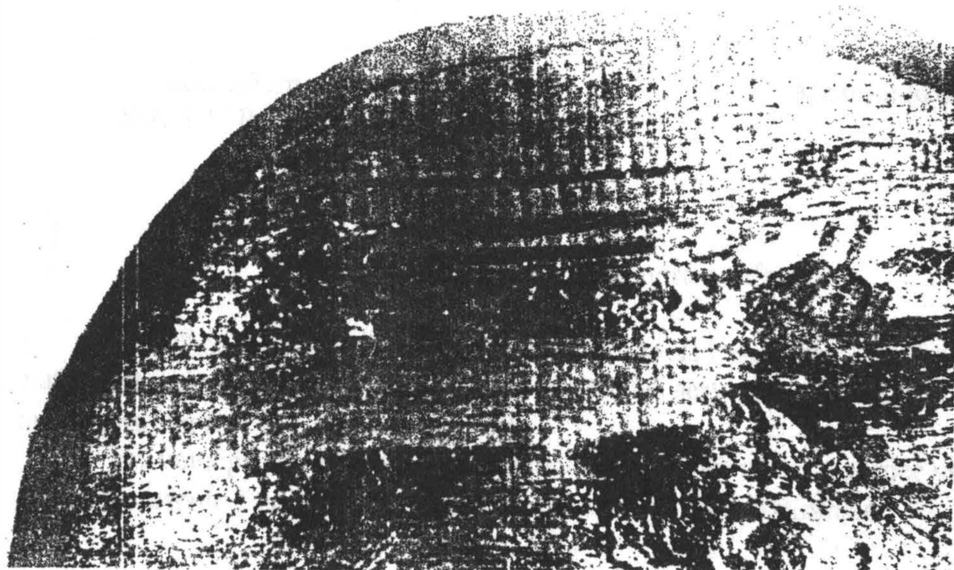

Foto 14: pălărie - detaliu în timpul consolidării pe gherghef;
Foto 15: pălărie - detaliu după restaurare.

RODICA EUGENIA ANGHEL

DOCUMENTE EPISTOLARE INEDITE - PETRU PONI

Valoarea ştiinţifică de excepţie a operei şi activităţii ilustrului chimist român, Petru Poni, a fost recunoscută de-a lungul anilor de diferite organisme internaţionale, atribuindu-i-se savantului ieşean, nu de puţine ori, rolul de pionier în închegarea pe baze temeinice a unei noi discipline, care avea să revoluţioneze omenirea.

Profesor universitar, ministru al Instrucţiunii şi Cultelor în anii 1891, 1895-1896, Comisar General al Expoziţiei Universale de la Paris, din anul 1900, preşedinte al Academiei Române şi al Consiliului Superior al Agriculturii, toate aceste funcţii şi demnităţi constituie repere într-o viaţă dedicată pe de-a-ntregul operei de modernizare a statului român.

Personalitate deschisă dialogului, Petru Poni întreţine o vastă corespondenţă cu contemporanii săi, dezvăluindu-se ca un savant-cetăţean, preocupat de marile probleme ale umanităţii.

Am ales spre prezentare schimbul de scrisori care se poartă între Alexandru W. Pavlow, secretar al "Societăţii imperiale de naturalişti" din Moscova şi omul de ştiinţă român, cu ocazia alegerii sale ca membru plin al susmenţionatei Societăţi, ca un semn de preţuire şi recunoaştere pe plan ştiinţific.

Scrisoarea de răspuns a lui Petru Poni dezvăluie discret şi subtil un valoros intelectual, conştient de meritele sale, demn şi mulţumit în acelaşi timp pentru strădaniile şi eforturile consacrate ştiinţei.

Société Imperiale
NATURALISTES
Moscou
Nr. 573/1090

Moscou le oct.10, 1910

Monsieur et honoré confrère,

J'ai l'honneur de Vous faire savoir, que les membres de la Société Impériale des Naturalistes de Moscou désirent de reconnaître les services rendus par Vous à la Science. Vous ont décerné le titre de: *Membre effectif.*

En vous priant, Monsieur et honoré confrère de nous accorder votre sympatique appui, je Vous presente l'assurance de ma consideration la plus distinguée.

Alexandre W.Pavlow
Le Secrétaire

Votre diplôme Vous est dejà envoyés.[1]

---

1 Arh. Stat. Iaşi, fond "Petru Poni", nr.931.

- 1910 -

Monsieur et honoré confrère,

Ayant été absent de Jassy je n'ai trouvé votre lettre du 10 Octobre que maintenant à mon retour dans cette ville

Je vous serais bien obligé exprimer ma plus profonde reconnaissance aux membres de la Société Impériale des Naturalistes de Moscou pour l'honneur qu'ils m'ont fait en decernant le titre de membre effectif de cette savante Société.

Veuillez agréer, Monsieur le Secretaire, avec mes meilleures remerciments l'assurance de ma consideration la plus distinquée.

P. Poni[2]

2 Arh. Stat. Iaşi, fond "Petru Poni", nr. 1590.

PETRU PONI
1590

Monsieur et honoré Confrère

Ayant été absent de Jassy je n'ai trouvé votre lettre du 10 Octobre que ~~été que maintenant en possession de~~ maintenant à mon retour dans cette ville ~~Votre lettre du 10 Octobre~~.

Je vous serais bien obligé de ~~bien vouloir~~ exprimer ma plus profonde reconnaissance aux membres de la Société Impériale des Naturalistes de Moscou pour l'honneur qu'ils m'ont fait en me décernant le titre de membre effectif de cette savante Société.

Veuillez agréer, Monsieur le Secrétaire avec mes meilleurs remerciements l'assurance de ma considération la plus distinguée.

ADRIANA IONIUC

LEGISLAŢIA PRIVITOARE LA ORGANIZAREA PATRIMONIULUI CULTURAL

Scopul principal al demersului nostru urmăreşte punctarea legilor care au statuat cadrul juridic al organizării şi ocrotirii patrimoniului cultural.De asemenea, am avut în vedere definirea cu claritate a anumitor noţiuni, aşa cum reies din textul actului normativ.În fine, dorim să subliniem de la început limitele cronologice la care s-a limitat expunerea de faţă.Astfel, am avut în vedere, cu precădere, epoca interbelică, dar nu ne-am limitat doar la anii dintre cele două războaie mondiale, analizând legislaţia relativă la subiectul de faţă cu începere de la 1892.

După cum au relevat studiile istoricilor preocupaţi de epoca modernă, după obţinerea independenţei de stat au fost create condiţii prielnice unor transformări de esenţă la toate palierele societăţii.Ţara noastră a început să joace un rol activ în zonă, devenind un factor de echilibru, războaiele balcanice din 1912-1913 relevând cu prisosinţă, dacă mai era nevoie, aceasta.Mai mult, în urma primului război mondial România se prezenta, din punct de vedere teritorial, cel puţin, ca una din beneficiare.

Urmările, în plan intern, au fost semnificative.S-au manifestat pregnant tendinţe de modernizare în toate domeniile, în ciuda unor obstacole inerente.După depăşirea dificultăţilor din primii ani, generate şi de procesul de integrare a noilor teritorii, chiar şi în ciuda reculului din anii crizei economice, România se prezenta ca un stat ce păşea ferm pe drumul progresului.

Perioada interbelică este, cu toate acestea, densă în realizări în toate domeniile (economic, social şi politic).Cultura a traversat un interval de maximă dezvoltare, dovezile fiind suficient de numeroase pentru a mai insista aici.Ceea ce dorim să subliniem este faptul că datorită grijii acordate acestui domeniu, factorii responsabili au contribuit la articularea unei legislaţii menite să protejeze patrimoniul cultural naţional.

Pe marginea subiectului dezvoltat în rândurile de faţă există o literatură istorică pe care o putem considera, mai degrabă, săracă, motiv care ne-a încurajat intreprinderea de faţă[1].Vorbind despre patrimoniul cultural, ţinem să precizăm încă din faza discuţiilor preliminare că ne solidarizăm cu opinia lui Ioan Opriş,[2] care considera că bunurile culturale trebuie privite în relaţie cu cadrul istoric şi parametrii economico-sociali ai unui interval bine stabilit, dar, şi că: "Dintr-un alt unghi de vedere, bunurile din patrimoniul cultural sunt rezultatul totalităţii condiţiilor care au condus la păstrarea şi conservarea lor.Aceasta pentru că asupra bunurilor culturale au operat atât factori agresivi, cât şi alţii conservativi, în urma lor realizându-se descoperirea, salvarea şi includerea lor în viaţa socială".În acest cadru, încă din epoca modernă, principala formă de tezaurizare a bunurilor de patrimoniu a fost muzeul.

Organismul care a tutelat, începând din 1892, protejarea patrimoniului a fost Comisia Monumentelor Istorice.Cum asupra evoluţiei pe care legislaţia timpului a conferit-o Comisiei vom insista într-un studiu ulterior, subliniem doar că nume de prestigiu au ilustrat-o de la început.Dacă am aminti doar pe Nicolae Iorga, Dimitrie Onciul, Alexandru Lapedatu sau Vasile Pârvan, credem că nu ar mai fi nevoie să continuăm lista pentru a ne susţine afirmaţia.După marele act de voinţă naţională de la 1 decembrie 1918, activitatea Comisiei s-a extins, firesc, şi

---

[1] Considerăm utile, în special, încercările lui Ioan Opriş, *Ocrotirea patrimoniului cultural*, Bucureşti, 1986; *Istoria muzeelor din România*, Bucureşti, 1994; *Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania şi Banat după Marea Unire*, Bucureşti, 1988.

[2] I. Opriş, *Istoria muzeelor din România*, p. 8

în noile provincii.Mai mult, au fost înfiinţate secţii regionale menite să impulsioneze eforturile locale în direcţia conservării patrimoniului.

Până la Marea Unire, în domeniul legislaţiei privind protejarea bunurilor culturale se evidenţiază în principal, două acte normative.Primul datează din 1892 - Legea pentru conservarea şi restaurarea monumentelor publice (istorice) - iar celălalt, cu acelaşi titlu, din 1913.

Legea din 24 noiembrie 1892[3] cuprindea nouă articole.Prin articolul 1 era înfiinţată Comisia monumentelor publice, cu sediul la Bucureşti.Aceasta îşi desfăşura activitatea pe lângă Ministerul Instrucţiunii Publice, fiind compusă din cinci membri.Dintre aceştia, trei erau numiţi de ministrul de resort, cu obligaţia ca doi dintre ei să fie membri ai Academiei, lor alăturându-li-se directorul Muzeului de antichităţi din Capitală şi un arhitect.De notat că toţi membrii ocupau funcţii onorifice.

Noul organism era abilitat să alcătuiască "inventarul general al tuturor edificiilor şi obiectelor vechi din ţară care prezintă un deosebit interes istoric sau artistic, pentru a căror conservare urmează să se ia măsuri".De asemenea, prin articolul 3 al legii, se prevedea că "nici un monument trecut în inventarul general nu va putea fi dărâmat, reparat sau restaurat, fără prealabila autorizare a ministerului cultelor şi instrucţiunii publice, care va hotărâ după ce va fi luat avizul Comisiei monumentelor publice".

Legea pentru conservarea şi restaurarea monumentelor publice din 1892 a fost însoţită de un Regulament pentru conservarea şi restaurarea monumentelor publice, intrat în vigoare la 28 ianuarie 1893[4].Regulamentul era structurat pe şase capitole, fiind un instrument util de lucru, remarcabil prin precizia şi concizia sa.Astfel, monumentul public era definit ca fiind "orice zidărie cu dependinţele ei, aflătoare la suprafaţa pământului, sub pământ, precum şi orice obiect vechi, care are valoarea unui monument istoric sau artistic".Aceste monumente puteau fi edificii aflate încă în exploatare sau "ruine de interes istoric".

Titlul IV al Regulamentului avea în vedere Comisia Monumentelor Istorice.Principalele atribuţii ale Comisiei erau cuprinse în articolul 11:

- examinarea şi aprobarea planurilor de restaurare şi reparaţie radicale, ce ar fi afectat într-o manieră oarecare stilul sau ornamentul monumentului;
- avizarea problemelor ridicate de minister;
- inventarierea monumentelor;
- făcea propagandă în mase pentru "deşteptarea şi răspândirea...simţului şi perceperii pentru conservarea monumentelor";
- forma şi organiza o arhivă arheologică.

După două decenii, în şedinţa Adunării Deputaţilor din 28 martie 1913, iar după alte două zile în cea a Senatului, a fost votată o nouă lege pentru conservarea şi restaurarea monumentelor istorice[5].Noul act legislativ abroga, conform articolului 15, legea din 1892 şi regulamentul aferent din 1893.În fapt, Comisia Monumentelor Istorice era păstrată, dar activa pe lângă "Casa bisericii".Forul tutelar rămânea Ministerul instrucţiunii publice şi cultelor.

Scopul Comisiei era definit prin articolul 2:

" I. Să îngrijească de conservarea şi restaurarea monumentelor istorice, fără excepţie.

II. Să supravegheze toate săpăturile şi descoperirile de monumente şi obiecte vechi, întâmplătoare au voite, ce se vor face.

III. Să inventarieze odoarele vechi de la toate mănăstirile şi bisericile din ţară şi să culeagă material pentru un *Corpus inscriptionum slavo-romanicum*.

IV. Să îngrijească de muzeele de artă plastică şi artă religioasă, care se pun prin aceasta sub directa sa conducere.

[3] Vezi, M. O., 24 noiembrie 1892 (legea a fost promulgată prin decretul nr. 3658 din 17 noiembrie 1892).
[4] *Ibidem*, 28 ianuarie 1893.
[5] *Ibidem*, nr. 21, 28 aprilie 1913.

V. Să înlesnească înfrumuseţarea muzeelor istorice regionale, unde se vor putea şi vor fi de folos.

VI. Să deştepte şi să răspândească în public simţul şi priceperea pentru valoarea istorică şi arhitectura vechilor monumente".

Ca noutăţi faţă de legea din 1892, prin cea din 1913 Comisia Monumentelor Istorice era autorizată să publice un Buletin, iar componenţa sa era completată astfel: "nouă membri onorifici, numiţi de minister pe timp de cinci ani prin decret regal, dintre persoanele cele mai competente în ştiinţele istorice, arheologice, arhitectonice şi tehnice, cum şi dintre persoanele îndeobşte cunoscute ca pricepute în artele frumoase; unul cel puţin din cei nouă domni membri onorifici va trebui să fie ales de minister din membrii Sfântului Sinod...".

Prin articolul 12, era înfiinţată Casa Monumentelor Istorice, al cărei buget urma să se formeze dintr-o alocaţie anuală de la bugetul statului, din subvenţiile votate anual de consiliile generale judeţene, din legate şi donaţii.

După cum am arătat deja, Marea Unire a schimbat datele problemei aproape în toate domeniile.În acest context, a fost adoptată o nouă concepţie şi în privinţa patrimoniului cultural, care, trebuie s-o spunem, nu se rupea de trecut.De altfel, încă de la 28 iulie 1919, la iniţiativa ministrului Constantin Angelescu, a fost publicată o nouă Lege pentru conservarea şi restaurarea monumentelor publice[6].Principalele inovaţii erau în conexiune cu situaţia economico-politică de după Marea Unire.Dintre acestea amintim ideea de rezervaţie şi luarea de măsuri penale împotriva celor care distrugeau, mutilau sau înstrăinau bunurile culturale.

Întreaga acţiune era supervizată de Comisia Monumentelor Istorice, în fruntea căreia s-au manifestat doi istorici de marcă: Dimitrie Onciul (între 1919 şi 1923) şi Nicolae Iorga. Aceştia au iniţiat o serie de acţiuni vizând extinderea conceptului de patrimoniu.Astfel, au fost luate în discuţie monumentele de lemn, considerate pe drept cuvânt "minunate comori de artă românească"[7], fiind întreprinse şi campanii sistematice de săpături arheologice. De asemenea, avem sentimentul că nu greşim dacă includem la capitolul recuperarea bunurilor culturale magistrala operă sociologică patronată de Dimitrie Gusti, făuritor de şcoală nu doar în România.

La 29 martie 1932, Senatul a discutat şi votat Legea pentru organizarea bibliotecilor şi muzeelor publice, Camera urmând aceeaşi procedură la 4 aprilie.Actul legislativ publicat în Monitorul Oficial din 14 aprilie 1932[8], completa Regulamentul pentru muzeul militar naţional, intrat în vigoare la 21 iulie 1931.Considerăm că şi această lege are o importanţă deosebită, că se circumscrie demersului de faţă, motiv pentru care ne propunem să insistăm, mai ales că este în strânsă legătură cu chestiunea organizării patrimoniului cultural.

Actul de la 12 aprilie1932 cuprindea două secţiuni - una dedicată bibliotecilor, cealaltă muzeelor - şi inevitabilele dispoziţii finale.Articolul 1 stipula înfiinţarea bibliotecilor publice "pentru răspândirea şi adâncirea culturii în toate straturile poporului" în "fiecare municipiu, comună urbană şi rurală".Una din prevederi se referea la situaţia din domeniile în care existau minorităţi etnice.Astfel, articolul 2 menţiona că "în comunele unde populaţia minoritară trece peste 30% după ultimul recensământ (din 1930 - n.n.), se va organiza secţie deosebită pe lângă biblioteca comunală cu cărţi şi publicaţii în limba acelei minorităţi".Autoritatea tutelară revenea unui Consiliu care reprezenta Ministerul Instrucţiunii.

Cealaltă secţiune privea situaţia muzeelor. Dintre articolele sale îl reţinem pe cel de-al 12-lea în care se preciza că: "Statul păstrează controlul asupra tuturor muzeelor din ţară.Nici un obiect de muzeu nu poate fi scos din ţară fără aprobarea Statului şi dacă e de vânzare, Statul îşi exercită dreptul de preemţiune.Comercianţii de antichităţi, obiecte de artă sau de orice obiect de muzeu şi colecţionarii care se îndeletnicesc cu adunarea acestor obiecte cu scop comercial,

[6] *Ibidem*, nr. 82, 29 iulie 1919.
[7] I. Opriş, *Ocrotirea patrimoniului cultural*, p. 110.
[8] M.O., nr. 89, 14 aprilie 1932.

vor cere autorizație de la Stat.Ei sunt obligaţi a prezenta la cerere un inventar al obiectelor din posesia lor şi a permite fotografierea sau desenarea lor.Cei care se sustrag de la această obligaţie vor fi pedepsiţi cu patru luni închisoare şi 20-50.000 lei amendă.Funcționarii oficiali de vamă care vor lăsa să treacă peste graniță obiecte de muzeu, fără aprobarea în drept, vor fi pedepsiţi cu cinci luni închisoare".Am reprodus integral acest articol pentru a sublinia şi prin această modalitate interesul statului în problema, importantă şi sensibilă, în acelaşi timp, a păstrării în țară a patrimoniului național.

Articolul 13 al legii oferea definiția obiectului de muzeu:"tot ceea ce poate lămuri şi ilustra trecutul şi progresele civilizației noastre de la preistorie şi până în vremea de față; obiectele preistorice de tot felul, obiecte şi inscripţiuni de tot felul, obiecte și inscripțiuni greco-romane sau barbare medievale, manuscripte şi tipărituri, monete de tot felul şi tot felul de obiecte istorice şi podoabe biserieşti, tablouri de zugravi şi pictori, precum şi orice obiecte şi relicve de artă în legătură cu evoluția vieții istorice şi artistice".

Dintre celelalte prevederi ale legii se cuvine reținută şi precizarea că muzeele aparținând statului erau echivalate cu instituţiile de cercetare ştiinţifică, personalul aferent fiind pregătit în consecință.Dispoziţiile finale prevedeau că actul legislativ va fi însoțit de un regulament special.

În aceeaşi ordine de idei, dar fără a detalia în rândurile de față, menționăm totuşi şi decretul-lege pentru asigurarea patrimoniului artistic şi cultural din 1940.Acesta trebuie pus în legătură cu întreaga activitate în tărâm cultural patronată de regele Carol al II-lea.De aceea, remarcăm rezultatele pe măsură, care nu trebuie să fie umbrite de personalitatea atât de controversată a monarhului în plan politic, iar decretul-lege amintit se circumscrie unei epoci.

Din analiza *in extenso* a prevederilor principalelor acte normative referitoare la patrimoniul cultural şi monumentele istorice (din 1892, 1913, 1932 şi 1940, ultimul menționat doar) se desprind câteva concluzii.În primul rând, ținem să subliniem că statul național modern român a păşit, după obţinerea independenţei pe câmpul de luptă şi confirmarea ei prin tratatele internaționale, în mod ferm pe calea protejării valorilor sale de patrimoniu.Prin aceasta era, astfel, întărită ideea că un popor care nu-şi păstrează trecutul nu are viitor.Noul cadru de după realizarea Marii Uniri a favorizat aceasta.A existat chiar un moment de vârf atunci când Nicolae Iorga a ajuns prim-ministru, poziție din care a sprijinit ferm actul de cultură.

O altă concluzie se referă la maniera în care statul - prin intermediul organelor abilitate, în special guvernul şi Parlamentul - a înţeles să recunoască rolul oamenilor de ştiință, în cazul de față al istoricilor, arheologilor, muzeografilor şi altor categorii înrudite.

De asemenea, prin prevederile diferitelor acte legislative au fost luate măsuri importante pentru protejarea valorilor de patrimoniu şi împotriva celor care doreau să le înstrăineze.Factorii responsabili au sesizat pericolul ca bunuri aparținând națiunii să ia calea traficului de antichități şi a acționat în consecință.

Bineînțeles, nu putem omite o altă dimensiune a efectelor suitei de legi avute în discuție.S-a observat din start faptul că doar legea nu este de ajuns dacă nu este dublată de instituții de resort.De aici, a rezultat grija deosebită pentru reglementarea statutului şi modului de funcţionare a bibliotecilor publice, muzeelor etc.Dacă am insistat uneori, aparent, excesiv asupra textului legii, principala rațiune a fost aceea a sublinierii clare a cadrului legislativ. Formulările clare şi nelipsitul, aproape, regulament care însoţea diferitele norme de drept, au contribuit, fără îndoială, la protejarea patrimoniului național.

Aşadar, privind retrospectiv asupra corpusului care alcătuieşte legislaţia privind protejarea patrimoniului cultural în prima jumătate de secol, putem concluziona că acesta şi-a atins în mare măsură scopurile.Un rol important a revenit Comisiei Monumentelor Istorice, dar şi unei pleiade de personalități remarcabile ale vieţii ştiinţifice şi culturale din România.Statul a sesizat importanța problemei şi, ca atare, a luat măsurile cuvenite.În fine, ţinem să subliniem că

politica în domeniul cultural în intervalul de referinţă a vizat obiective pe termen lung, ţinând de modernizarea structurilor societăţii şi integrarea în circuitul internaţional.

ŞERBAN PAPACOSTEA, *Românii în secolul al XIII-lea.Între cruciadă şi Imperiul Mongol*, Bucureşti, 1993, 188p.

Studiile şi articolele cunoscutului istoric Şerban Papacostea se completează cu această nouă lucrare ce aduce informaţii inedite pentru o perioadă care comportă încă multe necunoscute pentru istoria poporului român.Documentaţia vastă şi analiza profundă a izvoarelor epocii dar şi a lucrărilor de specialitate referitoare la situaţia politică din secolul al XIII-lea în Europa răsăriteană şi care are influenţă şi asupra teritoriului nord-dunărean au fost posibile aşa cum arată autorul în *Introducere* şi datorită unei burse de cercetare în Germania efectuată în anul 1981.

Secolul al XIII-lea, aşa cum subliniază autorul, este o perioadă de tranziţie pentru români, aceea de la formele politice tradiţionale (cnezatele şi voievodatele care au avut o existenţă îndelungată şi fuseseră create şi sub influenţa populaţiilor migratoare venite dinspre stepele asiatice) la formarea statelor feudale româneşti de sine stătătoare.Această tranziţie s-a petrecut în contextul politic al impactului dintre două zone de influenţă extreme - Occidentul prin cruciate şi Orientul prin invazia Imperiului Mongol.Cruciatele organizate din iniţiativa papalităţii au avut ca implicaţii o adevărată revoluţie politico-geografică, anume slăbirea Imperiului Bizantin şi urmările acestui fenomen, apariţia unor noi state cum ar fi Imperiul Latin, statul vlaho-bulgar al Asăneştilor şi apoi Regatul Maghiar.

Acţiunile acestor puteri, în special ale regalităţii maghiare s-au constituit într-o dublă ofensivă - una predilect teritorială şi una ideologică, Ungaria transformându-se într-un bastion oriental al răspândirii catolicismului.Această acţiune spirituală este coordonată de la Roma prin persoana activului papă Inocenţiu al III-lea, care se străduieşte să integreze ansamblul de state din Europa Răsăriteană în formula ideologică a Apusului catolic.

Toate aceste fenomene s-au repercutat asupra populaţiei româneşti care, aflată în postura de a se adapta noilor condiţii istorice, se manifestă ca entitate de sine stătătoare încercând să-şi menţină atât libertatea teritorială cât şi opţiunea confesională.Procesele care au loc în societatea românească în această direcţie sunt bulversate de marea invazie mongolă.Ofensiva maghiară se diminuează prin decăderea puterii statale datorată atacurilor mongole şi statul românesc extracarpatic ia naştere în tocmai aceste condiţii.Aceasta este ideea centrală a lucrării şi aceste concluzii ale autorului sunt însoţite de exemplificări documentare care vin să întregească informaţiile asupra procesului politic în interiorul şi exteriorul munţilor Carpaţi.

Tot secolul al XIII-lea înseamnă pentru zona în discuţie şi pentru populaţia românească, în special, o mai exactă cunoaştere materializată prin menţionarea în cronicile apusene.Este ceea ce autorul numeşte într-un subcapitol din ultima parte a cărţii *Problema românească în secolul al XIII-lea -românil şi spaţiul românesc în conştiinţa europeană,* arătând în final, după enumerarea unora dintre cele mai importante cronici şi documente referitoare la români că "publicul cultivat european avea o seamă de cunoştiinţe cu privire la români şi la spaţiul românesc nord-dunărean".

Deşi în lucrarea avută în atenţie nu este analizată şi situaţia populaţiei de la răsărit de Carpaţi, şi probabil că nu a fost în intenţia autorului acest lucru, ni se pare demnă de subliniat concluzia din final intitulat *Problema românească în secolul al XIII-lea.* Acesta este un corolar

al întregului excurs şi de fapt şi concluzia sintetică la care a ajuns istoricul şi anume că importantă a fost întemeierea Ţării Româneşti stat de unde apoi se va da un impuls al dezvoltării românismului ca dovadă a unui înalt grad de înţelegere a unui interes etnic comun.Acest interes s-a manifestat de către noul stat prin încercarea de a atrage în sfera sa de cuprindere românii din interiorul arcului carpatic şi de la răsărit de Carpaţi.Din acest punct de vedere nu considerăm exagerată afirmaţia autorului conform căreia întemeierea Ţării Româneşti a asigurat tranziţia de la etnic la naţiune, punând bazele viitoarei naţiuni româneşti.

Pentru cercetătorii care se ocupă de această perioadă a istoriei româneşti, cartea este un valoros instrument de studiu şi întregeşte opera istoricului alături de alte lucrări care au în analiză momentul cristalizării politice în teritoriile româneşti.Lucrarea de faţă este cu atât mai valoroasă cu cât îşi propune să sintetizeze fenomene şi procese politice petrecute de-a lungul unui secol şi în general al unei perioade puţin cunoscute, din motive obiective, din istoria noastră. Chiar dacă nu toţi specialiştii împărtăşesc ideiile istoricului Şerban Papacostea sau dacă cercetări mai noi vor infirma sau modifica concluziile volumului în discuţie, acesta rămâne un model de ingeniozitate ştiinţifică.

Elena Gherman

TASHIN GEMIL, *Românii şi otomanii în secolele XIV-XVI,* Ed.Academiei Române, Bucureşti, 1991, 231 p.

Finalizată în 1988 şi apărută după mai bine de trei ani, lucrarea cunoscutului turcolog Tashin Gemil reprezintă o necesară şi de mult aşteptată primă sinteză a relaţiilor româno-otomane în perioada secolelor al XIV-lea - al XVI-lea, dar şi un punct de plecare, autorul intenţionând să continue cercetările, proiectate în încă trei volume.

Cuprinzând trei capitole, un prolog şi un epilog, lucrarea părăseşte cadrul îngust de tratare al relaţiilor bilaterale, luând în considerare factori determinanţi în desfăşurarea raporturilor româno-otomane (cum a fost cel oriental, căruia i se acordă o atenţie specială sau Dunărea şi Marea Neagră), reinterpretează, reevaluează şi pune în lumină conexiuni noi între evenimente, procese şi fenomene istorice.

Se sugerează noi direcţii de investigare, bazate mai ales pe cercetarea surselor turco-osmane: relaţiile economice (în mod deosebit cele comerciale), deoarece aspectul economic arată autorul, a influenţat într-un grad mult mai mare decât s-a apreciat până acum cursul relaţiilor politice, acestea din urmă trebuind şi ele uneori reevaluate, nuanţate, prin coroborarea ştirilor de provenienţă europeană cu cele turceşti.

Evoluţia raporturilor otomane a fost determinată, se apreciază, de forţa presiunii otomane şi de liniile directoare ale politicii Porţii, dar şi de capacitatea rezistenţei româneşti.Contradictorii în esenţă aceste raporturi n-au fost exclusiv antagonice (va trebui să renunţăm la acest mod de a privi lucrurile), cunoscând momente şi chiar perioade de înţelegere şi colaborare (vezi ajutorul otoman acordat lui Ştefan cel Mare în cadrul campaniei de la 1497).

Rezistenţa românească împotriva expansiunii otomane s-a manisfestat sub forma luptei armate, bazată pe alianţa cu puteri creştine, dar şi apelându-se la înţelepciune şi puterea banului.Era o nouă formă de rezistenţă, mai prudentă, dar adaptată noilor condiţii internaţionale, mai ales începând cu prima parte a secolului al XVI-lea.

Istoriografia românească nu a putut stabili cu certitudine dacă au existat, de la început, la baza relaţiilor româno-otomane, acte scrise, dar a demonstrat că regimul de dar-ul-ahd ("teritoriul de legământ", "Casa Păcii") în care au fost incluse Ţările Române le-a asigurat acestora

existenţa neîntreruptă a fiinţei statale, individualitatea legislativă, viaţa spirituală proprie, deci "cel mai favorabil statut cu putinţă", după expresia lui Şerban Papacostea.

Autorul îndeamnă la judecarea în mod nuanţat a caracterului intervenţiei factorului otoman în istoria românească, ţinând seama atât de evoluţia puterii otomane în sine, cât şi de contextul inemaţional în care au fost nevoite să acţioneze Ţările Române, factor de seamă în atenuarea impactului otoman asupra Europei.

Redăm, în cele ce urmează, câteva din elementele ce se impun relevate şi reţinute.

În capitolul *Cadrul juridic al raporturilor Ţărilor Române cu Poarta Otomană* (p.17-46), Tashin Gemil accentuează pe relevarea concepţiei otomane asupra relaţiilor cu nemusulmanii subliniind şi faptul că preluarea principiilor islamice de către otomani, la 1517, a fost un proces istoric neluat în considerare până acum, de către istoriografia românească, în studierea evoluţiei raporturilor româno-otomane.

Se aduc argumente în vederea susţinerii anilor 1392-1393 ca dată a "închinării" Ţării Româneşti (când ar fi avut loc un acord între Mircea cel Bătrân şi sultanul Bayezid I, probabil nescris), se rediscută caracterul şi semnificaţia campaniilor din 1462 asupra Ţării Româneşti (înlăturarea lui Vlad Ţepeş) şi a celei din 1538 asupra Moldovei (transformarea acesteia "într-un element docil al sistemului politico-militar otoman" - p.42), ajungându-se la concluzia că, în secolul al XVI-lea Ţările Române au devenit anexe cu valoare economică ale politicii otomane în Europa iar forma şi conţinutul suzeranităţii ("efectivă şi restrictivă") otomane asupra Moldovei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei au fost stabilite în timpul lui Süleyman Magnificul.

Cel mai consistent capitol - *Relaţiile politice ale Ţărilor Române cu Poarta Otomană în secolele XIV-XVI* (p.47-189) aduce câteva puncte de vedere noi, printre care: plasarea bătăliei de la Rovine la începutul toamnei anului 1395 - poate la 10 octombrie 1395, susţinută cu noi argumente; relevarea alianţei antiotomane dintre Mircea cel Bătrân şi emirul de Sinop, Mübarizedden; Imperiul format de Timur Lank a fost un imperiu turc, nu mongol; expediţia lui Mehmed I împotriva Ţării Româneşti s-a desfăşurat în 1417, iar cea de la 1420 n-a avut amploarea ce i s-a atribuit până acum, dar a reprezentat punctul de plecare în instituirea suzeranităţii efective otomane asupra Ţării Româneşti; formularea ideii că ar fi o confuzie, în multe lucrări, între campania din 1438 şi Vlad Dracul, pe de o parte şi campania din 1432 şi Alexandru Aldea, pe de altă parte, acesta din urmă "meritând" acuzaţiile care i se aduc lui Vlad Dracul, se pare, pe nedrept, în unele izvoare contemporane; încadrarea acţiunilor agresive asupra Ţării Româneşti după 1521, ale Imperiului Otoman în contextul dezorganizării sistemului defensiv al regatului maghiar, se aduc noi argumente în problema instalării ca domn a lui Petru Rareş (impus de otomani, cum susţine, în continuare, Tashin Gemil) şi în cea a prezentării omagiului de credinţă către sultan, la 10 septembrie 1529, ca de altfel, şi în ce priveşte chestiunea momentului agravării statutului internaţional al Moldovei şi Ţării Româneşti, considerat a fi marcat de domnia lui Ioan vodă cel Cumplit.

Capitolul *Relaţii economice româno-otomane în secolele XIV-XVI* (p.190-221) se remarcă prin contribuţii (parţiale, după cum le numeşte şi autorul, datorită sărăciei datelor arhivistice aflate la dispoziţie) privind schimburile comerciale (începute în a doua jumătate a secolului al XV-lea), pe baza analizei unei condici vamale a localităţii Tulcea, din anii 1515-1517, apoi în legătură cu haraciul (care se vărsa în tezaurul public otoman, nu în cel privat al sultanului, cum se mai afirmă uneori) şi peşcheşurile (care au avut, în această perioadă, mai mult un caracter simbolic), dar şi negoţul dirijat, rediscutându-se conceptul de "monopol otoman", care nu mai poate fi susţinut, fiind vorba doar de o preeminenţă a intereselor Porţii, dar care trebuie analizată în contextul proceselor economice continentale şi intercontinentale.

Câteva erori datorate, cu siguranţă, tipografilor, se impun semnalate: la p.129 lipseşte anul publicaţiei citate la nota 321, la p.142, nota 361, este redat greşit anul apariţiei lucrării

Vlad Ţepeş a lui Nicolae Stoicescu (1977, în loc de 1976), la p.155, nota 410,sunt inversate cifrele (paginile 274-262!), la p.179, nota 498, anii de domnie ai lui Petru Rareş sunt citaţi 1527-1528 (în loc de 1538), la p.212 se vorbeşte de 50.000 akce iar, ceva mai încolo, se citează 500.000 akce.Lipsa unui indice se datorează, foarte probabil, aceloraşi constrângeri tipografice binecunoscute de multă vreme la noi.

Prima sinteză a relaţiilor româno-otomane, pentru perioada secolelor al XIV-lea-al XVI-lea, se înscrie între realizările de prestigiu ale medievisticii româneşti din ultima vreme şi ne îndeamnă, pe de o parte, să aşteptăm cu interes continuarea demersului de către Tashin Gemil, iar pe de altă parte, la un efort mai intens în înţelegerea rolului factorului otoman în istoria românească.

Gheorghe Iutiş

GH. PUNGĂ, *Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu,* Editura Universităţii "Al.I.Cuza", Iaşi, 1994, 335p.

Rezultat a peste zece ani de cercetări asiduie, mult aşteptata monografie a conf.univ.dr. Gh. Pungă se constitue într-un model de analiză critică a izvoarelor în vederea "desluşirii" unei personalităţi atât de controversate din istoria românilor cum este cea a lui Alexandru Lăpuşneanu.Din această perspectipă, autorul "sparge" tiparele imaginii confecţionate de contemporani şi amplificate apoi de literaţi dar şi de unii istorici în privinţa domnului moldovean.Folosind doar o anumită categorie de izvoare, mai des vehiculate în orizontul istoriografic, posteritatea a accentuat mai mult latura negativă a voievodului.Unele încercări de reabilitare (N.Iorga, C.Gane, Const.C.Giurescu) nu s-au impus în istoriografia română.Este meritul acestei cărţi de a oferi o imagine reală şi exactă asupra complexei personalităţi a domnului moldovean, a acestui "mare nedreptăţit al istoriei".

Aparţinând perioadei Renaşterii şi Reformei,Alexandru Lăpuşneanu a întruchipat trăsăturile epocii, activitatea sa relevându-ne un "experimentat om politic, realist, ambiţios şi deosebit de activ" într-un context internaţional mai mult decât agitat.Acceptând protectoratul otoman, domnul moldovean a ştiut să-şi ferească ţara de primejdiile externe, cu atât mai mult cu cât Poarta se afla la apogeul puterii sale.Din acrest motiv a refuzat să participe la proiectele de cruciadă iniţiate de unele state europene.Pe de altă parte a putut asigura dezvoltarea firească a vieţii interne a statului moldovean.Politica sa economică iese din tiparele medievale caracterizându-se prin dinamism în domeniul dezvoltării ramurilor economice importante şi al schimburilor comerciale, fiind şi unul din puţinii voievozi care au administrat singuri veniturile ţării.

În privinţa raporturilor cu boierii şi cu celelalte categorii sociale, autorul vede în persoana domnului moldovean tipul monarhului despotic care "nu a tolerat politica centrifugă a marii boierimi moldovene".A colaborat cu membrii sfatului domnesc răsplătindu-şi colaboratorii dar şi înlăturând pe acei dregători care puneau sub semnul întrebării însăşi existenţa statului moldovean.Confruntat cu numeroase tentative de înlăturare, domnul i-a pedepsit doar pe principalii complotişti, despotismul său manifestându-se mai ales în cea de-a doua domnie.De altfel, conflictele domnie-fracţiuni boiereşti nu sunt de loc specifice numai domniei lui Alexandru Lăpuşneanu, ele manifestându-se în aproape fiecare domnie a secolului al XVI-lea.

Un capitol important al cărţii este consacrat organizării administrative, judecătoreşti şi militare.Se instituie acum "dualismul Suceava-Iaşi" ca reşedinţă domnească ultima impunându-se drept reşedinţă principală.Procesul este legat şi de controversata problemă a dublării vorniciei, căreia autorul îi găseşte o rezolvare pertinentă.Acelaşi lucru se poate spune şi despre instituţia feriei care apare acum pentru prima dată.Majoritatea istoricilor pun pe seama lui Lă-

puşneanu demantelarea celor mai importante cetăţi moldovene; analiza tuturor categoriilor de izvoare contrazice această aserţiune semnalată şi de alţi istorici, argumentată însă acum şi cu alte elemente.

Alexandru Lăpuşneanu a fost un perseverent apărător al ortodoxiei într-un moment în care Reforma ameninţa structurile interne ale ţării, ctitorind sau refăcând importante aşezăminte monahale încă din primii ani de domnie.El a acordat o importanţă deosebită şi bisericii din Transilvania unde populaţia română ortodoxă era mai expusă prozelitismului protestant.Numele lui Alexandru Lăpuşneanu este trecut în pomelnicele mănăstirilor Bistriţa, Slatina, Tazlău, Moldoviţa, Dobrovăţ, Biserica de lemn din Volovăţ, Catedrala mitropolitană din Suceava, al mănăstirii Bisericani dar şi în cele de la Muntele Athos.A dorit şi a ştiut să se folosească de experienţa celor mai instruiţi contemporani ai săi, adepţi ai isihasmului bizantin: Macarie, Eftimie, Azarie, Isaia de la Slatina etc.Aceptarea protectoratului otoman (musulmanii fiind mai toleranţi decât alte religii) în momentul ofensivei protestante, poate fi explicată şi prin încercarea domnului moldovean de a apăra religia strămoşească şi structurile interne ale ţării.

Sunt relevate de către autor şi înfăptuirile cultual-artistice corespunzătoare domniei lui Alexandru Lăpuşneanu fiind considerat şi din această perspectivă un om al Renaşterii, "unul din continuatorii epocii lui Ştefan cel Mare".

Tratând domnia lui Alexandru Lăpuşneanu sub toate aspectele ei, după cercetarea exhaustivă a tuturor categoriilor de izvoare şi a unei bogate bibliografii, istoricul ieşean este în măsură să concluzioneze: "judecata istoriei asupra lui Alexandru Lăpuşneanu trebuie să fie în ultimă instanţă *pozitivă* ".

Corneliu Cojocariu

VENIAMIN CIOBANU, *Politică şi diplomaţie în secolul al XVII-lea.Ţările române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601-1634),* Editura Academiei Române, Bucureşti, 1994, 248p.

Cunoscut analist al evoluţiei raporturilor dintre ţările române şi statele vecine în cursul Evului Mediu, cercetătorul de la Institutul de Istorie "A.D.Xenopol" din Iaşi oferă o nouă modalitate de abordare a problematicii româneşti, de acestă dată din perspectiva relaţiilor polono-otomano-habsburgice.Cronologic, autorul tratează perioada cuprinsă între sfârşitul domniei lui Mihai Viteazul şi cele ale principilor Matei Basarab din Ţara Românească, Vasile Lupu din Moldova şi George Rákoczi I din Transilvania.Ceea ce caracterizează evoluţia politică a ţărilor române în această perioadă este dinamica raporturilor dintre cei trei mari competitori pentru supremaţie în spaţiul carpato-danubian: Imperiul otoman, Imperiul habsburgic şi Republica Nobiliară Polonă.Interesele lor în această importantă zonă strategică au variat în funcţie de obiectivele imediate sau de perspectivă ale conducătorilor celor trei mari puteri, de disponibilităţile de moment şi de evoluţia economică şi politică a fiecăreia dintre ele.

Introducerea este rezervată principalelor evenimente care au jalonat istoria politică a primelor trei decenii ale secolului al XVII-lea în această regiune.Este urmărită în acest context activitatea politică şi militară a celor trei competitori în spaţiul carpato-danubian în vederea asigurării hegemoniei.

În primul capitol, *De la Câmpia Turzii la Zsitvatork:proiecte de reorganizare politică a spaţiului carpato-danubian (1601-1606)*, autorul relevă interesul Imperiului otoman de a beneficia de situaţia nou creată după moartea lui Mihai Viteazul dar şi opoziţia categorică a polonilor şi habsburgilor, fiecare din cele trei puteri având interese proprii în regiune.Domnia lui

Simion Movilă în Muntenia ca exponent al Coroanei polone şi gravele probleme interne pe care acesta le-a generat au oferit Porţii pretextul de a interveni direct, cu atât mai mult cu cât şi o parte a boierimii valahe i-a cerut-o în mod expres.Diplomaţia polonă invocă însă teza "suzeranităţii colective" polono-otomane instituită în practica relaţiilor politice dintre cele două state încă din anul 1456.Problema succesiunii la tronul Ţării Româneşti se complică prin apariţia unui al treilea candidat, Radu Şerban, susţinut de forţele politice şi sociale din ţară dar şi de Imperiul habsburgic ceea ce va imprima un nou caracter disputei polono-otomane.Cei dintâi vor propune atunci o redistribuire a sferelor de influenţă: controlul polonez asupra Moldovei şi Ţării Româneşti în timp ce Casa de Austria îl va păstra pe cel asupra Transilvaniei.Pentru că polonilor le lipsea forţa militară necesară pentru impunerea punctului lor de vedere, aceştia se văd nevoiţi să accepte varianta imperială privind sferele de influenţă în spaţiul carpato-danubian: Transilvania şi Ţara Românească vor gravita în zona intereselor austriece iar Moldova în cea a Coroanei.

Reluarea ofensivei otomanei la nordul Dunării şi impactul ei asupra poziţiei internaţionale a ţărilor române (1606-1613), al doilea capitol al lucrării este dominat de problema succesiunii la tron a domnilor din familia Movilă.După moartea lui Simion Movilă, o mare parte a boierimii moldovene a refuzat să accepte succesiunea lui Constantin Movilă atât din considerente interne cât şi externe.În aceste condiţii, Poarta îşi oferă prilejul unei intervenţii care să pună capăt sistemului suzeranităţii colective cu Polonia.Dar, datorită conflictelor cărora Imperiul otoman trebuia să le facă faţă în Iran şi Anatolia este acceptat în cele din urmă candidatul susţinut de Coroană.Casa de Austria îşi va manifesta tot mai evident intenţia de a controla direct Transilvania împiedicându-l pe Radu Şerban să realizeze unitatea politică transilvano-valahă.Prin aceasta ea a oferit otomanilor posibilitatea de a lua sub control nu numai Ţara Românească dar şi Transilvania, subiect care va fi tratat în capitolul al treilea, *Prepoderenţa otomană şi implicaţiile ei asupra statutului politico-juridic al spaţiul carpato-danubian.*Pretenţiile crescânde ale Casei de Austria au dus la încheierea unui acord polono-otoman (septembrie 1617) care prevedea că Polonia să nu poată interveni în problema succesiunii la tronul Moldovei, Transilvaniei şi Ţării Româneşti; Poarta se angaja să conserve unitatea politică şi de stat a Moldovei.Ambele se obligau să respecte status-quo-ul balanţei de forţe în spaţiul carpato-danubian.Relaţiile turco-austriece se menţin în limitele păcii de la Zsitvatork cu atât mai mult cu cât Casa de Austria se confrunta cu grave probleme interne.

Încheierea, *Ţările române sub regimul "păcii" de la Hotin* este prezentată de către autor ca o concluzie a celor trei decenii de dispute politice şi diplomatice.În urma păcii de la Hotin (9 octombrie 1621) Moldova reintră sub regimul suzeranităţii restrisctive faţă de Poartă devenind garanţia păcii între Imperiul otoman şi Republica Nobiliară Polonă.Eşecul acţiunii lui Gabriel Bethlen împotriva imperialilor a însemnat acceptarea status-quo-ului în raporturile politice ale Transilvaniei cu Casa de Austria.În aceste condiţii, Poarta şi-a declarat neutralitatea în momentul izbucnirii războiului de 30 de ani.

O nouă etapă în evoluţia istorică a ţărilor române se deschidea odată cu urcarea pe tronul Transilvaniei a lui George Rákoczi I (1630), apoi a lui Matei Basarab în Ţara Românească (1632) şi Vasile Lupu în Moldova (1634).

O apariţie necesară în peisajul istoriografiei româneşti, cartea cercetătorului ieşean Veniamin Ciobanu oferă cadrul internaţional pentru studierea istoriei românilor în corelaţie cu raporturile politice şi diplomatice polono-otomano-habsburgice în primele decenii ale secolului al XVII-lea.

Corneliu Cojocariu

* * * *Valori şi tradiţii culturale în Moldova (culegere de studii),* sub redacţia lui Andrei Eşanu, Ed. "Ştiinţa", Chişinău, 229p.

Prin acest volum "dedicat exclusiv unor probleme de istorie a culturii", cercetătorii de la Chişinău oferă istoriografiei româneşti, printr-o atentă cercetare a arhivelor, noi puncte de reper necesare înţelegerii fenomenului cultural medieval.Diversitatea tematicii articolelor cuprinse în volum este o reflectare a complexităţii orizontului spiritual al românilor în Evul Mediu.Astfel, sunt îngemănate în culegere subiecte felurite, care formează în cele din urmă un tablou unitar, cum ar fi: cronistica medievală, circulaţia manuscriselor şi a cărţilor, viaţa bisericească, alături de merituoase încercări de teoritizare.

Din cele 12 articole merită o menţiune aparte studiile datorate Valentinei Pelin şi Claudiei Slutu, care aduc în circuitul ştiinţific noi date pentru istoria cărţii şi a circulaţiei acesteia în spaţiul românesc.Studiul Valentinei Pelin, *Despre vechimea unor manuscrise ale operei "Varlaam şi Ioasaft"*, readuce în atenţia specialiştilor al treilea manuscris, aşa numitul *Manuscris Noul Neamţ,* din versiunea slavă a operei.De altfel, cercetătoarea a publicat în anul 1989 la Chişinău, alături de V.Ovcinikova, *Catalogul general al manuscriselor moldoveneşti păstrate în U.R.S.S..Colecţia bibliotecii mănăstirii Noul Neamţ (sec.XIV-XIX).*Acest manuscris a fost utilizat în istoriografia problemei, doar pe baza succintei descrieri din 1898 a lui I.A.Iaţimirski (în sinteza dedicată operei *Varlaam şi Ioasaft*, Dan Horia Mazilu spune "nu lipsesc informaţii detaliate despre acest ms.", p.60).Manuscrisul este prezentat în detaliu cu o remarcabilă acribie; cercetătoarea propunându-şi în acelaşi timp, "să aducă noi precizări şi rectificări la informaţiile bibliografice anterioare mai ales în ceea ce priveşte vechimea manuscriselor" (p.59).Prin colaţionarea *Manuscrisului Noul Neamţ* cu *Manuscrisul* nr.132 şi *Manuscrisul* nr.158 (aflate la B.A.R.), precum şi prin colaborarea datărilor propuse de: I.A.Iaţimirski, P.P.Panaitescu, E.Turdeanu şi Dan Horia Mazilu, cercetătoarea formulează pentru datarea acestor manuscrise o nouă ipoteză.

Prin noua datare, manuscrisele sunt încadrate din punctul de vedere al scrierii lor, în secolul al XIV-lea, şi anume: "nu mai târziu de mijlocul secolului al XIV-lea"-*Manuscrisul* nr.132; "prin anii '60-'70 ai secolului al XIV-lea"- *Manuscrisul Noul Neamţ*; "între anii 1375-1395" - *Manuscrisul* nr.158.Totuşi printr-o datare atât de exactă (cu o toleranţă de un deceniu sau două) analiza filigranelor nu este suficientă deoarece şi studiile anterioare folosesc acelaşi criteriu ajungând însă la concluzii diferite.Pentru încadrarea în contextul traducerilor operei în slava veche, efectuate în ţările vecine este utilizată o sinteză din 1985, a cercetătoarei N.I.Lebedeva, dar care, pentru manuscrisele păstrate în România, foloseşte doar "informaţiile furnizate de descrierea manuscriselor de către A.Iaţimirski".În analizele care vor urma specialiştii vor folosi cu siguranţă, această nouă pagină adăugată la atât de bogata "istorie a unei cărţi" (subtitlul sintezei lui Dan Horia Mazilu).

Pentru o altă "pagină" adăugată de L.Ciobanu, autoarea a demonstrat, în partea a doua a studiului, netemeinicia argumentaţiei adusă de acesta, în încercarea de a plasa, un manuscris de tipul *Varlaam şi Ioasaft* în limba română, în seria manuscriselor de tipul Udrişte Năsturel, care ar fi fost scris la sfârşitul secolului al XVII-lea.Printr-o metodică şi erudită argumentare arată că este vorba despre un fragment din volumul *Vieţile sfinţilor pe luna noiembrie,* intitulat *Viaţa cuvioşilor părinţi Varlaam şi Ioasaft.*Volumul face parte din ciclul de 12, pe luni, copiate în 1804, cu cheltuiala arhimandritului Chiril Nemţanul, pentru mănăstirea Râşca, şi a fost identificat de Valentina Pelin sub cota 314927, la Biblioteca Universităţii de Stat din Moldova.

Studiul Claudiei Slutu, *Carte românească de învăţătură ...note şi marginalii,* prezintă singurul exemplar al operei mitropolitului Varlaam păstrat în Moldova dintre Prut şi Nistru (în fosta U.R.S.S. au fost identificate altele patru).Alături de descrierea manuscrisului sunt publicate însemnările marginalii, care au ca limită cronologică inferioară anul 1700.Asupra *Cazaniei*

se opresc în studiile lor Gh.Bobână şi D.Gramă. Emil Dragnev încearcă o încadrare a fenomenului cultural medieval românesc în ambianţa culturală europeană.

Articolul lui Andrei Eşanu, *Caracterul pluristratificat al cronicii lui Grigore Ureche*, valorifică ultimile cercetări în această direcţie, mai ales încheierile la care a ajuns profesorul ieşean N.A.Ursu.

Ion Megrei realizează o schiţă a istoriei mănăstirei Căpriana publicând mai multe inscripţii: de pe icoana Răstignirii (o istorie pe scurt a păstoririi mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni) şi de pe pietre de mormânt (a mitropolitului Gavriil, a arhimandritului Chiril Adrianopolis).

Pentru începutul Evului Mediu volumul cuprinde studiul lui Andrei Hîncu privitor la "etnogeneza volohilor văzută din unghi filologic".

Prin valoarea studiilor cuprinse în volum "colectivul temporar de creaţie << Istoria culturii moldoveneşti >>" va deveni cu siguranţă o prezenţă permanentă în spaţiul istoriografic românesc, iar această culegere de studii se va constitui probabil în primul tom al unei serii pe care o dorim cât mai lungă.

Petronel Zahariuc

GH. BUZATU, C.GH. MARINESCU (coordonatori), *Nicolae Iorga. Omul şi opera*, vol.2, în colecţia *Românii în istoria universală,* tom 24, Bacău, 1994, 292 p.

Volumul se constituie într-un omagiu adus personalităţii lui Nicolae Iorga -spirit enciclopedic de mare mobilitate intelectuală, care a marcat în mod covârşitor istoria României.

Cercetătorul Gh.Buzatu are meritul de a fi unul dintre coordonatorii ciclului *Românii în istoria universală* (alături, iniţial, de profesorii universitari Ion Agrigoroaiei şi Vasile Cristian).

Promoţiile de viitori istorici anterioare lui 1989 (dar, nu numai) îşi amintesc, desigur, cu interes, de apariţiile opurilor din colecţia mai sus amintită, veritabile evenimente în contextul istoriografic românesc de atunci dominat în genere de anchilozele discursului ideologic oficial.

Semnatarul acestor rânduri reţine faptul că, într-o emisiune culturală din 1988 a postului de radio occidental "Europa Liberă", volumele din colecţia *Românii în istoria universală* au fost considerate expresii ale adevăratei valori a şcolii istoriografice româneşti, spre deosebire de producţiile pseudo-ştiinţifice destinate doar propagandei.

Lucrarea în discuţie -aparţinând aceleiaşi prestigioase colecţii, cuprinde studii şi evocări semnate de David Prodan, Gh.Buzatu, C.Gh.Marinescu, Gheorghe I.Florescu, Ion Agrigoroaiei, Valeriu Florin Dobrinescu, Rodica Ciocan-Ivănescu, Vasile Neamţu, Stela Cheptea, Ioan Saizu, Eugen Dimitriu, Petru Froicu, Gh.Nicolescu, I.Burlacu, Victor Brătulescu, Valeria Costăchel, Ştefan Pascu.

Personalitatea lui Nicolae Iorga este analizată din perspective multiple, fiecare observaţie a cercetătorilor menţionaţi anterior constituind o invitaţie la reflecţie, fiind deopotrivă utilă şi iubitorului de istorie obişnuit.

Astfel, Gh.Buzatu (*N.Iorga şi Marea Unire a Românilor)* oferă o prezentare a impactului pe care personalitatea polivalentă a savantului a avut-o cu acea dimensiune a politicii "instinctului naţional", ca să-l parafrazăm pe Take Ionescu.

Asidua activitate a lui N.Iorga pusă în slujba idealului unirii tuturor românilor este concentrată în chip inteligent, pe parcursul a doar 29 de pagini de un cercetător pentru care (şi stu-

diul de faţă constituie un argument în acest sens) sursele documentare autentice reprezintă o adevărată religie a demersurilor ştiinţifice.

La fel de bine documentat şi atrăgător scris, studiul lui Gh.I.Florescu (*Deputatul N.Iorga în anii primului război mondial)* consemnează aspecte mai puţin cunoscute privind începuturile apropierii savantului de "agora" politicii, teritoriu atât de ostil în genere,creatorilor de mare valoare (exemplul clasicizat de acum este, desigur, cel oferit de Octavian Goga în perioada interbelică).

Profesorul universitar Ion Agrigoroaiei creionează travaliul depus de către Nicolae Iorga în sensul întăririi structurilor statului român reîntregit.(*N.Iorga în acţiunea de consolidare a României întregite)* Autorul dovedeşte aceeaşi sobrietate a stilului, evitând frivolitatea expresiei, axându-şi observaţiile pe recursul constant la sursele bibliografice de rezistenţă. Menţionăm în mod special studiul istoricului Ion Agrigoroaiei poate şi pentru faptul că, l-am cunoscut pe autor şi în postura de dascăl, al cărui student mărturisim că am fost.În ultima vreme, domnia sa a arătat preocupări constante vizând problematica statului naţional unitar român şi necesitatea apărării acestuia într-o perioadă (cea interbelică) de loc scutită de convulsii politico-diplomatice.Aşteptăm în acest sens cu interes anunţata sa sinteză, *România între anii 1918-1940.*

Subtile observaţii, bazate pe o vastă informaţie constatăm şi în studiul cercetătorului I.Saizu (*N.Iorga despre relaţia lui M.Eminescu cu istoria)* subiectul în sine presupunând certe conotaţii interdisciplinare (recte filologice, dar şi filosofice).

Valeriu Florin Dobrinescu -cercetător cu o activă prezenţă în peisajul istoriografic din ultima vreme analizează în studiul său (*Probleme ale politicii externe a României interbelice reflectate în Memoriile lui N.Iorga)* modul în care savantul-patriot a supus observaţiilor sale "câteva aspecte ale politicii externe a României".(p.124).Conexiunile realizate de către autor presupun o bună cunoaştere a realităţilor externe europene iar baza documentară pe care se sprijină în afirmaţiile sale este (ca şi în cazul volumelor semnate de acelaşi istoric) absolut remarcabilă. (Ca exemplu oferim aici "cazul" Bibliotecii Congresului din Washington.)

Alături de celelalte contribuţii (nu mai puţin demne de interes) volumul în discuţie reprezintă o frumoasă şi nobilă modalitate de cinstire a memoriei unei personalităţi de asemenea amploare, ca Nicolae Iorga.Este de fapt, datoria oricărui profesionist autentic al scrisului istoric.

Cristian Sandache

I. CIUPERCĂ, *Opoziţie şi Putere în România anilor 1922-1928,* Editura Universităţii "Al.I.Cuza", Iaşi, 1994, 288 p.

Autorul este unul dintre cei mai bine cunoscuţi specialişti ai fenomenului istoric contemporan; şi când afirmăm aceasta ne gândim în primul rând la prelegerile sale pe teme de istorie universală pe care semnatarul acestor rânduri le-a audiat în calitate de fost student.

Lucrarea de faţă este o analiză a raporturilor politice, economice, sociale şi nu în ultimul rând mentale care au caracterizat România anilor 1922-1928, perioada supusă demersului ştiinţific surprinzând prin accentele sale de înnoire, de reformulare a modelului dezvoltării unei comunităţi etnice legitimate politiceşte în cadrul hotarelor sale fireşti.Pe "tabla de şah" a forţelor de decizie apar elemente noi, doritoare a depăşi limitele "lumii vechi"-acuzată de toate complexele noastre balcanice şi cultural-politice.

Ţărănismul -structurat doctrinar- revendicându-se de la majoritatea rurală a populaţiei României şi mitul învingătorului militar-paternalist şi onest (Alexandru Averescu), mit con-

vertit de asemenea în formula politică a unui partid (Partidul Poporului), se doresc preeminente în raport cu tradiţia parlamentară "confiscată" (în opinia lor) de către liberali sau conservatori.Toate acestea se întretaie, se acuză, se "hărţuiesc" cu obstinaţie aproape tragică pe fondul unei situaţii politice europene departe de a fi considerată liniştită.

I.Ciupercă a avut la dispoziţie o bibliografie imensă (cuvântul nu ni se pare de fel deplasat) şi, conştient de dificultatea abordării unei astfel de teme, nu a făcut concesii anecdoticului sau facilului.

Cu un stil sobru, aproape matematic, istoricul părăseşte obişnuita "exuberanţă" a prelegerilor sale de catedră pentru a se transpune în rolul analistului preocupat doar (aşa cum el însuşi mărturiseşte) "să selecteze cu discernământ faptele esnţiale, să găsească nota potrivită, de coerenţă, în activitatea personalităţilor şi partidelor politice şi, prin aceasta, să poată domina mental, prin comprehensiune, realitatea de cercetat care prezintă multiple aspecte, uneori derutante." (p.19).

Primul capitol (*Putere şi Opoziţie la începutul anului 1922)* cuprinde 47 de pagini care schiţează situaţia raportului de forţe pe "scena" vieţii politice din România în contextul mutaţiilor de fond generate de efectul primului război mondial.

"... Cum se explică intensificarea luptelor dintre partidele politice? Care sînt consecinţele acestei stări de fapt asupra regimului politic din România şi, în sfârşit, care sînt împrejurările care favorizează preluarea puterii de către Partidul liberal în ianuarie 1922?" (p.31).

În ciuda noilor forţe politice generatoare de frământări psihologice la nivelul percepţiei colectivităţii, autorul observă că, "în peisajul politic românesc de după primul război mondial Partidul liberal rămânea nu numai cel mai mare partid, dar, aşa cum observa Iorga, care nu simpatiza pe liberali, "singurul adevărat" -adică puternic ..." (p.33).

Cu toate acestea, perioada supusă discuţiei nu poate evita cauţionarea (într-o oarecare măsură) a însuşi viitorului democraţiei româneşti.În acest sens, concluzia lui I.Ciupercă este tranşantă: "Putem spune că împrejurările venirii liberalilor la putere în ianuarie 1922 şi, mai ales, înăsprirea relaţiilor dintre partide prilejuită de acest eveniment au sporit vulnerabilitatea regimului politic din România în faţa atacurilor de la dreapta şi de la stânga; se vor acumula argumente împotriva partidelor politice şi a democraţiei româneşti, în genere, argumente care vor avea contribuţia lor la involuţia acesteia către regimul de dictatură personală, fascistă, şi în cele din urmă, comuniste." (p.66).

Cel de-al doilea capitol al lucrării -*Opoziţia în faţa guvernului Brătianu (1922-1926)* este structurat la rândul său în patru subcapitole: *Confruntări între guvern şi opoziţie în timpul elaborării Constituţiei din 1923; Guvernul Brătianu opoziţia şi locul României în relaţiile internaţionale; Atitudinea opoziţiei faţă de politica economică a guvernului liberal; Organizarea opoziţiei -premisa accesului la conducerea României.*

Pe parcursul celor 96 de pagini consacrate de autor problematicii, două planuri se întrepătrund continuu şi, în funcţie de semnificaţiile lor, perioada în discuţie capătă o conotaţie istorico-simbolică specială: politicul şi naţionalul.Ele sunt în fond faţete ale aceleiaşi modalităţi de a înţelege şi a influenţa realităţile sociale din România.Politicul se revendică constant de la naţional iar acesta din urmă se manifestă tutelar în cuprinsul deciziilor politice.Iată deci, o simbioză, chiar dacă la o observaţie mai convenţională nu putem distinge decât acuzaţii reciproce, sete de putere, atitudini distructive sau de blocaj.

Rivalitatea dintre Putere şi Opoziţie chiar dacă a cunoscut forme acide de contestare s-a atenuat oarecum în contextul dificil al integrării statului român reîntregit -structurilor europene democratice.Chiar şi la nivelul acestor foruri, pasiunile şi ambiţiile nu au încetat a se manifesta, dar, vehemenţa lor a părut mult mai nesemnificativă în raport cu dezbaterile desfăşurate pe "marginea" marilor programe de politică internă vizând sectoarele economic şi social-adminis-

trativ.

Adesea însă, aşa cum autorul observă, dezbaterile se transformă în polemici care depăşesc deontologia democratică, parlamentară: "Opoziţia are o anumită responsabilitate în această privinţă.Blamarea parlamentului liberal nu poate să nu se răsfrângă şi asupra instituţiei ca atare.Afirmaţii ca acestea conform căreia "parlamentul nu este locul potrivit pentru examinarea obiectivă a unei probleme economice", constituie un exemplu în acest sens." (p.167)

Ultimul capitol -*Drumul Opoziţiei spre Putere* (p.210-273) consemnează ideea pe care autorul o consideră drept factor de cristalizare pentru reuşita demersului său: "Analiza activităţii partidelor politice opoziţioniste faţă de guvernările liberale din anii 1927-1928 trebuie să pornească de la aprecierea că dintre problemele multiple care confruntau România şi, respectiv, factorii de decizie, în aceşti ani, problema dinastică şi cea a contractării împrumutului de stabilizare trebuie luate în consideraţie în primul rînd." (p.210)

Nici în acest capitol (aşa cum mărturiseşte autorul) nu se are în vedere o inventariere a forţelor opoziţiei şi o tratare monografică pe partide.Originalitatea cercetării rezidă în aceea că: "Documentele inedite din arhivele interne mai ales, ca şi din cele străine (americane în primul rând) ne permit atât recompunerea, uneori până la detaliu, a relaţiilor dintre partidele de opoziţie angrenate în lupta pentru putere, cât şi sesizarea mutaţiilor sensibile ale centrului deciziei de-a lungul acestei lupte.Analiza noastră permite explicarea actelor politice şi a contextului care a determinat încoronarea luptei opoziţiei cu preluarea puterii numai de către Partidul naţional ţărănesc (10 noiembrie 1928)" (p.260).

Rezultat al unui efort meticulos şi a unei auto-analize exigente, scriertea lui I.Ciupercă reprezintă şi o pledoarie în favoarea spiritului critic atât de necesar istoricului care se respectă.

Cristian Sandache

MIHAIL MANOILESCU, *Memorii,* vol.1+2, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993, 210 + 422p.

Economist de reputaţie internaţională, Mihail Manoilescu ne oferă o veritabilă surpriză prin intermediul confesiunilor sale politice, întrucât constatăm nu numai un talent publicistic excepţional ci şi o capacitate de demonstraţie impecabilă care trădează într-un fel rigoarea gândirii sale matematice.

Perioada 1919-1940, analizată atent de către autor este dominată în esenţă de două ambiţii: pe de o parte aceea de a-şi prezenta posterităţii propria evoluţie formativ-intelectuală şi doctrinară, iar pe de alta de a radiografia domnia regelui Carol al II-lea.

Tentativele s-au dovedit viabile, întrucât Manoilescu (graţie unei abile capacităţi de a selecta esenţialul din curgerea evenimentelor) face efectiv un exerciţiu de analiză istorică, deviat uneori către o uşoară subiectivitate egocentrică, dar întotdeauna strălucit ca fond expresional şi solid argumentat faptic.

Teoreticianul doctrinei corporatismului românesc a fost unul din tinerii de excepţie ai unei generaţii -ea însăşi de mare mobilitate intelectuală.Îmbinând constant vocaţia de largă deschidere enciclopedică şi implicit umanistă cu simţul analitic al formaţiei sale pozitiviste, Mihail Manoilescu a filtrat şi fenomenul politic prin prisma omului de ştiinţă, dezinteresat de inutile anexe şi preocupat în exclusivitate de aspectul ideatic.

Admirator şi colaborator apropiat al regelui Carol al II-lea, el va cunoaşte ulterior drama nerecunoştiinţei monarhice şi va asista neputincios la deterioararea lentă, dar inexorabilă, a imaginii aceluia pe care, într-o clipă a istoriei o întreagă ţară îl socotea un salvator.De altfel, personalitatea regelui Carol al II-lea este surprinsă de către autor într-o serie de ipostaze ce se

vor obiective, dar în care surprindem o uşoară tendință de părtinire a personajului.Recursul pe care indirect Mihail Manoilescu i-l face este - credem benefic pentru cititorul obişnuit care are astfel posibilitatea să cunoască şi din alt unghi de vedere una dintre cele mai controversate personalităţi ale istoriei contemporane româneşti.

Regele ni se relevă când romantic -animat de sincere idealuri naționale, când energic - debordând de entuziasm, când recules în umbra unei tinereți tumultoase, când laş, meschin, ori dominat de mărunte intrigi.Un adevărat model shakespearian, un monarh dornic de a reforma conservând şi de a guverna inovând.Exilatul în jurul căruia presa nu a încetat nici o clipă să "brodeze" cele mai bizare scenarii era în viziunea lui Mihail Manoilescu un sentimental, străbătut de accese colerice.Elegant, răzbunător, fascinant, ros de luxurie, monarhul şi regimul său ni se dezvăluie ca o veşnică promisiune luminoasă, pâlpâind pe alocuri, dar stingându-se în cele din urmă în oprobiu şi consternare generală.

Mihail Manoilescu nu regretă însă că şi-a "pârjolit" aripile atras fiind de această "flacără" contradictorie şi se consolează cu ideea că binele României merită în ultimă instanță orice sacrificiu personal.

Învins politiceşte, el se refugiază în mijlocul universului său abstract, având abia aici, certitudinea că numai cercetarea ştiinţifică îi poate oferi deplina satisfacţie a împlinirii. Falimentul unui sistem politic a cuprins în angrenaju-i nefast şi biografia acestei figuri de prim ordin a intelectualităţii româneşti, "împingând-o" multă vreme către un nemeritat "con de umbră".Restituirea acestor "*Memorii*" largului cerc al cititorilor reprezintă în ultimă instanță un gest moral, de dreptate istorică.

Cristian Sandache

V.FL. DOBRINESCU, *Emigrația română din lumea anglo-saxonă*, Iaşi, 1993, 150 p.

Istoria exilului românesc nu a constituit practic obiectul unui demers ştiinţific riguros şi în acest sens, lucrarea cercetătorului ieşean V.Fl.Dobrinescu reprezintă un început mai mult decât promițător.

Domnia sa analizează ecourile celui de-al doilea război mondial, (dar şi a preliminariilor sale -tragice pentru România) la nivelul percepției diasporei române, localizată în spaţiul cultural anglo-saxon.

Volumul este structurat în patru capitole: *Anglia şi România în preajma şi la începutul celui de-al doilea război mondial; Bucureştii şi Londra de la neutralitatea României la întreruperea raporturilor bilaterale (septembrie 1939-februarie 1941); Românii din Anglia în anii celui de al doilea război mondial; Românii din Statele Unite ale Americii în timpul celei de-a doua mari conflagrații.*

Utilizând într-o proporţie covârşitoare o densă informaţie documentară (exemplul accesului la Hoover Archives din Palo Alto, S.U.A. fiind, credem, elocvent) autorul supune observaţiilor o lume extrem de diversificată care se "mişcă" pe spaţii foarte largi, este confruntată cu numeroase poziţii divergente intestine (vechea şi totuşi actuala meteahnă a exilului românesc) dar care, prin multitudinea proiectelor şi strategiilor gândite şi impuse de către grupurile de presiune caută să contribuie la o întărire sau retuşare a prestigiului / imaginii țării de origine.

Din această galerie a exilului românesc nu au lipsit personalităţi de certă vocaţie intelectuală care au confirmat strălucit premisele faste probate în România.Astfel, aflăm că "Mircea Eliade sosise la Londra la 15 aprilie 1940, pentru a ocupa funcţia de ataşaț cultural, la recomandarea profesorului Alexandru Rosetti şi cu sprijinul istoricului C.C.Giurescu; ultimul era

titular la departamentul Frontului Renaşterii Naţionale în cabinetul Gh.Tătărescu.Filosoful era convins că o bună propagandă culturală putea servi foarte bine cauzele politice." (p.92).

Ca un corolar al eforturilor românilor din exil pentru apărarea intereselor ţării de origine, factorul organizatoric a probat totuşi că, în momente de cumpănă, se poate vorbi de o coeziune etnică.Astfel, după cum V.Fl.Dobrinescu ne precizează, "cele mai importante organisme au fost Free Romanian Commitee, Romanian Democratic Committee în Anglia, Free Romanian Committee for The Triumph of Democracy, The Alliance for Democracy of Romanian Americans în S.U.A." (p.148).

Conform opiniei cercetătorului ieşean, activitatea comitetelor românilor din Anglia şi S.U.A. s-a reflectat mai ales în domeniile presei, radioului şi publicaţiilor, cei mai importanţi coordonatori ai acestor acţiuni fiind V.V.Tilea, C.Davila, Pavel Pavel, Mircea Eliade, Radu Irimescu, T.Andrica, P.Neagoe, Matyla Costiescu Ghyka, Dimitrie Dimăncescu, încercându-se (fără a se reuşi însă) aducerea la conducerea organizaţiilor din Anglia a lui Nicolae Titulescu (din 1940 stabilit la Cannes) şi a lui Grigore Gafencu (care va muri pe pământ elveţian, în 1957).

Nu trebuie subapreciată nici prezenţa în străinătate a fostului rege Carol al II-lea (ultimii ani ai vieţii sale în fapt: 1940-1953) prezenţă care, din păcate, a contribuit (aşa cum precizează autorul) la o accentuare a divizării diasporei româneşti, în ceea ce priveşte simpatiile sau antipatiile nutrite faţă de persoana monarhului.

În ciuda activităţii sale, diaspora română din Anglia şi S.U.A. nu a putut determina o influenţare în sens pozitiv a atitudinii "democraţiilor occidentale" faţă de România.Acestea au rămas în continuare pasive, limitându-se la simple acte de protest formale, aspecte care au stimulat ofensiva militară şi ideologică a U.R.S.S. în răsăritul Europei.În fond, toate aceste speranţe şi acţiuni ale exilului, devenite caduce în confruntarea cu pragmatica rezultatului politic constituie elementele unei veritabile tragedii.

Cristian Sandache

V.FL. DOBRINESCU, GH. NICOLESCU, *Plata şi răsplata istoriei; Ion Antonescu, militar şi diplomat (1919-1940),* Iaşi, 1994, 183 p.

Dr. Valeriu Florin Dobrinescu -cercetător ştiinţific principal II la Centrul de Istorie şi Civilizaţie Europeană- Filiala Academiei Române Iaşi s-a făcut remarcat printr-o serie de lucrări care se înscriu în tematica mai vastă a istoriei contemporane româneşti.Dintre acestea amintim: *Relaţiile româno-engleze. 1914-1933,* (1986); *România şi organizarea postbelică a lumii. 1945-1947,* (1988); *Ultimile luni de pace (martie-august 1939)* -în colaborare cu Ion Pătroiu; *România şi sistemul tratatelor de pace de la Paris. 1919-1923,* (1993), etc.

Gheorghe Nicolescu este autorul lucrării: *Tratate, convenţii militare şi protocoale secrete (1934-1939)* -în colaborare cu Alexandru Oşca (1994).

Volumul de faţă se doreşte o contribuţie la întregirea imaginii obiective a personalităţii lui Ion Antonescu (1882-1946) cel care a condus efectiv statul român între 6 septembrie 1940 şi 23 august 1944.

Cele patru capitole (*Ion Antonescu-militar şi diplomat; Ion Antonescu văzut de contemporani; Avansări, numiri în funcţie, decoraţii, comunicate oficiale; Varia*) utilizează drept bază informaţională un număr impresionant de documente (atât din arhivele româneşti cât şi străine) semn că autorii au refuzat orice compromis cu sursele "prelucrate" sau cu evocările dominate de izul frivol al sentimentalismelor.

Este conturată în principal perioada formării profesionale a lui Ion Antonescu, afirmarea sa treptată (nelipsită de obstacole) ca unul dintre cei mai valoroşi "oameni de arme" din România interbelică.Paralel cu obligaţiile strict cazone, Ion Antonescu s-a familiarizat şi cu lumea diplomatică.Cele câteva misiuni: Belgrad, Constantinopol, Paris(1919), Varşovia(1920) i-au adus preţuirea "ctitorului cel mai de seamă al României Mari: Ion I.C.Brătianu". (Argument).Aşa cum precizează autorii, "În timpul cât a activat ca ataşat militar la Paris, Londra şi Bruxelles (1922-1926), Ion Antonescu a reprezentat cu cinste România, , contribuţia sa la rezolvarea unor chestiuni pendinte româno-franceze sau româno-engleze fiind esenţială.A făcut parte din delegaţiile României la o serie de conferinţe internaţionale: Paris (1921), Londra (1924), Geneva (1924, 1933) şi l-a însoţit pe Nicolae Titulescu la unele reuniuni diplomatice importante din acea perioadă, cum a fost aceea a reparaţiilor." (Argument).

Credem însă că latura militară s-a dovedit mai reprezentativă în a-i conferi preţuire personalităţii sale cu atât mai mult, cu cât, însuşi Ion Antonescu s-a socotit pe sine întotdeauna un soldat devotat patriei sale.Nu trebuie omise totodată constantele sale eforturi şi intervenţii vizând modernizarea structurală a armatei române, "scutul şi mândria neamului", după cum îi făcea plăcere s-o numească.În acest sens, autorii arată că Ion Antonescu "a intuit, încă din anii '30, necesitatea dotării şi înzestrării armatei, dar şi a unei izolări diplomatice care ar fi făcut ca, la un moment dat, România să se afle singură în faţa adversarilor." (p.65).

Foarte util ni se pare şi materialul informaţional ce asigură consistenţa capitolului intitulat *Ion Antonescu văzut de contemporani.*Cele 57 de "foi calificative", o foaie matricolă şi un tabel cuprinzând recompensele, decoraţiile şi medaliile obţinute de către Ion Antonescu între anii 1919-1941 sunt sugestive -credem, în a argumenta decisiv valoarea profesională deosebită a sa.

Considerăm volumul de faţă un demers istoriografic necesar, indispensabil cercetătorilor "fenomenului Ion Antonescu".De altfel, credem că el reprezintă totodată un nou început, invitând la reflecţie atât pe istoricul propriu-zis dar şi pe cititorul obişnuit, doritor a-şi cunoaşte trecutul propriei sale etnii.

Cristian Sandache

DUMITRU VITCU, *George Enescu în spaţiul artistic american,*Editura Omnia, Iaşi, 1994, 413 p.

În peisajul istoriografic, volumele de istorie culturală a primei jumătăţi a secolului XX sunt încă puţine, mai ales cele referitoare la receptarea fenomenelor artistice româneşti în spaţiul spiritual occidental, fiind aproape inexistente referirile la interferenţele acestora cu mişcarea artistică din Lumea Nouă.

Din această observaţie, aparent, se exclud monografiile şi studiile consacrate muzicianului George Enescu, a cărui personalitate plurivalentă a fost cunoscută şi omagiată pe multe meridiane ale lumii.Şi totuşi, viziunea integratoare asupra creaţiei şi prestaţiei artistice a marelui muzician în mişcarea artistică universală, nemaivorbind de cea cunoscută în spaţiul geo-cultural american, este încă incompletă.Mai mult, literatura consacrată lui George Enescu, impresionantă de altfel prin bogăţia informaţiilor biografice, calitatea analizei critice a stilului său componistic-interpretativ şi a programului concertistic, se datorează în cea mai mare parte unor muzicologi şi, oricât de meritorii ar fi contribuţia lor ea suferă de absenţa aproape quasitotală a proiecţiei activităţii maestrului în contextul istorico-cultural universal, ca şi de conotaţiile analitice ce decurg dintr-o astfel de abordare mai la îndemâna istoricului.

Longevitatea şi densitatea activităţii interpretative a lui George Enescu, impresionanta deschidere a spaţiului cultural în care s-a mişcat -fie pe continentul european, fie pe cel american- numărul şi calitatea contactelor artistice cu marii muzicieni ai timpului, lasă încă spaţiu suficient investigaţiei documentare.

Fie şi numai din acest motiv, cartea cercetătorului ieşean Dumitru Vitcu constituie o contribuţie necesară şi extrem de lăudabilă la cunoaşterea activităţii muzicianului total care a fost George Enescu, dar şi la înţelegerea locului pe care studiul fenomenului artistic, în genere, îl poate avea în completarea tabloului istoric al unei epoci şi a unei lumi anume.

O antologie a izvoarelor informative cu privire la prezenţa muzicianului român în spaţiul artistic american, chiar dacă nu are pretenţia uunei însumări exhaustive, rămâne, oricum, prin noutatea şi calitatea selecţiei, un aport documentar remarcabil.

Istoricul Dumitru Vitcu a realizat însă mult mai mult.Volumul său este structurat, din punct de vedere al grupării informaţiilor, în două părţi distincte.Una cuprinde selecţia mărturiilor documentare (informaţii, ştiri, cronici muzicale etc) extrase din presa nord-americană, publicate între anii 1923-1955, la care se adaugă o scurtă cronică de concert din 1981, prilejuit de centenarul naşterii muzicianului român.Prezentate *în extenso*, în ordinea cronologică a apariţiei lor în coloanele periodicilor americane, acestea reconstituie, pe de o parte, pas cu pas periplul lui George Enescu în spaţiul american, pe de altă parte, reconstituie tabloul vieţii muzicale - de la personalităţi la instituţii culturale, artistice, formaţii concertistice - cu care acesta s-a interferat.

Această însumare documentară este însă precedată de un studiu, esenţial pentru calitatea contribuţiei ştiinţifice a volumului, o analiză din perspectiva istoricului de profesie, nu numai a receptării de către publicul american a muzicianului, mesager al artei componistice şi interpretative româneşti, expresie a specificului naţional în creaţia simfonică universală, ci şi a modului în care prezenţa acestuia în viaţa concertistică americană este, prin sarcina asumată şi declarată adeseori de artistul conştient de puterea modelatoare a muzicii asupra relaţiilor interumane, asimilabilă ca parte şi instrument a relaţiilor româno-americane din prima jumătate a veacului XX.

Luând în considerare rezultatele studiilor anterioare, cărora Dumitru Vitcu le adaugă sursele documentare descoperite, acest capitol îmbogăţeşte bibliografia enesciană cu date şi interpretări analitice noi şi valoroase.Sunt puse astfel în discuţie: momentul primului contact a publicului american cu compoziţia enesciană (p.16 şi urm.), locul primului concert american susţinut de Enescu (p.22, nota 20), momentul primului impact cu arta maestrului a viitorului virtuoz Yehudi Menuhin, ulterior elevul său (p.37-38, nota 67) etc.

Introducerea în circuitul informaţional, prin intermediul volumului de faţă a cronicilor muzicale datorate unor critici profesionişti, mediatizate în publicaţiile periodice de mare tiraj, pune într-o nouă lumină atât gradul de comprehensiune a publicului americam pentru arta enesciană -şi prin aceasta pentru arta românească- cât şi valenţele ei universale.Nu putem să nu remarcăm aici uşurinţa şi profesionalismul cu care istoricul mânuieşte termeni, concepte şi judecăţi din domeniul muzicologiei, ceea ce conferă studiului un caracter pluridisciplinar şi lecturii un spor de interes.

Deosebit de interesante sunt informaţţile, cuprinse din studiul din partea întâia a lucrării, susţinute de "documentarul" din cea de-a doua parte referitoare la relaţiile constante ale muzicianului cu diaspora românească de peste ocean, precum şi cu cercurile americane selecte- şi relativ închise- fie ale melomanilor, fie ale lumii politice prilejuite de concertele de cameră.În descripţia factologică a prezenţei lui George Enescu în spaţiul artistic american, autorul introduce aprecierea analitică a motivaţiilor şi efectelor politico-diplomatice, a contactelor acestuia cu publicul, din anume momente istorice.Astfel, spre exemplu, prezenţa muzicianului român la recepţia oferită de legaţia României din Washington, de la 8 ianuarie 1923 (p.25 şi urm.) este apreciată ca depăşind semnificaţia unui moment de înaltă calitate artistică, spre o demonstraţie

de propagandă în favoarea României reîntregite.Din acelaşi unghi de vedere este comentată prestaţia artistică şi demersul politic în lumea americană în cursul anului 1946, în timp ce la Paris se desfăşurau lucrările Conferinţei de pace, România având nevoie atunci de o recunoaştere a eforturilor ei din perioada războiului. (p.61-62).

Aceleiaşi interpretări îi este supusă, pe tot parcursul studiului, analiza programelor concertistice ale maestrului care, incluzând consecvent repertoriul simfonic românesc, a făcut prin aceasta un imens serviciu mediatizării specificului naţional în creaţia muzicală.

În acelaşi timp, fără să determine o redimensionare a personalităţii lui George Enescu, mărturiile documentare utilizate de autor în studiul său întregesc imaginea omului Enescu, a cărui toleranţă şi generozitate a topit barierele sociale şi etnice.Sunt supuse atenţiei cititorului repertorii de concert incluzând autori de diferite naţionalităţi, selecţii din confesiunile lui Yehudi Menuhin (p.62), puncte de vedere diferite privitoare la activitatea didactică a muzicianului.

Dacă volumul lui Dumitru Vitcu are meritul de a se adresa, prin conţinutul său informativ, atât istoricului cât şi muzicologului, ideea redării textului studiului din prima parte (*Panoramic jurnalistic şi memorialistic)* cât şi a *Documentarului* din partea a doua (*George Enescu în coloanele presei americane)* atât în limba română cât şi în engleză (inclusiv notele), îl transformă într-o ediţie bilingvă accesibilă tuturor cititorilor din spaţiile culturale între care muzica enesciană a ţesut o legătură indestructibilă.

Înzestrat cu un bogat aparat critic (note şi indice de nume) cu anexe fotografice interesante (acestora putându-li-se adăuga alte mărturii care să întregească cu timpul iconografia acti-vităţii lui George Enescu), cartea lui Dumitru Vitcu însoţită de un *Cuvânt înainte,* datorat lui Mircea Voicana, este o apariţie editorială demnă de consemnat.

Rodica Radu

Almanah macedo-român, Ed.Fundaţiei Culturale Române, 1992, 230 p.

Societatea de Cultură Macedo-Română în anul 1990 şi-a propus prin statut "să contribuie la cunoaşterea trecutului istoric al aromânilor, a aportului lor la patrimoniul cultural balcanic şi european".Pentru realizarea acestui deziderat Comitetul de Conducere al Societăţii (preşedintele acesteia, Anastasie Nasta, a îngrijit lucrarea) a reluat tradiţia publicării de albume, almanahuri şi calendare care au reliefat "interesele bine înţelese ale aromânilor", care converg spre "România, singurul turn de tărie a românismului" (G.Murnu în *Cuvîntul înainte* al calendarului aromânesc din 1910).Chiar la înfiinţarea Societăţii Macedo-Române, în anul 1880, sub preşedinţia lui V.A.Urechia, a fost publicat un album la care au colaborat multe personali-tăţi din ţară şi din străinătate (A.D.Xenopol, B.P.Hasdeu, Victor Hugo, Emile Picot, Jan Urban Jarnik ş.a.).La mai bine de un secol noul almanah prezintă creaţii literare aromâneşti (poezii, memorii, basme) alături de studii menite a evidenţia personalităţi ale culturii româneşti care îşi au originile în romanitatea sud-dunăreană.

În volum sunt cuprinse un mare număr de poezii din creaţia unor autori aromâni: G.Murnu, N.Caratană, Nida Boga, N.Batzaria, Marcu Beza, Teodor Mihadeş ş.a. De asemenea sunt redactate în limba aromânească poezii de Mihai Eminescu şi Lucian Blaga.

Având caracter de almanah, lucrarea conţine scurte medalioane biografice dedicate unor personalităţi care îşi au rădăcinile familiare în lumea aromânească precum mitropoliţii Dosoftei şi A.Şaguna, poetul G.Murnu, istoricul V.Papacostea , lingvistul Th.Capidan, juristul Mircea Djuvara, pictorul Camil Ressu ş.a.

De asemenea, prin acest almanah sunt prezentate biografiile unor personalităţi mai puţin cunoscute, care au jucat un rol în zbuciumata istorie a românilor sud-dunăreni.Astfel, Dan Lăzărescu scoate la lumină viaţa şi opera medicului timişorean Gheorghe Constantin Roja (1786-1848) care a întreţinut multiple legături cu reprezentanţii Şcolii Ardelene.Nicolae Şerban Tanaşoca publică studiul *Un izvor inedit privitor la istoria aromânilor din regiunea Veriei,* pornind de la manuscrisele fruntaşului verian Petre Badralexi (1835-1919).

Prin efortul de a publica acest almanah, Societatea de Cultură Macedo-Română înlesneşte difuzarea literaturii aromâneşti şi arată contribuţia aromânilor la crearea patrimoniului cultural naţional.

Petronel Zahariuc

* * * *Xenopoliana,* Buletinul Fundaţiei Academiei "A.D.Xenopol" din Iaşi, 1, 1993, 1-4 124 p.

Gândit încă din 1990, odată cu ideea unei fundaţii care să sprijine programele Institutului de Istorie "A.D.Xenopol", acest Buletin reprezintă un moment important în contextul istoriografic românesc actual.

Aşa cum sugerează în "argumentul" de început al micro-volumului reputatul istoric Alexandru Zub, "... Xenopoliana nu implică nici ostentaţie recuperatoare, nici prezumţie protocronistă, ci numai un fel de a lega mesajul unei opere de problemele istoriografiei actuale şi de năzuinţele unui institut ce poartă numele istoricului înscris pe frontispiciu." (p.3).

Tema aleasă pentru întâiul număr din "Xenopoliana" se intitulează "Discurs istoric şi integrare" şi reprezintă un îndemn către regândirea analizei istorice actuale, a istoriografiei în ultimă instanţă, domeniu ştiinţific supus atâta vreme asediului ideologiei dogmatizante.Secolul XXI care îşi răsfrânge "zorii" către noi, va fi caracterizat de forţa tutelară a interdisciplinarităţii.

Istoricul însuşi este nevoit să înţeleagă că demersul său originar este în concordanţă cu întrebările pe care însăşi societatea şi le adresează sieşi, imaginea "castei" aflată în dihotomie cu "masele" devenind treptat un atavism.

Cele 18 articole existente în cuprinsul Buletinului se constituie în tot atâtea propuneri incitante privind în esenţă abordarea mai profundă a problemelor istoriografiei, depăşind limbajul-tip, unilateral-didacticist şi utilizând în acest scop elemente aparţinând"instrumentarului" unor discipline auxiliare istoriei (sociologia, psihologia, istoria mentalităţilor, psiho-istoria, antropologia, etc.).

Liviu Antonesei postulează utilizarea metodei analizei de conţinut în cercetarea comunismului românesc, metoda în sine fiind deja reprezentativă pentru sociologie. (*"Închiderea" şi "deschiderile" istoriografiei*, p. 5-10).

Valeriu Gherghel pune în discuţie problema "duratei scurte" şi a rescrierii "fragmentelor" temporale, întrebându-se retoric dacă "reconstruirea timpului sfărâmat să nu fie decât o confecţie a scriptorului, a celui care "face istoria", până la urmă". (*Această nebunie, istoria,* p.10-13).Acelaşi Valeriu Gherghel consideră că transpunerea în formă ştiinţifică a unui proiect privind o "istorie a milei" poate constitui un pas înainte în ceea ce priveşte înţelegerea mentalităţii raporturilor dintre Autoritate şi supuşi. (*O istorie a milei ? Prolegomene la un proiect imposibil*, p.85-89).

Alexandru Zub pune accentul pe rolul axiologic al discursului istoric precum şi pe creionarea personalităţii ştiinţifice a lui A.D.Xenopol, cazul său fiind "fără îndoială unul dintre ce-

le mai interesante pentru o cultură ca a noastră, aflată mereu în situaţia de a recupera întârzieri, de a face eforturi sincronizatoare, de a-şi transgresa "complexele". (p.114).

Andrei Pippidi analizează fixaţiile istoriei românilor, confuzia dintre mit şi adevărul istoric, observaţiile sale demonstrând perspicacitate şi non-conformism (*Miturile trecutului-răspântia prezentului,* p.22-31).

O prezenţă plăcută este reprezentată de articolele tânărului istoric Lucian Leuştean (*Context istoriografic central şi sud-est european,* p.32-41 şi *De la istorie şi propagandă politică la istoria propagandei,* p.89-93) care dovedesc pe lângă voinţa de a accede la sursele istoriografice occidentale şi o capacitate de analiză pe cât de surprinzătoare (ţinând cont că autorul nu a împlinit încă 30 de ani) pe atât de promiţătoare pentru viitor.

Alexandru Florin Platon dovedeşte şi cu această ocazie că este un cercetător pe deplin format, familiarizat cu subtilităţile analizei detaliate, posesor al unui stil realmente incitant, demonstrând o apetenţă certă pentru filosofia istoriei şi pentru studiul mentalităţilor. *(Despre desincronizarea discursului istoriografic,* p.42-45).

Cunoscut publicului larg ca talentat şi perspicace publicist (articolele sale din cotidianul ieşean "Monitorul" fiind semnificative) istoricul Florea Ioncioaia probează sobrietate şi simţ al aprecierilor în articolul său, *De la spiritul partinic la istoria de parastas,* p.46-52, articol care tratează volumul *Politică şi istorie. Cazul comuniştilor români* scris de Vlad Georgescu în anul 1977.

Celelalte articole ale prezentului Buletin, chiar dacă doar enumerate nu sunt cu nimic mai prejos sub aspectul problematicii propuse abordării şi a interesului suscitat cititorului iubitor de istorie: Leonid Boicu -*Despre studiul istoriei relaţiilor politice internaţionale ale României* (p.53-59); Pompiliu Teodor - *Transilvania : spre un nou discurs istoriografic* (p.59-64); Ştefan S.Gorovei - *Un alt Ev Mediu românesc* (articol pe care-l considerăm o veritabilă schiţă de revoluţionare metodologică), p.64-70; Vasile Docea - *Istoria monarhiei între inerţie şi resurecţie (* un nume care "vine" în istoriografia epocii moderne româneşti), p.70-78; Dumitru Şandru - *Istoria dictaturii comuniste în România. Strategia unei restituţii imperative* (aceeaşi rigoare cu care apreciatul cercetător ne-a obişnuit), p.78-85; Lucian Nastasă - *Pentru o recuperare socio-istorică a experienţelor* concentraţionare româneşti (1947-1964) - temă de mare interes pentru istoricul de profesie şi nu numai; Mihai Dinu Gheorghiu - *Formarea cadrelor conducătoare în România* (o perspectivă inedită asupra raportului dintre elite şi aspiranţii la accederea în rândul lor), p.101-113. În sfârşit, *Teoria şi filosofia istoriei* de ...A.D.Xenopol, completează în chip fast sumarul unui Buletin mai mult decât promiţător pentru stimularea cercetării istorice autentice aici, la Iaşi, unde valorile consacrate dar şi cele de perspectivă se pare că nu lipsesc.

Cristian Sandache

ȘEDINȚE DE COMUNICĂRI

Muzeul de Istorie a Moldovei organizează în fiecare a treia miercuri a lunii ședințe de comunicări științifice susținute de membrii colectivului, precum și de invitați de la Facultatea de Istorie, Institutul de Istorie "A.D.Xenopol" și Arhivele Statului Iași.

În cursul anului 1994 și la începutul anului 1995 au fost prezentate următoarele comunicări:

- Senica Tudose, *Tehnici și metodologii moderne în studiul arheologiei:traseologia* (publicată în "Memoria Antiquitatis", XIX, 1994, p.423-430);
- Cristian Sandache, *Naționalism, autoritate și modernizare în concepția lui Carol al II-lea*;
- Rodica Radu, *Unele considerații privitoare la sistemul instituționalizat al culturii românești în perioada interbelică* (sub tipar în "Cercetări istorice", XVI, 1995);
- dr. Dumitru Șandru, *Jandarmeria în Moldova (1944-1945)*;
- Angela Știrbu, *Farmaciști de origine germană la Iași (sec.XIX-XX)*;
- Cristian Sandache, *Discursul politic de tip naționalist la Corneliu Z. Codreanu*;
- Elena Gherman, *O încercare de împatrimoniere sau o "Domesday Book"*;
- Silviu Vacaru, *Activitatea diecilor din cancelaria domnească a Moldovei în prima jumătate a sec. XVII* (publicată în Anuarul Institutului de Istorie "A.D.Xenopol", XXX, 1993, p.97-115);
- Zamfira Pungă, *Contribuții la biografia unui pașoptist bucovinean: Miron Ciupercovici* (sub tipar în "Buletinul "Ioan Neculce" (Seria nouă), I, 1995);
- Cristian Sandache, *Nae Ionescu - adversar al pluralismului politic*;
- Zamfira Pungă, *Documente inedite privitoare la ocolul Câmpulungului Moldovenesc (sec.XIX) aflate în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei*;
- Elena Gherman, *Puncte de vedere privind dominația politică și structurile confesionale în Moldova de Jos la vremea întemeierii statului*;
- Sorin Damean, *Carol I și preparativele politico-diplomatice pentru obținerea independenței României (1866-1875)*;

Simpozioane

Muzeul de Istorie a Moldovei

- *1 Decembrie, Ziua națională a României.* Au conferențiat: prof.univ.dr. I.Agrigoroaiei, dr. Dumitru Șandru, conf.univ.dr. I. Ciupercă.În continuare, spectacolul "Cântecul obârșiei" susținut de studenți de la Academia de Arte "George Enescu" Iași, clasa prof. Natalia Dănăilă;
- *I. Inculet - luptător pentru unirea Basarabiei cu România*, evocare prilejuită de deschiderea punctului memorial din comuna Bârnova, județul Iași;

Muzeul Unirii

- *135 de ani de la Unirea Principatelor.*Au conferențiat: acad. Gh. Platon și lector univ. M. Timofte;

- *76 de ani de la unirea Basarabiei cu România.*Au conferențiat: conf.univ.dr. Gh. Cliveti și lector univ. M. Timofte;
- *176 de ani de la nașterea lui Al.I.Cuza.* Au conferențiat: dr. D. Ivănescu și dr. D.Vitcu;
- *1 Decembrie 1918.* A conferențiat prof.univ.dr. I. Agrigoroaiei;

Muzeul Memorial "Mihail Kogălniceanu"

Seară muzeală dedicată memoriei lui M. Kogălniceanu. A conferențiat conf.univ.dr. Gh. Cliveti și a urmat un concert cameral susținut de Doina Grigore și M. Ailenei de la Filarmonica "Moldova".

Muzeul de Istorie a orașului Hârlău

610 ani de la prima atestare documentară a orașului Hârlău.

Muzeul Memorial "Al.I.Cuza" Ruginoasa

Ruginoasa în memoria istoriei.

Expoziții

75 de ani de la Marea Unire

În eleganta ambianță a sălii "Orest Tafrali"[1] , la 30 noiembrie 1993, Muzeul de istorie a Moldovei a vernisat expoziția "75 de ani de la Marea Unire".Organizatorii au intenționat să rememoreze un aspect al procesului de înfăptuire a dezideratului național și anume războiul pentru reîntregirea neamului, subliniind contribuția unor personalități din elita armatei române, evenimente de front, organizarea serviciilor militare etc.

În funcție de patrimoniul deținut, s-a conferit acestei expoziții un caracter predominant memorial, de reconstituire a atmosferei de război, decât un caracter documentar.Aceasta și în intenția muzeotehnică, de curând nuanțată și generalizată în Muzeul de istorie a Moldovei, de a reechilibra în expozițiile cu caracter istoric ponderea între exponatele originale și cele complementare, acestora din urmă rezumându-li-se doar rolul de a sublinia sau completa informația istorică conținută de valorile muzeale.Astfel, toate exponatele din această expoziție sunt originale din patrimoniul muzeului (mare parte expuse acum pentru prima dată), cărora li se adaugă câteva piese din colecția fostului muzeu al Diviziei "Ștefan cel Mare".

Expoziția a fost organizată pe mai multe secțiuni:

- Apariții editoriale și publicații periodice în limba română și limbi străine referitoare la conflagrația mondială;
- Studii, lucrări memorialistice, periodice contemporane evenimentelor privitoare la campania din 1916-1918 din România;
- Uniforme, accesorii de vestimentație militară, arme albe și de foc, de paradă sau de exercițiu, care readuc în memoria vizitatorului imaginea ostașului român, de la soldat la ofițer superior, din diferite arme.Sunt incluse aici obicte, documente, fotografii originale ilustrând și activitatea serviciilor militare auxiliare.Multe din acestea reconstituie organizarea serviciilor sanitare la activitatea cărora au contribuit nu numai cadrele sanitare active din armata română, dar și populația civilă, mai ales societățile de binefacere în care alături de femei din toate straturile sociale și-au dat obolul soțiile unor personalități ale vieții politice, așa cum a fost la Iași Zoe Mârzescu, societăți patronate de Regina Maria.

[1] Cu doi ani în urmă, ultima sală din circuitul Muzeului de istorie a Moldovei a fost amenajată ca spațiu pentru expozițiile temporare.Acest spațiu s-a dorit a fi un "memento" dedicat profesorului Orest Tafrali, inițiatorul în 1916-1918 a Muzeului de antichități (primul muzeu de istorie din Iași), instituție destinată a contribui la opera de regenerare națională prin cultură.Inițiatorul însuși a contribuit ca membru al "Misiunii profesorilor universitari" la apărarea drepturilor românilor asupra teritoriului național la Conferința de Pace de la Paris din 1919.

Atmosfera de război este întregită prin expunerea lucrării "Şarja de la Prunaru" datorată pictorului Nicolae Mantu (1,650 / 2,500m, u/p, colecţia Muzeului de Artă din Iaşi), a cărui valoare documentară este dată de veridicitatea şi forţa expresivă a compoziţiei.

- Distincţii conferite participanţilor la campania militară între care uniforma de Cavaler al Ordinului "Mihai Viteazu", ce a aparţinut căpitanului Grigore Ionescu, ulterior comandantului Regimentului 13 Infanterie din Iaşi.Tot aici sunt expuse documente relevând gesturi de recunoştiinţă venind din partea camarazilor sau populaţiei civile adresate după război Regelui Ferdinand Întregitorul, comandanţilor armatei române între care generalul Eremia Grigorescu şi mareşalului Alexandru Averescu.

- O stemă a României Mari, un steag cu cifra Regelui Ferdinand, o hartă a Regatului României din 1920, hărţi etnografice ale provinciilor istorice Basarabia şi Bucovina, textele tratatelor încheiate la Conferinţa de Pace de la Paris ilustrează împlinirea visului căruia armata română i-a închinat atâtea sacrificii.

Expoziţia a fost deschisă în perioada decembrie-ianuarie fiind vizitată de publicul care a parcurs circuitul Muzeului de istorie a Moldovei.

Rodica Radu

Iaşii la sfârşit şi început de secol

Marea diversitate a obiectelor ce alcătuiesc patrimoniul unui muzeu de istorie şi care, bineînţeles, nu poate intra în întregime în expoziţia permanentă, îi determină pe cei care-şi desfăşoară activitatea aici, să-şi propună mereu noi teme pentru expoziţiile temporare pe care le oferă publicului.Aşa a apărut, în cadrul Muzeului de istorie a Moldovei, ideea unei expoziţii dedicate societăţii ieşene din jurul anilor 1900.

Intitulată "Iaşii la sfârşit şi început de secol", expoziţia deschisă în luna noiembrie a anului 1993, a etalat în faţa publicului ieşean un număr important de exponate de o mare varietate atât din punct de vedere tipologic, cât şi din punct de vedere al apartenenţei.Tema li s-a părut realizatorilor interesantă sub două aspecte.În primul rând, Iaşii, oraş cu iniţiative de importanţă naţională pe tărâm cultural şi politic, au fost şi vor rămâne un subiect inepuizabil.Vechi leagăn de cultură şi civilizaţie, comparat de unii cu mari centre ale spiritualităţii şi culturii cu Florenţa, Cracovia, Oxford, loc de îmbinare a raţionalismului cu romantismul, a reflexivităţii uneori melancolice cu sclipirile spiritului, Iaşii i-au surprins, de-a lungul secolelor, pe cei care străbătând drumurile Europei, găseau aici cu uimire o cetate cu nimic mai prejos de civilizaţia Occidentului sau a Bizanţului.În al doilea rând, sub aspect cronologic, expoziţia se plasează în cadrul acelei perioade de pace şi relativă bunăstare, "la belle époque", în care, ca urmare a progresului tehnic din ultimul deceniu al veacului trecut, ambianţa citadină cunoaşte anumite prefaceri, mai ales în preajma anului 1900.

Despre Iaşi s-a scris mult, fiind numit pe rând "oraşul amintirilor", "al vechilor ziduri", şi "al marilor iubiri", oraş în care "fiecare piatră vorbeşte de trecut", fiecare colţ evocând fie un moment istoric, fie o personalitate.

Din vasta bibliografie despre Iaşi, expoziţia face o introducere în temă prin prezentarea câtorva lucrări de o însemnătate mai aparte.Este vorba, în primul rând, de ediţia I-a a monografiei lui N.A.Bogdan *Oraşul Iaşi odinioară şi astăzi.Schiţe istorice şi administrative*, publicată, aşa cum reiese din foaia de titlu, cu ocazia vizitei făcute la Iaşi, în 1904, de Regele Carol I şi Regina Elisabeta împreună cu Principele Ferdinand şi Principesa Maria.O a doua lucrare, de proporţii impresionante, este *Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei şi a Catedralei Mitropolitane din Iaşi* scrisă de profesorul Constantin Erbiceanu cu ocazia sfinţirii Catedralei din Iaşi, la 23 aprilie 1887, şi apărută la Bucureşti în 1888 sub oblăduirea Ministerului Cultelor şi a Instrucţiunii Publice.Se alătură acestor lucrări şi *Memorialul* arhitectului N.Gabrielescu, inspec-

tor şi director al lucrărilor de restaurare a mai multor biserici din ţară, tipărit la Iaşi, în 1890, care conţine date interesante privitoare la restaurarea bisericilor Trei Ierarhi şi Sf. Nicolae Domnesc din Iaşi, precum şi la condiţiile în care a decurs colaborarea cu arhitectul restaurator André Lecomte du Noüy.

Ilustrate cu vederi din Iaşi, din colecţii de epocă, completează imaginea Iaşilor acelor ani de sfârşit şi început de secol.

Apelul la obiecte de vestimentaţie şi accesorii are un rol deosebit în creionarea modei timpului, receptivă la influenţa europeană.

Sobrietatea ţinutei masculine, dominată în special de influenţa engleză, este ilustrată prin două clacuri din mătase neagră şi pălăria de paie ("canotieră"), pe ale căror etichete şi cutii se pot citi numele şi adresele firmelor producătoare din Viena, Londra şi Paris, ca şi adresele firmelor ce le desfăceau în ţară.Bastoanele din lemn scump şi cu mânere frumos ornamentate, tabacherele din argint cu monograme şi decoraţiuni incizate sau cu email, pince-nez-ul şi alte accesorii reuşesc să contureze profilul burghezului respectabil, al financiarului sau al omului de afaceri care, în pofida înfăţişării sale sobre, îşi etalează bunăstarea prin toaletele doamnei sale.

Vestimentaţia feminină, mult mai receptivă în faţa noutăţilor modei, devenind un domeniu de manifestare a noului stil, este prezentă prin piese din material fin, cu aplicaţii din dantelă pe corsaj şi mâneci, prin fragmente de ţesături împodobite cu mărgele şi paiete, prin broderii efectuate pe suport de tulle, toate acestea demonstrând şi preţul ridicat al vestimentaţiei datorat nu numai cantităţii şi calităţii, dar şi volumului mare de muncă investit în crearea sa.Vin să completeze imaginea ţinutei feminine bijuterii şi alte numeroase accesorii ca: batiste brodate pe mătase, garnituri din dantelă şi mărgele, ace de pălărie şi piepteni, evantaie din lemn pictat sau fildeş, pungi brodate şi poşete suspendate cu lanţ.Cele două umbrele, din dantelă şi mătase, mărturisesc obiceiul misterioaselor doamne de a-şi apăra de soare delicatele lor chipuri, iar carneţelele cu coperte frumos legate păstrează până astăzi între filele cu suveniruri petalele fragile ale unor flori presate la sfârşit şi început de veac.

Din expoziţie nu lipseşte nici vestimentaţia militară a epocii.Vestonul de ofiţer de cavalerie şi cartuşiera cu cap de bour fac parte integrantă din epocă, demonstrând păstrarea, încă, în uniforma ofiţerilor superiori, a eleganţei ţinutei de curte, cu şireturi aurii formând galoane sau brandemburguri, cu accente vii, lucitoare.Cele două săbii şi puşca completează exponatele militare, însoţite fiind de *Albumul armatei române*, apărut în cinstea zilei de 10 mai 1902. Lucrare de dimensiuni mari, albumul prezintă în imagini întreaga organizare a armatei române, de la Ministerul de Război până la serviciul sanitar şi corpurile de armată şi încheind cu un text referitor la istoricul armatei române în limbile română, franceză şi germană.Pe cutia unui chipiu de ofiţer se poate citi: "Magazinele de ceprezerie militară <<La Foişor>>, Iaşi, strada Lăpuşneanu, numărul 11.Atelier special de căciuli şi chipiuri pentru d-nii ofiţeri şi toate furniturile militare".De altfel, astfel de emoţionante adrese ieşene, de tipografii sau de farmacii se mai găsesc şi pe alte obiecte de expoziţie.

Unele dintre exponantele etalate adâncesc tratarea temei, ridicând valoarea expoziţiei prin caracterul lor memorial.Aşa pot fi amintite piese ca: serviciul lucrat din taleri de argint aparţinând familiei Kogălniceanu, tacâmuri din argint şi farfurii din servicii aparţinând casei Grigore Ghica, o mapă din piele conţinând acte ale familiei Burada, o casetă din metal, frumos ornamentată, ce a aparţinut lui Ion Ghica, precum şi mai multe cărţi de vizită ce amintesc de personalităţi ale timpului ca:Mitropolitul Pimen, prinţul Grigore Sturza, generalul Manu, G.Gr.Cantacuzino, Ion N.Lahovari, Th.T.Burada, pe fiecare dintre ele fiind menţionate titlurile deţinute de aceştia.

Deşi puţin mai târzie, nu mai puţin emoţionantă este o culegere de poezii în manuscris, intitulată "Eroului de la Oituz" şi dedicată cu cuvinte de adâncă veneraţie generalului Eremia Teofil Grigorescu de către subalternul său Vasile Drăguşanu

Mai sunt prezente printre exponate obiecte din inventarul farmaciei Johann Engel, ce funcţiona "la poarta curţii", împreună cu copia din 1911 a actului de înfiinţare a acesteia, semnat în 1823 de Ioan Sandu Sturza.

În ideea de întregi atmosfera acelui prag dintre secole din expoziţie nu lipsesc nici sfeşnicile suple cu trei, cinci sau şase braţe, dar nici lampa de iluminat cu gaz, nici barometrul la modă şi nici gramofonul elveţian.Un stereoscop de salon, câteva ceşcuţe de cafea din porţelan fin, nelipsita chisea pentru dulceaţă ca şi jetoanele multicolore sugerează plastic viaţa saloanelor vremii.Realizată într-una din sălile fostului Palat de Justiţie (a cărei construcţie a început în 1906), sală decorată cu elemente caracteristice neogoticului flamboyant, expoziţia a beneficiat de cadrul necesar pentru a predispune publicul la o transpunere în epocă şi pentru a sugera bogăţia moştenirii cu care societatea ieşeană prosperă trecea încrezătoare pragul noului veac.

Angela Ştirbu

Civilizaţia Cucuteni

Cunoscută mult timp doar specialiştilor, Cultura Cucuteni suscită astăzi interesul unor cercuri mai largi de iubitori ai artei preistorice şi arheologiei.Triburile Cucuteni au creat splendida şi originala ceramică pictată şi au lansat opere nu mai puţin remarcabile în domeniul artei figurative care se înscriu, incontestabil, între cele mai importante manifestări de acest gen din patrimoniul cultural mondial.

În 1995 s-au împlinit 110 ani de când folcloristul ieşean Th. Burada semnala existenţa aşezării neolitice de pe Cetăţuia de la Cucuteni.Cu acest prilej - dar împlinind în acelaşi timp o dorinţă mai veche a specialiştilor din capitala Moldovei - la Iaşi, în organizarea Muzeului de Istorie din cadrul Complexului Muzeal Naţional "Moldova" şi sub patronajul Direcţiei Protecţiei şi Valorificarea Patrimoniului Cultural Naţional din cadrul Ministerului Culturii, a fost organizată expoziţia "Civilizaţia Cucuteni".

Realizarea acestei expoziţii de proporţii impresionante nu ar fi fost posibilă fără colaborarea cu mai multe instituţii de cultură deţinătoare de obiecte aparţinând purtătorilor acestei civilizaţii.Organizatorii aduc şi pe această cale mulţumiri specialiştilor de la: Institutul de Arheologie Iaşi, Universitatea "Al.I.Cuza" Iaşi, Muzeul Naţional de Istorie a României Bucureşti, Muzeul de Istorie şi Arheologie "Iulian Antonescu" Bacău, Muzeul Judeţean de Istorie Botoşani, Muzeul Judeţean de Istorie Galaţi, Muzeul Oraşului Huşi, Muzeul de Istorie şi Arheologie Piatra Neamţ, Muzeul de Istorie Roman, Muzeul "Ştefan cel Mare" Vaslui, Liceul "Ioan Neculce" Târgu Frumos şi Institutul de Arheologie şi Istorie Veche al Academiei Republicii Moldova.

Încercând să reînvie omul, cel care stă în spatele splendidei ceramici pictate cucuteniene, realizatorii expoziţiei nu s-au limitat la modul de prezentare a acestei culturi de până acum (ceramică şi plastică) ci au încercat să dezvăluie existenţa unei civilizaţii prospere (aşezări stabile, locuinţe de suprafaţă, preocupări pentru organizarea teritoriului, ocupaţii, credinţe magico-religioase).

Excursul istoric începe firesc prin prezentarea ocupaţiilor unei populaţii ce vieţuia la sfârşitul neoliticului, în eneolitic.Sunt documentate: cultivarea plantelor, creşterea animalelor (atât cât a fost posibil), torsul, ţesutul, confecţionarea şi decorarea ceramicii precum şi alte activităţi cotidiene ca vânătoarea, confecţionarea îmbrăcămintei, doborârea copacilor şi fasonarea lemnului.

Respectând cele trei faze cronologice (A, A-B şi B) stabilite de specialişti, şi în cadrul acestora pe staţiuni, a fost prezentată publicului splendida ceramică Cucuteni.

De remarcat, în încercarea de a sublinia unitatea complexului cultural Ariuşd-Cucuteni-Tripolie, piesele de la Malnaş-Băi (Covasna) din cadrul fazei A ca şi asemănarea până aproape de identitate dintre ceramica de la Drăguşeni (Botoşani) şi cea de la Cuconeştii Vechi (R. Moldova).Pe lângă piesele de la Truşeşti (Botoşani), intrate în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei de ani de zile, au putut fi admirate acum, pentru prima oară la Iaşi, piesele de la Dumeşti, Izvoare, Giurgeşti precum şi cele din descoperirile recente de la Scânteia (Iaşi), toate aparţinând fazei A a culturii Cucuteni.

Pentru această fază, pictura nu a fost singura tehnică folosită pentru decorarea ceramicii. După cum s-a putut vedea şi în expoziţie, alături de ornamentarea pictată, meşterii olari cucutenieni au făcut apel şi la ornamentarea incizată şi cu caneluri, uneori combinând cu măiestrie motivele pictate cu cele incizate şi canelate.

Reflectând situaţia cercetărilor arheologice mai puţin ample, pentru faza A-B, piesele expuse au fost reduse ca număr comparativ cu cele aparţinând fazei anterioare.Remarcăm valoarea desosebită a vaselor de la Traian-Dealul Fântânilor şi a celui de la Rusăieşti cu reprezentări antropomorfe pictate.Puţine la număr în toată aria Cucuteni, ele reprezintă un stadiu avansat al artei meşterilor acelor vremuri care s-au desprins de atotputernicia decorului geometrico-spiralic reuşind să redea, chiar schematic, silueta umană.Aparţinând aceleiaşi faze menţionăm şi piesele de la Dâmbul Morii, Ghelăieşti şi Traian-Dealul Fântânilor.

Ceramica aparţinând fazei B de la Valea Lupului, Sfântul Nicolae Domnesc-Iaşi, Târgu Ocna-Podei şi Varvareuca întregeşte imaginea evoluţiei culturii Cucuteni.Chiar şi vizitatorul mai puţin avizat a putut observa distanţa uriaşă pe care au parcurs-o meşterii cucutenieni în ceea ce priveşte concepţia decorativă, de la simetria şi armonia perfectă a fazei Cucuteni A şi chiar a fazei Cucuteni A-B până la decorul ce pare destul de haotic al fazei Cucuteni B.

În această ultimă fază artiştii cucutenieni au introdus în decorul pictat alte elemente naturaliste - reprezentările zoomorfe.Având la origine un substrat de ordin mitic şi simbolic pe care numai în puţine cazuri îl putem descifra, siluetele de animale şi păsări ca şi cele umane au fost tratate schematic.O excepţie care confirmă talentul neîngrădit de reguli al meşterilor cucutenieni o reprezintă vasul de la Varvareuca pe care au fost pictate realist trei pisici şi un cerb.

Piesele considerate ca fiind legate de suprastructura spirituală a comunităţilor cucuteniene întregesc, în mod fericit, expoziţia.Este vorba în primul rând de aşa-numitele vase de cult: vase antropomorfe şi zoomorfe, vase tip horă, vase prosopomorfe, vase cu reprezentări antropomorfe în relief la care se adaugă statuetele antropomorfe şi zoomorfe.Legate de practici magico-religioase, acestea, alături de motivele decorative ale ceramicii, ne ajută să ridicăm, măcar parţial, vălul care ascunde concepţiile mitice ale comunităţilor culturii Cucuteni.

Cultivarea plantelor şi creşterea animalelor ca şi rolul primordial al femeii în procesul biologic al reproducerii vieţii şi în stabilirea descendenţei, au generat în chip firesc, un cult al fecundităţii şi fertilităţii.Acesta este motivul pentru care majoritatea statuetelor antropomorfe sunt feminine, multe prezentând o steatopigie accentuată iar altele sunt modelate însărcinate (cum ar fi statueta fragmentară de la Scânteia).Statuetele masculine, mult mai rare, îl reprezintă pe acolitul masculin necesar perpetuării vieţii.

Păstrarea în locuinţe a statuetelor constituia un act magic cu ajutorul căruia se invoca ocrotirea şi înmulţirea vieţii umane şi animale.Este motivul pentru care s-au păstrat în locuinţe pe lângă statuetele antropomorfe şi cele zoomorfe.Covârşitoarea majoritate a statuetelor zoomorfe reprezintă cornute ceea ce corespunde faptului că cele mai frecvente resturi osoase de faună din aşezări provin de la aceste specii de animale domestice.

Alături de numeroasele statuete antropomorfe şi zoomorfe modelate în lut, în expoziţie au putut fi admirate şi două din rarele exemplare de statuete antropomorfe (de la Bârlăleşti şi Măluşteni) tăiate şi şlefuite în os descoperite în aria culturii Cucuteni semnificative pentru ilustrarea relaţiilor intercomunitare cu populaţiile aparţinând culturii Gumelniţa.

Altarele şi complexele de cult completează informaţiile noastre despre gândurile şi practicile magico-religioase ale triburilor cucuteniene.Remarcăm diversitatea altăraşelor prezente în expoziţie (de dimensiuni diferite, cu pictură sau fără).Singurul complex ritual expus acum la Iaşi este cel de la Buznea (Iaşi).Descoperirea lui într-o locuinţă indică existenţa locuinţelor-sanctuar iar cele patru statuete dispuse după puncte cardinale, patru la număr ca şi anotimpurile, pot fi puse în legătură cu ritualurile agricole, cu succesiunea anotimpurilor şi cu dorinţa celor ce vieţuiau atunci de asigurare a rodniciei pământului şi perpetuării vieţii în cadrul ciclurilor vegetale.

Printre punctele de atracţie ale expoziţiei putem menţiona tezaurul de la Brad (Bacău) şi faimoasa statuetă cu colier triplu de la Truşeşti alături de care au fost expuse brăţările din tezaurul de la Hăbăşeşti şi pandantive din scoică, os, piatră şi lut ars.

Încheind excursul istoric, sceptrul de diorit de la Bârlăleşti şi topoarele de aramă reflectă imaginea unei societăţi în schimbare în care rolul bărbatului devine precumpănitor.

Materialele complementare (hărţi, texte, fotografii) alături de o vitrină în care au fost strânse marile monografii, lucrările cercetătorilor români sau străini tratând anumite aspecte ale acestui mare complex cultural completează imaginea pe care vizitatorul şi-o poate face, parcurgând expoziţia, despre splendida cultură Cucuteni.

Expoziţia a fost deschisă în perioada septembrie 1994 - ianuarie 1995.

Senica Tudose

1 Decembrie 1918 - Unirea cea Mare
Organizatori: Muzeul de Istorie a Moldovei în colaborare cu Corpul de Armată - Iaşi.
Sala "Orest Tafrali", Palatul Culturii-Iaşi.
Decembrie 1993 - februarie 1994.

Regina Maria - ultima romantică
Organizator: Muzeul Naţional de Istorie a României - Bucureşti.
Sala "Orest Tafrali", Palatul Culturii - Iaşi.
Mai - iunie 1994.

Fainţă şi porţelan (sec.XVIII-XIX)
Organizator: Muzeul de Istorie a Moldovei.
Sala "Orest Tafrali", Palatul Culturii - Iaşi.
Iulie - septembrie 1994.

Creşterea colecţiilor

În anul 1995, sunt în curs de inventariere în patrimoniul muzeal piese arheologice provenite din descoperiri întâmplătoare, documente, cărţi, obiecte de artă decorativă, piese numismatice, medalii, piese de vestimentaţie etc, care au fost selectate din donaţiile oferite Muzeului de Istorie în ultimii ani.

Piese arheologice provenite din descoperiri întâmplătoare:

1. Topor din piatră (epoca neolitică) descoperit în comuna Ivăneşti, jud.Vaslui;
2. toporaş din silex (epoca bronzului) passim;
3. vârfuri de săgeată (sec.I î.Hr.-I d.Hr.) descoperit la Vânători-Iaşi;
4. vârf de săgeată din fier în formă de frunză (sec.I-II d.Hr.) descoperit la Corod-Galaţi;
5. vârf de săgeată din fier (sec. II d.Hr.)descoperit la Corod-Galaţi;
6. două amfore romane descoperite în cartierul Tătăraşi din Iaşi;
7. fibulă din bronz (sec. II-III d.Hr.) descoperite la Corod-Galaţi;

8. pafta din bronz cu decorații din email (sec.XVIII) passim;
9. cahlă cu decor vegetal (sec.XVIII) passim;
10. olan de conductă (sec.XVIII) descoperit la Pietroșica, com.Coarnele Caprei, jud.Iași;
11. tezaurul de la Mircești.

Donații și donatori

- *Andriescu Maria*- Iași: accesorii de uniformă militară, medalii și decorații (între care ordinile "Coroana României" și "Steaua României"), trusă de campanie, rechizite școlare și materiale didactice care au aparținut lui Ion Andriescu, profesor de matematică la Liceul Internat din Iași în perioada interbelică.

- *Pavelcu Vasile*- Iași: album de fotografii și piese de mobilier (între care un scrin stil Bahut) provenite de la familia Emil Racoviță, memoriu de lucrări și titluri, caiet manuscris "Curs de psihologie", fotografii, documente de arhivă personală și cărți ale profesorului universitar V.Pavelcu.

- *Enea Gherghel*- București: două robe de magistrat ce au aparținut lui Radu Gherghel, președintele Curții de Casație din Iași.

- *Alexandru Dumitriu*- București: album din 1908 cu fotografii reprezentând imagini din "Vila Riria", casa istoricului A.D.Xenopol din Iași.

- *Elena Săpunaru*- Iași: cărți poștale ilustrate reprezentând-o pe Olga Sturdza, președinta generală a Societății Ocrotirea Orfanilor de Război și Monumentul Unirii donat de aceasta orașului Iași, fotografii și o pană de bronz care au aparținut Olgăi Gălățeanu de la Orfelinatul de Fete Greceanu din Iași.

- *Brașoveanu Vasile*- Iași: pahar de sticlă cu inscripția amintind de inaugurarea statuii lui Al.I.Cuza din Iași (1912).

- *Aglae Niculescu*- Iași: caiete manuscris ale căpitanului Scarlat Constantinov cuprinzând însemnări și fotografii din campania din 1916-1918.

- *Felicia Captaru*- Iași: decorații, fotografii și corespondență ale colonelului Dumitru Captaru, comandant al Regimentului 13 Dorobanți și prefect de Iași, precum și caiete de amintiri și ecusoane de la Școala "Notre Damme" din Iași.

- ing.*Drăgănescu Radu*- Iași: medalii și plachete emise între anii 1970-1980.

- *Alexandru Apostoleanu*- Iași: diploma emisă cu ocazia "Expoziției Cooperatorilor din țară"- 1884.

- dr. *Jana Boldescu*- Iași: evantai din tüll pictat (sec.XIX) și medalia "Inaugurarea lucrărilor de aducțiune a apei Timișești-Iași".

- *Neculai Ignea, Justin Agarici, Elena Daniel*: cărți poștale ilustrate cu imagini din străinătate și din țară.

ABREVIERI

AAR	=	Analele Academiei Române
ArhGen	=	Arhiva Genealogică
AIIAC	=	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj
AM	=	Arheologia Moldovei
AnM	=	Analele Moldovei
APR	=	Analele Parlamentare ale României
AR	=	Arhiva Românească (ambele serii)
ARMSI	=	Academia Română, Memoriile Secţiunii Istorice
ARMSŞ	=	Academia Română, Memoriile Secţiunii Ştiinţifice
AŞUI	=	Analele Ştiinţifice ale Universităţii "Al.I.Cuza" Iaşi
BCIR	=	Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	=	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BMI	=	Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	=	Biserica Ortodoxă Română
BS	=	Balkan Studies (Thesaloniki)
CDM	=	Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhivele Centrale de Stat, Bucureşti, vol.I-V.
CDM, S. 1	=	idem, Supliment 1
CI	=	Cercetări istorice (ambele serii)
CvL	=	Convorbiri literare (ambele serii)
DIR	=	Documente privind istoria României
DRH	=	Documenta Romaniae Historica
FHDR	=	Fontes Historiae Dacoromanae
"Ion Neculce"	=	"Ion Neculce". Buletinul Muzeului Municipal din Iaşi
MCA	=	Materiale şi cercetări arheologice
MMS	=	Mitropolia Moldovei şi Sucevei
RA	=	Revista Arhivelor (ambele serii)
RER	=	Revue des études roumaines
RESEE	=	Revue des études sud-est européennes
RFR	=	Revista Fundaţiilor Regale
RH	=	Revue Historique
RdI	=	Revista de istorie
RI	=	Revista istorică (ambele serii)
RIAF	=	Revista pentru istorie, arheologie şi filologie
RIR	=	Revista istorică română
RM	=	Revista muzeelor
RMM	=	Revista muzeelor şi monumentelor
RRH	=	Revue roumaine d'histoire
Rsl	=	Romanoslavica
SAI	=	Studii şi articole de istorie
SCI	=	Studii şi cercetări istorice (ultimile din *CI*, seria veche)
SCIM	=	Studii şi cercetări de istorie medie
SCIV	=	Studii şi cercetări de istorie veche
SCIVA	=	Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
SCŞi	=	Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi
SMIC	=	Studii şi materiale de istorie contemporană
SMIM	=	Studii şi materiale de istorie medie
SMIMd	=	Studii şi materiale de istorie modernă
TC	=	"Theodor Codrescu" (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
Arh. St. Buc.	=	Arhivele Statului Bucureşti
Arh. St. Iaşi	=	Arhivele Statului Iaşi
BAR	=	Biblioteca Academiei Române

ÎN ATENŢIA COLABORATORILOR

Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei "Ioan Neculce" acceptă pentru publicare studii, articole şi note bibliografice privitoare la istoria Moldovei şi, în special, a Iaşilor. Toate materialele vor fi dactilografiate la două rânduri, cu notele numerotate în continuare, aşezate la sfârşitul textului. Fotografiile şi desenele vor fi numerotate şi însoţite de explicaţii. Toţi cei interesaţi se vor adresa d-lui Corneliu Cojocariu, secretar de redacţie al publicaţiei, la adresa: Muzeul de Istorie a Moldovei - Iaşi, str. Piaţa Palat, nr.1, cod 6600, tel. 114136 / int.22.

Tehnoredactare: Mocanu Mariana

Multiplicarea executată cu sprijinul ***INSPECTORATULUI ŞCOLAR JUDEŢEAN IAŞI***